

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

НАЦІОНАЛЬНА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 7

Специвипуск:

«Павло Скоропадський – останній гетьман України
(до 140-річчя від дня народження)»

*Київ
2013*

УДК 342.395.2(477)«1918»

ББК

Рекомендовано до друку Вченою радою Українського інституту національної пам'яті (протокол № 6 від 11 червня 2013 року)

Рецензенти:

Добрянський Олександр Володимирович, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Каплюшин Валерій Петрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Машевський Олег Петрович, доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Свідощово про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 18533-7333Р від 29 грудня 2011 р.*

Головний редактор:

Солдатенко В.Ф., доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Заступники головного редактора:

Кривошея В.В., доктор історичних наук

Веденєв Д.В., доктор історичних наук

Відповідальний секретар:

Волянюк О.Я., кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бойко О.Д., доктор політичних наук,

Буряк Л.І., доктор історичних наук,

Вашкевич В.М., доктор філософських наук,

Вєрба І.В., доктор історичних наук,

Вишняк О.І., доктор соціологічних наук,

Ганжуров Ю.С., доктор політичних наук,

Киридон А.М., доктор історичних наук,

Лєвєнець Ю.А., доктор політичних наук, академік НАН України,

Любовець О.М., доктор історичних наук,

Олійник Б.І., академік НАН України,

Онищенко О.С., доктор філософських наук, академік НАН України,

Рафальський О.О., доктор історичних наук,

Смолій В.А., доктор історичних наук, академік НАН України,

Табачник Д.В., доктор історичних наук, академік НАН правових наук України,

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, академік НАН України

Національна та історична пам'ять: 36. наук. праць. – Вип. 7. – Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – с.

У збірнику містяться статті науковців – учасників конференції «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 95-річчя Української Держави та 140-річчя від дня народження Павла Скоропадського)» (Київ, 29 квітня 2013 р.). Статті присвячені дискусійним питанням функціонування Української Держави 1918 р. та постаті П. Скоропадського.

Збірник розрахований на науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами становлення української державності та питаннями національної пам'яті.

УДК 342.395.2(477)«1918»

ББК

©Український інститут національної пам'яті, 2013

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

29 квітня 2013 р. у приміщенні Українського інституту національної пам'яті відбулася Всеукраїнська наукова конференція «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 95-річчя Української Держави та 140-річчя від дня народження Павла Скоропадського)». Організаторами конференції стали Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (історичний факультет) та Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

У роботі конференції взяли участь понад 50 науковців із різних регіонів України. Зокрема, Києва, Черкас, Дніпропетровська, Кам'янець-Подільська, Чернігова, Мелітополя, Ніжина, Чернівців.

У ході роботи конференції предметом обговорення присутніх стали різні аспекти функціонування Української Держави, а також характеристика постаті гетьмана Павла Скоропадського, визначення місця Гетьманату в Українській революції та особистий внесок гетьмана в становлення української державності. Було проаналізовано сучасний історіографічний доробок, окреслено перспективи наукового вивчення та шляхи популяризації історичних знань про Українську Державу П. Скоропадського.

Підводячи підсумок, учасники наукового заходу наголосили на тому, що незважаючи на наявність різних оцінок доби Гетьманату П. Скоропадського, його слід розглядати як одну з форм української державності, яка мала місце в період Української революції 1917-1921 рр. У контексті цього постає самого гетьмана Павла Скоропадського заслугоює на пошану нащадків.

На основі виступів учасників конференції підготовлено даний збірник наукових статей.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Відносно нетривала, але динамічна і яскрава доба Української революції початку ХХ століття позначена багатоманіттям державотворчих проєктів, визначних подій, непересічних особистостей, які крізь призму майже столітньої ретроспективи дають поважні інформаційні приводи для їх наукового осмислення.

Певними історико-хронологічними маркерами стали організація Центральної Ради (березень 1917 р.), заснування Української Народної Республіки (листопад цього ж року), постання Української гетьманської держави (квітень 1918 р.), утворення Західноукраїнської Народної Республіки, а також Директорії УНР (листопад 1918 р.).

Ці переломні віхи українського історичного процесу постійно перебувають у центрі дослідницької уваги науковців, утілюючись у ґрунтовні колективні праці, монографічні дослідження, поважні наукові заходи. Очевидно, нинішня конференція логічне продовження цього ряду, оскільки її центральною темою є складна і суперечлива історія утворення, функціонування і падіння Української гетьманської держави.

Отже, у квітні цього року, а якщо бути зовсім точним, то саме 29-го виповнюється 95-та річниця створення Української Держави, більше відомої в історичній літературі як Гетьманат Павла Скоропадського, а 15 травня – 140-річчя від дня його народження.

Виходячи з проблематики поділюся деякими міркуваннями щодо сучасного стану і перспектив дослідження історії останнього Гетьманату і Української революції 1917-1921 рр. загалом.

Як відомо, в результаті інспірованого німецьким військовим командуванням державного перевороту до влади прийшов нащадок давнього українського шляхетського роду, колишній царський аристократ генерал П.Скоропадський, проголошений велелюдним Хліборобським з'їздом Гетьманом всієї України.

Насамперед про причини швидкого і відносно безболісного повалення Центральної Ради. На наш погляд, їх кілька. По-перше, нездатність правлячих кіл УНР задовольнити прагматичний інтерес центральноєвропейських імперій в отриманні обсягів продовольства і сировини, обумовлених Брестськими угодами.

По-друге, визрівання в надрах суспільства внутрішніх соціально-політичних підстав для зміни влади, зокрема стрімкий процес консолідації власницьких сил, уособлених такими корпоративними об'єднаннями, як Союз земельних власників та ПРОТОФІС, і стимульованих реальною загрозою втрати земель, підприємств, капіталів.

По-третє, революційна доба сприяла регенерації у нащадків української родової шляхти усвідомлення етнічної належності, проявів територіального патріотизму і бажання власної державності у національно-історичній формі Гетьманщини.

По-четверте, нереалізованість соціальних очікувань, особливо селянства, морально-психологічна втома від тривалої війни, іманентна потреба населення у наведенні порядку і спокою.

Отже, квітневий державний переворот ознаменував завершення національно-демократичного етапу Української революції і початок іншого – консервативно-ліберального, репрезентованого новітньою Гетьманщиною.

Очевидно, сучасні дослідники мають звернути увагу на низку прикметних особливостей форми і сутості Гетьманату. Насамперед це стосується його державно-політичної моделі, яка є предметом задавненої історіографічної дискусії. На нашу думку, слід погодитися з авторами недавно виданих «Нарисів історії Української революції 1917-1921 років» щодо оцінки Гетьманату як авторитарно-бюрократичного режиму з диктаторськими повноваженнями глави держави, деформованою політичною системою, вузькою соціальною базою і залежністю від іноземних союзників (т.1, с.273).

Водночас з твердженнями про маріонетковий характер Української Держави беззастережно погодитися не можна. Природно що залежність від Центральних держав з їх кількасоттисячним окупаційним військом, була істотною. І все ж Україна виступала суб'єктом міжнародного права, отримала визнання союзних і нейтральних держав, мала дипломатичні відносини, уклала міждержавні угоди тощо.

Феномен Гетьманату полягає у його альтернативності і, навіть, контрверсійності загальному спрямуванню тогочасного українського революційного процесу. У зв'язку з цим постає питання про правомірність кваліфікації гетьманського режиму як антиреволюційного. У певному сенсі це так, оскільки він став запереченням національно-демократичної сутності і парламентсько-республіканської форми УНР.

Образно говорячи, це було намагання консервативних сил, витиснутих на узбіччя суспільного життя, погасити вогонь революційної стихії і, більше того, взяти соціальний реванш. І все ж термін «контрреволюційний» у даному випадку навряд чи буде вповні адекватним. Навіть з огляду на ту обставину, що в радянській історіографії і УНР доби Центральної Ради, і Гетьманат, і УНР часів Директорії, і ЗУНР незмінно оцінювалися як контрреволюційні і антинародні.

Серйозною науковою проблемою залишається вивчення політичного консерватизму як ідеології і практики другого етапу Української революції. Необхідне аргументоване пояснення причин

його активізації саме під час німецько-австрійської окупації, відсутності чи наявності історичної тягlosti від давньокозацької традиції, нездатності до подальшої регенерації в умовах України.

Останнім часом наші науковці приділяють значну увагу вивченню і популяризації творчої спадщини видатного філософа, ідеолога українського консерватизму Вячеслава Липинського. Заслужують на дослідження й праці інших представників українського консервативної думки, зокрема Василя Кучабського та Стефана Томашівського.

На наш погляд, це потрібно для висвітлення історії закордонного гетьманського руху у міжвоєнну добу. Важливо це й для з'ясування причин непопулярності консервативної ідеї і відсутності її виразного репрезентанта в нинішньому українському політикумі.

Поза сумнівом, історія політичних партій в Україні революційної доби належить до кола достатньо висвітлених проблем. Проте діяльність окремих з них заслуговує на більш детальний розгляд. Зокрема, це партія кадетів, члени якої склали більшість кабінету міністрів, виступаючи адептами ідей ліберального реформаторства. Після утворення Гетьманату кадетські організації України виділилися в окрему організаційну структуру, пішли на суттєві відступи від програмних засад партії, визнали потребу в тогочасних умовах самостійності Української Держави. Як з'ясувалося, тимчасової, на шляху до відновлення єдиної Росії.

На комплексне дослідження заслуговує діяльність уряду Гетьманату. Адже в умовах відсутності представницького органу він поєднував у собі законодавчі і виконавчі функції. Переважна більшість членів кабінету міністрів мали добру фахову підготовку і досвід адміністративної праці. Характерною рисою його персонального складу було широке залучення визначних учених: правників Миколи Василенка і Михайла Чубинського, економістів Михайла Туган-Барановського і Сергія Бородаєвського, релігієзнавця Василя Зінковського та інших. Поряд з ними працювали знані фахівці-практики: фінансисти Антон Ржепецький і Сергій Гутник, агрономи Василь Колокольцев і Еміль Брунет. Саме їх зусиллями готувалися ліберальні соціально-економічні реформи, які залишилися незавершеними.

Недостатньо висвітлено залишається місце та роль гетьманської адміністрації у системі органів державного управління. До речі, структури не передбаченої Законами про тимчасовий державний устрій України. Це були доволі громіздкі, цивільні і військові підрозділи забезпечення життєдіяльності глави держави. Частина з них мала підтримувати зовнішні атрибути української козацької традиції.

Документи засвідчують постійні тертя між урядом і гетьманською штаб-квартирою на ґрунті зростання бюджетних запитів на її утримання. Наукова актуальність цієї теми органічно пов'язана з

вивченням функціонування інституту глави держави – Гетьмана. Адже праць саме у такій постановці проблеми досі немає.

Яквідомо, Українська гетьманська державна мала представницького органу влади. П. Скоропадський розпустив Центральну Раду і задекларував намір найближчим часом видати закон про вибори до Українського Сейму. Такі вибори не відбулися, однак у контексті нинішніх дискусій про реформування Верховної Ради України досить цікавими залишаються напрацювання тогочасних учених-правників щодо законодавчої бази та моделі майбутнього українського парламенту.

Відзначимо, що законопроект готували видатні учені – голова Державного сенату професор Микола Василенко, палкий адепт європейського лібералізму професор Богдан Кістяковський, приват-доцент Євген Кулішер та інші. Точилися гострі дебати щодо виборчих принципів, одно- чи двопалатної структури Сейму, наводилися приклади різних парламентських систем світових держав. Перекоаний, що ця маловідома сторінка історії українського парламентаризму має бути вивчена, а можливо й використана сучасниками.

Звичайно, цим не вичерпується коло проблем, пов'язаних з гетьманом Павла Скоропадського та історією Української революції загалом. Очевидно, після крайніх, однобічних оцінок марксистського трактування революцій як «локомотиву історії», вченим слід підходити до вивчення цієї проблеми більш зважено. У цьому контексті на перший план виходять теоретичні та методологічні аспекти дослідження революцій, їх типології, спільне та окреме, соціальне і національне, об'єктивне і суб'єктивне. Кількість захищених дисертацій та опублікованих книг не є ознакою глибини вивчення проблеми. У цьому плані дозвольте послатися на матеріали XVII Міжнародного конгресу історичних наук, який відбувся у далекому 1990 р. в Мадриді, але висновки якого залишаються актуальними і понині.

Інасамкінець, кілька міркувань щодо джерелознавчого забезпечення досліджень з історії Української революції початку ХХ століття. Вже доводилося відзначати помітний спад у сфері археографічного опрацювання джерел з історії революційної доби. Цілеспрямована робота по виявленню і публікації тематичних матеріалів фактично згорнута. Хоч інформаційний потенціал архівних документів, інших видів джерел далеко не вичерпаний.

У руслі теми нашої конференції абсолютно доречною буде констатація того факту, що добре збережені протоколи засідань гетьманського уряду досі не видані. Неактуалізованість цього важливого історичного джерела істотно стримує дослідження діяльності Ради Міністрів, основних напрямків соціально-політичних реформ, персоніфікацію праці членів кабінету, відносин з німецьким командуванням і багато інших питань.

Однак мають публікуватися не тільки документи інституційного рівня. Не менш цікавими для всебічного і об'єктивного висвітлення революційної доби є матеріали особового походження – мемуари, щоденники, епістолярій. Чимало з них досі не оприлюднені, як, приміром, спогади начальника гетьманського штабу генерала Б.Стелецького, Одеського градоначальника В.Мустафіна, урядовців В.Ауербаха, В.Рейнбота та інших.

З огляду на детермінованість функціонування Гетьманату таким потужним чинником, як німецько-австрійська окупація, і майже абсолютну раритетність мемуарів колишніх ідеологів і реалізаторів «східної кампанії» Е.Людендорфа, М.Гофмана, В.Гренера, було б доцільним перевидання їх спогадів українською мовою.

Безперечно, є потреба у розвитку й інших напрямків едиційної археографії, важливих для розширення джерельної бази досліджень з історії України революційної доби.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги!

Наукові конференції, присвячені новітній Гетьманщині стали вже традиційними для вітчизняних учених – істориків, політологів, правників. Нинішня вже п'ята від 1993 року. Минуло, як пригадуєте, ми проводили п'ять років тому у мальовничій Конча-Заспі.

Слід відзначити, що останнім часом українська історіографія поповнилася низкою узагальнюючих праць, присвячених Українській гетьманській державі 1918 року. Насамперед, це друга книга з чотиритомного видання історичних хронік-есе «Україна в революційну добу» В.Ф.Солдатенка, історичні нариси Гетьманату Р.Я.Пирога, і нарешті, авторський колектив під керівництвом В.Ф.Верстюка підготував двотомні «Нариси історії української революції», у яких функціонування цього державного утворення подано в органічному контексті складного перебігу тогочасних подій, їх взаємовпливів і взаємозалежностей. До цього також слід додати десятки ґрунтовних статей у багатотомній «Енциклопедії історії України», де синтезовано новітні підходи до оцінки державної моделі Гетьманату, його соціально-політичної бази, ідеології реформ тощо.

І все ж, навіть, ці позитивні напрацювання не дають підстав стверджувати про повноту історичної реконструкції Української Держави 1918 року та подолання протиріч в оцінках вузлових проблем її функціонування і падіння.

У зв'язку з цим дозвольте висловити деякі міркування та побажання щодо подальшого розвитку досліджень з історії останнього українського Гетьманату.

Перше, на що хотілося б звернути увагу, це відсутність комплексної історіографічної праці, яка охоплювала б великий, майже столітній масив тематичної літератури. Таке дослідження давно на часі, оскільки мало б підвести підсумки тривалого протистояння різних історіографічних течій, знівелювало б контрверсійність у підходах до оцінки Гетьманату не тільки як державотворчого проекту, а й відносно цілісного етапу Української революції.

При цьому були б з'ясовані найістотніші історіографічні прогалини, а відтак й визначені перспективні напрямки дослідження теми. Наявність узагальнюючих історіографічних праць докторського рівня щодо УНР доби Центральної Ради і УНР часів Директорії підтверджує продуктивність таких підходів.

Зконсервативно-ліберальною ідеологією державного будівництва нерозривно пов'язана й інша, недостатньо досліджена тема – формування правлячої еліти Гетьманату. Примат права приватної

власності детермінував прихід до урядових структур, місцевої адміністрації людей «старої влади» – поміщиків, військових, земських діячів.

Якщо проблема партійно-політичної опори гетьманського режиму у сучасній історичній літературі досліджена досить повно, то питання національної ідентифікації правлячого класу потребує докладного висвітлення. Адже до влади був залучений значний прошарок нащадків української родової шляхти, давно і щільно інкорпорованої до російського імперського середовища.

Падіння царизму і динамічний розвиток революційних процесів гальванізував у їхній дихотомій російсько-українській лояльності етнічний компонент, усвідомлення територіального патріотизму як морально-психологічної підстави будівництва Гетьманату. І тут важливо з'ясувати: чому державна самостійність не стала для них вищим свідомісним імперативом?

Певну відповідь на це запитання може дати комплексне дослідження потужного впливу російської імперської спадщини на характер і зміст державного будівництва в тогочасній Україні. Це насамперед використання дореволюційної законодавчої бази, структурно-управлінських схем, кадрових ресурсів. Масовий притік в Україну російських політичних, військових, фінансово-промислових діячів підживлював фактично легальне функціонування численних російських монархічних, правоконсервативних об'єднань.

Діяльність в Україні таких колоритних постатей російського політичного бомонду, як П.Мілюков, В. Пурішкевич, В. Мякотін, В.Шульгін, заслуговують на детальне висвітлення. У загальному підсумку це дозволить показати ті зовнішні чинники впливу, які спрямовували державне будівництво в русло соціально-політичної реставрації.

Тема німецько-австрійської окупації України присутня у переважній більшості робіт з історії гетьманської держави. Низка праць присвячена українсько-німецьким відносинам, зокрема часів Брестського миру. Однак й досі у вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження німецько-австрійської окупації як явища, породженого перебігом Світової війни, його визначального впливу на подання і падіння Гетьманату.

Поза сумнівом, це явище було надзвичайно складним і суперечливим. З цієї точки зору, предметного дослідження потребують німецько-австрійські протиріччя, гострий конфлікт економічних і геополітичних інтересів, становище Австро-Угорщини як молодшого партнера коаліції. Врешті це дозволить з'ясувати чому гетьманському урядові і дипломатії не вдалося використати ці протиріччя у власних інтересах.

На наш погляд, доволі перспективною науковою темою є історія відносин Української Держави з Білим рухом. Слабо вивченими

залишаються складні стосунки з Добровольчою армією, роль Гетьманату у формуванні Південної, Північної, Астраханської армій, спроби утворення антибільшовицького союзу держав тощо. Спеціального дослідження потребує й участь російських добровольчих дружин у боротьбі проти військ Директорії наприкінці 1918 р. Ця тема знайшла доволі глорифікаційне висвітлення в російській історичній літературі. Поява праць українських дослідників дозволила б подати більш об'єктивну картину заключної драми гетьманського режиму.

Вже доводилося говорити про важливість історичної біографістики. Доба Української революції наповнена видатними постатями – Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Євген Петрушевич і багато інших. Про кожного з них написано чимало, однак навряд чи можна беззастережно стверджувати, що ці персоналії удостоїлися системного висвітлення, тобто повноцінної наукової біографії.

Переконали, що на докладні життєписи заслуговує й ряд провідних діячів Гетьманату. Насамперед, Федір Лизогуб – видатний земський діяч, голова Ради Міністрів, чийми зусиллями вдалося налагодити функціонування дієздатного управлінського апарату і понад пів року утримувати урядовий корабель у державницькому руслі.

Чимало гетьманських міністрів були відомими вченими: філософ Василь Зіньковський, правник Михайло Чубинський, зоолог Юлій Вагнер. Вивчення їх урядової діяльності і епілогу еміграційної долі важливе для відповіді на питання: чому жоден з них не пристав до гетьманського монархічного руху у міжвоєнну добу?

Тайсамцей рух, як одна з суперечливих течій розмаїтого українського еміграційного середовища, ускладнена простими стосунки його ідеолога Вячеслава Липинського з фактичним очільником Павлом Скоропадським, заслуговує на докладне і об'єктивне дослідження. Природно, що на цьому шляху науковцям доводиться долати суттєві перешкоди, пов'язані з дефіцитом автентичних історичних джерел.

Останніми роками вітчизняна історична наука зробила справжній прорив у висвітленні повсякденного життя різних періодів і верств українського суспільства. Що ж до періоду 1917-1921 рр., то така робота ще попереду. Переконали, що це можуть бути надзвичайно цікаві матеріали про те, як жили і виживали люди в екстремальних умовах революційної доби, численних змін влади, чужоземних окупацій, братовбивчих конфліктів, розмитості понять «свій» – «чужий».

Безперечно, є й низка інших актуальних і важливих напрямків дослідження історії Української революції в цілому і гетьманської держави, зокрема. Очевидно, про це також сьогодні йтиметься.

Насамкінець хочу висловити глибоку переконаність у нагальній необхідності піднесення рівня теоретико-методологічного осмислення складних процесів революційної доби в Україні: спільних і

специфічних рис її окремих етапів, відмінності від перебігу подій в інших національних регіонах, детермінованість зовнішньополітичними впливами, зокрема підсумками Світової війни.

Шановні друзі!

Програма нашої конференції засвідчує наявність тематично актуальних, змістовно цікавих доповідей. Організатори конференції планують видання її матеріалів. Сподіваюся, що в концентрованому вигляді вони дадуть істотний приріст нового знання з історії гетьманської держави 1918 р.

То ж дозвольте щиро привітати учасників конференції і побажати успішної праці!

Дякую за увагу!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники та організатори конференції!

Вітчизняна історія впродовж віків – багата на приклади державотворчих устремлінь українського народу і його еліти, боротьби за державність, на злеті і падіння, якими встелений шлях України до незалежності.

Початок новітнього періоду нашої історії знаменувала Українська революція 1917–1921 рр. На арену політичної боротьби вийшли сили різної ідеологічної наповненості, почасти відмінного бачення шляхів і форм державного будівництва та й майбутнього України загалом. Революція призвела до калейдоскопічної зміни влад і режимів. Витвором революції, її лідерів, народних мас були Українська Народна Республіка часів Центральної Ради та Директорії, Українська Держава, Західно-Українська Республіка, Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Рівно 95 років тому до влади прийшов Гетьман Павло Скоропадський. Невеличкий відтинок історії Української Держави під проводом Гетьмана, його особистість майже сто років знаходяться під „прицілом” науковців – істориків, правознавців, філософів. Наукові дискусії тривали, тривають і, мабуть, будуть тривати ще довго. Пошук істини – річ складна, як складним є і феномен самого Гетьманату. Навіть на наукових терезах важко визначити вагу діяльності Гетьмана. Проте, якщо ми згадаємо хоча б один державний акт, затверджений Павлом Скоропадським 14 листопада 1918 р. «Закон Української Держави про заснування Української Академії Наук у м. Києві», то й цього буде достатньо для ствердження про далекоглядність його дій.

Сьогоднішнє поважне наукове зібрання, як і міжнародна конференція, проведена нещодавно в стінах Верховної Ради України, інші наукові заходи засвідчують про добрі наукові традиції, стали творчі контакти, які склалися в Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його історичного факультету, кафедри новітньої історії України, де завідувачем академік НАН України В.М. Литвин, з Інститутом історії України на чолі з академіком НАН України В.А. Смолієм.

Приємно відзначити, що проведення цієї конференції стало можливим завдяки зусиллям колективів Українського інституту національної пам'яті та відділу історії Української революції Інституту історії України НАН України, які очолюють знані дослідники історії Української революції член-кореспондент НАН України В.Ф. Солдатенко та професор В.Ф. Верстюк, кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету

імені Тараса Шевченка. Поглиблюється співпраця університету з науковими установами, розширюється їх коло. Одним з організаторів цієї конференції є Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, яким керує член-кореспондент НАПН України А.І. Кузьмінський.

Адресую слова подяки організаторам конференції. Учасникам же цього представницького наукового зібрання бажаю професійного діалогу, творчих дискусій, плідної роботи.

Дякую!

НАПРЯМИ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПЕРСПЕКТИ ВИВІВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Проаналізовано сучасну вітчизняну історіографію, окреслено перспективи наукового вивчення та шляхи популяризації історичних знань про Українську Державу П. Скоропадського.

Ключові слова: історіографія, Гетьманат П. Скоропадського, Українська Держава 1918 р.

95 років тому, 29 квітня 1918 р., в Україні відбувся державний переворот, в наслідок якого Центральна Рада була усунута, а до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. Ставлення українського суспільства до цієї події було неоднозначним – частина вітала зміну влади в країні, сподіваючись на припинення революційної анархії та повернення до стабільного життя, інша – була категорично проти гетьмана, а більшість населення зайняла нейтралітет, очікуючи конкретних результатів діяльності нового уряду. Проголошена П. Скоропадським Українська Держава проіснувала всього сім із половиною місяців. Сучасники, які належали до різних ідейно-політичних таборів, по-різному визначали її місце в Українській революції, сутність політичного режиму та соціально-економічного устрою, давали протилежні оцінки урядовій діяльності. Діапазон суджень коливався від абсолютного захоплення, сприйняття як єдиної реальної на той час можливості відтворення української державності до трактування контрреволюційним, антидемократичним, антинародним режимом. Це ідеологічне протистояння було перенесено й у наукові праці.

У міжвоєнний період оформилося три основні історіографічні напрями щодо висвітлення Гетьманату П. Скоропадського, які умовно дістали назв – уенерівський, прогетьманський та більшовицький (згодом радянський). Усі три напрями були закладені безпосередніми учасниками революційних подій. У закордонній україністиці тривало протистояння між уенерівцями й гетьманцями, а в УРСР Гетьманат міг розглядатися тільки через призму класового підходу. Незважаючи на те, що жоден із цих напрямів не відзначався об'єктивністю й не був продуктивним у науковому сенсі, все ж таки дослідниками була опрацьована значна джерельна база, виявлено широкий масив фактологічного матеріалу. По-суті їхні праці стали основою подальших напрацювань сучасних вітчизняних дослідників, які з набуттям Україною незалежності отримали можливість об'єктивного, неупередженого вивчення Гетьманату П. Скоропадського.

На перших етапах дослідницького процесу до вітчизняної історичної науки перекочувала частина методологічних підходів закордонної

україністики, в тому числі й елементи ідейного протистояння адептів і опонентів Гетьманату. Однак, поступово, розширюючи джерельну базу за рахунок залучення до наукового обігу матеріалів відкритих архівних фондів, тогочасної преси та знайомства зі спогадами учасників революційних подій усього політичного спектру, вітчизняні науковці почали відходити від однобічності оцінок. Нині домінуючою тенденцією у дослідженні Української Держави є виважений та об'єктивний підхід, прагнення всебічно розкрити її сутність, виділяючи позитивні й негативні аспекти.

Значним проривом у порівнянні з радянським періодом є те, що період Гетьманату став невід'ємною складовою при висвітленні революційної доби 1917-1920 рр., його загальна історія викладена у всіх шкільних і вузівських підручниках. Усі фундаментальні праці з історії Української революції, які вийшли протягом останніх років, містять розділ, присвячений Українській Державі. Загалом, тематика Гетьманату П. Скоропадського є достатньо популярною серед науковців. За підрахунками одного із сучасних історіографів Української Держави Ю. Булгакова в межах даної проблематики працює більше 230 дослідників і створено понад 540 праць, які висвітлюють практично всі сфери функціонування Гетьманату [1, с. 169].

Однією з найдискусійніших залишається проблема визначення форми та сутності державно-політичної моделі Гетьманату. В контексті даної проблематики науковці намагаються з'ясувати такі складні питання: чи можна вважати Гетьманат проявом традиції українського консерватизму чи це була лише реакція землевласницьких і промислово-фінансових кіл на «соціалістичні експерименти» Центральної Ради? Чи можна розглядати Гетьманат як самостійне державно-політичне утворення чи він був лише маріонеткою правлячих кіл Німеччини та Австро-Угорщини? До якого типу правління можна віднести Гетьманат – автократичний, деспотичний, монархічний чи змішаний тип? Наскільки широкими були повноваження самого гетьмана?

Палітра відповідей на ці питання відзначається значною різноманітністю. Найпоследовнішими адептами визначення Гетьманату як прояву консерватизму є Ю. Терещенко, В. Потульницький, В. Масненко [2]. На противагу ним тезу про антинародний, антидемократичний режим Гетьманату відстоює В. Солдатенко, який вважає його маріонетковим утворенням [3, с. 156, 159]. Більшість дослідників, зокрема, Р. Пиріг, О. Реснт, Я. Калакура та ін., в оцінці сутності державно-правової моделі Гетьманату дотримуються думки щодо її змішаного характеру, який об'єднував елементи різних типів і мав тимчасовий характер правління.

Значну увагу науковці приділяють аналізу правової системи Гетьманату, виділяючи її особливості у порівнянні з іншими періодами Української революції [4], а також розвитку багатопартійності [5].

Окремим предметом дослідження сучасних вітчизняних вчених є економічна політика Гетьманату. Процес становлення та розвитку фінансової і банківської систем висвітлено у працях П. Гай-Нижника [6]. Однією з найпопулярніших тематик є аграрна та продовольча політика гетьманських урядів, у межах якої розглядаються підходи та принципи проведення аграрної реформи, з'ясовується позиція самого гетьмана [7].

Значна частина науковців займається розробкою зовнішньополітичної діяльності Української Держави, у контексті якої розглядаються проблеми взаємостосунків із союзниками та РСФРР, заходи щодо визнання на міжнародній арені, піднімаються питання кордонів та спроби реалізувати ідею соборності українських земель [8].

Не залишилася поза увагою дослідників і проблема будівництва збройних сил Гетьманату, а також особистий внесок П. Скоропадського у процес українізації російської армії [9].

Достатньо представлений і блок соціогуманітарних досліджень доби Гетьманату, у межах якого розглядається широкий спектр різноманітної тематики: розвиток освіти та культури, релігійне життя тощо.

За останні роки з'явилися ґрунтовні монографії, які можна вважати спробами відтворення політичної біографії П. Скоропадського [10]. Автори по-різному оцінюють постать П. Скоропадського, часом ідеалізуючи його образ, а часом занадто критикуючи, але читач, знайомий із всім спектром думок може робити власні висновки. Однією з останніх узагальнюючих монографій з історії Гетьманату є монографія Р. Пирога [11], в якій автор відтворює процес утворення та функціонування Української Держави, характеризує її державно-політичну модель, економічну та зовнішню політику.

В процесі розширення проблематики дослідження Гетьманату та виходу значної кількості наукових праць виникає потреба аналізу наявного історіографічного доробку. Тому протягом останніх десяти років з'явилися роботи, в яких аналізувалися основні напрями та тенденції вивчення Гетьманату, підводився певний підсумок щодо напрацьованих результатів, а також окреслювалися перспективи подальших досліджень [12].

Згалом, аналіз стану сучасної вітчизняної історіографії дає можливість окреслити перспективні напрями дослідження Гетьманату П. Скоропадського.

Насамперед, всебічне, неупереджене вивчення феномену Гетьманату потребує розширення джерельної бази. На сьогодні у науковому обігу бракує закордонних архівів – російських, німецьких й австрійських. Введення до наукового обігу їхніх матеріалів значно розширило б картину міжнародного становища Гетьманату, показало б реальну картину взаємостосунків із окупаційною владою, пролило б світло щодо державно-правового становища Української Держави,

сприяло б з'ясуванню дискусійного питання щодо самостійності та державної незалежності, допомогло б розумінню ступеню залежності гетьманського режиму від австро-німецької окупаційної влади. Залучення російських архів значно розширило б знання щодо родинних зв'язків, службової кар'єри та статусу родини Скоропадського у державно-владних структурах Російської імперії.

Певним недоліком є слабка обізнаність вітчизняних науковців щодо підходів та оцінок Гетьманату зарубіжними дослідниками. Більш-менш знаними є праці російських істориків й закордонної україністики, але, практично невідомими залишаються розвідки німецько- та англійської історичної науки.

Подальшого вивчення потребує й постать Павла Скоропадського. Досі окремі періоди його біографії залишаються мало відомими, зокрема, дореволюційний та післяреволюційний. Нині не відтворено й цілісної характеристики його політичного світогляду. Дослідники лише підійшли до розв'язання питання його світоглядної еволюції, аналізу культурно-національної ментальності.

Нагальною потребою є аналіз соціально-політичної бази Гетьманату, характеристика тих політичних сил, які сприяли приходу до влади П. Скоропадського і на які він спирався під час свого правління. У контексті цього окремим предметом дослідження мають стати так звані "групи тиску" та "групи впливу", які намагалися чинити тиск особисто на гетьмана та на представників його урядів із метою лобювання власних або економічних, або політичних інтересів. Такий аналіз дозволить чітко з'ясувати на захисті інтересів яких соціальних і політичних груп стояв Гетьманат і наскільки вони корегували напрями державної та урядової політики.

Одним із перспективних напрямів подальшого дослідження Гетьманату є характеристика правлячої еліти. Нині вчені тільки почали аналізувати її соціальний та національний склад, політичні погляди, соціокультурну та ментальну ідентифікацію, досвід попередньої адміністративної діяльності та з'ясувати наскільки її освітні, професійні та управлінські якості відповідали потребам розбудови держави. Особливої уваги заслуговує найближче оточення гетьмана, ті, хто мав безпосередній вплив на його світогляд і державно-політичну позицію. З огляду на це варто відтворювати біографії діячів доби Гетьманату, неупереджено розкриваючи їхню діяльність та показуючи їхній внесок у розбудову Української Держави.

Визначаючи сутність політичного режиму Гетьманату, варто прослідкувати його спадкоємність (або неспадкоємність) із попередніми формами державності, з'ясувати його місце в Українській революції та процесі українського державотворення загалом. Особливий інтерес являє питання, які напрями державної політики Центральної Ради продовжувалися гетьманськими урядами.

Поглибленого вивчення потребує й діяльність Ради Міністрів. Зокрема, економічна політика уряду та її результати. У літературі зустрічаються достатньо суперечливі оцінки – від ствердження про економічне піднесення на основі відродження підприємницької ініціативи до безапеляційного заперечення будь-яких досягнень у стабілізації промисловості, банківської системи та відновленні торгівлі. Неупереджене дослідження вимагає ретельного аналізу статистичних даних щодо розвитку окремих галузей промисловості, товарообігу в країні, а також ролі країн Четвертного союзу (насамперед, Німеччини) в налагодженні зовнішньої торгівлі.

Існує ще один напрям урядової політики, щодо якого точаться дискусії – українізація державного апарату, освіти й культури. Адепти Гетьманату саме цей аспект висувують як найбільше його досягнення, наводячи цифри відкриття українських шкіл і гімназій, Академії наук та інших культурно-мистецьких українських установ. Водночас, опоненти Гетьманату наполягають на тому, що протягом його функціонування поглиблювалися процеси русифікації в культурі та освіті, а особливо в державному діловодстві, оскільки за основу бралися російські закони, а переважна більшість персоналу адміністративних установ складалася з російськомовних працівників, які блокували всі спроби щодо українізації державного апарату. Тому, ця проблема потребує неупередженого дослідження й вироблення більш-менш одностайної позиції, з'ясування – в яких напрямках українізація мала конкретні результати, а в яких, у силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин, була загальмована.

На нашу думку, бракує й об'єктивного показу сутності та характеру окупаційної військової адміністрації в Україні. Ретельного аналізу потребує з'ясування рівня залежності від неї Гетьманату, конкретизації тих сфер, де ця залежність виявлялася найбільше. Окремо варто розглянути й причетність іноземних військ до каральних заходів щодо селянства. Ця проблема не є однозначною, адже відомі випадки, коли місцеві військові адміністрації в конфліктах між поміщиками та селянами ставали на бік останніх, розуміючи, що зростання соціальної напруги може зашкодити безперебійному постачанню хліба до Австрії та Німеччини.

Не до кінця дослідженою є й проблема взаємостосунків між гетьманською адміністрацією та національними меншинами, зокрема, участь представників єврейських і польських партій у державних владних структурах на державному та регіональному рівнях. Предметом особливої уваги має стати й російська імміграція, з'ясування ставлення різних російських іммігрантських кіл до Української Держави, визначення їхньої ролі в деструктивних процесах, зокрема, діяльність представників правих і монархічних сил в антиукраїнських заходах.

Попри те, що достатньо багато написано про створення різних опозиційних організацій щодо гетьманського режиму, поза увагою дослідників досі залишається докладний опис діяльності Українського Національного Союзу, особливо на рівні аналізу регіональних розгалужень. Не до кінця з'ясованими залишається персональний склад місцевих організацій УНС, партійна приналежність їхніх членів, а також подальша доля Союзу.

Загалом розвідки з історії функціонування Гетьманату мають враховувати сучасні тенденції світової та європейської історичної науки. Однією з них є певна зміна пріоритетів історичного наративу, поступовий відхід від висвітлення минулого тільки через призму політичної історії, акцентування на інших сферах людського буття, відтворення повсякденного життя з його побутовими й психологічними проблемами. В контексті цього перспективними є дослідження різних соціальних груп населення, їхніх політичних і економічних інтересів, сподівань й очікувань від влади, а також зміна їхнього суспільного статусу, майнового положення тощо.

Перспективними є й регіональні дослідження. Адже, в силу особливостей етнічного складу регіонів, їхньої соціально-економічної структури чітко спостерігалася різниця в ставленні до гетьманського режиму, силі та впливовості опозиційних структур, поширенні антигетьманських настроїв.

Підсумовуючи, слід зазначити, що перед істориками стоїть й важливе завдання популяризації знань про Українську Державу та постать Павла Скоропадського. Соціологічні опитування свідчать, що широким загалу цей державно-політичний діяч маловідомий.

У грудні 2006 р. «Юкрейніан соціолоджі сервіс» та «Українське демократичне коло» провели соціологічне опитування громадян України щодо їхнього ставлення до історичних постатей різних періодів минулого, включаючи й періоди Російської імперії та Радянського Союзу. Респондентам було запропоновано 15 постатей, в тому числі й Павло Скоропадський. За результатами опитування саме він став лідером за показником – «я не знаю такого» (25 %) та показником «важко сказати» (30,9 %). Таку ситуацію певною мірою можна пояснити тим, що у радянських підручниках період Української Держави та ім'я гетьмана П. Скоропадського не згадувалися. Водночас, у тих, кому відома ця постать, до П. Скоропадського переважає позитивне ставлення серед громадян всіх регіонів України та вікових груп. Так, дуже позитивно ставляться до нього 6,4 % опитаних, скоріше позитивно – 22,4 % (разом 28,8 %); скоріше негативно – 9,6 %, дуже негативно – 5,6 % (разом 15,6%). Але у Західній Україні перевага позитивних оцінок над негативними в кілька разів більша, ніж в областях Південного Сходу, та, особливо в Донбасі та Криму. Зокрема, загалом по Україні – +13,6, Західній Україні – +30,6, Центральна Україна – +14,4, Південний Схід –

+6,9, Донбас і Крим – +4,9. Суттєво меншою є відмінність оцінок різних вікових груп, хоча кращим є ставлення до П. Скоропадського молоді. Так, у категорії «18–29» – +18,6, «30–54» – +13,9, «55 і старше» – +9,8 [13, с. 169, 170, 173]. Загалом, як свідчать соціологічні опитування, постать П. Скоропадського не розколює й не роз'єднує суспільство. Тому, її необхідно активніше використовувати для пропагування ідей українського державотворення.

Слід констатувати, що на сьогодні постать П. Скоропадського не вмонтована у державну політику пам'яті. Якщо наукові кола, починаючи з 1993 р. регулярно (кожні 5 років) відзначають ювілеї від дня народження П. Скоропадського та створення Української Держави проведенням наукових конференцій, випуском ювілейних збірників статей і т.п., то на державному рівні ці ювілеї жодного разу не відзначалися. Проявом увічнення пам'яті про П. Скоропадського є те, що зараз у 5 містах України його ім'ям названо вулиці – у Києві, Львові, Рівному, Трускавці, Ківерцях (райцентр Волинської обл.). Ініціатива перейменувань належить місцевим радам, що можна розглядати як елемент регіональної політики пам'яті.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що Гетьманат П. Скоропадського був певним етапом у становленні української державності, а тому, і Українська Держава, і особисто гетьман П. Скоропадський заслуговують на пам'ять і шану нащадків.

Список використаних джерел:

1. Булгаков Ю. В. Джерела до модерної української історіографії життя та діяльності П. Скоропадського / Ю. В. Булгаков, С. Ф. Павленко // Гілея. – 2012. – № 8. – С. 169–173.
2. Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції / Ю.І. Терещенко // УІЖ. – 2008. - № 3. – С. 19-37; Потульніцький В. Український консерватизм – ідеологічна і соціально-економічна передумова становлення 2-го Українського гетьманату (1789-1914) / В. Потульніцький // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – Вип. 4. – 2000. – С. 106; Масненко В. Гетьманат Павла Скоропадського у координатах етнодержавної парадигми / В.В. Масненко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. – Вип. 11-12. – 2006. – С. 19-20.
3. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки / В.Ф. Солдатенко. – Т. II. – Рік 1918. – К.: Світогляд, 2009. - 412 с.
4. Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917-1920: навч. посібник / О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.; Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава: особливості законотворення/Р.Я.Пиріг// Історія українського парламентаризму. – К.: Думка, 2010. – 636 с. та ін.
5. Любовець О. Політична опора гетьманату П. Скоропадського / О.М. Любовець. – К.: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2009. – 132 с.; Ї ж. Українські партії революційної доби 1917-1920 рр.: Нариси історії та програмні документи / О.М. Любовець. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 612 с. та ін.

6. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня -14 грудня 1918 р.) / П.П. Гай-Нижник. – К., 2004. – 430 с.; Його ж. Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917-1918 рр.) / П.П. Гай-Нижник.– К., 2004. – 340 с.

7. Ковальова Н.А. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Н. А. Ковальова. – Дніпропетровськ, 1999. – 21 с.; Н.А. Ковальова. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917-1921 рр.) / Н.А. Ковальова, С.В. Корновенко, Б.В. Малиновський, О.В. Михайлюк, А.Г. Морозов. Черкаси: Ант, 2007. – 280 с.; Рафаловський Є.П. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Є.П. Рафаловський. – К., 2007. – 20 с.; Терела Г. Аграрна політика Української Держави П.Скоропадського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2000. – 18 с. та ін.

8. Борисенко С. Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.) Дис. ... канд. іст. наук / С. Борисенко. – К., 2003; Несук О. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.: Дис. ... канд. іст. наук / О. Несук. – К., 1998. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави (1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук / Т. Заруда. – К., 1995; Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. / О.І. Лупандін // Історичні зошити. – К., 1994; Його ж Політика радянського уряду Росії щодо України // Проблеми історії Української революції Вип. 2. – К., 2007 та ін.

9. Папакін Г. Українізація 34-го корпусу: за наказом Л.Корнілова чи за покликком душі? (за новими джерелами) / Г.В. Папакін // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 223 – 238; Савченко Г. 34-й армійський корпус російської армії напередодні та на початку українізації (червень – липень 1917 р.) / Г.П. Савченко // Науковий історико-філософський журнал УНІВЕРСИТЕТ. – К. – 2011. – № 2. – С. 56 – 65.

10. Осауленко Л. Гетьман України Павло Скоропадський /Л.Осауленко, В. Засекін. – Кн.1. – Луцьк: Волинська книга, 2003. – 592 с.; Реєнт О. Павло Скоропадський / О.П. Реєнт. – К., 2003. 383 с.; Папакін Г. Павло Скоропадський: партіот, державотворець, людина / Г.В. Папакін. – К.,2003; Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман України/В.Савченко. – Х,2008. – 383 с.

11. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Нариси історії. / Р.Я. Пиріг – К.,2011. – 336 с.

12. Булгаков Ю.В. Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991 - 2011 рр. : автореф. дис ... канд. іст. наук / Ю.В. Булгаков. – К., 2011. – 15 с.; Гнатюк С.П. Внутрішня політика Гетьмана П.Скоропадського. (1918 р.): Українська історіографія проблеми. Дис... канд. істор. наук / С.П. Гнатюк. – К., 2002. – 249 с.; Грибоедов С.В. Українська держава гетьмана П.Скоропадського: історіографічне дослідження. Дис... канд. істор. наук /С.В. Грибоедов. – К., 2001. – 210 с.; Калакура Я. Образ гетьманату в новітній історіографії /Я.С.Калакура // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К.,2008. – С.69-77; Його ж. Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії/Я.С.Калакура //Архіви України. -2011. - № 2/3. – С.262-274.

13. Вишняк О.І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О.І. Вишняк // Національна та історична пам'ять: Зб. наук праць. – Вип. 2. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 412 с.

Любовец Е.Н. Направления историографических исследований и перспективы изучения феномена Гетьманата П. Скоропадского.

Проанализировано современную отечественную историографию, выделено перспективы научного изучения и пути популяризации исторических знаний о Украинской Державе П. Скоропадского.

Lyubovets E. Direction of the historiographical research and perspective study of phenomenon the Hetmanate of P. Skoropadskiy.

Author analyzed the current national historiography, outlined prospects of scientific research and ways of popularization the historical knowledge about Ukrainian State of P.Skoropadskiy.

Keywords: *historiography, Hetman P.Skoropadskiy, Ukrainian State in 1918.*

ГЕТЬМАНАТ П. СКОРОПАДСЬКОГО ЯК КАТАЛІЗАТОР РАДИКАЛІЗАЦІЇ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Розглянуто причини радикалізації позицій українських політичних партій доби Гетьманату П. Скоропадського.

Ключові слова: Гетьманат П. Скоропадського, українські політичні партії, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Комуністична партія (більшовиків) України.

Переворот 29 квітня 1918 р. і запроваджений гетьманський режим були цілком визначеною спробою правоконсервативних сил українського соціуму і промонархічно налаштованої австро-німецької окупаційної адміністрації зупинити розвиток революційних процесів в Україні і повернути суспільство до долютневих (1917 р.) правопорядків, які існували ще в самодержавній Росії. Про це свідчить і все законодавство Української Держави і вся практично-політична діяльність правлячої верхівки.

Однак, у супереч планам і розрахункам припинення «деструктивних тенденцій», досягнення ладу й порядку, в країні рішуче прискорилося наростання настроїв ліворадикального змісту і характеру. Власне їх досить переконливою демонстрацією стали вже травневі форуми представників найчисельніших верств народу України – селянський і робітничий з'їзди, які, змушені працювати в напівлегальних умовах, ухвалили резолюцію із засудженням державного перевороту, неприйняттям проголошеного авторитарно-монархічного за своєю сутністю ладу. Дещо пізніше до подібних позицій схилився і Український з'їзд Всеросійського земського союзу.

Надалі ж масове невдоволення лише наростало, повсюдні повстання вилились у справжню селянську війну проти влади, у масштабні робітничі страйки, у глухий опір режиму [1, с. 146-340]. Тобто, з перших днів існування Гетьманату виявилися загальні прагнення переважної частини українського суспільства (соціальна база новоствореної політичної системи була дуже вузькою) не просто демонструвати свою опозиційність, але й дедалі активніше боротися проти влади П. Скоропадського і окупантів. Отже, посилення радикалізму виявилось домінуючою суспільною тенденцією.

Природно, що політичні партії мали чутливо, по можливості, адекватно реагувати на реалії життя. Інакше просто не могло бути, якщо національна еліта не хотіла розійтися зі своїми масами, відірватися від них. А бажання бути на чолі їх поривань детермінували пошук варіантів

організації й діяльності, які б якомога органічніше втілювалися в запропонованому курсі. Таким чином, внутрішня еволюція українських партій була передусім відповіддю на об'єктивні запити суспільного розвитку.

Найрельєфніші події відбувалися в середовищі українських есерів. На IV з'їзді УПСР, що проходив 13-16 травня 1918 р., стався розкол. Він не був несподіванкою. Навпаки, до того йшлося з осені попереднього року. Вже тоді всередині найчисельнішої української партії, що взяла на себе роль головного репрезентанта інтересів селянства, виявилось тяжіння до радикальнішої позиції більшовиків. На відміну від інших українських партій (УСДРП, УПСФ, УПСС, УХДП), ще в часи існування єдиного національно-демократичного фронту партія українських есерів вважала, що поряд з органами національної влади (такими як Центральна Рада чи Український Сойм) виправданими й доцільними є органи конкурентної класово оформленої влади – ради селянських, робітничих і солдатських депутатів.

На травень 1918 р. фактично реалією стала внутрішня диференціація й практичне оформлення двох крил у партії: лівого і правого. На з'їзді вони були представлені приблизно однаковою кількістю делегатів. Через те з деяких питань голоси розбивалися навпіл й узгоджених рішень досягати не вдавалося. Правиця партії вважала, що революція з переворотом скінчилася й пропонувала використати перерву («передішку») для «організації мас, піднесення їхньої культурності, класової і національної свідомості» в умовах легальної або напівлегальної діяльності партії. Деякі з провідників цього крила пропонували вихідним моментом у пошуку тактики обрати «збереження української державності» – як одного з найбільших здобутків революції. Відповідно до цього вважалось за можливе брати участь у «сурогаті парламенту» – Державній Раді, якби вона була скликана гетьманом.

Ліва частина партії, навпаки, вважала революцію незакінченою. Рішуче протестуючи проти «національно-державницької та еволюційної» політики правиці партії, ліва течія закликала до продовження класової соціалістично-революційної боротьби трудящих мас, до переходу партії в підпілля для організації повстання робітників і селян проти гетьманщини.

Відповідними були й запропоновані обома частинами проекти резолюцій.

Правиця партії виходила з того, що гетьманський переворот призвів до ситуації, яка суперечить розстановці сил у країні, «є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціального життя України.

Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях привернення демократичного ладу на Україні» [2, с. 21.].

Такій маловиразній і дуже поміркованій позиції лівиця партії протиставила дуже рішучий, безкомпромісний проект резолюції. В ньому засуджувалась попередня діяльність ЦК УПСР як така, що збочила від соціалістичних засад, «в результаті чого партія збанкрутувала і об'єктивно сприяла успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції» [2, с. 22.].

У результаті голосування резолюція правого крила зібрала трохи більше голосів, аніж лівого. Щоб уникнути розколу, який вимальовувався дедалі наочніше, праві погодились на ухвалення спеціальної резолюції, згідно з якою вищою законною, обраною народом владою визнавались Українські Установчі збори, а найпершим завданням – боротьба за їх скликання. Подібного компромісу не вдалося досягти при розгляді питання про перегляд аграрної програми – більшість делегатів брати участь у голосуванні відмовились.

Під час виборів ЦК УПСР до його складу ввійшли представники переважно лівого крила (Л. Ковалів, А. Заливчий, Г. Михайличенко, Лашкевич, В. Приходько, М. Шраг – члени ЦК; К. Корж, М. Чечель – кандидати в члени ЦК). Іншими словами, Центральний Комітет партії набув лівого забарвлення. Обираючи власний шлях революційних дій, він ухвалив 3 червня 1918 р. постанову щодо внутрішньої тактики партії, згідно з якою ліквідовувались (з огляду на переслідування соціалістичних організацій гетьманським режимом) всі до того часу наявні легальні організації. Партія в цілому переходила на нелегальний стан, санкціонувалась також необхідність політичного терору проти «найшкідливіших і найвпливовіших представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні...».

Слід зауважити, що факти терористичної діяльності лівих українських есерів невідомі. Проте вони вітали вбивство 30 липня 1918 р. російським лівим есером Б. Донським командувача групою німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршала Г. Ейхгорна, засуджували виступи тих кіл, у тому числі й українських (органів УПСФ, УСДРП), які протестували проти подібної тактики.

Центральним друкованим органом лівих українських есерів, головним рупором їхніх ідей став тижневик «Боротьба» (редактор В. Еллан-Блакитний), що почав видаватись нелегально замість закритої гетьманцями щоденної газети з аналогічною назвою.

Права течія УПСР відразу ж після ІV з'їзду, паралельно з діями лівих, також вдалася до низки організаційних заходів, які, своєю чергою,

привели до поглиблення протистояння і розколу в партії. Праві розпочали консолідацію власних сил у формі окремої «Центральної фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів» з власним керівним центром, не підлеглим ЦК УПСР, обраному з'здом. До складу Тимчасового організаційного комітету фракції ввійшли М. Шраг, М. Чечель, М. Салтан, І. Лизанівський, В. Залізник, В. Голубович, Ю. Охримович. Комітет поширив серед членів партії декларацію-повідомлення, в якій викладалась принципова суть ідеологічних і тактичних розходжень між обома течіями.

Передусім указувалося на різне ставлення до української державності. Праві обстоювали ідею створення незалежної української держави. А ліві, як стверджувалось у документі, в цьому питанні нічим не відрізнялись від загальноросійської партії есерів, зневажаючи національний аспект узагалі. Це було істотним перебільшенням, фактично не відповідало дійсності.

Друга група розбіжностей стосувалася методів масової боротьби. Якщо праві орієнтувались на поступове виховання, організацію, підготовку мас до боротьби в нових умовах, ліві віддавали перевагу революційно-повстанській тактиці. Іншими словами, за документом, праві наближались у цьому питанні до європейських соціалістів, а ліві – до російських більшовиків [2, с. 23-24.].

Дійшовши висновку про необхідність за таких умов мати окрему організацію в рамках партії, праві в УПСР закликали до підготовки чергового з'зду партії, який мав «вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи європейського соціалізму, чи піти шляхом російського анархічного бунтарства» [2, с. 24.].

Після цієї декларації, що відразу була рішуче засуджена ЦК УПСР, тобто лівими, розкол партії став доконаним фактом. Праві (Центральна течія УПСР) і ліві (боротьбисти) сформулювали різні політичні платформи.

Спільними залишались неприйняття і засудження гетьманського режиму як контрреволюційного, а також гасло боротьби з ним. Однак після повалення гетьманщини праве крило планувало відновити Українську Народну Республіку із законодавством Центральної Ради.

Боротьбисти не бажали повертатись до характерного для часів Центральної Ради єднання демократичних, та й не лише демократичних, сил. Вони прагнули активізації безкомпромісної класової боротьби.

Неприйняття гетьманату найголовнішими верствами українського суспільства, які сумарно складали абсолютну більшість нації, органічно доповнювалося й примножувалося непримиренною ворожістю до режиму найрадикальнішої політичної сили – більшовиків. Не вимагає доведення: якщо соціальна політика соціалістичної Центральної Ради привела її до повного антагонізму з РСДРП(б), то будь-яких надій

на подолання апріорної ворожості щодо консервативно-реакційного режиму П. Скоропадського не могло.

Щоправда, дуже сильні й впливові наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. більшовицькі організації України були зруйновані, практично вщент розгромлені після приходу австро-німецьких окупантів. Партійні функціонери частково евакуювалися до Росії, частково, перейшовши на нелегальне становище, заходилися відновлювати підпілля.

Ні на мить не допускаючи припинення боротьби, ще до державного перевороту керівники більшовицьких організацій взяли курс на консолідацію партійних сил і утворення Компартії України. Гетьманат якщо й загальмував певною мірою цей процес, однак не міг припинити його, можливо, навіть додав більшовикам ще більшої внутрішньої переконаності у необхідності доведення до завершення розпочатої справи, а діям – більшої цілеспрямованості, настирливості.

Все це яскраво виявилось на I з'їзді більшовицьких організацій України, який проходив у Москві 5-12 липня 1918 р. [1, с. 196]. У безкомпромисній боротьбі між прихильниками поміркованіших правих поглядів («лівобережці», «катерінославці») і лівих орієнтацій («правобережці», «кияни») з більшості питань домінувала точка зору й пройшли резолюції «лівих».

Особливе значення, природно, мала оцінка ситуації, прогнозування перспективи і, вже залежно від того, обрання лінії поведінки й принципів партійного будівництва.

Основну доповідь з питання про політичне становище і завдання партії зробив Г. Пятаков, а співдоповідачами були Я. Яковлев (Епштейн) та М. Скрипник. За оцінками доповідача, в капіталістичному світі, передусім в усіх країнах, що воювали, «спостерігався колосальний господарчий розвал». Особливо відчайдушне становище Німеччини і Австро-Угорщини штовхнуло їх уряди на Брестський «хлібний мир» з Центральною Радою, на воєнний похід на Схід, першим пунктом якого стала Україна з її велетенськими матеріальними ресурсами. В інтересах світового капіталу було продовжити просування й далі, за Кавказ, в Азію.

Однак сил для цього не було. Їх не було навіть для того, щоб тримати в покорі Україну, народ якої повстав проти страшного пограбування. Г. Пятаков згадав про факт звернення німецького посла у Києві барона фон Мумма до свого уряду з проханням про надсилку в Україну додатково ще 10 корпусів, чого Німеччина зробити не могла [3, с. 40]. Доповідач виявив елементи реалістичного розуміння ходу подій. «Надії деяких товаришів, – говори він, – на по-кур'єрськи швидкий розвиток міжнародної революції не виправдалися, і зрозуміло чому» [3, с. 40, 41].

Проте становище революційного руху на Заході в уявленні Г. Пятакова поставало не таким уже й безперспективним. Страйки у

Відні, Будапешті, Празі, Берліні на підтримку радянської Росії хоч і були придушені військовою силою, означали серйозні кроки вперед. Небачених розмірів досяг розклад окупаційних армій Німеччини та Австро-Угорщини в Україні.

Навідміну від зовнішньополітичного, дещо схематичнішим (довелося врахувати фактор часу) виявився аналіз внутрішньополітичного становища, який містився у доповіді. Г. Пятаков виділив три головних політичних табори, між якими розгорталася боротьба – «трикутний бій» – за майбутнє України.

Перший, «правлячий», «німецько-гетьманський» центр був приречений на неминучу поразку. Другий – колишні партії Центральної Ради – українські есери й українські соціал-демократи кваліфікувався як «дрібнобуржуазна контрреволюція» і поставав як сила, з якою доведеться вести жорстоку боротьбу, оскільки в момент вирішального бою з антинародним режимом за цими «пройдисвітами і політичними авантюристами» можуть піти маси. Третій – радянський центр, – створений у грудні 1917 р. (Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет рад) після січневої (1918 р.) перемоги, потім мав залишити територію України. Зауваживши, що не варто переоцінювати географічний чинник, Г. Пятаков наполягав на тому, що, «вислизнувши» «з рук Радянської влади», територія України «політично, в розумінні політичного групування тієї маси населення, яке об'єктивно повинно було стояти на боці Радянської влади, територія ця не лише не вислизнула з наших рук, а, навпаки, зв'язалась із Радянською владою ще більше» [3, с. 47.].

Крім згаданих, на думку доповідача, існувало ще дві сили в Україні. В умовах катастрофічної втрати авторитету німецько-гетьманського режиму і наростання австро-німецьких суперечностей на ґрунті поділу награбованої здобичі з'явилися істотні ознаки оформлення громадської групи з метою «відділення України від Росії і створення Української держави для включення її в систему австрійської, м'якшої, як вони кажуть, щодо України держави» [3, с. 47]. І, врешті, останній табір – «табір дрібнобуржуазної російської контрреволюції, який охоплює дрібну буржуазію так званих національних меншин на чолі з правими есерами і меншовиками» [3, с. 48.]. Ця сила підтримувалася англо-французьким капіталом. Здійснений аналіз, на гадку Г. Пятакова, переконливо свідчив, що «збройне стихійне повстання на Україні має набути нечувано широких розмірів». [3, с. 47.].

У доповіді накреслювалися конкретні завдання партії, що поставали у сфері військово-технічної підготовки повстання, у першу чергу, створення розгалуженої мережі військово-революційних комітетів, об'єднаних політичним центром (саме політичним, а не військово-технічним), яким є Народний секретаріат України. Тим самим, на погляд Г. Пятакова, було б створено апарат влади.

Власне, про партійні завдання, передусім про внесення в рух свідомості, вироблення політичної лінії доповідач не говорив, хоча на останок висловив тверде переконання в тому, «що партія наша не опиниться в тенетах у цей рішучий момент історії України. Я впевнений, що вона буде на чолі збройного повстання і переможе знову і знову, прокладаючи шлях до Соціалістичної Республіки всього світу...» [3, с. 50.].

Безперечно, багато в чому – в оцінці становища в країнах Західної Європи, у визначенні готовності трудящих України до повстання – Г. Пятаков видавав бажане за дійсне. Він явно випереджав події, підганяв їх. Особливо виразно це було видно на прикладі України.

Звісно, позицію «лівача» Г. Пятакова відразу атакували праві, доводячи, що у питанні повстання слід виявляти обережність, витримку і, навіть, у разі потреби – в інтересах тієї ж світової революції – гальмувати стихійні виступи.

В аналітичній співдовіді М. Скрипника, одного з найстаріших, найдосвідченіших і найавторитетніших партпрацівників, були піддані критиці недолугості й помилки в питаннях тактики як «лівих», так і правих. М. Скрипник прямо заявив: «Ми повинні однаково відкинути і розуміння тов. Пятакова, що повстання, яке ми готуємо на Україні, буде обумовлене саме мірою організації бойових сил робітників і селян в самій Україні (і, скоріше всього, буде передувати революції в Німеччині і Австрії). Ми повинні також відкинути і пропозицію Епштейна – вести свою підготовчу роботу, виходячи з того розуміння, що ми повинні будемо виступити тільки у відповідь на виступ австрійського і німецького пролетаріату...» [3, с. 70.]. Разом з тим не можна не звернути уваги на те, що при всій гнучкості, дипломатичності загальна позиція М. Скрипника була значно ближчою до положень доповіді Г. Пятакова, ніж лінії, відстоюваної Я. Яковлєвим. У всякому разі, більша частина промови М. Скрипника була спрямована на критику останньої.

Урешті, було ухвалено проект резолюції, запропонований Г. Пятаковим. У документі зазначалося: «Основним завданням партії пролетаріату в даний момент на Україні є... організація збройного повстання робітничо-селянських мас проти їх гнобителів»; «...повстання це може, однак, увінчатися політичною перемогою тільки за тієї умови, що пролетаріат стане на чолі його, що партія пролетаріату доб'ється не тільки ідейного, але й організаційного і військово-технічного керівництва ним...»; «партія повинна боротися під гаслом відновлення необмеженої влади Рад як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України...» [3, с. 97-148.].

У такому ж дусі була витримана і резолюція про збройне повстання, запропонована А. Бубновим. Перед більшовицькими організаціями України висувалася ціла низка завдань, головні з яких зводились до наступного: по-перше, проведення агітаційної роботи серед трудящих

мас по роз'ясненню мети, значення і перспектив збройного повстання; по-друге, організація мережі військово-революційних комітетів як повстанських органів, підпорядкованих партії, і створення Центрального військово-революційного комітету (ЦВРК) для керівництва підготовкою і проведенням повстання; по-третє, технічна допомога наростаючому повстанню через військово-революційні комітети; і, по-четверте, внесення максимальної організованості й планомірності в повстанський рух, спрямування всіх зусиль на те, щоб не допустити розгromу революційних сил по частинах [3, с. 154-155.].

Дуже непросто далось ухвалення резолюції «Про ставлення до інших партій». Врешті, проаналізувавши новітні тенденції, делегати дійшли згоди: «Щодо партії так званих лівих есерів, то необхідно строго відрізнити інтелігентськи-безгрунтовні авантюристичні верхівки партії від селянських низів її.

Процес відділення верхівок від низів нині здійснюється і остаточно встановити взаємостосунки з цією партією можна лише після очистки її від авантюристських лівих верхівок.

...З авантюристами із партії лівих есерів ніяких угод бути не може. Що ж до нової партії лівих есерів, що нині формується, то встановити форми взаємин з нею доручити Центральному Комітету, який буде обраний з'їздом» [3, с. 161, 190, 191.].

Однак у цілому більшовики залишилися в полоні ліво-сектантських уявлень і центральний пункт резолюції було сформульовано в категорично-неприступному вигляді: «Жодні угоди з есерами, меншовиками, бундівцями, українськими есерами, українськими соціал-демократами неприпустимі» [3, с. 190, 191.].

Тут не враховувались дуже складні процеси диференціації, розколив, що характеризували тогочасний розвиток усіх згаданих партій, тяжіння значної, часом переважної їх частини, до лівих орієнтацій, інтересів трудящих.

У резолюції «Україна і Росія» з'їзд висловився за дальше зміцнення дружби українського і російського народів, державного союзу УСРР і РСФРР як головної умови перемоги над силами зовнішньої та внутрішньої контрреволюції [3, с. 124.].

Форум визнав недоцільним подальше функціонування Народного секретаріату і вирішив утворити Центральний військово-революційний комітет [3, с. 154-155.].

Дискусії, які наповнювали роботу I з'їзду КП(б)У від самого початку, ухвали, що викристалізувались у їх ході, закладали наріжні камені партійної будівлі, цеглина за цеглиною зводили її остов. Однак увінчали її рішення, спеціально присвячені партійному будівництву.

На спеціальному засіданні доповідь з питання про самостійність комуністичної організації в Україні зробив голова Оргбюро по скликанню з'їзду М. Скрипник. Зі співповіддю виступив Е. Квірінг.

Обидва запропонували відповідні проекти резолюцій.

Цікаво, що «ліві», які ретельно пильнували за тим, щоб баланс точок зору витримувався і, використовуючи регламентні норми, щоразу домагалися обнародування своєї позиції, цього разу не претендували на окрему співповідь. Знаючи загальні орієнтації М. Скрипника, які їх багато де в чому влаштовували, вони вирішили сконсолідуватися навколо позиції надзвичайно авторитетного партійного діяча, у зв'язку з чим предметний розгляд його доповіді і запропонованого рішення у даному випадку набувають особливого сенсу.

Слід звернути увагу, що позиція М. Скрипника порівняно з Таганрогом дещо змінилася. У запропонованому ним проекті резолюції були відсутні слова про «самостійну Комуністичну партію України», хоч і не йшлося про те, що КП(б)У створюється як місцева організація єдиної РКП(б), а, як і на Таганрозькій нараді, фактично декларувалося утворення окремої організаційно осібної Компартії України [3, с. 164, 179.].

У проекті резолюції він сформулював такі головні положення і пропозиції: «Беручи, разом з тим, до уваги: 1) що комуністи всіх країн повинні становити й фактично становлять одну Комуністичну партію з єдиною програмою і єдиним фронтом боротьби за диктатуру пролетаріату, фактичним керівним центром якої є ЦК РКП, і що комуністичні партії окремих країн у III Інтернаціоналі становлять лише окремі загони;

2) що комуністи України всією своєю діяльністю зв'язані з Російською Комуністичною партією (більшовиків) і цей зв'язок лишається й повинен лишатися надалі, незалежно від тієї чи іншої формальної сторони партійного будівництва;

3) що комуністи України всією своєю діяльністю на Україні повинні підтримувати політику Російської Комуністичної партії, яку вона проводить у Росії і яка основана на передишці й збиранні сил, повинні дотримуватись загальних постанов ЦК і з'їздів РКП, беручи все це до уваги, I з'їзд партійних організацій комуністів (більшовиків) України постановляє: комуністичні організації України об'єднуються в окрему Комуністичну партію (більшовиків) України із своїм Центральним Комітетом і своїм з'їздом, формально зв'язану з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію III Інтернаціоналу. З'їзд доручає Центральному Комітетові за погодженням з ЦК РКП встановити форми організаційного зв'язку й спосіб можливої участі організацій Комуністичної партії (більшовиків) України в загальних з'їздах Російської Комуністичної партії» [3, с. 179.].

При цьому М.Скрипник, якщо судити з його тверджень, був далеким від бажання переслідувати сепаратистські цілі, «Не в наших інтересах, – говорив він, – не тільки поділ державних одиниць, але й будь-яке дроблення сил наших є для нас, безперечно, непотрібне і шкідливе. Ми –

прихильники демократичного централізму, прагнемо об'єднати всі сили для боротьби зі спільним ворогом, що стоїть перед нами. Згідно з цим ми повинні уникнути всяких поділів і дроблень» [3, с. 167.].

Як же в такому разі поєднати логіку утворення окремої партії з необхідністю консолідації зусиль комуністів України і Росії? На це питання, яке об'єктивно поставало перед М. Скрипником і яке йому ставили на з'їзді опоненти, він намагався відповісти, виходячи, передусім, з особливостей ситуації в республіці. Це – державне відокремлення України від Росії, здійснене IV Універсалом Центральної Ради, з чим довелося згодитись РСФРР при підписанні Берестейського миру. Це – існування в Україні гетьманського правління. Це – нелегальне становище більшовиків, їх підпільна діяльність, головним змістом якої була підготовка збройного повстання проти окупантів, існуючого режиму [3, с. 167-168.].

Одночасно не можна не відзначити, що реалістичні міркування М. Скрипника дивним чином перепліталися з досить таки ідеалістичними, навіть дещо ефемерними уявами. Так, наголошуючи на відособленні більшовиків України на ґрунті дипломатичних факторів, він тут же пропонував доволі непевну конструкцію відносин з РКП(б).

«Російська Комуністична партія, – говорив він, – є тим джерелом, звідки ми черпаємо досвід революції і звідки ми всі – робітники і найбільш бідні селяни на Україні – беремо кожен собі приклад, як іти, яким шляхом вести свою боротьбу. Це ще очевидніше для нашої партії. Ми – молода організація, яка щойно пережила контрреволюційний розгрім і заново відбудовується. Певна річ, все, що ми повинні мати для своєї діяльності, ми, товариші, насамперед візьмемо з Російської Комуністичної партії. Тому фактично становище лишається таким, як було й раніше. Підкреслюю: фактично перед нами буде Російська Комуністична партія з її центральними установами, і ми будемо по ній, по цьому флангу шикуватися, ідучи у своєму партійному будівництві все далі й далі. Лозунги, під якими ми будемо йти, виходитимуть з Російської Комуністичної партії... Так воно буде й надалі, інакше й бути не може. Формально, певна річ, створюється таке становище, за якого наша партія виділяється. Але це формальна сторона, яка для нас, прихильників революційного Інтернаціоналу, значення не має» [3, с. 168.]. Чому ж в уяві М. Скрипника відокремлення в окрему партію трактувалось як суто формальне?

Важливим для нього є посилення на те, що такий акт був би формальним саме для прихильників III, тобто вже Комуністичного Інтернаціоналу. Посилання непереконливе уже хоча б тому, що такої міжнародної організації комуністів на той час ще не існувало, а лише йшла підготовча робота до її створення. І навіть передбачаючи основні її характерні риси, навряд чи можна було судити про них напевне. Тим більше відштовхуватись, як від фактора визначального. М. Скрипник

спеціально намагався довести, що різні партії, які входили до II Інтернаціоналу, відрізнялися одна від одної тим, що мали не лише відмінну організаційну будову і тактику, але й програми. На міжнародних конгресах лише відбувалася координація їх лінії поведінки.

Для прихильників III Інтернаціоналу уява про програму діяльності комуністів різних країн, на думку Миколи Олексійовича, мала докорінно відрізнятись. «На даній стадії розвитку фінансового капіталу, – говорив він, – перед пролетаріатом стоїть завдання – боротися за соціалістичну революцію, за диктатуру пролетаріату, і це буде відповідно на ті імперіалістичні шляхи, якими розв'язуються наявні суперечності суспільного розвитку, буде відповіддю на ті шляхи світової війни, що нині поставлені й у майбутньому передбачаються. Відповідно до цього у нас програма фактично одна в усіх країнах і для всіх комуністичних партій. В цьому відношенні наше розуміння партії в III Інтернаціоналі інше, ніж у II Інтернаціоналі. Тепер усі комуністи всього світу становлять фактично одну партію» [3, с. 166.].

Звичайно ж, у даному разі Микола Олексійович без належних підстав вважав тотожними цілі і програми діяльності комуністів різних країн на тогочасному етапі, явно переоцінював ступінь їх переконань як такий гарант єдності, якому не можуть зашкодити ані державні кордони, ані перегородки організаційного характеру. Тому й сприймати висловлені міркування як достатньо вагомі аргументи, ніяк не можна. Не меншою мірою це торкається і спроб М. Скрипника пояснити свої пропозиції щодо утворення окремої КП(б)У логікою приведення організаційних форм діяльності комуністів у відповідність до чинників національно-державного спрямування.

Дійсно. У одних випадках М. Скрипник вважав (принаймні, теоретично) Україну державним утворенням тотожним іншим державам і, відповідно, доходив висновку про необхідність окремої Комуністичної партії. В інших же – називав гетьманську Українську державу під німецькою окупацією ефемерною, – і не лише тому, що вона мала маріонетковий характер щодо окупантів, а й за природою, так би мовити, генетичного походження. Щоправда, останнє не заважало йому знову виходити на висновки про необхідність окремої організації партії, але вже внаслідок особливих умов діяльності комуністів України.

Водночас, входячи в суперечність з самим собою, на тому ж таки I з'їзді КП(б)У він намагався твердити, що «національне питання знято з порядку денного». У протоколах його виступ під час обговорення резолюції «Україна і Росія» передано у такому вигляді: «Тов. Скрипник доводить, що лозунг права нації на самовизначення, аж до відокремлення, мав своє виправдання до Жовтневої пролетарської революції. У процесі розвитку боротьби класів ми можемо становитись на різні позиції у цьому питанні. І саме для України характерна діалектична зміна нашого ставлення до цього лозунга. До Жовтня наша лінія була цілком вірною,

але коли у влади став пролетаріат, становище докорінно змінилося.

Вже під час Брестських переговорів Всеукраїнський з'їзд Рад висловився проти відділення, а тепер ми проти відділення подавно, бо тепер самостійність – ширма для контрреволюційної боротьби проти Радянської влади.

Але первісний наш лозунг у свій час мав значення і буде мати його на першій стадії революції в Австро-Угорщині, хоронити його, у всякому разі, ще рано, бо він не скрізь ще пройдений і живе себе у ході боротьби» [3, с. 128-129.].

Таким чином, Скрипникову аргументацію необхідності утворення окремої від РКП(б) Компартії України, виходячи із стану відносин України і Росії, визнати логічною, доказовою не можна при всьому бажанні. Скоріше, тут можна вести мову про відсутність до кінця продуманої, всебічно теоретично опрацьованої, вибудованої, зваженої системи.

Із співповіддю про створення КП(б)У на з'їзді виступив Е.Квірінг. Він піддав різкій критиці позицію М. Скрипника. «...Партія комуністів України, безперечно, має право і повинна організувати, об'єднати всі комуністичні організації на Україні, але ці організації ніяким чином не повинні виділятися зовсім із Російської Комуністичної партії. Українські організації об'єднуються на своїх з'їздах і на цих з'їздах виносять свої рішення. Але, товариші, Росія і Україна надто тісно зв'язані, тому і партія наша повинна бути зв'язана, і партія українська може бути лише партією автономною в складі Російської Комуністичної партії, зі спільною програмою і з підпорядкуванням в питаннях загальнополітичного характеру Всеросійському Центральному Комітету партії» [3, с. 173.]. Звичайно, зазначав Е. Квірінг, опублікувати таке рішення в пресі «з міркувань міжнародної дипломатії» не можна. «Але для себе, серед нас ми повинні знати, що ми міцно зв'язані з Російською Комуністичною партією, що ми самостійні в питаннях місцевих, що для керівництва місцевою роботою ми можемо мати свій Центральний Комітет, але що в питаннях загальнопартійних, у питаннях програмних ми лише частина Російської Комуністичної партії...» [3, с. 173-174.].

Причому праві почали вимагати прийняття їх резолюції в ультимативній формі, погрожуючи, в противному випадку, розколоти з'їзд і партію, що тільки-но народжувалася.

М. Скрипник, серйозно стурбований можливим розколом КП(б)У, не знаходячи компромісної реакції на ультимативні вимоги правих, зняв свій проект з голосування. Безперечно, такий крок став повною несподіванкою для Г. Пятакова, його однодумців, наніс удар по їх позиції. Адже, не внісши свого проекту документа, вони потрапили у досить гостру скруту, мало не безвихідь.

За цих обставин Г. Пятаков від імені «лівих» зробив заяву, у якій наголосив, що ліва «частина з'їзду вважає за необхідне утворити

формально незалежну від ЦК РКП КПУ як частину всесвітньої Комуністичної партії.

Але зважаючи на те, що вирішальне значення має об'єднання всіх комуністичних організацій на території України з утворенням свого ЦК і своїх з'їздів, що відсутність формального зв'язку з РКП вирішального значення не має, що частина з'їзду ставить це питання в ультимативній формі в розумінні відколу її у випадку ухвалення резолюції про створення КПУ формально незалежної від РКП, згадана частина з'їзду, бажаючи що б то не стало запобігти розколу, заявляє, що буде голосувати за утворення окремої КПУ зі своїми з'їздами, зі своїм ЦК, але при голосуванні питання про збереження формального підкорення РКП в особі її з'їздів і ЦК буде від голосування утримуватись» [3, с. 180.].

У результаті в прийнятій резолюції (33 делегати проголосували за, проти – 5, при 16 тих, хто утримався) зазначалось:

«1) об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але таку, яка входить до єдиної Російської Комуністичної партії з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, і в питаннях загальнополітичних – ЦК РКП;

2) доручити ЦК РКП зв'язати організаційно і тактично Комуністичну партію України з комуністичними партіями Німеччини, Австрії та окупованих областей» [3, с. 178.].

У резолюції «Про партію» дістала своє логічне завершення тенденція до згуртування більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі в складі єдиної Комуністичної партії. Разом з тим слід підкреслити, що організатори КП(б)У через численні незгоди прийшли до важливого висновку про необхідність певної автономії (хоч її можна було трактувати по різному) республіканської організації більшовиків в межах єдиної РКП(б) із наданням КП(б)У прав самостійності у вирішенні місцевих, поточних проблем.

Виразниками цієї позиції були Г. Пятаков, його однодумці з числа «лівих», М. Скрипник, які обстоювали незалежність КПУ з огляду на тодішнє становище, на потребу керівництва стихійною народною боротьбою в Україні, що розгоралася, та з погляду завдань здійснення міжнародної революції. Елементи автономізму, закладені в побудові Компартії України її першим з'їздом, втілювали демократичні начала, логічно узгоджувались із принципами національно-державного будівництва. Однак вони такі залишились нереалізованими. Вподальшому – в громадянську війну, і особливо, остаточно – в післяєнінський період у партійному будівництві вони були навіть засуджені і відкинуті. А це, в свою чергу, мало свої «плюси», однак мало і «мінуси».

В умовах окупації України резолюцію «Про партію» не можна було опублікувати, щоб не дати німецьким окупантам приводу звинуватити

РКП(б) та уряд радянської Росії в порушенні Брестського миру, зірвати тим самим мирну передишку країни рад. В офіційному повідомленні про І з'їзд КП(б)У з тактичних і дипломатичних міркувань було зазначено: «Тепер формально закріплено самостійність українських організацій у питаннях української роботи, яка стала фактом уже давно. Відмінність у міжнародному становищі відмінність політичних завдань силоміць відірвали українських комуністів від Російської Комуністичної партії. Але створення окремі Української партії – не завоювання для українських комуністів, а тяжка необхідність» [4, с. 4].

В останній день роботи з'їзду – 12 липня було розглянуто організаційне питання. У відповідній резолюції, з'їзд постановив створити на окупованій території України обласні партійні організації. Обласні комітети партії, говорилося у резолюції, «діють під керівництвом ЦК КПУ і підлягають його постановам; зносини з ЦК РКП ці обласні комітети ведуть через ЦК КПУ. Для допомоги ЦК КП(б)У і підпільним партійним організаціям на території радянської Росії пропонувалося створити Закордонне бюро ЦК КП(б)У.

В питанні про назву партії, з'їзду, Центрального Комітету, Центрального органу партії з'їзд без дебатів постановив: «1. Партію назвати «Комуністична партія (більшовиків) України; 2. Центральный Комітет назвати: «Центральный Комітет Комуністичної партії України»; 3. Центральный орган назвати: «Коммунист»; 4. З'їзд назвати: «І з'їзд Комуністичні партії (більшовиків) України» [3, с. 187-188.].

З'їзд схвалив також входження в КП(б)У лівих українських соціал-демократів, які порвали зв'язки з УСДРП, визнали себе комуністам (більшовиками) і працювали разом з комуністами в одних організаціях.

До Центрального Комітету були одногослосно обрані 15 членів: І. Амосов, А. Бубнов, П. Буценко, Ш. Грузман, В. Затонський, Л. Картвелішвілі, Е. Квірінг, С. Косіор, І. Крейсберг, Ю. Лутовинов, Г. Пятаков, П. Ровнер, Л. Тарський, Р. Фарбман, І. Шварц.

Склад кандидатів у члени ЦК КП(б)У (їх було 6) повністю встановити не вдалося й до цього часу. Список їх у стенограмі з'їзду не зберігся. За матеріалами наступних пленумів ЦК та іншими даними відомо, що кандидатами у члени ЦК були обрані М. Скрипник, М. Майоров, П. Слинко [5, арк. 19.]. Можна зробити припущення, що кандидатами у члени ЦК були також Я. Яковлев, Д. Лебідь і Я. Гамарник. На першому Пленумі ЦК КП(б)У 13 липня 1918 р. секретарем Центрального комітету партії було обрано Г. Пятакова. Разом з Е. Квірінгом, С. Косіором, В. Затонським, І. Шварцом вони утворили Закордонне бюро ЦК [6].

Створення Компартії України надало значного імпульсу відродженню і консолідації місцевих більшовицьких організацій, постановці всієї партійної роботи, стало важливою передумовою нового етапу боротьби за маси і їх мобілізації на нові революційні виступи. З цього погляду оформлення КП(б)У стало важливою віхою розвитку суспільної

ситуації в Україні не лише в 1918 р., а на значно тривалішу перспективу, мало у повному смислі слова доленосний характер і наслідки.

Нагромаджуючи потенціал, зростаючи чисельно, набираючи політичної ваги й авторитету, більшовики й боротьбисти досягли чималих успіхів у завоюванні на свій бік достатньо широких мас. Попри відомі невдачі, які їх спіткали в досягненні консолідації сил противників гетьманату й окупантів (передусім – селяни й робітники), незаперечним залишається висновок, що тяжіння трудящих до обох партій чи не найбільшою мірою було зумовлено саме сповіданням радикальних гасел і поглядів, які з розвитком подій набували дедалі більшої виразності.

До таких позицій схилилися й ліві елементи інших українських партій.

Достатньо цікавий і переконливий приклад тут – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). Початок її оформлення припав на лютий – березень 1918 р. після зайняття Києва більшовиками. Про появу нової партії заявила газета «Трудовая мысль», яка проголошувалася партійним органом. Газета повідомляла, що УПЛСР з'явилася на руїнах «вчора господствующих при раді правосоціалістичних партій» і об'єднала «навколо себе на Україні революційних робітників, солдат і селян без різниці національностей» [7, с. 191]. Програмними завданнями партії називалися – організація радянської влади в краї; скликання II Всеукраїнського з'їзду рад; вільне федеративне об'єднання з РСФРР; проведення соціальних реформ і в першу чергу соціалізації землі [7, с. 141]. З цього видно, що новостворена партія намагалася поєднати постулати більшовизму та народництва, що випливало з її організаційних витоків – ініціатором створення УПЛСР виступила частина лівих російських есерів, які прагнули врахувати в своїй діяльності особливості та специфіку українського села. На їхню думку, проголошення окремої української партії лівих есерів сприяло б проведенню партійної програми.

Однак партії не вдалося розгорнути широкої діяльності в Україні навесні 1918 р., з огляду на швидке падіння радянської влади. У Києві встигло вийти лише два числа її органу – «Трудовой мысли». Пізніше, на II партійному з'їзді УПЛСР (березень 1919 р.) у звіті ЦК зазначалося, що перша спроба організаційного оформлення партії була здійснена в березні 1918 р. на II Всеукраїнському з'їзді Рад [8, с. 390-392]. Члени фракції форуму вирішили обрати ЦК, метою якого стало об'єднання всіх активних елементів.

Оскільки територія України поступово займалася австро-німецькими військами, ЦК змушений був евакуюватися до Москви, звідки й намагався організувати роботу в Україні. Основними напрямками його діяльності стали направлення зброї та налагодження літературно-видавничої справи.

Улітку 1918 р. на території України ЦК розгорнув активну діяльність щодо налагодження апарату та закладанню нелегальних партійних осередків. Водночас, по можливості, партія діяла й легально, зокрема в Одесі вільно виходила газета «Борьба» та було надруковано ряд брошур (правда, поза межі Одеси їх не вдалося переправити). Та основна увага ЦК була зосереджена на організації активних форм боротьби проти гетьманщини – терористичних акціях, створенні партійних повстанських загонів, ревкомів, участі разом із більшовиками у так званій «дев'ятці». Пізніше найбільшим своїм досягненням доби гетьманщини УПЛСР вважала організацію разом із російськими лівими есерами вбивства Борисом Донським генерал-фельдмаршала Айхгорна [8, с. 390-392]. Готувалися також замаху на гетьмана, міністра земельних справ, німецьких і австрійських генералів. Перший партійний з'їзд, що відбувся у вересні 1918 р., визнав тактичну лінію ЦК цілком вірною і постановив діяти в тому ж напрямі. Крім того, саме цей з'їзд закріпив самостійне існування УПЛСР, окреме від Російської партії лівих есерів. За рішенням з'їзду, об'єднання двох партій могло бути лише на основі федеративного принципу [8, с. 390-392].

Вишевикладене, гадається, втілило в собі достатньо масштабну, у чомусь загальну тенденцію, характерну, таким чином, і для загальноросійських, і національно-регіональних партій. Це повною мірою стосується соціал-демократичного середовища.

Після виходу лівої фракції з УСДРП і вступу до лав КП(б)У влітку 1918 р. (П. Буценко, П. Слинко та ін.) процес внутрішніх розмежувань всередині впливової української партії не припинився. Антинародна політика гетьманату зумовила формування лівої течії в УСДРП, яка почала виступати за радянську систему влади в Україні.

Цей процес призведе на кінець року до створення організаційного комітету й фракції «незалежних» в УСДРП, потім – партії незалежних і, зрештою, оформлення Української комуністичної партії (УКП).

І знову мова може достатньо визначно йти про те, що імпульси до саме такого розвитку подій дав саме гетьманат, точніше його політика.

Окрема розмова про міжпартійне об'єднання – Український Національно-Державний Союз, створений в травні 1918 р. Розпочавши свою діяльність з обережної опозиційності до влади П. Скоропадського союз був причетний на внутрішню трансформацію (витіснення зі свого складу поміркованіших, конформістських елементів з Української демократично-хліборобської партії, Української трудової партії, Української партії соціалістів-федералістів тощо) і взяття на озброєння значно радикальнішого курсу. Як відомо, саме в середовищі зміненого складу цієї політичної інституції (яка стала з вересня іменуватися Українським Національним Союзом), зародилися плани збройного повалення Гетьманату і створення з цією метою Директорії.

Отже, загальний висновок видається цілком очевидним і переконливим: режим П. Скоропадського, який спирався на австро-німецькі багнети, своєю антинародною, антинаціональною політикою детермінував наростання в українському суспільстві ліворадикальних настроїв, що знайшло найбільше втілення в еволюції позицій політичних партій України. Своєю чергою, ці процеси об'єктивно вели до неминучого знищення Гетьманату.

Список використаних джерел:

1. Детальніше див.: Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки в 4-х т. – Т. 2. – Рік 1918. –К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Т. III. – Прага, 1921.
3. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5-12 июля 1918 года. – Протоколи.
4. Извещение о 1-м съезде Коммунистической партии большевиков Украины. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 19.
6. Коммунист. – 1918. – 15 авт.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Т. IV. – Прага, 1922.
8. Винниченко В. Щоденник. Том перший (1911-1920 рр.) . – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980.

Солдатенко В.Ф. Гетьманат П. Скоропадського как катализатор радикализации позиций украинских политических партий.

Рассматриваются причины радикализации позиций украинских политических партий периода Гетьманата П. Скоропадського.

Ключевые слова: *Гетьманат П. Скоропадського, украинские политические партии, Украинская социал-демократическая рабочая партия, Украинская партия социалистов-революционеров, Коммунистическая партия (большевиков) Украины.*

Soldatenko V. The Hetmanate of P. Skoropadskyi as a catalyst for radicalization positions of Ukrainian political parties.

The reasons radicalization of positions of Ukrainian political parties in period of The Hetmanate P. Skoropadskyi.

Keywords: *The Hetmanate of P. Skoropadskyi, ukrainian political parties, the Ukrainian Social-Democratic Labour Party, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, Communist Party (bolsheviks) of Ukraine.*

ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ – НАУКОВИЙ ЗРІЗ

Статтю присвячено науковому розгляду українсько-російських відносин на нетривалому історичному відтинку доби останнього українського гетьманату. Наголошується не лише на суто науковій, але й суспільно-політичній значимості зовнішньополітичної діяльності Української Держави 1918 р.

Ключові слова: Павло Скоропадський, українсько-російські відносини, Українська Держава, українська історіографія міждержавний рівень.

У зовнішньополітичній діяльності Української Держави 1918 р. російський вектор був найбільш складним. Це обумовлювалося низкою суттєвих факторів. По-перше, статтями Брестського мирного договору, який мав унормувати відносини України і РСФСР. По-друге, появою на теренах Росії державно-територіальних утворень антибільшовицького спрямування. По-третє, недостатня визначеність «східної» політики Німеччини в умовах незавершеної Світової війни. По-четверте, наявність в Україні потужного російського емігрантського середовища, налаштованого на відновлення великої Росії. І нарешті, російська імперська спадщина в ментальності правлячої еліти Гетьманату.

На початку доповіді спробуємо з'ясувати сутність такого визначення, як «українсько-російські відносини» стосовно досліджуваного періоду. Поза сумнівом, відносини Української Держави з російським постімперським простором мали багаторівневий характер: міждержавні, військово-політичні, етнічні та інші. Слід також мати на увазі, що російський напрямок зовнішніх зносин гетьманату значною мірою був детермінований позицією правлячого істеблішменту Німеччини. Її програв у Світовій війні визначальним чином відбився на зовнішньополітичній орієнтації Української Держави, яка задля власного врятування змушена була шукати підтримки у країн-переможниць, тобто Антанти.

Для характеристики відносин УНР, Української Держави з РСФСР використовуються й терміни «українсько-радянські», «українсько-більшовицькі», найчастіше для кваліфікації воєнних дій. Зокрема, праці Я.Тинченка та О.Чіхрадзе присвячені саме «українсько-більшовицьким війнам» 1918–1919 рр. [16] Хоч цей термін побутував й в українській історіографії міжвоєнної доби.

На наш погляд, таке визначення є доволі умовним, оскільки перша частина словосполучення «українсько-більшовицька» відображає

одну сторону, репрезентовану УНР як державою, а друга частина – ідеологічну сутність владного режиму РСФРР. Не випадково і В. Винниченко, і Д. Дорошенко у своїх працях для характеристики «більшевизму» вживали термін «русько-більшевицький» та «московсько-більшевицький» [3, с.210].

Слід відзначити, що в сучасній українській історіографії намітилася тенденція відходу від асиметричних кваліфікацій типу «українсько-радянська», «українсько-більшовицька» тощо. Наприклад, М. Ковальчук уникає терміну «українсько-білогвардійська війна», а послуговується досить точним визначенням «війна УНР із Збройними силами Півдня Росії» [9].

Цілком обґрунтованим є й уточнюючі проблемно-тематичні вказівки щодо характеру українсько-російських відносин в самих назвах робіт. Так вчинила В. Церковна, наголошуючи, що предметом її дослідження є лише національно-державний аспект українсько-російських відносин [18]. Хоч, на жаль, зустрічаємо й досить «глухі» формулювання досліджень цієї теми. Зокрема, дисертація С. Борисенко «Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.)» вказує лише на хронологічні межі і претендує на розгляд усього спектру цих відносин. Хоч насправді у роботі розглядаються лише відносини Української Держави з РСФРР. Так само можна сказати й про працю О. Несук [2].

Отже, на нашу думку таке визначення, як «українсько-російські відносини» може бути застосоване лише в комплексних, узагальнюючих працях. Що ж до висвітлення історії їх певних відтінків, то вони потребують уточнюючих характеристик.

З формальної точки зору, міждержавний рівень відносин Гетьманату П. Скоропадського найбільш рельєфно вибудувався з РСФРР. До цього українську сторону спонукали міжнародні зобов'язання, визначені Брестською угодою, а також потреба убезпечитися від потенційної більшовицької експансії.

Слід відзначити, що сучасна українська історіографія відійшла від усталеного в радянській історичній науці зображення відносин радянської Росії з «контрреволюційним», «антинародним режимом» П. Скоропадського. Однак й глибокого, системного дослідження усього комплексу відносин Української Держави з РСФРР не проведено. Як правило, в узагальнюючих працях з історії зовнішньополітичної діяльності українських урядів згадується сам факт українсько-радянських переговорів 1918 р. та підписання прелімінарного договору 12 червня [8]. Наводять ці дані й більшість підручників та навчальних посібників [7, с.296–297]. Кілька спеціальних розвідок проблеми мирних договорів делегацій Української Держави і РСФРР присвятив О. Лупандін [11].

І все ж з огляду на досить розлогу історико-джерельну базу, її архівно-документну збереженість та археографічну репрезентацію [12]

цей важливий напрямок зовнішньополітичної діяльності гетьманату не знайшов адекватного своїй історичній значущості висвітлення.

Слід самокритично визнати, що й у документальних працях, виданих останнім часом, в т.ч. й за участю провідних учених нашого інституту, ця проблема не набула достатнього висвітлення [14].

А між тим історія українсько-російських відносин, зокрема мирних переговорів 1918 р. має не лише суто дослідницьке, але й політико-практичне значення у світлі розвитку міждержавних відносин останнього періоду. Наприклад, ті ж питання делімітації та демаркації українсько-російського кордону. Відносини Української Держави з Кримом також у своїй основі мали досить виразну російську складову. Як відомо, на відміну від Центральної Ради, яка не вважала Крим українською територією, гетьман П. Скоропадський вів послідовну боротьбу за приєднання півострова до України. Фактично це було жорстке протистояння українських державно-соборницьких устремлень з ідеєю відновлення великої Росії. До того ж реалізація цієї політичної лінії Гетьманату від самого початку була різко обмежена геополітичними зазіханнями Німеччини на окупований її військовими стратегічно важливий плацдарм.

З огляду на поліетнічний склад населення Криму, його політичні репрезентанти демонстрували не лише проукраїнський, але й інші вектори орієнтації (кримські татари – на Туреччину, німецькі колоністи – на Рейх, росіяни – на небільшовицьку Росію). І все ж українському урядові вдалося через систему економічних і політико-дипломатичних заходів добитися входження Криму до Української Держави на правах автономії. На жаль обставини і час дезавували це важко здобуте рішення.

Відносини Гетьманату і Криму завдяки певній політичній актуальності «кримської проблеми» знайшли висвітлення у сучасній історичній, правничій, політологічній літературі. Ґрунтовні праці даній проблемі присвятив О. Копиленко [10]. Торкається цього питання й В. Сергійчук [15]. Окремі розвідки даній темі присвятили співробітники нашого інституту О. Ганжа, Н. Кривець [4].

Однак попри чималу кількість публікацій російський чинник у відносинах між Україною і Кримом спеціально не досліджувався. З точки зору наявної джерельної бази наврод чи архівний сегмент тут буде домінуючим. А от опубліковані документи і, особливо, мемуари потребують нового прочитання та інтерпретації. Це стосується як спогадів самого П. Скоропадського, так і відомих російських діячів з антиукраїнського табору – А. Денкіна, О. Лукомського, В. Оболенського, П. Мілюкова та інших [6].

Це ж стосується й мемуарів провідних політиків та військових Німеччини – П. Гінденбурга, М. Гофмана, Е. Людендорфа та інших [5]. Надзвичайно цінні спогади безпосереднього реалізатора німецької

окупаційної політики Вільгельма Гренера вийшли німецькою мовою і не перекладені українською [1].

Переконаний, що з огляду на наукову та політичну значущість історія відносин Української Держави і Криму 1918 р. має отримати повне комплексне дослідження.

До кола досліджень історії українсько-російських відносин належить й співпраця чи контакти гетьманату з іншими державно-територіальними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії. Насамперед йдеться про Дон та Кубань. Нещодавно українська історіографія збагатилася узагальнюючою працею докторського рівня В. Матвієнка, яка присвячена саме цій науковій проблемі. Оскільки вона охоплює весь період Української революції 1917–1921 рр., то, природно, автор не міг деталізувати ці відносини, особливо у їх двосторонньому форматі.

Тому проблема співпраці Української Держави заслуговує на поглиблене вивчення. На наш погляд, документи МЗС Гетьманату, спогади П. Скоропадського, Д. Дорошенка, генералів П. Краснова, О. Червякіна, Г. Лейхтенбергського та інших створюють поважну джерельну базу для розробки цієї наукової проблеми [17]. Зазначимо, що неодмінною умовою має стати ґрунтовне використання інформаційного потенціалу російських архівосховищ, який, на жаль, нашими дослідниками ще не освоєний.

Адже український уряд намагався надати відносинам з Доном міждержавного характеру. Зустрічні зусилля обох сторін завершилися укладенням 8 серпня 1918 р. українсько-донської угоди, яка передбачала взаємне визнання суверенітету і незалежності, спільних кордонів, налагодження торговельних, митних зв'язків тощо.

Особливо розгалуженими були військово-технічні відносини. Українська Держава постачала на Дон зброю, набої, спорядження. Природно, цей напрям співпраці носив доволі закритий характер, а відтак й має слабку історико-джерельну аргументацію. Однак з цим питанням пов'язана більш широка проблема – участь України у створенні антибільшовицького фронту, формуванні Південної, Астраханської, Північної армій. Публічні і закриті постанови Ради міністрів гетьманату підтверджують асигнування для цих цілей десятків мільйонів карбованців.

Ще менш висвітленими залишаються відносини Української Держави з Кубанню. Хоч після приходу П. Скоропадського до влади у травні до Києва прибула делегація Кубанської законодавчої ради на чолі з М. Рябоволом. Тогочасна військово-політична ситуація на Кубані примушувала їх шукати підтримки у нового українського уряду і навіть погоджуватися на приєднання краю до України на правах автономії.

Природно, що П. Скоропадський не був готовий негайно розв'язати це питання, але як свідчать його спогади і архівні документи гетьман

серйозно ставився до проблеми Кубані, мав плани відрядити туди дивізію З. Натієва, а у Бердичеві формувалося військове з'єднання для посилки в Чорноморську область. Хоч договір про міждержавні відносини між Україною і Кубанню був укладений лише 16 листопада, але весь час туди постачалися зброя і спорядження.

Як і в інших напрямках українсько-російських відносин суттєвий вплив справляло ставлення німецької сторони до українського контрагента з російського боку. Природно, що визнання німцями П. Краснова як військового отамана Дону створювало сприятливе середовище для поглиблення співпраці з Всевеликим військом Донським як у цивільний, так і військовій галузях.

Природно, що німецьке командування не могло заохочувати стосунки П. Скоропадського з Добровольчою армією. Проантантівська орієнтація її фундаторів генералів М. Алексеєва і А. Денікіна розцінювалася як потенційна небезпека відкриття фронту проти німецьких окупаційних військ, передові загони яких на сході базувалися у Ростові.

Загалом, на наш погляд, питання про відносини П. Скоропадського і лідерів Добровольчої армії має розглядатися у контексті більш широкої проблеми «Українська Держава і російський білий рух». Нагальність вивчення і висвітлення цієї теми визначається не тільки її слабкою розробкою, але й намаганнями окремих представників сучасної російської історіографії зарахувати П. Скоропадського до білого табору. Так, робить, зокрема, Д. Мітюрін у книзі «Гражданская война: белые и красные». З одного боку Корнілов, Денікін, Скоропадський, Юденіч, Врангель. А з другого – Будьонний, Фрунзе, Чапаєв, Котовський та інші [13].

Прикметно, що на відміну від А. Денікіна, який вважав П. Скоропадського «українським шовіністом», «самостійником», сучасні російські дослідники ставлять під сумнів його щире українськість. Той же Д. Мітюрін у нарисі про гетьмана терміни «самостійність», «щире українське» «жовто-блакитний», «ридна мова» неодмінно бере в лапки [13 с.87–93].

Безперечно, на історико-джерельний поверхні лежить чимало фактів співпраці гетьманського режиму, особисто П. Скоропадського з представниками білого руху. Але ці відносини слід розглядати в контексті намагання створити потужний антибільшовицький фронт і запобігти можливій експансії РСФРР щодо України. Однак це не може служити достатньою аргументацією для віднесення гетьмана до білогвардійського руху. Адже з найвиразнішим його представником – Добровольчою армією Українська Держава не вступила в союз навіть у найбільш складний час фактичного фіаско Гетьманату.

Зважаючи на терезах історичної ретроспективи «українськість» і «російськість» П. Скоропадського, прихильники останньої незмінно кидають на шальки його федеративну грамоту. Мусимо визнати, що й нині це одне з найбільш контроверсійних питань в загальній оцінці діяльності гетьмана.

До речі, здебільшого і адепти, і критики, і сам П. Скоропадський визнають грамоту про федерування з небільшовицькою Росією помилкою. Однак одні це ставлять йому на карб, інші знаходять вагомі спонукальні причини, а відтак і виправдальні моменти.

Однак, враховуючи всі зовнішньополітичні, геостратегічні, внутрішні обставини, не слід залишати поза межами доказової аргументації свідомісні засади ментальності П. Скоропадського. Без цього вряд чи можна пояснити такий контроверсійний крок гетьмана, як положення федеративної грамоти.

Отже, на нашу думку, розгляд українсько-російських відносин навіть такого нетривалого історичного відтинку, як доба останнього українського Гетьманату засвідчує потребу глибокого і системного дослідження. Адже вони мають не лише суть наукову, але й неабияку суспільно-політичну значущість.

Список використаних джерел:

1. Groener W. Lebenserinerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. – Göttingen, 1957.
2. Борисенко С. Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.) Дис. ... канд. іст. наук: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – К., 2003; Несук О. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1998.
3. Винниченко В. Відродження нації. Ч. II. – Київ-Відень, 1920. – С. 17; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007. – С. 210.
4. Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (I Пол. XX ст.) // Крим в історичних реаліях України. Матеріали наукової конференції. – К., 1998; Кривець Н. Кримське питання в політиці Української Держави Павла Скоропадського // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007.
5. Гинденбург П. Воспоминания. – Петроград, 1922; Гофман М. Записки и дневники. – Ленінград, 1929; Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. – Т. 2. – М., 1924; Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914 – 1918 гг. – Т. 2. – М., 1924.
6. Деникин А. Очерки русской смуты. Белое движение и борьба добровольческой армии. Май-октябрь 1918 г. Воспоминания, мемуары. – Минск, 2002; Лукомский А. Воспоминания. Т. 2. – Берлин, 1922; Оболенский В. Крым в 1917–1920-е годы (мемуары) // Крымский архив. – № 2. – 1996; Мілоков П. Воспоминания. Т. 2. – М., 1990.
7. Див., напр.: Лановик Д., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. Навчальний посібник. – К., 1999. – С. 296–297.
8. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави (1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1995; Веденєєв Д. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1994.
9. Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.). Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005.

10. Копиленко О. Україна і Крим: «переговори у справі нового ладу» (документи і матеріали). – К., 2001; Його ж. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу. – К., 2002.

11. Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. – К., 1994; Його ж. Політика радянського уряду Росії щодо України // Проблеми історії Української революції Вип. 2. – К., 2007.

12. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань Збірник документів і матеріалів. – Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999.

13. Митурин Д. Гражданская война: белые и красные. – М.–СПб, 2004.

14. Політична історія України ХХ століття. У шести томах. – Т. 2. – К., 2003; Україна: політична історія ХХ–початок ХХІ століття. – К., 2007.

15. Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001.

16. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918). – Київ–Львів, 1996; Чихрадце О. Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918–грудень 1919 рр.). – Львів, 2003.

17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ, 1918; Скоропадський П. Спогади. – Київ–Філадельфія, 1995; Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.) – К., 2007; Краснов П. На внутрішньому фронті. – М., 2003; Черячукин А. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 гг // Донская летопись. – Белград, 1924. – № 3; Лейхтенбергский Г. Как началась «Южная Армия» // Архив русской революции. – Т. VIII. – Берлин, 1923.

18. Церковна В. Українсько-радянські відносини у 1919–1922 рр.: національно-державний аспект: Дис. ... канд. іст. наук: Ізмаїльський державний гуманітарний університет. – Ізмаїл, 2002.

Реєнт А.П. Гетманат Павла Скоропадського: українсько-російські відносини – научний срез.

Стаття присвячена научному розгляду українсько-російських відносин на недовготривалому історичному відрізку часу останнього українського гетьманату. Підкреслюється не тільки наукова, але й суспільно-політична значимість внешнеполітичної діяльності Українського Государства 1918.

Ключеві слова: *Павел Скоропадський, українсько-російські відносини, Українське Государство, українська історіографія, міждержавний рівень.*

Reient O. *The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: Ukrainian-Russian relations – scientific aspect.*

The article dedicated to the scientific examination of Ukrainian-Russian relations in short-term historical period of Ukrainian Hetmanate. It is noticing not only the scientific but also the social-political relevance of the foreign-policy activity of Ukrainian State in 1918.

Keywords: *Pavlo Skoropadskyi, Ukrainian-Russian relations, Ukrainian State, Ukrainian historiography, interstate level.*

ПРАВЛЯЧА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ: ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті на прикладі персонального складу уряду аналізуються проблеми національної ідентифікації правлячого класу Гетьманату Павла Скоропадського. Висвітлюється вплив етнічного і соціального походження, партійної належності, російської імперської спадщини на усвідомлення міністрами власної ролі у будівництві самостійної держави чи транзитного утворення на шляху до відновлення Великої Росії.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, Павло Скоропадський, правляча еліта, національна ідентифікація, міністри.

Повалення наприкінці квітня 1918 р. Центральної Ради та утворення Гетьманату Павла Скоропадського привело до істотної зміни ідеології державного будівництва. В її основу були покладені консервативно-ліберальні цінності, базовані на приматі права приватної власності, а також український територіальний патріотизм, толерантний до російської духовно-культурної спадщини.

П.Скоропадський своїм державним актом «Грамотою до всього українського народу» розпустив Центральну Раду, земельні комітети, звільнив з посад міністрів і більшість їх заступників [1]. Реалізувати соціально-економічну і культурно-освітню політику мав новий правлячий клас: міністри, сенатори, глави місцевих адміністрацій – старости і міські отамани. Ставлячи на перше місце ділову репутацію та управлінський досвід, Гетьман у тогочасних умовах мав враховувати й ступінь «українськості» осіб вищого кадрового ешелону – українське (малоросійське) етнічне походження та попередню працю, територіально пов'язану з Україною.

В історичній, політологічній, мемуарній літературі висвітлені окремі аспекти діяльності, партійної належності, ідейних поглядів, національної ідентифікації урядовців Української гетьманської держави 1918 р. П.Скоропадський у спогадах дав розлогі, хоч нерідко суб'єктивні характеристики переважної більшості вищих державних управлінців [2, с. 158-171]. Наукові праці і спогади Д.Дорошенка містять досить об'єктивну персоніфікацію тогочасних подій [3, с. 49-59; 4, с.316-323]. В.Винниченко, з властивою для нього художньою експресією і відвертою антипатією, змалював образ Гетьмана і його оточення [5, с. 36-39]. Українська зарубіжна історіографія міжвоєнного часу проуєнерівського спрямування позначена негативними оцінками урядовців Української Держави, прогетьманська ж навпаки – нерідко глорифікує правління П.Скоропадського. У новітній українській історіографії гетьманської держави знайшли висвітлення ключові

політичні постаті – П.Скоропадський, Ф.Лизогуб, М.Василенко, Д.Дорошенко, І.Кістяковський та інші [6].

Політологи С.Наумкіна і Л.Козловська зробили спробу проаналізувати політичну еліту доби Української революції. Зокрема, вони стверджують, що П.Скоропадський в умовах німецько-австрійської окупації «шляхом автоматичного поєднання досить строкатих елементів» сформував колоніальну еліту [7]. З цим погодитися не можна, оскільки вищі урядовці Гетьманату все ж працювали, насамперед, для забезпечення функціонування власної державності, хоч змушені були виконувати Брестські домовленості. Інша справа, що частина міністрів розглядали Українську Державу як перехідну на шляху до відновлення Росії.

Отже, можна констатувати, що національна ідентифікація правлячої еліти Гетьманату спеціально не досліджувалася. З огляду на обмежений обсяг даної статті розглянемо зазначену наукову проблему на прикладі особового складу гетьманського уряду, який в умовах деформованої політичної системи виконував законодавчі і виконавчі функції, не маючи ніяких противаг і стримувань, окрім волі глави держави – Гетьмана.

Прем'єр-міністром став Федір Лизогуб – виходець з досить відомого козацько-старшинського роду, людина з великим досвідом адміністративної роботи, колишній голова Полтавського губернського земства. П. Скоропадський вважав, що голова уряду недостатньо розібрався в «українському питанні» і радив спілкуватися з лідерами українських партій. На що той відповідав: «Да я сам українець, почище их, к чему мне с ними говорить? Мой предок – полковник Лизогуб, а это что за господа?!» [2, с. 165].

Міністр освіти, а з липня 1918 р. й віце-прем'єр, Микола Василенко – відомий історик права, член ЦК партії кадетів, належав до діячів з роздвоєною лояльністю, намагався раціонально поєднати українську та російську ідентичність. Особливо яскраво це проявилось в його підходах до українізації, у ставленні до російської мови. Зокрема він відзначав: «Ні про яку насильницьку українізацію не може бути й мови. Я за своїми переконаннями абсолютно далекий від насильницьких методів у сфері культури. На мій погляд, у питаннях тієї чи іншої мови кожному повинна бути надана повна *carte blanche*» [8, с. 120].

Міністр юстиції Михайло Чубинський – син видатного українського етнографа і фольклориста Павла Чубинського, був відомим вченим в області кримінального права, професором Харківського університету, одним з небагатьох міністрів, які володіли українською мовою. Проте відстоював побудову судової влади Української Держави за російським взірцем. Замість Генерального суду УНР був утворений Державний сенат. Він вважав неможливим українізацію судової системи через нерозвиненість української юридичної термінології.

Міністр внутрішніх справ Ігор Кістяковський також походив з відомої родини українських інтелектуалів, успішний московський адвокат і вузівський лектор. Він був близьким до одного з лідерів партії кадетів Сергія Муромцева. Водночас до революції співпрацював з українськими діячами, фінансово підтримував редагований Симоном Петлюрою журнал «Украинская жизнь».

Міністр ісповідань Василь Зінковський мав українське походження. Перебував під впливом ідей Володимира Соловйова і Сергія Булгакова, професор Київського університету, відомий громадсько-релігійний діяч. Він стверджував, що на 7/8 був українцем, але «по вихованню і почуттях цілком і абсолютно належав Росії і це створювало для мене особисто постійні труднощі на обидва боки» [9, с. 11].

До давнього українського роду належав й міністр військових справ Олександр Рогоза – Генерального штабу генерал-лейтенант, командувач армією. Він не вирізнявся «українством», проте чесно, настільки дозволяли умови, працював над створенням збройних сил Гетьманату. П. Скоропадський характеризував його «у всіх відношеннях лицарем без страху і докору» [2, с. 177]. В умовах заборони німцями збільшувати чисельність армії головні зусилля міністерства були спрямовані на посилення кадрового складу восьми корпусів, формування Сердюцької дивізії, відкриття військових шкіл.

Міністр шляхів сполучення Борис Бутенко – українець за етнічною належністю і за переконаннями. Активно відстоював українізацію відомства, створив курси українознавства, галузеву термінологічну комісію тощо. Етнічними українцями були міністр охорони здоров'я Всеволод Любінський – лікар-фармаколог, а також міністр продовольства Юрій Соколовський, відомий полтавський земський діяч, кадет, якого В.Винниченко називав «руським малоросом» [5, с. 39].

Уособленням ідейного українця в першому складі уряду був керуючий Міністерством закордонних справ Дмитро Дорошенко – нащадок гетьманського роду, відомий політичний діяч, комісар Галичини і Буковини часів Тимчасового уряду.

Крім етнічних українців до першого складу уряду ввійшли: два росіянина міністр земельних справ Василь Колокольцев – поміщик, учений агроном, земський діяч з Харківщини та державний контролер Георгій Афанасьєв – історик, директор Державного банку; поляк – міністр фінансів Антон Ржепецький; єврей – міністр торгівлі і промислу Сергій Гутник; міністр праці – професор Юлій Вагнер мав німецькі родові корені.

Персональний склад Ради Міністрів, сформований переважно з етнічних українців, кадетський у партійно-політичному плані, відповідав уявленням Гетьмана про модель Української Держави та завдання ліберальних соціально-економічних реформ.

П. Скоропадський у спогадах дав розлогі оцінки діяльності міністрів, включаючи й національно-ідентифікаційні характеристики. У зв'язку з цим необхідно пояснити певні дефініції, використані ним для позначення різних течій українського національного руху. Найбільш уживане «українцы» –призначене для кваліфікації антиросійськи налаштованої частини українського політикуму. У такому ж сенсі він розуміє й словосполучення «украинские круги», «щирые украинцы». Зустрічається й термін «узкое украинство», визначене як продукт експорту з Галичини. Самостійників типу Миколи Міхновського П. Скоропадський відносив до «крайне шовинистического украинского направления» [2, с. 128].

Отже, на думку П.Скоропадського, «украинцы», «галичане», «украинцы галицкой закваски» були уособленням політичних сил самостійницького спрямування з рельєфною антиросійською налаштованістю. Зауважимо, що визначення «російські українці», до яких відносив і себе, у тексті спогадів зустрічаються у сенсі «наддніпрянські» чи «підросійські» і водночас толерантні до Росії [2, с. 183].

Відсутність чітко сформульованої національної програми, а також персональний склад Ради Міністрів, в основному кадетів, дали привід лідерам соціалістичних партій весь час звинувачувати нову владу в неукраїнському, самодержавному, реакційному характері. 21 травня об'єднана опозиція опублікувала меморандум з різкою критикою уряду. У ньому наголошувалося: «Кабінет міністрів не є українським ні за своїм складом, ні по своїй політичній орієнтації» [10, с. 38-41]. Постійно мусувалося питання зміни складу уряду. Однак лише через пів року вдалося частково українізувати кабінет міністрів за рахунок соціалістів-федералістів і то лише на три тижні.

Якщо формально етнічна та партійна належність основної частини Ради Міністрів була цілком визначеною, то проблема національної ідентифікації, глибинної свідомісної «українськості» була набагато складнішою. Прем'єр Ф. Лизогуб, міністри Д. Дорошенко, М. Василенко, М. Чубинський, О. Рогоза, вищі чини гетьманської адміністрації В. Дашкевич-Горбацький, М. Ханенко та інші були вихідцями з козацько-старшинсько-гетьманських родів. Їхні предки в процесі тривалого входження в державні і громадські структури Російської імперії значно русифікувалися. Разом з тим саме це середовище продукувало певний прошарок людей з роздвоєною лояльністю, які вважали себе одночасно і малоросами (українцями) і великоросами (росіянами). З одного боку вони здобули освіту і робили кар'єру на російській державній службі, з іншого – зберігали сімейні традиції, сприяли розвитку української культури. Відречення царя від престолу, динамічний розвиток українського національного руху активізували у їх дихотомній свідомості український компонент.

Прикладом такої трансформації свідомості був й сам П. Скоропадський як людина двох культур – української та російської. Представник одного з найбільш шляхетних малоросійських родів, давно долучених до вищих верств Російської імперії, зробив блискучу військову кар'єру і, за визначенням А.Каппелера, належав до кола «вірних слуг династії». Пізніше у спогадах гетьман прямо писав: «Моя вся сім'я була глибоко віддана російським царям». Водночас він наголошує, що у всьому підкреслювалося «ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження» [2, с. 387].

Не бажаючи приходу в уряд українських есерів і еседеків, і не спромігшись спочатку залучити навіть найбільш ліберальні елементи українських партій, Гетьман пішов на тісну співпрацю з місцевими кадетськими діячами. Становище міністрів-кадетів в уряді ускладнювалося тим, що основоположні гетьманські документи «Грамота до всього українського народу» і «Законо про тимчасовий державний устрій України» задекларували будівництво суверенної держави, в той час як програмні положення партії кадетів базувалися на федералістських принципах устрою нової Росії.

На травневому з'їзді кадетів України більшість делегатів визнала неминучість української державності перед загрозою анархії, не зрікаючись ідеалів відновлення єдиної Росії. Безперечно, головним фактором необхідності такого відокремлення був більшовицький режим у Росії. З'їзд також обрав формально незалежну від ЦК Партії народної свободи головну крайову управу, яку очолив відомий київський правник, один з провідних діячів партії кадетів Д. Григорович-Барський.

Не дивлячись на відсутність у міністрів-кадетів твердих переконань у перспективності самостійної України, вони сумлінно працювали у відповідних сферах державного будівництва. Найбільш помітні результати були досягнуті в освітньо-культурній сфері. Міністр М. Василенко намагався раціонально поєднувати українську та російську ідентичності. Особливо рельєфно це проявилось у підходах до українізації, ставленні до російської мови. Це викликало постійну критику опозиційних політиків і публіцистів.

Початок розпаду Четверного союзу восени 1918 р., майже очевидна поразка Німеччини у Світовій війні і перемога Антанти реанімували у свідомості кадетів надію на відновлення Великої Росії. 17 жовтня 1918 р., побоюючись радикалізації самостійницького курсу гетьмана, десять міністрів-кадетів подали прем'єру Ф. Лизогубу записку, в якій задекларували свої погляди на майбутнє України. Вони зводилися до бажання «бачити своє благополуччя в благополуччі інших російських держав і зокрема Великої Росії». Фактично йшлося про федерування України з іншими частинами небільшовицької Росії для «скинення більшовицького ярма і зміцнення державності на всій протяжності колишньої Російської імперії» [11]. Ця політична позиція міністрів-

кадетів довела, що визнання самостійності України для них було ситуативним, як необхідний етап до федеративної парламентської Росії. У кризовій ситуації в їхній роздвоєній свідомості гору взяв русофільський вектор.

Та пройшло кілька тижнів і вже сам П. Скоропадський у середині листопада проголосив курс на федерацію з небільшовицькою Росією. В гетьманській грамоті наголошувалося, що Україні «першій належить виступити у справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відродження Великої Росії» [12]. На нашу думку, крім несприятливого збігу геополітичних обставин, федераційна грамота була уможливлена роздвоєною лояльністю П.Скоропадського, в якій співіснували українські і російські ментальні засади. Останні у конкретній ситуації взяли гору і навіть диктували колишньому царському аристократові потребу очолити рух за відновлення Росії від більшовиків.

Відповідно до цих завдань Гетьман 14 листопада 1918 р. сформував й новий уряд. До його складу увійшли лише діячі правих, проросійських поглядів. Прем'єром став кадет С.Гербель – херсонський поміщик, колишній царський чиновник, гофмейстер. Міністри-кадети А. Ржепецький, Г. Афанасьєв, С. Мерінг та інші отримали можливість відкрито демонструвати свої антантофільські симпатії, вбачаючи у приході до України військ держав Згоди не тільки можливість відновлення Росії, а й власний порятунок. Проте надія на Антанту, як і попередня ставка на Четверний союз, не справдилася. В умовах масового антигетьманського повстання у владного режиму не виявилось внутрішніх захисних сил. П.Скоропадський був змушений 14 грудня 1918 р. зректися посади.

Отже, державне утворення у формі Гетьманату, яке постало в Україні після квітневого перевороту 1918 р., потребувало кардинальної зміни правлячої еліти, особливо її вищого ешелону. Формування персонального складу Ради Міністрів забезпечило прихід у владу етнічних українців, нащадків української шляхти, представників інтелігенції, які здебільшого сповідували територіальний патріотизм і ліберально-консервативні цінності.

Падіння царизму і розвиток національного руху активізували у їхній роздвоєній російсько-українській лояльності етнічний сегмент, піднесення патріотичних почуттів як морально-психологічної підстави будівництва Української Держави.

Однак правляча еліта Гетьманату на відміну від Першої УНР не була новою. Адже вона рекрутувалася з середовища людей, вихованих у лоні російської імперської системи. Прийшовши у владу, вони охоче послуговувалися правовими, інтелектуальними, кадровими ресурсами дореволюційного часу. А будівництво нової Гетьманщини вилилося в соціально-політичну реставрацію.

Зміна восени 1918 р. геополітичної ситуації на користь Антанти повернула правлячій етноеліті Гетьманату усвідомлення невідривності України від загальноросійського державотворчого контексту. Подальша доля гетьманських міністрів засвідчує, що лише одиниці з них пристали до українського емігрантського табору. Більшість же опинилася в духовно ближчому і природнішому середовищі російського зарубіжжя.

Список використаних джерел:

1. Державний вістник. – 1918. – 16 травня.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917- грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995 – 495 с.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К., 2002. – 424 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недалеке минуле (1914-1920). – К., 2007. – 543 с.
5. Винниченко В. Відродження нації. – Частина III. – Київ-Відень, 1920. – с.
6. Рєєнт О. Павло Скоропадський. – К.,2003; Папакін Г. Павло Скоропадський: партіот, державотворець, людина. – К.,2003; Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман України. – Х.,2008; Яневський Д. Проект «Україна», або спроба ПавлаСкоропадського. – Х.,2010; Пиріг Р. Діяльність Федора Лизогуба по організації роботи уряду Української Держави (травень-листопад 1918 року) // УІЖ. – 2011. – №5; Верстюк В. М.П.Василенко: ходіння у владу (громадсько-політична і крядова діяльність 1917-1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. - №16; Гай-Нижник П. Ігор Кістяковський – державний секретар і міністр внутрішніх справ Української Держави (нариси до політичного портрета) // Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні. – К., 2008.
7. Наумкіна С., Козловська Л. Українська політична еліта доби визвольних змагань (1917-1920 роки) //Політичний менеджмент. – 2004. – №4.
8. Вороненко В., Кістерська Л., Матвєєва Л., Усенко І. Микола Прокопович Василенко. – К., 1991.
9. Зеньковський В.,протоирей. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М., 1995.
10. Чикаленко Є. Щоденник. – Т.2. 1918-1919. – К., 2004.
11. Киевская мысль. – 1918. – 18 жовтня.
12. Державний вістник. – 1918. – 16 листопада.

Пыриг Р.Я. Правящая элита Украинской Державы 1918 года: проблемы национальной идентификации.

В статье на примере персонального состава правительства анализируются проблемы национальной идентификации правящего класса Гетманата Павла Скоропадского. Освещается влияние этнического и социального происхождения, партийной принадлежности, российского имперского наследия на осознание министрами собственной роли в строительстве самостоятельного государства или транзитного образования на пути восстановления Великой России.

Ключевые слова: Украинская Держава, Гетманат, Павел Скоропадский, правящая элита, национальная идентификация, министры.

Pyrih R. The power elite in Ukrainian State of 1918: problems national identity.

The article considers problem of national identity the power elite in The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi on example personal the composition of the government state. Explained influence ethnic and social origin, party affiliation, legacy of the Russia imperial on the understanding of ministers in role building the independent state formation or temporary organization on the way reestablishment a Great Russia.

Keywords: Ukrainian State, The Hetmanate, Pavlo Skoropadskyi, the power elite, national identity, ministers.

ТРИ ОБРАЗИ ГЕТЬМАНАТУ П.СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Простежується низка традиційних і нових підходів українських та деяких зарубіжних учених до історії Української Держави 1918 р., зокрема окреслено три історіографічних образи Гетьманату як форми державного управління. Увага зосереджена на історіографії таких питань як оцінка сутності Гетьманату, його місця та значення в історії української державності.

Ключові слова: історіографія, історіографічний образ, Павло Скоропадський, Українська Держава, Гетьманат, переворот, монархізм, консерватизм.

Дослідження феномену Гетьманату триває більше дев'яти десятиріч і за цей час нагромаджена колосальна кількість різножанрових праць: наукових, дисертаційних, науково-популярних, навчально-методичних, публіцистичних, мемуарних та інших, що дозволило створити відповідний історіографічний образ цього унікального явища. У західній історичній науці такий формат історіографічної пам'яті як **образ** отримав досить велике поширення, причому не лише постатей, але й тих чи інших явищ, подій, фактів конкретної історії з точки зору їх відображення в історіографії. Отже, коли мова йде про образ Гетьманату в історіографії, то маємо справу з цілісним відтворенням найбільш характерних його рис і ознак, досліджених, виявлених і узагальнених науковцями. Зауважимо, що кожен історик створює власний образ того чи іншого об'єкту, а це означає: скільки дослідників – стільки образів. Наша мета полягає в тому, щоб на основі порівняльного аналізу опублікованої літератури змоделювати найбільш поширені або основні історіографічні образи Гетьманату Павла Скоропадського, створювані активними прихильниками Гетьманату, не менш активними його критиками і, нарешті, науковцями, які намагаються без навішування політичних ярликів та ідеологічно упереджених оцінок дати науково виважену інтерпретацію цього феномену української історії. Таких образів умовно можна виокремити три і всі вони частково вже профігурували в історіографічних публікаціях [1,4, 5, 8, 9,11,13,14, 15, 22, 32, 38, 39], але їх систематизація на етапі, коли на зміну гострій конфронтації приходять пошук компромісних підходів, лише започатковується.

З цивілізаційного погляду, до пізнання історії Гетьманату дуже важливо підійти як до явища не тільки у контексті національного історичного та державотворчого процесу, але й світових тенденцій. Саме такий підхід дозволить поставити Гетьманат П.Скоропадського

в інтер'єр конкретно-історичних умов, пов'язаних із революційними потрясіннями і розпадом Російської та Австро-Угорської імперій. На цьому тлі хибними виглядають спроби ототожнити три складних, тісно пов'язаних між собою, але не синонімічних і багато в чому неоднозначних явища: 1) «Українська Держава», яка прийшла на зміну УНР і моделювалася як український проект конституційної монархії в майбутньому; 2) «Гетьманат» як тимчасова форма державного правління; 3) постаць гетьмана Павла Скоропадського як людини і політика, що, з одного боку, сприйняв українські цінності, зважився взяти на себе відповідальність за майбутнє України, а, з другого, – не мав достатньої суспільної підтримки, належної національної свідомості і залишався переобтяженим російською політичною і культурною традицією. Кожне з цих явищ потребує не тільки системного підходу, але й окремого розгляду, оскільки їх не можна загнути у заздальгідь сконструйовані штучні схеми, значною мірою успадковані від політичної боротьби і протистоянь революційної і радянської доби.

Звідси випливає наше перше спостереження і побажання: сучасні українські історики намагаються знизити температуру заполітизованої полеміки навколо Гетьманату, враховуючи, що нова історіографічна ситуація і часова дистанція протяжністю в 95 років дають підстави для толерантних наукових дискусій, пошуку компромісів і вироблення більш-менш наближених оцінок. Не варто продовжувати консервацію старих стереотипів і продукування нових штампів на кшталт: «контрреволюційний переворот», «консервативна революція», «монархічна держава з козацьким правлінням», «самозванча диктатура», «прихід гетьмана до влади нагадував переворот більшовиків у Петрограді», «гетьманат спирався на багнети інтервентів», «маріонеткова держава», «П.Скоропадський – російський або німецький проект» та ін.

Більшість нинішніх науковців, намагаючись відійти від заполітизованості проблеми, шукають наукові відповіді на такі дискусійні питання, як наприклад: чому Центральна Рада та її керівництво допустили переворот; хто, чому і в який спосіб сприяв приходу П.Скоропадського до влади; який характер носив цей переворот: контрреволюційний чи реставраційний і яке місце він посідає в Українській революції 1917-1921 рр. та в історії українського державотворчого процесу загалом; у чому особливості внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманату, наскільки вони відповідали інтересам українського народу з погляду історичної перспективи; яким було співвідношення українських та чужих, зокрема російських і німецьких складових у конструкції Гетьманату; що спричинило його поразку і які уроки для сьогодення можна почерпнути з тієї доби. Приклад наукового осмислення цих питань і пошуку відповідей на них показав один із найбільш авторитетних сучасних дослідників феномену Гетьманату професор Р.Я. Пиріг, зосередившись на з'ясуванні його сутності та

форми, особливостей державно-політичної моделі, ідеологічної платформи і соціальної бази, на винесенні повчальних уроків для сучасного і майбутнього етапів українського державотворення [25-31].

Усі три образи Гетьманату П. Скоропадського в НОВІТНІЙ українській історіографії сформувалися на фундаменті, закладеному безпосередніми учасниками і дослідниками подій 1917-1921 рр., адже саме вони створили левову частину гетьманознавства ще у міжвоєнний період на еміграції. Гостре ідейно-політичне протиборство і міжособистісні, часом амбїтного характеру конфлікти, призвели до кристалізації вже тоді трьох основних історіографічних течій – уенерівської та прогетьманської в діаспорі, а в УСРР – більшовицько-марксистської. Кожна із сторін, прагнучи довести свою правоту, в пошуках аргументів не жаліла викривально-критичних епітетів для оцінки опонентів.

Першу течію, яку називають уенерівська, започаткували очільники Центральної Ради та УНР доби Директорії, які, втративши владу, мали чи не найбільше претензій до П. Скоропадського. При певній подібності вона неоднорідна в оцінках, оскільки поряд з підходами В. Винниченка, П. Христюка і М. Шаповала були специфічні погляди М. Грушевського, І. Мазепи та П. Феденка, своєрідне бачення С. Петлюри і М. Лозинського та ін. На думку М. Христюка, наприклад, Гетьманат – це «диктатура поміщиків і капіталістів», а І. Мазепа називав його владою «російських реакційних сил».

Друга течія, хоч і менша за чисельністю, але як і перша теж сформувалася в еміграції. Її творцями були як сам П. Скоропадський, так і його прихильники – Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський та ін., об'єднані навколо «Союзу гетьманців-державників» на чолі з гетьманом. Згодом до них долучилися деякі інші представники державницького напрямку української історіографії: І. Кривецький, В. Кучабський, І. Мірчук, а після війни Р. Млиновецький, І. Нагаєвський, Я. Пеленський, Н. Полонська-Василенко та ін. І все ж, треба віддати належне історикам обох течій у діаспорі – уенерівської та прогетьманської, які з кінця 1930 р. намагалися спрямувати полеміку на пошук компромісної оцінки Гетьманату, що частково знайшло відображення у Словниковій частині «Енциклопедії Українознавства» під ред. В. Кубійовича. Видання трактувало Гетьманат як явище української історії, як різновид державної організації у вигляді конституційної монархії на чолі з гетьманом і зосередженням у його руках законодавчої та виконавчої влади [12, с.377-378].

Ідейні засади третьої течії інтерпретації Гетьманату заклали політичні оцінки, висловлені ідеологами російського марксизму, які були взяті на озброєння промарксистськими істориками і надовго укоренилися в радянській історіографії, в тому числі українській (С. Яворський, М. Попов, Є. Городецький, А. Лихолат, М. Липовченко, Л. Нікольніков, Р. Симоненко та ін.). Прибічники цієї течії керувалися

постулатом із сталінського Короткого курсу історії ВКП(б) про «білогвардійський контрреволюційний переворот П. Скоропадського, про його маріонетковий, буржуазно-поміщицький уряд, утримуваний на німецьких багнетях» [33, с.418.]. Такі ідеологічні стереотипи, що впродовж багатьох десятиріч насаджувалися в радянській історичній науці і суспільній свідомості, виявилися досить живучими і знаходять своїх прихильників й сьогодні.

Сучасні дослідники, у тому числі пострадянське покоління істориків, залишаються розділеними в трактуванні Гетьманату, вони продовжують формувати по суті знову ж такі не менше трьох, істотно модифікованих, але різних за характеристиками його образів, дотримуючись при цьому здебільшого тих самих дихотомних підходів, тобто абсолютизації поділу цілісного явища – Гетьманату і постаті П.Скоропадського на два протилежні їх змалювання, здебільшого двома фарбами: рожевою або чорною. Разом з тим, кожна з цих течій вносить свою лепту у вироблення збірного образу, шукаючи невідомі джерела і додаткові аргументи в корпоративній полеміці. З одного боку, тут відверті адепти Гетьманату, які возвеличують та ідеалізують його, глорифікують роль у державотворчому процесі доби визвольних змагань, схильні розглядати прихід гетьмана до влади як закономірний етап національної революції, а Українську Державу як таку, що «ґрунтувалася на незвичному поєднанні монархічних, республіканських та диктаторських засад». Мова йде про праці досить авторитетних істориків, зокрема таких як Б.І. Андрусичин, А.О. Буравченков, П.П. Гай-Нижник, Г.В. Папакін, Ю.І. Терещенко та ін. [2,7,20, 23,24,40,45] З другого боку, це критики політики гетьманської держави як безапеляційні, так і помірковані. Наприклад, О.Мироненко кваліфікує гетьманський режим як «українську різновидність відомої в історії людства класичної маріократії», що трактується як державно-політичне знаряддя відстоювання чужих інтересів, у конкретному випадку – окупаційних властей [17, с.252-260].

У новітній історіографії дедалі ширше простежується потрактування Гетьманату як втілення ідеології українського консерватизму. Його об'єктивні передумови Ю.Терещенко вбачає в українському селянстві і українській шляхті як носія мови, віри, традицій, вказуючи при цьому на «всю складність відносин між ними» [40, с.26-27]. Натомість Р. Пиріг не погоджується з таким твердженням, оскільки в умовах розбурханого революцією українського села ця «складність відносин» вилилася в гострі соціальні антагонізми, у селянські повстання і не дозволила П. Скоропадському досягти задекларованого «спокою і ладу». На його переконання, регенерація консерватизму в Україні була консолідованою реакцією приватновласницьких сил на соціальний радикалізм Центральної Ради. Провідну роль у цьому процесі відігравав не тонкий прошарок української шляхти, не середні і дрібні власники, а аграрна, промислова та фінансова буржуазія, часом далека від українських

національних інтересів і налякана реальною перспективою втратити землі, маєтності, капітали [31, с.152-154]. Не випадково В. Липинський виступав проти повернення до традиційного монархізму, закликав до його модернізації на шляху побудови трудової монархії в опорі на аристократію, яку творить освічена частина хліборобського класу.

У полоні синдрому класових оцінок і досить негативістського ставлення як до гетьманського перевороту, так і політики самого П. Скоропадського залишаються історики прорадянської орієнтації. Вони все ще розглядають прихід гетьмана до влади і його політику як «історичну катастрофу» і «контрреволюцію». Але ж катастрофи не сталося, а «контрреволюція – це боротьба проти революції, це рух за повернення дореволюційних порядків». Звинувачувати гетьмана в контрреволюції, принаймні, не коректно, адже він задекларував і фактично продовжив творення Української Держави як самостійної і незалежної, не повернув царські порядки і не захоплював українофобію, хоча й належним чином не присікав її. Аналітичною критикою Гетьманату, його маріонеткового характеру проникнуті й ґрунтовні праці одного з визначних сучасних дослідників історії Української революції – В.Ф. Солдатенка [37, с.156]. Діаспорний дослідник О. Федюшин застосував для характеристики залежного від окупаційних військ Гетьманату термін «сателіт», наголошуючи на обмеження суверенітету і заступництво з боку Німеччини [43, с.294].

Домінуючим у сучасній історіографії є третій образ Гетьманату, створюваний найбільш чисельною групою дослідників, яка сформувався навколо Відділу історії української революції академічного Інституту історії України (завідувач Р.Я. Пиріг, тепер – В.Ф. Верстюк). Вона поєднала як частину пострадянських істориків, так і представників молодшої генерації дослідників. Творці і прихильники цього образу Гетьманату схильні трактувати його як форму державного правління на одному з етапів Української революції, який, з погляду політології, хоч і не вписується в її національно-демократичну парадигму, продовжив революційну добу і прискорив проголошення Західноукраїнської Держави, трансформованої в ЗУНР [5,6,21,29,31,34]. Українська держава постала як альтернатива як щодо демократичної, парламентської Української Народної Республіки, так і Радянської соціалістичної республіки. Автори звертають увагу на прийняття П.Скоропадським титулу «Гетьман всієї України», що мало підкреслювати вірність ідеї соборної, незалежної і вільної і Української Держави, її створення з урахуванням давніх козацьких традицій у межах усіх українських етнічних земель. Не оминають історики й того факту, що гетьман запровадив козацький герб як символ спадкоємності державності, водночас зберігши тризуб як національний символ. Враховуючи великий анклав українців у Криму, прагнення татарського населення до порозуміння з Українською Державою, він

відстоював включення півострова до складу України, взяв під свою руку Чорноморський флот, намагався довести світовій спільноті українськість Криму, але при цьому не поспішав йти на входження Кубані до складу України, аби не погіршити відносини із Росією. Водночас вони не замовчують й того, що в Україні утверджувався не характерний українській національній традиції авторитарний тип держави, підтримуваний симпатиками П. Скоропадського з середовища правих консервативних сил, представлених Союзом землевласників та деякими діячами Української демократично-хліборобської партії, а також з боку російських кадетів та білогвардійців, австро-німецького командування.

Якщо порівняти палітру підходів істориків до ключового аспекту оцінки Гетьманату, тобто до співвідношення в ньому українськості та російськості, то маємо наступну картину. Частина українських учених для національної ідентифікації Гетьманату П. Скоропадського використовує формулу «ні український, ні російський». Зокрема, Я. Грицак пише: «У вужчому значенні Скоропадський будував ані українську, ані російську національну державу. Гетьманський режим прагнув впровадити нову концепцію української нації, яка базувалася не на ґрунті етнічної ідентичності та знанні української мови, а на лояльності до Української Держави. Ця держава розумілася у ширшому, територіальному значенні, а не у вузькому етнічному [10, с. 129]. До подібної точки зору схиляється й В. Верстюк, наголошуючи, що це була не українська і не російська держава, і вважає, що умовно її можна було б назвати «малоросійською» [6, с. 16, 26].

Однак, застосування цього терміну до характеристики Української Держави 1918 р., на нашу думку, не зовсім коректне. Більшу рацію має Р. Пиріг, підкреслюючи, що дати абсолютно точну формулу національно-державної сутності Гетьманату – справа досить складна, оскільки у цій споруді простежувалися як українські, так і російські елементи конструкції з домінуванням перших. Тут варто згадати, що через день після маніфесту «До громадян України» у листі до хліборобів-демократів гетьман наголошував, що взяв владу для того, «щоб збудувати Україну», що до кінця днів своїх буде «вірним сином дорогої нашої Неньки», що всіма силами буде боронити державні і національні права українського народу». Інша справа, чи був самодостатнім і послідовним гетьман? Чому, наприклад, Січові стрільці на чолі з полковником Є. Коновальцем відійшли від нього, а згодом взяли участь у антигетьманському повстанні? Очевидно тому, що розчарувалися в щирості гетьмана, особливо після того, як він почав оточувати себе людьми, ворожими до української справи. А з другого боку, постає питання, чи мав П. Скоропадський належну підтримку українських сил для реалізації свого проекту? Очевидно, ні. Ісидор Нагаєвський писав з цього приводу: політичні партії поставили свої партійні програми вище інтересів української

нації і держави [19, с.171, 406-408]. До речі, історія має властивість повторюватися, що засвідчує й сучасний державотворчий процес, пов'язаний з намаганнями зосередити всю повноту влади в руках однієї політичної сили, з міжпартійними чварами та владними амбіціями на шкоду цілісності України.

Принагідно звернемо увагу й на те, що деякі автори не виявляють належного такту і культури в оцінках як Гетьманату, так і постаті гетьмана. Наприклад, В. Савченко в книзі «Павло Скоропадський – останній гетьман України», фактологічну канву якої склали здебільшого спогади, безапеляційно кваліфікує Українську Державу як «гетьманатомонархію», «нову монархічну державу», «нове середньовіччя гетьманської влади», не вдаючись до відповідної аргументації. Автор часом навішує гетьману різного роду звинувачення на кшталт: «вводить в оману», «замовчує проблему», «лукавить», «бреше» і т.п. [35, с.146-149, 154, 258]. Подібне історіописання є радше винятком новітньої української історіографії і носить поодинокий характер.

Отже, в сучасній українській історичній літературі отримали поширення щонайменше **три образи** Гетьманату П.Скоропадського, у яких знаходять відображення як відлуння давньої історіографічної традиції, так і модерні віяння з елементами еkleктики. Водорозділ у середовищі дослідників образу Гетьманату все ще проходить довкола наступних питань: а) чи був державний переворот П.Скоропадського контрреволюцією; б) чи був Гетьманат іноземним проектом; в) як співвідносились у політиці Гетьмана українськість і російськість, тобто, кому більше він прислужився; г) чи є доба Української Держави складовою Української революції та ін. Доволі розмитий образ носять спроби національної ідентифікації гетьманату: «ні української, ні російської» чи «малоросійської» державності. Підтверджуються пророчі слова видатного ідеолога гетьманського руху В. Липинського: «Образ Гетьманської України, який ми винесли з нашої історичної традиції, із народних сказаній, із наших сімейних пам'яток і сімейних споминів – у всіх нас далеко ще не однаковий, не однаково ясний». [16, с.101]. Ці слова, сказані стосовно XVII-XVIII ст., цілком можна віднести і до українського Гетьманату доби П.Скоропадського. А для того, щоб цей образ став яснішим, потрібні подальші дослідження, виявлення додаткових джерел, переосмислення уже відомих свідчень, відмова від партійно-класових підходів та ідеологічних штампів, послідовне утвердження україноцентризму. На це слід зважати, оскільки пострадянська російська історіографія підходить до оцінки подій Української революції і гетьманського перевороту з позицій русоцентризму, глорифікації білого руху та спирається здебільшого на білогвардійську мемуаристику [3, 18, 42], а Гетьманат – це частка нашої, української історії, і треба сприймати її як свою, якою б гіркою вона не була. Подумаймо, а чи не стоять перед державотворенням

сучасної України такі ж самі труднощі та перешкоди, які виникли перед П.Скоропадським майже століття тому. Чи не актуальними виглядають погляди гетьмана на пошук порозуміння в суспільстві, створення такої політичної партії, яка була б «певним компромісом» як справа, так і зліва, у соціальному відношенні й великоруському, й в українському питаннях в сенсі націоналістичному» [36, с.124].

Рационально видається думка Ф. Турченка про те, що, виявляючи нові та переосмислюючи старі джерела, встановлюючи нові факти, не можна вкладати їх у старі схеми [41, с.157], сліпо йти за усадковану з радянських часів історіографічною традицією, пов'язану з партійно-класовим антагонізмом. У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що визнання партійних пріоритетів і дотримання класових підходів до подій та постатей, серйозно заважає створенню об'єктивного образу Гетьманату. Доречним буде перефразувати відомий афоризм Симона Петлюри: «Держава – понад партії, нація – понад класи». Чи не тут один із ключів, що міг би відкрити нам все ще багато в чому утаємничений образ Гетьманату, особливо за умови, що він буде поставлений у реальний інтер'єр подій 1918 р., тобто розглянутий у конкретно-історичному контексті української державності та в координатах українського виміру. Тут широке поле для інтелектуальної діяльності усіх генерацій українських істориків, включаючи молоду генерацію шанувальників національної пам'яті, для кожного, кому не байдужа доля України.

Список використаних джерел

1. Булгаков Ю. Відносини Гетьманату з Центральними державами: новітні підходи та інтерпретації/Ю.В.Булгаков //Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Науковий журнал. - К.,2009, №4. – С.118-122.
2. Буравченков А. Час відновлення історичної пам'яті, або дещо про Гетьманат з погляду сьогодення / А.О.Буравченков // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1843-1945. – К., 1993.-320 с.
3. Бутаков Я. Белое движение на Юге России: концепция и практика государственного строительства (конец 1917 – начало 1920 гг.)/Я.Бутаков – М., 2000. – С.27-28.
4. Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр./В.С.Великочий. - Івано-Франківськ, 2009. – 812 с.
- 5.Верстюк В. Гетьманська держава 1918 р. в контексті української революції/ В.Ф.Верстюк // Український історик. – 1999. - № 2-4 – С. 16- 33.
6. Верстюк В. Революція 1917-1920 рр. і українсько-російські відносини. В кн.: Україна і Росія в історичній ретроспективі/В.Ф.Верстюк //Українські проекти в Російській імперії. -Т.1. – К., 2004. – С.448-464.
7. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня -14 грудня 1918 р.) .- К., 2004. – 430 с.
8. Гнатюк С.П. Внутрішня політика Гетьмана П.Скоропадського. (1918 р.): Українська історіографія проблеми. Дис... канд. істор. наук/С.П.Гнатюк. –К.,2002. - 249 с.

9. Грибоедов С.В. Українська держава гетьмана П.Скоропадського: історіографічне дослідження. Дис... канд. істор. наук/С.В.Грибоедов. – К.,2001. – 210 с.

10. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття Я.Й.Грицак.- Вид. 2-е. – К., 2000. – 360 с.

11. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923: нові інтерпретації/Я.Й.Грицак //Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні – Вип.2. – Львів,1999. – С.121-125;

12. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. Т.1.- Львів,1993.- 399 с.

13. Калакура Я. Образ гетьманату в новітній історіографії/Я.С.Калакура // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К.,2008. – С.69-77;

14. Калакура Я. С. Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографія/Я.С.Калакура //Архіви України. -2011. - № 2/3. – С.262-274.

15. Капелюшний В.П.Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.)/В.П.Капелюший. - К.:Орлан,2003. – 608 с.

16. Липинський В. Листи до братів-хліборобів /В.К.Липинський //Повне збір. Творів. -Т.6.- Кн.1.- К., Філадельфія,1995.- 530 с.

17. Мироненко О. Українська Держава /О.Мироненко // Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник-довідник– К., 1997. – 560 с.

18. Михайлов И. Малоизвестные страницы деятельности правительства гетмана П.П.Скоропадского /И.Михайлов// Гражданская война в России: события, мнения, оценки. – М., 2002. – 567 с. С.456, 459.

19. Нагаєвський І. Історія Української державності двадцятого століття/І. Нагаєвський - К.,1993. – 413 с

20. Осауленко Л. Гетьман України Павло Скоропадський/Л.Осауленко, В. Засєкін. – Кн.1. – Луцьк: Волинська книга, 2003. – 592 с.;

21. Павленко Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. Історико-генетичний аналіз / Ю.Павленко, Ю.Храмов. – К., 1995. – 282 с.

22. Павлишин О. Історіографія Української революції 1917-1921 рр.//Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми/О.Павлишин. – Львів, 2004. – С.168-183;

23. Папакін Г. Архів Скоропадських: Фамільні архіви української родової еліти другої половини ХУІІ – ХХ ст.. та архівна спадщина роду Скоропадських/ Г.В.Папакін. – К., 2004. - 420 с.

24. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворень, людина. Історико-архівні нариси/Г.В.Папакін. – К., 2003. – 282 с.

25. Пиріг Р.Я. Гетьман Української держави Павло Скоропадський/Р.Я.Пиріг //Українська ідея. Постаті на тлі революції. – К.,1995. – 256 с.

26. Пиріг Р.Я. Соціально-політична база Гетьманату Павла Скоропадського (квітень- грудень 1918 р.) /Р.Я.Пиріг //Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 р. Вип.2. – К.,2007.- 258 с. С.103-113

27. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: російський чинник/Р.Я.Пиріг

//Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. – К.,2007. – С.123-130;

28. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: сутність і форма державності /Р.Я.Пиріг //Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К., 2008. – С. 6-12

29. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Р.Я.Пиріг. – К.,2008. – 209 с.

30. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава: особливості законотворення/ Р.Я.Пиріг //Історія українського парламентаризму. – К.,2010. – 636 с.

31. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Нариси історії. /Р.Я.Пиріг – К.,2011.- 336 с.

32. Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років/Л.О.Радченко. – Х., 1996.- 120 с.

33. Радянська енциклопедія історії України. У 4 т. – Т.1.- К.,1969. – 549 с.

34. Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр./О.С.Рубльов, О.П. Реєнт –К.:Альтернативи, 1999. - 320 с.

35. Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман України/В.Савченко. – Х.: Фоліо,2008.- 383 с.

36. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917-грудень 1918. – Київ,Філадельфія,1995.– С.233-234.

37. Солдатенко В. Україна в революційну добу: Історичні ессе-хроніки. У 4-х т. - Т.ІІ. Рік 1918/В.Ф.Солдатенко. – К.: Світогляд,2009. - 412 с.

38. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.)/В.Ф.Солдатенко. – К.,1999. – 508 с.

39. Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.). Історіографічний нарис/М.П.Стопчак.- Вінниця, 2010. – 812 с.

40. Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції /Ю.І.Терещенко// Укр. іст. журн. – 2008. -№3. - С.19-37.

41. Турченко Ф. Сутність гетьманського режиму в контексті взаємин П.Скоропадського і його політичних опонентів/Ф.Турченко // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. –К.: Знання,2008. – 588 с. С.157.

42. Федюк В. Украина в 1918 г.: Гетман Скоропадский / В.Федюк. – Ярославль, 1993. - 95 с.

43. Федюшин О. Украинская революция. 1917-1918./ О. Федюшин. – Перевод с англ. Л.А.Игоревского. – М., 2007. – 328 с.

44. Яневський Д. Проект «Україна»: Грушевський, Скоропадський, Петлюра. Таємна історія української державності /Д. Яневський – Х.:Фоліо,2010. – 924 с.

Калакура Я.С. Три образа Гетманата П.Скоропадского в украинской историографии.

Прослеживается ряд традиционных и новых подходов украинских и некоторых зарубежных ученых к истории Украинской Державы 1918 г., в частности очерчено три историографических образа Гетманата как формы государственного правления. Внимание сосредоточено на историографии таких вопросов как оценка сущности Гетманата, его места и значения в истории украинской государственности.

Ключевые слова: историография, историографический образ, Павел Скоропадский, Украинская Держава, Гетманат, переворот, монархизм, консерватизм.

Kalakura Y. Three images of the Hetmanate of P. Skoropadskiy in Ukrainian historiography.

There is evidence of a number of traditional and new approaches Ukrainian and some foreign scholars to the history of the Ukrainian State in 1918, particularly delineated three historiographical image of the Hetmanate as a form of government. Attention is focused on the historiography of such issues as the assessment of the Hetmanate essence, its place and importance in the history of Ukrainian statehood.

Keywords: historiography, historiographical image, Skoropadskiy, Ukrainian State, Hetmanate, revolution, monarchism, conservatism.

**СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ ПРО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ
(РЕЖИМ П. СКОРОПАДСЬКОГО) НА СТОРІНКАХ
«НОВОЇ РАДИ»**

У статті аналізується публіцистика одного з найвідоміших журналістів доби Української революції, лідера партії соціалістів-федералістів С. Єфремова, з'ясовується його категоричне неприйняття перевороту 29 квітня 1918 р. та режиму П. Скоропадського як антидемократичного, збудованого виключно на підтримці німецьких та австрійських окупаційних військ. Розглядається висвітлення Єфремовим окремих аспектів внутрішньої та зовнішньої політики гетьманату.

Ключові слова: Українська революція, державний переворот, скоропадщина, реакція, реквізиції, цензура.

За останні двадцять років історія створення та діяльності Української Держави 1918 р. достатньо ретельно опрацьована істориками-дослідниками. Створено чимало узагальнюючих і вузько спеціальних робіт, які всебічно розкривають цей короткий за часом, але достатньо динамічний і драматичний за перебігом подій, період Української революції. Особливістю сучасної історіографії теми є її широкий оціночний діапазон, який простягається від глорифікації і віншування до нищівно критичного заперечення [1., с. 9-29]. Часто-густо дослідники висловлюють цілком контрверсійні думки щодо природи гетьманського режиму та основ впроваджуваного ним курсу внутрішньої та зовнішньої політики. Ці дискусії, як правило, точаться в науковому середовищі, мають пізнавальний, академічний характер і не виходять на більш широке політичне поле, однак за ними не можна не помітити певну світоглядну проблему. Стисло її можна визначити так: що в момент революційної кризи є більш важливим, чи створення і збереження будь-якими засобами державності, яка згодом може стати, а може й не стати національним консолідатором, чи нагальне вирішення суспільних потреб, які привели до революції, за допомогою державної політики як інструменту подолання кризи. Іншою світоглядною особливістю сучасної історіографії є суперечка (часто прихована) з приводу національної сутності гетьманату, його українськості чи малоросійськості. За кожним з цих світоглядних уявлень стоїть своя умовна стратегія і тактика побудови держави. В міжвоєнний період минулого століття вони поділили українських істориків на державників і народників. Щось подібне маємо й сьогодні. Об'єктивно, спираючись на не зовсім вдалий досвід українських визвольних змагань, важко визначити, хто в цій суперечці має більші резони. Всесвітня історія

підказує нам, що нема якихось усталених і перевірених напевно, єдино вірних способів творення держави. Як нема і однозначної відповіді на питання, що є запорукою міцності нової держави: чи опертя на титульну націю, чи спроба здобути лояльність всіх народів, що населяють цю державу. Іноді держави виникають з внутрішніх потреб національного розвитку, іноді є наслідком дії сприятливих зовнішньополітичних обставин та сил. Така множинність форм застерігає історика від надмірного абстрагування і нагадує, що його обов'язок полягає, насамперед, у детальній фіксації, описі того, що відбулося. А це в свою чергу заохочує до пошуку нових джерел, їх аналізу і залучення до існуючих нарративів.

Цей достатньо довгий вступ здався мені необхідним для з'ясування заявленої теми з кількох причин. Передусім з огляду на постать С. Єфремова, активного учасника українського руху, лідера Української партії соціалістів-федералістів, одного з найпродуктивніших публіцистів доби Української революції, перо якого зафіксувало на сторінках «Нової ради» сотні великих і малих подій, прокоментувало найрізноманітніші повороти політичної ситуації, а багатьом діячам того часу дало критичну оцінку. Можна говорити про певну цілісність поглядів Єфремова на події Української революції, які визначались його ліберально-демократичним світоглядом. Він майже в однаковій мірі робив його противником як лівого екстремізму, так і правого консерватизму. Цікаво, що формально залишаючись заступником голови Української Центральної Ради, С. Єфремов критикував її ліву нереалістичну політику, особливо після повернення УЦР до Києва весною 1918 р. Однак і державний переворот 29 квітня 1918 р. не викликав у нього жодних позитивних ілюзій, а гетьманська політика наражалася на інтелектуальний спротив, суб'єктивне неприйняття. Можливо саме ця обставина була причиною слабого використання сучасною історіографією публіцистики Єфремова, яка далеко не завжди вписувалась в загальновикористовувані історіографічні схеми. В той самий час, на мою думку, публіцистична творчість Єфремова є органічною частиною короткої історії Гетьманату, вона дозволяє не лише відтворити частину історії української революційної журналістики, але й краще зрозуміти умонастрої тогочасної української інтелігенції, а також підважити кілька існуючих до сьогодні історіографічних міфів, скажімо про те, що П. Скоропадський після перевороту широко протягнув руку дружби і співробітництва соціалістам-федералістам, пропонував їм участь в уряді.

Перші дні перевороту до цього часу вивчені недостатньо з причин незадовільного числа джерел і їх слабкої об'єктивності та інформативності. Змовники були слабо підготовлені, не мали чіткого плану дій, очевидно покладаючись у всьому на німецький чинник. Їх коло було досить вузьким, далеко не всі близькі до гетьмана особи, скажімо

М. Устимович, були посвячені у тему перевороту. Як згадував пізніше П. Скоропадський, переворот планувався на 30 квітня, на другий день роботи з'їзду хліборобів, бо настрої делегатів наперед не були відомі [2, с. 154]. На порядок денний з'їзду питання про владу і гетьмана не виносилось [3, с. 36]. З складом уряду теж були проблеми, за перші три дні змінилось три його очільники. Гетьман писав, що його головною ідеєю було створення сильного уряду, здатного на відновлення життя країни. А між тим його мучило, як він пише «відсутність біля мене підготовленого кадру людей здатних зайняти міністерські пости» [2, с. 149]. Жодної кандидатури з кола есефів Скоропадський не називав, бо очевидно їй не розглядав. На посаду голови уряду він вирішив взяти М. Устимовича, хоч і усвідомлював, що він не годиться на посаду голови ради міністрів. «Підходящої людини у Києві я не бачив на цей пост. Я вирішив взяти Устимовича з тим, щоб згодом, коли справа одержить розголос і можна буде працювати відкрито, я підшукаю йому інше почесне призначення. Окрім того, далеко не всі портфелі міністерські були заміщені» [2, с. 149], – зізнавався гетьман, при цьому він не приховував, що бачив «списки соціалістів-федералістів, які одними з перших зуміли викликати у німців довіру до себе» [2, с. 149]. А от у Скоропадського соціаліст-федералісти симпатії та довіри явно не викликали, він іронічно називав їх «кадетами 3-го сорту» [1, с. 89]. Думається спроби порозумітися з есефами були зроблені «для годиться» за рекомендацією німців. Про позірність цих спроб говорить той факт, що вихід газети «Нова рада», органу УПСФ, було призупинено новою владою 29 квітня, а відновлено лише 9 травня, коли уряд було сформовано, а перша хвиля суспільного збудження після перевороту пройшла. Саме 9 травня відновлена «Нова рада» відкрилась передовою статтею С. Єфремова із заголовком «Наша позиція», в якій він у категоричній формі висловив власне негативне ставлення і ставлення очолюваної ним партії до перевороту. Пройшло всього кілька днів після перевороту, уряд лише формується, програма його діяльності ще не скристалізована, але Єфремов уже виніс переконання, що переворот це не просто спосіб зміни лівого, есерівського уряду В. Голубовича більш правим політичним крилом, це значно масштабніша за своїми наслідками акція, покликана покласти край революції, повернути країну на кілька років назад, ліквідувати здобутки демократії в соціальній та національній політиці.

З цього моменту і до падіння гетьманського режиму публіцист буде дотримуватись сформульованої ним думки, раз-у-раз повторюючи її та розвиваючи відповідним чином. Для Єфремова ясно, що переворот це не наслідок прояву внутрішніх суперечностей в українському русі, які, без сумніву існували, а результат успішно проведеної спецоперації, в результаті якої «організація нової влади на Україні потроху, шкандибаючи і спотикаючись, таки доходить до кінця. Нове міністерство вже мало не зовсім сформовано. Особистий і громадський

склад його, хоча можуть бути ще маленькі перетасовки, визначився зовсім виразно. І тепер можна вже говорити про те обличчя, з яким вийде перед люде це нове «українське» правительство /.../ Отже перше «ділове» правительство на Україні – не українське: такий маємо одразу парадокс життя, яке так часто обдаровує нас великими несподіванками» [4, 10 травня]. Із зрозумілих причин цензурного характеру Єфремов не говорить про архітекторів і головних організаторів перевороту, під охороною яких зібрався хліборобський з'їзд. Але він не сумнівається, що це німецькі генерали. Після падіння гетьманського режиму, в січні 1919 р. публіцист дає в «Новій раді» цикл статей, об'єднаних спільною назвою «Скоропадщина». В ньому він називає все своїми іменами, наголошуючи на ролі німецької військової присутності в Україні, без ініціативи і участі якої переворот ніколи б не відбувся: «З першого моменту, коли вискочив на сцену – в цирковій ложі й на Софійському майдані – і до останнього дня, коли згинув без вісти й сліду – «гетьман всея України» державсь тільки на чужій реакції, на чужій силі, на голому насильстві. Власної підпори тут не знайдеш. Гола й не підмальована узурпація була домінантою у воскресеній гетьманщині» [5, 3 січня].

На думку Єфремова, Скоропадський випадкова в українському русі людина, малопопулярний російський генерал, який лише завдяки власному прізвищу і збігу обставин потрапив у політику, і до того ж «не мав навіть стільки розуму й такту, щоб викоростати до пуття інсценівку свого циркового обрання». Єфремов не приховує своєї іронії щодо перших законодавчих гетьманських актів: грамоти та тимчасових законів. «В своїй грамоті, отій класичній пам'ятці глупоти й нахабства, «гетьман всея України» не догадавсь навіть послатись на те, що йому всенародним обранням доручено булаву, а сам себе просто взяв та й прирік володарем над Україною («я об'являю себе гетьманом»). Ще більш автократичні замашки виявилась у тому «тимчасовому законі», який од того часу мав бути конституцією України: безграмотний плагіт з пам'ятних «основних законів» російської імперії занадто бив у вічі з цього убогого твору гетьманської юриспруденції» [5, 3 січня]. Гетьманський переворот, на думку Єфремова, це також спроба старої дореволюційної реакції взяти політичний реванш. Не випадково за гетьмана Київ перетворюється в притулок для величезної маси старих реакційних царських сановників, військових, церковних діячів.

Для Єфремова гетьманська влада чужа, інородна, не та, що вийшла з народного лона, а така, що була силою нав'язана народу, а звідси і відповідне безкомпромісне ставлення публіциста до нового курсу, яке він оприлюднив ще на початку травня 1918 р.: «Ми ставимо за найвищу мету нашої роботи – добро українського народу, що досяг був власної державности і національних здобутків у демократичних формах яка на цей час, для нас служить за єдине мірило правительственной політики і визначає наші до неї стосунки. І за часів большевицьких, і за

правительства Голубовича ми були в опозиції, бо і всеросійські, і наші більшовики працювали на згубу основним домаганням української національності й державности. Чи ж має тепер статися одміна?

Видима річ – ні. До старих питаннів ми тільки підходимо з нового боку, але з тією самою, по суті оцінкою, і ми будемо вести свою давню нитку слугування українському народові в його найістотніших потребах» [4, 9 травня]. Єфремов загартований політичний боєць, він пройшов вишкіл царської цензури, коротко зимою 1918 р. зіткнувся з цензурою більшовицькою, тому не має особливих ілюзій з приводу можливого тиску на опозицію і її пресу: «Ми розуміємо, що становище для нашої позиції настало надзвичайно тяжке, що воля слова вже дістала великі щербини, що знов починається тяжка дорога боротьби за елементарні вимагання людського життя» [4, 9 травня]. Важко повірити в те, що між гетьманом і однодумцями Єфремова могли знайтись точки дотику, не говорячи про спільну працю.

10 травня уряд Ф. Лізогуба затвердив декларацію власних намірів, яка мала заспокоїти громадськість та дати пояснення чому нова влада вдалась до такої архаїчної форми державности як Гетьманат. В декларації йшлося про те, що гетьман «не думає стати самодержцем», а уряд «...міцно проводитиме в життя ідею дальшого всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення всіх форм української державности». Уряд вважав свою місію тимчасовою, покликаною на зміцнення в Україні державного ладу та скликання народного представництва, яке висловить справжню «непофальшовану волю українського народу щодо будучого державного ладу України» [3, с. 94-96]. Декларація запевняла, в уряді немає прагнення обмежувати місцеве самоуправління, як і політичні свободи громадян, що уряд не стане на службу інтересам великих землевласників, що він вже приступив до вироблення плану земельної реформи і т. ін. Разом з тим документ містив цілий ряд суперечливих інвектив і відвертих погроз на адресу гіпотетичних агітаторів, які гудили нову владу. Єфремов не забарився з коментарем.

14 травня він опублікував статтю «Слова та діла», в якій поставив під сумнів реальність і щирість урядових обіцянок. С. Єфремов говорить, що не титул гетьмана викликає заперечення, а ті обставини, за яких цей титул реставровано. Принципова хиба нової державної конструкції, на думку Єфремова, у відсутності в неї міцного фундаменту, опертя на суспільний загаль, яка складає «основу всього нашого дуже невідрадного теперішнього становища». Воно постійно проявляється не лише у внутрішній, але й у зовнішній політиці, де українська дипломатія терпить одну поразку за іншою: «Бесарабія... Крим... Дін... Кубань... Холмщина... Галицька справа... Ратифікація Берестейського договору в Австро-Угорщині... Це ж ляпас за ляпасом, які дістає наша недолуга

дипломатія. Навіть замирення з совітською Росією вона зробити не годна, хоча це, здавалося б, не так то вже й важко. І це не тому, що не має твердої волі, – на це нашої влади вистарчило б, бо імперіалізму їй не бракує, а тому, що за волею тією нічого не стоїть, ні на що вона в середині не спірається і живе ізольовано од усього – од інтелігенції, цього мозку країни, од мас, рук її, од правих, од лівих, од середніх – од усіх кругом» [4, 7 серпня].

С. Єфремов одним із перших заговорив про те, що внутрішня політика нової влади дуже швидко переросла спроби зміцнити державний лад, встановити тверду владу та громадський порядок і набрала відвертого репресивного характеру. Хвиля арештів прокотилася по революційній демократії, зачепила міські думи, повітові та губернські земства. Єфремов не міг мовчати в подібній ситуації: «/.../ те, що робиться тепер на Україні, скидається вже не на державну боротьбу, не на втихомирення, навіть, а просто на політичну помсту соціальних шарів, які знов прийшли до влади і нічого кращого не здужали вигадати, як старими ж і забрудненими руками творити не суд, а розправу над своїми політичними ворогами» [4, 22 травня].

Поряд із державною вартою, ревізійними загонами велику роль у проведенні репресивної політики відводилась місцевій владі – губернським та повітовим староствам, які на загал були сформовані з реакційних елементів. Цю обставину визнавав згодом і один з найтолерантніших історіографів гетьманської влади 1918 р. Д. Дорошенко. Він писав про випадкові і невдалі одіозні призначення, однак заперечуючи «ніби було попризначувано «царських губернаторів» і «справників»» [3, с. 91]. Місцева влада – ще одна критична тема для Єфремова. Він не пише про буквальні призначення старих губернаторів, але для нього очевидно, що на місцях владу отримали люди з старим дореволюційним досвідом і психологією. А це, на його думку небезпечно, як рух вперед з головою поверненою назад: «Адміністрація царських часів тільки те й робила, що як шашіль точила державний організм у середині; адміністрація наших часів робить те ж саме, тільки що відповідно до завданнів утихомирення робить це з більшим розмахом та, смаком, з більшою до цинизму доведеною одвертістю» [4, серпня].

З приводу необхідності «твердої влади» С. Єфремов публічно полемізує з Д. Донцовим, який захищав дії уряду і пояснював їх потребою встановлення міцного порядку. Єфремов на це відповів так: «Супротивниками політики «твердої руки» ми не були ніколи. Зараз по повороті Центральної Ради з Житомира ми писали про потребу справжньої влади, тієї влади, яка не тільки хоче, але й може проводити до життя свої постанови – і за це тоді ж стрілися з перелякано-обуреними докорами на сторінках одного з тодішніх офіціозів. Звичайно, таку політику ми розуміємо не в тому, щоб трошити шибки, як розумів її колишній диктатор російський Дурново, а за ним і його наслідувачі, а в

тону, щоб потрошені шибки повставляти. Бити шибки штука не мудра і це всякий потрапить. Далеко важче виявляти тверду руку в позитивній праці, не впадаючи, з одного боку, в демагогічне потурання отарним інстинктам маси (большевизм з ліва), ні в соціальну помсту та насильство над людністю з другого (большевизм з права)» [4, 7 серпня].

Не може погодитись Єфремов і з політикою утисків місцевого самоврядування – земств і міських дум, які після падіння самодержавства зазнали демократизації та під впливом Центральної Ради набули яскравого національного забарвлення. Єфремов пише, що цілком зрозуміло для чого була проведена фронтальна ревізія органів самоврядування. Це була прилюдія до запровадження нового земського закону, згідно з яким уповноваження губерніяльних і повітових гласних припинено [4, 28 серпня]. Іншу статтю на подібну тему Єфремов закінчує оптимістичним висновком: «Хід цієї історії цілком натуральний. Боротьба за демократизацію життя на цьому не спиниться. Ідея демократичного самоврядування не збанкрутувала, а тільки мусить на якийсь час поступитися перед непереможними обставинами. І реакції нема чого радити: побачимо, як вона впорається з тим, що сама ж і народила і чи не доведеться їй заради порятунку місцевого господарства, користуватись багато чим з досвіду і практики демократичних органів. Тріумфальні розмови хутко затихнуть під тиском життя, й ідея демократичного самоврядування стане знов чистою і не заплямованою» [4, 3 жовтня].

Особливо болісна ситуація утворилася на селі, де підтримані гетьманською владою та іноземним військом поміщики вимагали відшкодування завданих їм господарствам та оселям збитків. У дію пішли каральні загони, державна варта. Єфремов різко виступає проти подібних методів, але і не захищає селянства. Він пише, що селянство постраждало двічі, спочатку зваблене лівою демагогією і популізмом, які пропонували швидкий спосіб розжитися землею, а тепер – від каральних акцій поміщицької реакції. Власне на його переконання, селянство стало жертвою як лівого, так і правого екстремізму. «Недосвідчений у соціальних справах селянський розум не може усвідомити цієї раптової зміни, не може ні знайти винуватих, ні зрозуміти, що право здобувається не самим революційним поривом, а довгою боротьбою і працею над власним добробутом, освітою, культурою» [4, 25 травня]. На його переконання конструктивний вихід із становища може бути досягнутий лише спільними діями селян і влади.

Аналізуючи природу гетьманського режиму після його падіння, Єфремов дав таку стислу характеристику його внутрішньої політики: «Насамперед заведено цензуру – «тимчасово», але з нахилом усе гірш і тісніше заклішувати слово/.../ Почались арешти: тисячі людей закинута до в'язниць, другі тисячі помандрували на заслання до німецьких концентраційних таборів. Рахунки політичні, а ще більш особисті знов запанували серед зливи безглузвих арештів. По всій Україні розлились

дикими загонами карні ватаги з найманих посіпак, і їхніми руками поміщики вертали до життя порушену справедливість ...» [5, 17 січня].

Відслідковуючи найбільші і гострі проблеми сьогодення, Єфремов не міг оминати проблему створення української армії. Восени 1918 р. стало зрозуміло, що країни Четверного союзу на порозі поразки у великій війні, а у зв'язку з цим Україна має подбати про свою безпеку, яку може гарантувати лише боєздатна армія. «Сучасна держава, а надто в обставинах світової війни та розрухів, не може жити й розвиватись без організованої оборони, – пише публіцист. – Без неї держава повинна зараз же впасти жертвою зажерливості сусідів та анархії в середині. Тим більш ця небезпека вирізняється тепер, коли політично-межнародний обрій захмарився до останньої міри й коли тільки з збройною силою рахуються на міжнародній арені. Україна мусить мати ту силу, інакше бо не зможе вона виконати й тих завдань своїх державного і політичного будівництва, які стоять перед нею». Єфремов вважає, що чимало часу «для організації оборони» згаяно, що вже й тепер дається взнаки. Однак Україні потрібно мати не просто збройну силу, «свідому армію вірних синів, що стануть грудима в її оборону – обороняючи себе і рідкий край та його будучину». Армія повинна не тільки «бути справді великою оборонною силою», а й «стати й школою свідомости та національного виховання» [4, 6 жовтня].

Декларуючи ідею всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення всіх форм української державності, реально уряд не поспішав з її реалізацією, а часто просто нехтував. У державному діловодстві і практичному вжитку чиновників перевага віддавалась російській мові. Єфремов неодноразово звертав увагу читачів на цю обставину.

Так він пише про неприйнятну, з його погляду, судову контрреформу, яка фактично повернула стару дореволюційну судову систему з діловодством російською мовою. Ця система поновила старі судові палати й населила український сенат біженцями з колишнього російського судового сенату. Але це лише півбіди, на думку Єфремова, інша полягає в тому, що п. міністр тепер підводить свого роду ще й теоретичну базу під фактичне становище [4, 25 жовтня].

Для Єфремова очевидно, що «українізація» зробилась у нас «тією вже вигідною грубкою, од якої всякий танець починається, а тим паче той танець, що кінчається мріями про поворот до русифікації» [4, 25 жовтня]. Не може публіцист змиритись і з політикою міністра освіти М. Василенка, який запровадив щодо української освіти залишковий принцип, який полягав у тому, щоб паралельно з існуючою системою російської школи створювати українську. Але на останню бракувало коштів, приміщень, підручників і т. ін. Подібна політика і практична її реалізація не могли не турбувати Єфремова. Кілька раз він повертається

до теми київських українських гімназій, для яких у столиці влада не могла знайти придатне для навчання місце. Як альтернатива пропонувалися старі військові казарми, тощо [4, 14 серпня].

Стрімке наближення кінця світової війни драматизувало ситуацію в Україні. Після відвідин Берліна П. Скоропадський почав шукати зближення з українською опозицією, головною перешкодою на цьому шляху став, як не дивно, гетьманський уряд, який перебував у руках кадетів. Український національний союз гостро критикував дії уряду і вимагав його реформатування. Уряд не забарився з відповіддю, 17 жовтня 9 міністрів зробили заяву, що Україна не повинна замикатись у власних національно-державних інтересах, повинна взяти на себе ініціативу боротьби з більшовизмом, стати осередком відтворення єдиної і неподільної Росії. Заява потягла за собою відставку і формування нового складу уряду, до якого увійшли представники партії соціалістів-федералістів. Єфремов з важким серцем, але з надією прокоментував цей епізод. Він пише, що практично півроку державного життя було змарновано, уряд заявлений при своєму створенні як діловий, жодної справи не зміг вирішити: «Ні земельна справа, ні фінансова, ні харчова, ні справа внутрішнього заспокоєння, ні навіть освітня або церковна не знайшли собі розв'язання за ці півроку» [4, 27 жовтня]. На короткий час у Єфремова з'являється надія і перспектива. Він підтримує урядову декларацію про необхідність негайних реформ: «Тільки кардинальні реформи всього внутрішнього життя дадуть підпору державному організмові і забезпечать од анархічних та большевицьких елементів. Тільки такі ж реформи можуть стати резонатором, з якого чутно стане голос України там, де рішатиметься доля світу» [4, 14 листопада]. Одночасно Єфремов застерігає проти безпідставних надій на те, що Антанта як переможниця у світовій війні наведе порядок і в Україні.

Слабка надія, яка народилася у Єфремова з реформуванням уряду Ф. Лизогуба, дуже швидко згасла. 16 листопада він інформував читачів про обставини виходу есефів у відставку. В умовах розвитку антигетьманського повстання продовжувати публіцистичну діяльність ставало все важче, кілька статей були повністю заборонені цензурою, в багатьох з'явилися купюри. Зрештою лише в січні 1919 р. Єфремов отримав можливість дати всесторонню і безцензурну оцінку гетьманському режиму в циклі статей «Скоропадщина», частково які ми вже цитували. В системі ліберальних та національно-демократичних цінностей, які сповідував Єфремов, не знайшлося місця для позитивної оцінки консервативного курсу П. Скоропадського. Для Єфремова це не пошуки національного опертя на давню власну історію, це банальна невдала спроба знищити революційні здобутки, помститися за заподіяні кривди і повернути хід історії назад. Він воліє визнати за нею статус інтермедії, ще однієї перегорнутої сторінки «скороминущої історії нашої». Однак її закінчення його не особливо тішить, тому що

відповідних уроків з цієї перегорнутої сторінки переможці гетьмана не зробили.

Прогноз Єфремова не втішний, але, як показав час, правильний: «Прийде знову реакція. Але така, що навіть дурна, ганебна і розтлінна Скоропадщина перед нею здаватиметься верхом державного розуму, справедливості і порядності. Цим заключенням я не хочу проказати звичайне «*saveant consules*», бо знаю, що «консули», як звичайно, ніколи й ні од чого не встерegli. Я хочу звернути увагу громадянства на небезпеку перед неминучою катастрофою в нашій національній трагедії, поки ще не пізно, поки доля ще не виписала і нам фатальне – *zu spat*.

Коли це станеться – вороття вже, мабуть, не буде» [5, 11 січня].

Історія Української гетьманської держави була прочитана С. Єфремовим з листа, по гарячих слідах її творення. Власне, її важко назвати історією, швидше це були причинки до майбутнього синтетичного бачення цього непростого, драматичного фрагменту Української революції, але концептуальна послідовність критичного ставлення публіциста до всіх без винятку аспектів державної діяльності гетьманської влади незаперечна. Очевидно, що Єфремов був першим, серед тих, хто так жорстко критикував режим Скоропадського, відмовляючи йому в українськості, зводячи до спроби задушити революцію та повернути життя в русло дореволюційних категорій. З публіцистики Єфремова ці оцінки перетікли з невеликими змінами в праці В. Винниченка і П. Христюка, а пізніше їх використовувала навіть радянська історіографія через трансплантацію М. Яворського, Д. Ерде, М. Скрипника. Сьогодні, активно впроваджуючи думки С. Єфремова в історіографічний обіг, дослідники мають, з одного боку, визначитись в їх точності та об'єктивності, а з іншого, пам'ятати, про багатовимірність історичного процесу, яка передбачає різноманіття поглядів та плюралізм оцінок.

Список використаних джерел:

1. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – К.: Ін-т історії України, 2011. – 336 с.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ–Філадельфія, 1995. – 495 с.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.2. Українська гетьманська держава 1918 року. – Нью-Йорк, 1954. – 424 с.
4. Нова рада. – 1918.
5. Нова рада. – 1919.

Верстюк В. Ф. Сергей Ефремов про Украинскую Державу (режим П. Скоропадского) на страницах «Новой рады».

В статье анализируется публицистика одного из известнейших журналистов периода Украинской революции, лидера партии социалистов-федералистов С. Ефремова, объясняется его категоричное неприятие переворота 29 апреля 1918 г. и режима П. Скоропадского как антидемократического, построенного исключительно на поддержке немецких и австрийских оккупационных войск. Рассматривается освещение Ефремовым некоторых аспектов внутренней и внешней политики гетьманата.

Ключевые слова: Украинская революция, государственный переворот, скоропадщина, реакция, реквизиции, цензура.

Verstiuk V. Serhiy Yefremov about the Ukrainian State (regime of Skoropadskiy) in pages the «Nova Rada».

This article analyzes publications one of the most famous journalists of Ukrainian revolution era, the leader of the Socialist-Federalist S. Yefremov and his categorical rejection to the coup April 29, 1918 and regime of Skoropadskiy as the undemocratic state that build on the support of German and Austrian occupation forces. We consider the position Yefremov at the certain aspects of domestic and foreign policy The Hetmanate in periodic publication.

Keywords: Ukrainian revolution, coup state, skoropadschyna, the reaction, requisition, censorship.

ЛІДЕРИ КП(б)У ПРО ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У статті проаналізовано позицію різних течій більшовиків України стосовно політичного, соціально-економічного становища та характеру гетьманського режиму на українських землях в 1918 р.

Ключові слова: КП(б)У, більшовики України, Українська держава, Гетьманат, Павло Скоропадський, історіографія.

У роки незалежності вітчизняні дослідники приділяють недостатню увагу аналізу радянської історіографії. Особливо це стосується періоду 1918-1920 рр. Недостатньо висвітлено й відношення лідерів КП(б)У до державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Україні, приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського та характеристики внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманату. Розгляд цих проблем допоможе з'ясувати особливості процесу становлення радянської історіографії та формування усталених ідеологічних стереотипів оцінок особливостей державного будівництва на території України у 1918 р. Все це обумовлює актуальність даного наукового дослідження.

Метою роботи є з'ясування змісту та еволюції оцінок лідерами більшовиків України сутності гетьманського режиму в Україні у 1918 р.

Поставлена *мета* обумовлює такі завдання: з'ясування основних оцінок та трактувань лідерами КП(б)У режиму гетьмана П. Скоропадського; висвітлення публікацій «Коммуниста» – органу Організаційного бюро по скликанню Першого з'їзду КП(б)У.

Вітчизняні дослідники тривалий час не приділяли достатньої уваги характеристиці позиції більшовиків України у квітні-листопаді 1918 р. Діяльність КП(б)У часто розглядається як складова частина поширення повстанського руху на території України. Особливості даного руху на українських землях в 1918–1919 рр. аналізують у своїх працях В. Солдатенко [1; 2], О. Бавико [3], К. Петриченко [4], Г. Пітик [5], Я. Малик [6; 7], А. Лисенко [8, 9], та ін.

У радянській історіографії питання, ідеологічні підвалини якої було сформовано ще в 1918–1919 рр., концептуального значення набув поділ селянства на «класові» категорії, було висунуте провідне методологічне визначення щодо розвитку подій на селі – класовий опір буржуазії. Загальною проблематикою досліджень не визнавалося самостійної цінності за некерованими КП(б)У соціально-політичними рухами та заперечувалося перспективу національно-визвольної боротьби українського народу [10, с. 132].

У березні-квітні 1918 р. серед більшовиків України не було єдності стосовно оцінки причин поразки радянської влади, перспектив і

рушійних сил революції, методів боротьби, побудови Компартії України та політичної ситуації на українських землях. Особливо гостро дані протиріччя виявилися на Таганрозькій нараді більшовиків України, яка проходила 19-20 квітня 1918 р. У ній взяли участь члени більшовицької фракції ЦВК Рад України, члени Народного Секретаріату, відповідальні партійні працівники, ліві члени партії УПСР та УСДРП. Всього 71 чоловік [11, с. VI]. Причини скликання та хід цієї наради проаналізовано в роботі відомого історика В.Ф. Солдатенка «Україна в революційну добу. Рік 1918» [2].

Саме в Таганрозі серед більшовиків України завершилося формування трьох течій (позицій) стосовно питань про політичне становище на території України, організації повстансько-партизанського руху, принципів й шляхів консолідації партійних сил, різне бачення питань про те, якою бути КП(б)У, її статус та становище стосовно РКП(б). Так виник поділ більшовиків України на «лівих», «центристів» та «правих».

Прихильниками «правої течії» були В. Аверін, Е. Квірінг, Я. Яковлев (Епштейн), Ш. Грузман, Ю. Лутовинов та ін. Вони критично оцінювали внутрішні можливості революційного процесу в Україні. «Праві» виходили з того, що сили пролетаріату України підірвані німецькими та австрійськими окупаційними військами, більшовицькі організації розгромлені, а відновлення радянської влади на українських землях неможливе без належної військової допомоги від Радянської Росії. Головним завданням партії вони вважали зміцнення більшовицького підпілля, посилення агітації та пропаганди на території України, використання не лише нелегальних але й легальних форм та методів боротьби. Прихильників цієї течії часто називають «католинославіцями» [2, с. 34]. Одним з їхніх лідерів був Е. Квірінг.

До «лівої течії» традиційно відносять А. Бубнова, Я. Гамарника, С. Косіора, Ю. Коцюбинського, І. Крейсберг, В. Затонського, Г. П'ятакова та ін. «Ліві» переоцінювали внутрішні можливості революційного процесу на українських землях й применшували значення зміцнення радянської влади в Росії для революційних подій в Україні [12, с. 418-419]. Головну ставку в боротьбі за відновлення радянської влади на українських землях вони робили на збройне повстання. Першочерговим завданням більшовиків України вважали створення ревкомів, повстанських штабів тощо [2, с. 34]. Їхнім лідером був Г. П'ятаков.

На нараді визначилася й третя течія, яка підтримувала позицію М. Скрипника і отримала назву «центр».

Таганрозька конференція займає чільне місце в визначенні позиції більшовиків України у 1918 р. Адже політичні висновки ухвалені на ній мали відношення не лише до Центральної Ради та приходу на українські землі німецьких та австро-угорських військ. Оцінки

зроблені у Таганрозі більшовиками майже не змінювалися до осені 1918 р. Вони широко використовували їх для характеристики причин державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Україні, внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманату.

В центрі обговорення членів Таганрозької наради були питання про організаційні форми майбутньої партії більшовиків України. Народа ухвалила проект резолюції М. Скрипника про утворення самостійної комуністичної партії, яка має свій Центральний комітет і свої партійні з'їзди. Для скликання Першого з'їзду КП(б)У на Таганрозькій нараді (19-20 квітня 1918 р.) було обрано Організаційне бюро. До його складу входили М. Скрипник (секретар), А. Бубнов, Я. Гамарник, В. Затонський, С. Косіор, І. Крейсберг, Г. П'ятаков.

З 15 червня 1918 р. Організаційне бюро розпочало видавати свій друкований орган – газету «Коммунист». Оргбюро знаходилося у Москві на Петрівці, в приміщенні міського кредитного товариства. Після Першого з'їзду КП(б)У дане видання стало органом Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. Газета виходила з 15 червня по 15 жовтня 1918 р. Всього було надруковано вісім номерів. №№ 1-2, 3-4, 7-8 спарені. Зовнішнім виглядом видання нагадувало журнал. До липня 1918 р. у газеті переважали матеріали «лівого» комуністичного спрямування.

Перший та другий номери «Коммуниста» були надруковані після державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 р. Враховуючи гостре протистояння між представниками різних течій більшовиків України, на шпальтах видання з'явилися документи, що мали чітко виражену позицію «лівих» та «центристів». Зокрема, в №1-2 надруковано «Тези Таганрозької наради комуністів України, запропоновані А. Бубновим, Г. П'ятаковим, С. Косіором та Ю. Коцюбинським». За даний документ «лівих» проголосували 23 члени наради, «проти» – 26.

Перша теза даного документу визначала, що «політичний режим, який був встановлений на території України німецькими та австрійськими військами й загонами київської буржуазної ради, є режимом військової диктатури» [12, арк. 9]. Остання повністю втілювала в життя позицію панівних сил імперіалізму Центральних держав Європи. Влада Центральної Ради визнавалася підпорядкованою політиці урядів Німеччини та Австро-Угорщини на території України.

Друга теза, присвячена аналізу майбутньої внутрішньої політики, яку мала здійснювати на українських землях дана військова диктатура. Автори тез були переконані, що німецький імперіалізм відновить на території України владу поміщиків та капіталістів, погіршить становище українського народу, зруйнує економіку та буде вивозити продовольство й сировину для потреб власної армії і воєнного виробництва.

Третя, четверта, п'ята і шоста тези розкривали проблеми повстанського руху на території України. «Ліви» передбачали, що

військовий режим і грабіжницька соціально-економічна політика німецьких й австро-угорських загарбників будуть погіршувати становище трудящих, що в свою чергу мало викликати загострення боротьби селян проти поміщиків, а робітників – проти капіталістів. Автори тез сподівалися на те, що це посилить повстанський рух на території України. Повстання робітників і селян «проти німецько-гайдамацьких загарбників вони розглядали лише як окремий момент боротьби проти світового імперіалізму» [13, арк. 9]. За допомогою повстанського руху пролетаріату України «ліві» хотіли сприяти зміцненню й радянської влади в Росії. Головним завданням пролетаріату вони вважали організацію збройного повстання пролетарсько-селянських мас «проти німецько-гайдамацьких банд» [13, арк. 9-10].

У №1-2 «Коммуниста» надруковано також «Тези Організаційного Бюро з скликання конференції партійних організацій комуністів-більшовиків України з питання про розгром Центральної Ради, проголошення гетьманства і тактику комуністів (більшовиків) України», затверджені Оргбюро 18 травня 1918 р. Даний документ був ухвалений більшістю членів Організаційного Бюро при одному – «проти» та одному, що «утримався». Він мав чітко виражений «лівий» характер і включав в себе 11 тез.

В «Тезах Оргбюро...» державний переворот 29 квітня 1918 р. був оцінений як об'єктивне продовження підпорядкування України німецькими групами фінансового капіталу. На думку «лівих», Центральна Рада підписала у Бресті з Німеччиною та Австро-Угорщиною «мирний договір та допомогла окупаційним німецьким військам ... з найменшими затратами ... перетворити Україну у васальну державу німецького фінансового капіталістичного суверену» [13, арк. 14].

В третій тезі документу здійснено спробу з'ясувати причини державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 р. «Ліві» вважали, що «дрібнобуржуазна природа Київської (Центральної – Ф.П.) Ради не могла не загострити її стосунки з командуванням окупаційних військ» [13, арк. 14]. До того часу поки продовжувалася боротьба з радянськими військами на території України керівництво Німеччини «з тактичних міркувань не загострювало взаємовідносини з Радою». Представники «лівої» течії були переконані, що після розгрому радянських загонів «дрібнобуржуазна Центральна Рада стала зайвою й вона була розігнана німецькими багнетами» [13, арк. 15].

Четверта і п'ята тези, присвячені характеристиці сутності гетьманського режиму. «Ліві» були переконані, що після розгону Центральної Ради «німецький імперіалізм привів до влади в Україні найбільш близькі йому верстви населення». Керівництво Німеччини прагнуло зберегти за собою право на необмежену «експлуатацію українського народу». Новій же владі німецькі генерали залишили

можливість «технічного виконання своєї волі». Лідери «лівих» доводили, що «капіталісти та поміщики України представляють інтереси не двох окремих класів, а єдиного – прошарку фінансово-капіталістично-поміщицької буржуазії (цукрова промисловість, винокуріння, банки та біржі) [13, арк. 15-16]. Вони вважали, що велика фінансова буржуазія України потрапила в цілковиту залежність від керівництва Німеччини та змушена виконувати усі його розпорядження. В заміні за це вона отримала право вільно експлуатувати населення України. [13, арк. 15-16].

В шостій і сьомій тезах керівництво «лівої течії» доводило, що на їхнє переконання самостійна Україна не може існувати в умовах тогочасного ведення господарства. Саме тому, вони переконували робітників України в необхідності союзу з Радянською Росією. В свою чергу українська буржуазія прагнула до союзу з Німецькою імперією. Вони називали Україну одним із форпостів контрреволюції [13, арк. 16].

Восьма теза передбачала, що новий державний режим в Україні приведе до значного погіршення становища трудящих. Це в свою чергу мало сприяти розвитку повстанського руху на українських землях [13, арк. 16-17]. Перед партією більшовиків України ставилося завдання не допустити того, щоб повстанський рух отримав національний характер. Боротьба мала вестися на класовій основі. [13, арк. 17].

Таким чином, «ліві» вважали, що в Україні утвердився «режимом військової диктатури», яка «повністю здійснює владу імперіалізму центральних держав Європи». Не змінив оцінку політичного режиму в Україні й державний переворот 29 квітня 1918 р. та прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського. Представники «лівої течії» вважали, що влада гетьмана представляє інтереси великої української буржуазії, а остання «виконує всі розпорядження німецько-фінансового капіталізму» [13, арк. 14-16]. В № 1-2 «Коммуниста» надруковано також відозву «Рабочие и крестьяне Украины», що її видано в зв'язку з гетьманським переворотом. Вона також підтримувала позицію «лівих» більшовиків.

Продовженням даної характеристики можна вважати також статтю Г. П'ятакова «Надгробное слово «тезисам» тов. Скрыпника» у № 3-4 «Коммуниста». П'ятаков писав: «1. Він (М.Скрипник – Ф.П.) не бачить, що справа уже не у внутрішній контрреволюції, а в військовій диктатурі німецького імперіалізму. 2. ...що Рада й гетьман і хто там ще буде – тримаються з ласки німецької буржуазії й не мають самостійного значення. 3. Він уперто твердить про спілку рівноправних буржуазій там, де ми маємо справу зі «спільною барина з його згодливими лакеями.» [14, с. 18.]

«Ліві» вважали, що головною політичною силою сучасного режиму в Україні є німецько-австрійський фінансовий капітал, а українська буржуазія є допоміжна до його сили.

На протипагу «лівим» прихильники «центру» вважали, що головною силою на території України є внутрішньо-українська буржуазія, а середньоевропейському імперіалізові відводили допоміжну роль. У № 3-4 «Коммуниста» були надруковані «Тези товариша Скрипника», які розкривали позицію «центру». У тезах М. Скрипника від 18 травня 1918 р. читаємо: «Ця... буржуазна диктатура є виявом волі та інтересів української буржуазії й «союзного з нею німецького імперіалізму» [15, с. 22].

Основною причиною гетьманського перевороту в Україні М. Скрипник та його одностуді вважали відхід від Центральної Ради і представлених в ній партій широких верств населення. Гетьманський переворот сприяв відновленню влади контрреволюції. В «Тезах Скрипника» піддавалася критиці спроба подати переворот, як бажання та волю австро-німецького імперіалізму. Вони були переконані, що «гетьманський переворот був тільки подальшим перебігом наростання контрреволюції» [13, с. 22]. Гетьманат вони не розглядали як чітко визначену форму державного правління, а лише як етап відновлення монархічного режиму в Україні. На їхню думку, переворот відсторонив від влади середню міську торгову буржуазію й передав її найзаможнішим верствам населення. Гетьманщину вони розглядали як базу для російської контрреволюції [16, с. 232]. Представники «центру» визнавали, що гетьманщину підтримує німецький імперіалізм.

Прихильники «правих» вважали, що весною 1918 р. на території України встановлено диктатуру поміщиків. Позиції правих не були висвітлені в публікаціях «Коммуниста».

Суперечності між представниками «лівих», «центру» та «правих» гостро обговорювалися й на Першому з'їзді Комуністичної партії (більшовиків) України, що проходив 5 – 12 липня 1918 р. в Москві. 8 липня делегати з'їзду обговорювали третє питання порядку денного «Політичне становище і завдання партії». На третьому засіданні з'їзду було заслухано доповідь лідера «лівих» – Г. П'ятакова та співдоповіді Я. Яковлева (Епштейн) – представник «правих» і М. Скрипника – «центр» [17].

У доповіді та заключному слові Я. Яковлева (Епштейн) було кристалізовано позицію «правих». Вони підтверджували свою точку зору про те, що гетьманська влада носить в значній мірі поміщицький характер. Епштейн доводив, що головним завданням контрреволюції в Україні є повернення землі поміщикам та відновлення на українських землях дореволюційних земельних відносин. Доповідач проаналізував земельний закон уряду П.Скоропадського від 14 червня 1918 р. «Про право продажу і купівлю землі поза міськими поселеннями» [17, с. 54]. У зміцненні поміщицького характеру контрреволюції, на переконання «правих», проявляло зацікавленість й керівництво Німеччини. Адже його головним завданням було «викачування хліба

з України»[17, с. 54]. Одним із основних революційних класів, який бореться проти повернення землі поміщикам вони вважали українське селянство. Найбільшим значною його частиною вони вважали середнє селянство, яке володіло 5-12 десятинами землі. У своєму заключному слові Я.Яковлев (Епштейн) пропонує назвати даний прошарок «10-десятинним селянством»[17, с. 84]. Однак даний термін не знайшов значної підтримки серед більшовиків України.

Прихильники цих течій запропонували також власні проекти резолюцій з «Поточного моменту», які розглядалися з'їздом 9 липня 1918 р. В «Проекті

резолюції по поточному моменті, запропонована тов. П'ятаковим» усі соціальні групи населення України були поділені на дві групи: табір соціалістичної революції та табір контрреволюційний. Останній в свою чергу вони розділили на такі підгрупи: «1. Німецько-гетьманська фінансово-капіталістично-поміщицька контрреволюція». Політичним керівником цієї коаліції «ліві» вважали партію кадетів. Її кінцевою метою – встановлення монархії... та приєднання Росії до Німецької імперії. 2. Австро-українська контрреволюція, яка опиралася на частину австрійської армії та частину української дрібної буржуазії. Її також розглядали як монархічну. «Ліві» переконували, що представники цієї групи виступають за збереження самостійної державності України і Росії. Вони також прагнули в перспективі приєднати Україну до Австрійської імперії. 3. Самостійно-шовіністична контрреволюція, яку очолюють УПСР та УСДРП виступала за утворення самостійної української державності. 4. Великорійська контрреволюція опиралася на представників національних меншин і боролася за приєднання до англо-французького центру» [17, с.92].

Владу гетьмана, як і в попередніх своїх документах, «ліві» розглядали як «утвердження панування фінансового капіталу середньоєвропейського центру, який поставив фінансово-капіталістичну буржуазію України в залежність від німецької імперіалістичної держави» [17, с.93].

На українських землях «ліві» виділяли три найвпливовіші політичні центри: німецько-гетьманський, націоналістичний (прихильники розігнаної Центральної Ради) та радянський (представники Народного Секретаріату та військово-революційних комітетів) » [17, с.93].

Значна увага на з'їзді приділялася також проблемам розгортання повстанського руху на території України. «Праві» доводили, що повстанський рух на українських землях може надіятися на успіх лише після революційного вибуху на Заході. Головною силою повстанського руху вони називають «десяти десятинних» селян. Однак «праві» були переконані, що на них покладатися не можна, вони не доведуть справи до кінця, залишать повстання у незавершеному стані. «Ліві» ж вважали за потрібне цей виступ викликати, попередити виступом в Україні.

Після перемоги світової революції слід було дбати про зміцнення Радянської Росії [17, с. 245].

Отже, у 1918 р. серед більшовиків України існували три течії стосовно визначення характеру та політичному змісту гетьманщини: за «лівими» це передовсім диктатура німецько-австрійського імперіалізму, за «центром» – української внутрішньої буржуазії, за «правими» – поміщиків.

Список використаних джерел:

1. Солдатенко В.Ф. Чому і як готувалося антигетьманське повстання / В.Ф. Солдатенко // Дзеркало тижня. – 2008. – № 41. – 1–8 листопада.
2. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4 х т.: Т. II. Рік 1918 / В.Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
3. Бавико О.Є. Політична опозиція гетьманатові П.Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.): Дис... канд. політ. наук / О.Є. Бавико. – К., 2007. – 187 с.
4. Петриченко К. Феномен українського повстанства (березень 1917 –серпень 1919 рр.) / К. Петриченко // Наукові записки. –К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2008. – Вип. 39. – 332 с.
5. Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.): Дис... канд. іст. наук / Г.А. Пітик. – К., 2008. – 220 с.
6. Малик Я.Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917–1920 рр.): Дис... д-ра іст. наук / Я.Й. Малик. – Львів, 1997. – 495 с.
7. Малик Я.Й. Заповадження радянського режиму в українському селі (1917–1920) / Я.Й. Малик – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 391 с.
8. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: Дис...канд. іст. наук / А.А. Лисенко. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – 233 с.
9. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр. / Наук. ред. Г.Д. Казьмирчук. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 249 с.
10. Щербатюк В.М. Селянсько-повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія / Монографія / В.М. Щербатюк. – К. : Наукова думка, 2012. – 528 с.
11. Предисловие. // Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 5-12 июля 1918 г.: Протоколы / Редкол.: В.И. Юрчук (председатель) и др. – К.: Политиздат Украины, 1988. – С. III-XVII.
12. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. / Відповід. ред.І.Ф.Курас. – К:Голов.ред. УРЕ, 1987. -632с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.17. Оп.1. – Спр. 86.
14. П'ятакова Г. «Надробное слово «тезисам» тов. Скрыпника» // Коммунист. – 1918. – № 3-4. – С.18-34.
15. «Тезисы Н. Скрыпника» от 18 мая 1918 г. // Коммунист. – 1918.- № 3-4. – 1918. – С.22.

16. Баранник С. Проблема повстанства проти гетьманщини та австро-німецької окупації в «Коммунисте» 1918 р. / С. Баранник // Літопис революції. – 1930. – №2. – С.232-265.

17. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 5-12 июля 1918 г.: Протоколы / Редкол.: В.И.Юрчук (председатель) и др. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 258с.

Проданюк Ф.Н. Лидеры КП(б)У про Гетьманат Павла Скоропадського. В статті проаналізована позиція різних течій більшовиків України щодо політичного, соціально-економічного положення і характеру гетьманського режиму на українських землях в 1918 г.

Ключевые слова: КП(б)У, більшовики України, Українське господарство, Гетьманат, Павел Скоропадский, историография.

Prodanyuk F. Leaders of Communist Party (Bolshevik) of Ukraine about the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi. The article analyzes the position of the various currents of the Bolsheviks of Ukraine on the political, socio-economic status and the nature of the regime of Hetman of Ukrainian lands in 1918

Keywords: CP(b)U, the Bolsheviks of Ukraine, the Ukrainian state, the Hetmanate, Pavlo Skoropadskyi, historiography.

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНАТУ П.СКОРОПАДСЬКОГО НА КАФЕДРІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті аналізуються наукові дослідження науковців кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячені діяльності Гетьмана Павла Скоропадського, історії Української Держави.

Ключові слова: *Гетьман Павло Скоропадський, Українська Держава, Гетьманат, політика, історіографія, наукові дослідження.*

Кафедра новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка була створена відразу ж після проголошення незалежності України, у січні 1992 р.

З початку 1990-х рр. колектив нашої кафедри, враховуючи наукові надбання вітчизняних і зарубіжних учених, використовуючи масиви віднайдених архівних документів прилучився до дослідження подій Української революції 1917-1921 рр. [1, 2] У широкому спектрі наукового пошуку професорсько-викладацького складу, докторантів і аспірантів кафедри ключове місце посідає вивчення проблем історії Гетьманату П.Скоропадського.

Дослідження вузлових питань історії Української Держави України Гетьмана П.Скоропадського проводить завідувач кафедри, академік НАН України В.Литвин. На основі глибокого аналізу джерел, переосмислення нагромаджених історичних знань дослідник висвітлює сутність державотворчих процесів доби Гетьманату, стрижневі складові функціонування державного механізму, соціальної бази гетьманського режиму, його здобутки та прорахунки. Широкому загалу відомі його масштабні праці, які стосуються періоду війн і революцій, де чільне місце посідають питання, пов'язані з історією Гетьманату П.Скоропадського. Дослідження привертає увагу, насамперед, концептуальністю постановки проблем та їх всебічним вирішенням. Вчений суттєво поглибив історичні знання про стан тогочасного українського суспільства та його еліти [3]. До питань закономірностей національного державотворчого процесу, з урахуванням їх консервативного чинника, В.Литвин звернувся й у своєму новітньому монографічному дослідженні [4].

Підкреслимо, що у розмаїтті висвітлення революційних процесів, яке охоплює науковий доробок В.Литвина, значне місце посідають питання соборності українських земель. Він, зокрема, звертає увагу на витоки цих процесів в часи Української Держави [5]. Сюжети, пов'язані з міжнародними відносинами часів Гетьманату, стали органічною

складовою низки його праць, де мова йде про ретроспективу відносин України із країнами світу, про місце і роль України у світовому співтоваристві [6].

Важливе місце питання історії Української Держави Гетьмана П.Скоропадського посідають у науковій творчості професора А.Буравченкова. Він був одним із перших вітчизняних істориків, які рішуче виступили за деміфологізацію пануючих на той час стереотипів щодо багатьох сторін діяльності гетьманського уряду. Вчений дав оцінку місця і ролі гетьманату П.Скоропадського у перебігу Української революції, вважаючи його найвищим досягненням у розбудові української державності [7, 8, 9]. Проф. А.О.Буравченков є членом авторських колективів ряду новітніх енциклопедичних видань: «Довідник з історії України» (К., 2001), «Світова історія ХХ століття: Енциклопедичний довідник» (Львів, 2008), «Енциклопедія історії України» (т. 1-8. – К., 2003-2011), де його перу належать статті з ключових питань військової історії Української Держави та низка статей про видатних українських військових діячів.

Науковці кафедри звертали увагу на перебіг конституційного процесу в революційні роки, законодавче підґрунтя змін життя українського суспільства в умовах революційного часу. Висвітлення в науковій літературі конституційного будівництва в період гетьманату міститься в статтях А.М.Пижика присвячених аналізу сучасної історіографії проблем розвитку конституційного процесу в роки Української революції [10, 11]. Автор наголошує, що дослідники висвітлюють конституційно-правовий статус Гетьмана в системі центральних органів державного управління, компетенцію інших вищих органів влади, але недостатню увагу приділяють конституційним проектам цього періоду. У роботі «Історія української Конституції» (упорядники: А.Слюсаренко, М.Томенко), яка витримала два видання (1993, 1997 рр.), акцентовано увагу на «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» [13].

У контексті проблематики українського руху в російській армії, українізації в її частинах і з'єднаннях приділяє увагу у своїх дослідженнях діяльності генерала П.Скоропадського, як командуючого 34-м армійським корпусом російської армії, Г.Савченко. Науковець висвітлює питання перших місяців командування корпусом генерала П.Скоропадського [15], участі корпусу в наступально-оборонних боях червня-липня 1917 р. [16], початку українізації з'єднання, поповнення його українським особовим складом [17, 18], матеріального та продовольчого забезпечення корпусу в умовах його українізації [19, 20]. Науковим розвідкам Г.Савченка притаманне глибоке вивчення численних джерел, які вперше вводяться до наукового обігу, проникнення в суть проблеми.

У дослідженнях члени кафедри торкалися питань ідейно-теоретичних основ українського державотворення доби Гетьманату

[21, 22]. В.Мусієнко та О.Машевський проаналізували процес українізації органів державної влади в Українській Державі гетьмана П.Скоропадського [23]. Зовнішня політика гетьманського уряду стала предметом дослідження А.Буравченкова та Т.Заруди [24].

Науковці кафедри А.Буравченков і Г.Савченко вперше у вітчизняній історіографії дослідили питання історії охорони державного кордону України в період 1917-1920 рр. Вони проаналізували зародження національних прикордонних військ за Гетьманату Павла Скоропадського, державну політику щодо їх організаційної розбудови та матеріального забезпечення, практичну діяльність прикордонників [25].

Окремі аспекти політики гетьмана в галузі розвитку української культури висвітлював доцент А.М.Пижик у статті «Національна ідея і проблеми відродження культури в роки українських визвольних змагань» [12]. Автор підкреслював, що діяльність гетьманського уряду у царині культурного життя та просвіти відзначалась планомірністю, зваженістю та поміркованістю. Гетьман П.Скоропадський продовжив будівництво національної школи, мав значні здобутки у розвитку українського театру, музики, живопису, видавничій справі, охороні пам'яток історії та культури. Підготовчу роботу по організації Української академії наук розглядав доцент Г.Черевичний. Він, зокрема, звернув увагу на формування і діяльність Комісії по розробці законопроекту про заснування УАН, позицію В.І. Вернадського щодо її моделі [26].

Дослідження зі історії анархізму в Україні, зокрема і в період Української Держави гетьмана Скоропадського, здійснює М.Боровик. Аналізуючи історію створення та діяльності Конфедерації анархістських організацій України «Набаг», автор досліджує передумови формування цієї структури, що склалися в період Гетьманату [27]. Значна увага діяльності анархістських організацій України в цей період, заходам правоохоронних органів Української Держави щодо протидії поширенню анархізму в Україні приділяється також в оглядових статтях М.Боровика з історії анархістського руху у період революції 1917 – 1921 р. [28, 37]. Робота М.Боровика над цією проблематикою була підсумована в його дисертаційному дослідженні, захищеному в 2002 р. В своїй дисертації автор докладно аналізує процес розгортання анархістської організаційної мережі в Україні у 1918 р., досліджує участь анархістів в організації збройної опору гетьманському режиму, роль анархістів в розгортанні селянського повстанського руху в Україні [29].

Одночасно з розробкою історії анархізму в Україні, М.Боровик досліджує також явище селянського повстанства в Україні в період Української революції. Період Української Держави є одним з ключових у зародженні і становленні цього явища в Україні. Саме в період Гетьманату розпочинається масова збройна боротьба селянства за свої права, організовувана і очолювана політичними активістами. В той же

період почали свою повстанську «кар'єру» найвідоміші повстанські вагажки. Деякі аспекти цієї теми, пов'язані перш за все з історією махновського руху, висвітлені у вище згаданих працях. Окремо слід відзначити статтю вказаного автора «Селянський повстанський рух в Україні: особливості військової організації». В цій статті на широкому джерельному матеріалі, з залученням раніше не відомих документів, автор висвітлює особливості комплектування, постачання повстанських загонів. Аналізуючи проблему політичного характеру повстанського руху, специфіку керівного складу повстанських формувань, автор доводить, що селянський повстанський рух в Україні 1918 – 1922 рр. став породженням двох революцій – революції «згори», яка творилася різними політичними групами в розрахунок на досягнення своїх, найчастіше ідеологічно обумовлених цілей, і революції «знизу» - яка творилася масами українського селянства [30]. Багато сюжетів, що аналізуються в цій праці безпосередньо стосуються періоду Гетьманату.

На кафедрі вивчали й продовжують вивчати персоналії національно-визвольних змагань, їх життєдіяльність роки Української Держави. Такі дослідження дозволяють глибше охарактеризувати їх світоглядні засади, звернути увагу на маловідомі, а то й невідомі, сторінки біографій. Так, Н.Миронець опублікувала ряд статей про Микиту Шаповала [та виявила і підготувала до публікації праці цього діяча, в яких висвітлений його погляд й на проблеми Гетьманату Павла Скоропадського [31, 32]. Військовий контекст публіцистичної творчості С.Пеглюри в гетьманський період 1918 р., який тривалий час залишався поза увагою дослідників, вивчав Г.Савченко [33].

Досліджуючи проблеми історії Української революції 1917-1921 рр. науковці кафедри спиралися на широку джерельну базу. Вчені активно займалися виявленням і публікацією архівних документів. Зусиллями колективу кафедри підготовлені і вийшли в світ збірники документів і матеріалів «Україна в ХХ столітті. 1900-1939» (1997), «Україна в ХХ столітті. 1900-2000» (2000), які висвітлюють, зокрема, й суспільно політичні процеси в Україні доби Гетьманату Павла Скоропадського. Основу видань, що стосуються вказаного періоду складають документи, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Аспірантами кафедри успішно захищена ціла низка кандидатських дисертацій, які безпосередньо присвячені актуальним питанням історії Української Держави і відзначаються багатоплановістю сюжетних ліній.

Під керівництвом професора А. Буравченкова захищено низку дисертацій з проблематики Гетьманату Павла Скоропадського. В дисертації Т. Заруди досліджуються шляхи та засоби формування зовнішньополітичного курсу Української Держави, правові аспекти і особливості відносин України з іншими державами. Дисертації

С.Мякоти та Є.Рафаловського охоплюють сферу розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі і фінансів, в яких у гетьманський період було досягнуто певних позитивних зрушень. Дослідження О.Денисенко висвітлює різні аспекти пам'ятко-охоронної діяльності державних органів і громадськості. Дисертація В.Клименка-Мудрого була першою у вітчизняній історіографії спробою комплексного дослідження національно-демократичних сил доби Української Держави.

Періоду Гетьманату присвячено декілька дисертацій, підготовлених під керівництвом професора В.Мусієнка. Кандидатська дисертація О.Машевського була однією з перших ґрунтовних праць, написаних на архівних джерелах, в якій цілісно та всебічно аналізувалась політика гетьманської Української Держави в галузі освіти, науки, мистецтва. Селянсько-повстанському рухові в 1918 році, його масштабності та урізноманітнених проявах присвячено кандидатське дисертаційне дослідження П.Захарченка. Ґрунтовністю відзначається дослідження з історії Вільного Козацтва (у тому числі й періоду Гетьманату), В.Лободаєва. Історіографічні аспекти селянського руху, аграрних відносин вивчала Н.Земзюлін.

Історіографія Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського стала предметом дослідження С.Грибоєдова (наук. кер. проф. А.Слюсаренко). Питання діяльності німецької військової адміністрації в Україні в 1918 р., її вплив на політику Гетьманату, військові соціально-економічні процеси в державі вивчала Н.Кришина (наук. кер. доц. Г.Савченко). На формування та діяльності опозиційних сил звертається увага в дисертації Р.Панасюка, (наук. кер. доц. Г.Черевичний) [34, 35, 36].

Вчені кафедри доповідали про результати досліджень з проблем історії Української революції на десятках наукових, у тому числі міжнародних, конференцій. Їх доповіді, як правило, викликали жваві дискусії і отримували схвальні відгуки наукової громадськості.

Своєрідним підсумком досліджень історії Української революції 1917-1921 рр. членами кафедри новітньої історії України стали видані ними підручники та посібники для студентів вищих навчальних закладів, де означена тематика посідає чільне місце. Сім видань витримав підручник академіка В.Литвина «Історія України» (2012). На кафедрі підготовлені підручник «Новітня історія України» (керівник авторського колективу академік АПН А.Слюсаренко) та посібники «Історія України. Навчально-методичний посібник для семінарських занять» (2006), «Історія України. Новітня доба» (2012) за редакцією академіка НАН України В.Литвина.

Таким чином, історики нашої кафедри, відкидаючи упередженість, тенденційність і політичну заангажованість, прагнуть науково висвітлювати історію Гетьманату Павла Скоропадського в усій

її складності, з урахуванням альтернатив суспільно-політичного розвитку, що поставали перед тогочасною Україною. Ці короткі нотатки є далеко неповними щодо огляду наукових досліджень з революційної проблематики, проведених на кафедрі впродовж останніх двадцяти років. Звичайно, що доробок членів кафедри потребує більш детального вивчення, історіографічного переосмислення. Науковий пошук продовжується. З огляду на заплановані дослідження проблеми Української Держави, постаті Гетьмана Павла Скоропадського й надалі залишатимуться важливою складовою наукових розвідок колективу кафедри.

Список використаних джерел:

1. Слюсаренко А.Г. Дослідження проблем української державності на кафедрі новітньої історії України в 1990-ті рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 52. – К., 2001. – С. 3-21.
2. Слюсаренко А. Дослідження історії Української революції 1917 – 1921 років на кафедрі новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Українська революція 1917 – 1921 років: погляд із сьогодення / Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 року. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – 656 с.
3. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2003. – 487 с.
4. Литвин В.М. Україна у війнах і революціях ХХ століття 1914-1945. Закономірності національного державотворчого процесу. – К.: Наукова думка, 2012. – 399 с.
5. Литвин В. Державотворчий потенціал української соборності // Литвин В. Служити живому життю народу. – К.: Видавничий дім „Лі-Терра”, 2004. – С. 409–417.
6. Литвин В. Україна: Європа чи Євразія?. – К.: Видавничий дім „Лі-Терра”, 2004. – 512 с.
7. Буравченков А.О. Амнезія історичної пам'яті або дещо про гетьманат з погляду сьогодення // Останній гетьман. – К, 1993 – С. 25 – 41.
8. Буравченков А.О. Питання зовнішньої політики Української Держави гетьмана П.Скоропадського в українській історіографії // Спеціальні галузі історичної науки. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 48 – 55.
9. Буравченков А.О. Протигетьманське повстання 1918 р.: перемога чи поразка українства? // Вісник Київського університету. – Вип. 52. – Історія. – К., 2001. – С. 39 – 43.
10. Пижик А.М. Розвиток вітчизняної конституційної думки та практики у 1917-1920 роках: сучасна історіографія проблеми // Вісник Київського університету. Історія. – Вип. 71-72. – К., 2004. – С. 50-52.
11. Пижик А.М., Слюсаренко Ю.А. Конституційний процес в Україні у 1917-1921 рр.: сучасна історіографія // Українська революція 1917-1921 років: погляд із сьогодення. Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 р. – К.: Український інститут пам'яті, 2013. – С. 605 – 617.
12. Пижик А.М. Національна ідея і проблеми відродження культури в роки

українських визвольних змагань. // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1998. – Вип.39. – С. 77 – 80.

13. Історія української конституції / Упоряд. А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. – К.: Право, 1997. – 464 с. с.114 – 120

14. Савченко Г. 34-й армійський корпус російської армії напередодні та на початку українізації (червень – липень 1917 р.) // Науковий історико-філософський журнал УНІВЕРСИТЕТ. – К. – 2011. – № 2. – С. 56 – 65.

15. Савченко Г. Волинський період в історії 34-го корпусу російської армії (січень – квітень 1917 р.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у Наполеонівських війнах. Науковий збірник. Вип. 41. Матеріали ХІ Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11 – 12 травня 2012 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2012. С. 281 – 283.

16. Савченко Г. Участь 34-го корпусу російської армії П.Скоропадського в літньому наступі 1917 р. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. ХІХ. – Вінниця, 2011. – С. 193 – 200.

17. Савченко Г. 34-й армійський корпус російської армії напередодні та на початку українізації (червень – липень 1917 р.) // Науковий історико-філософський журнал УНІВЕРСИТЕТ. – К. – 2011. – № 2. – С. 56 – 65

18. Савченко Г. Поповнення особового складу 34-го корпусу Російської армії на початку українізації з'єднання // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – Вип. 36. – К., 2011. – С. 16 – 21.

19. Савченко Г. Матеріальне забезпечення 34-го армійського корпусу в період його українізації (липень – листопад 1917 р.) // Етнічна історія народів Європи. Зб. наук. праць. – Вип. 32. – К., 2010. – С. 146 – 152.

20. Савченко Г. Продовольче постачання 34-го армійського корпусу в період його українізації (липень – листопад 1917 р.) // Гілея. Науковий вісник. – Випуск 44 (2). – К., 2011. – С. 110 – 119.

21. Кучер В.І., Павленко В.М., Слюсаренко А.Г. Державотворча концепція українських монархістів // Історія України. – 1998. – № 19. – С. 5.

22. Буравченков А.О, Галушко К.Ю. Державницькі погляди В.Липинського у загальноєвропейському контексті // Матеріали міжнар. наук. конф. «Відродження української державності: проблеми історії та культури». Одеса, 1996. – С. 41 – 48.

23. Мусієнко В., Машевський О. Українізація органів державної влади в гетьманській Державі Павла Скоропадського // Розбудова держави. – 1996. – № 2. – С. 40 – 43.

24. Буравченков А.О., Заруда Т.В. Деякі аспекти дипломатичної діяльності В'ячеслава Липинського в період Гетьманату // В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 98 – 107.

25. Буравченков А., Савченко Г. Боротьба за українську державність та спроби організувати прикордонну варту в 1917-1920 роках // Прикордонні війська: історія і сучасність: Збірник наук. статей. – Рівне, 1996. – С. 61–71.

26. Черевичний Г. Нариси історії науки і вищої освіти в Україні ХХ століття», – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2003. – 279 с.

27. Боровик М.А. Історія Конфедерації анархістських організацій України “Набат” (загальний огляд) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія “Історія”. Випуск 38. – К., 1998. – С. 66 – 71.

28. Боровик М.А. Анархістський рух в Україні у 1917 – 1921 рр. // Український історичний журнал. – № 1. – К., 1999. – С. 3 – 18;
29. Боровик М.А. Анархістський рух в Україні (1917 – 1921 рр.). Дис... канд. іст. наук. – К., 2002. – 236 с.
30. Боровик М.А. Селянський повстанський рух в Україні: особливості військової організації // Історичний журнал. – К., 2009. – № 2. – С. 41 – 55.
31. Миронець Н. М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність // Політологічні читання: Українсько-канадський щоквартальник. – Ч. 2. – К., 1993. – С. 153 – 172.
32. Шаповал М. Україна і Росія; Суспільство і нація; Боротьба за націю / Підгот. до друку Н. Миронець // Політологічні читання: Укр.- канад. щоквартальник. – Ч. 2. – К., 1993. – С.173 – 221.
33. Савченко Г. Українське військо в публіцистиці Симона Петлюри (березень-серпень 1918 року) // Симон Петлюра в контексті українських національно-визвольних змагань: 3б. наук. праць, – Фастів, 1999. – С. 30 – 43.
34. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 1991 – 2001 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. / Інститут історії України НАН України. – К., 2002. – С. 279 – 294.
35. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 2001 – 2006 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 279 – 294.
36. Дисертації з проблем Української революції, захищені в Україні протягом 2006 – 2011 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 409 – 429.
37. Боровик М.А. Формування анархістської програми суспільних перетворень після перевороту 25 жовтня 1917 р. // Український історичний збірник / Інститут історії України НАН України. – К., 1999. – С. 219 – 244.

Слюсаренко А. И. Исследования истории Гетманата П.Скоропадского на кафедре новейшей истории Украины Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

В статье анализируются научные достижения членов кафедры новейшей истории Украины Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, посвященные деятельности Гетмана Павла Скоропадского, истории Украинской Державы.

Ключевые слова: Гетман Павло Скоропадский, Украинская Держава, Гетманат, политика, историография, научные исследования.

Sliusarenko A. Research of the history of the Hetmanate of P. Skoropadskiy in the department of modern history of Ukraine, Kyiv National Taras Shevchenko University.

This article analyzes the research of scholars of the department of modern history of Ukraine, Kyiv National Taras Shevchenko University of the activities of Hetman Pavlo Skoropadskiy, history of the Ukrainian State.

Keywords: Hetman Pavlo Skoropadskiy, Ukrainian State, the Hetmanate, politics, historiography, scientific research.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ – НАШАДОК СЛАВЕТНИХ УКРАЇНСЬКИХ РОДІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

Стаття присвячена знаменитим предкам Павла Скоропадського, діяльність яких залишила яскравий слід в історії України. Зроблено висновок, що П.Скоропадський не лише формально належав до української нації, а завдяки родинному походженню й тісному зв'язку з минулим українського народу глибоко усвідомив своє справжнє українство і призначення у відродженні національної державності й закладанні підвалин нової України.

Ключові слова: Скоропадські, Миклашевські, Національний музей історії України.

У Національному музеї історії України (НМІУ) зберігаються матеріали, які мають відношення до двох відомих українських, споріднених між собою, родів – Скоропадських і Миклашевських. Їх спільним нащадком був останній гетьман України – Павло Петрович Скоропадський. Протягом трьох століть ці родини дали Україні багатьох визначних військових, державних і громадських діячів. Почесне місце в їх сузір'ї займає постать Павла Петровича Скоропадського.

«Гідний роду свого» [15] – таку назву мала перша в Україні широкомасштабна документально-речова виставка, відкрита 2003 р. до 130-річчя від дня народження Павла Скоропадського. На ній були представлені унікальні документи, знімки, меморіальні речі, які відображували не лише етапи життєдіяльності П. Скоропадського, а й історію його предків. Виставка мала значний резонанс у суспільстві, про що свідчать численні записи у книзі відгуків. Прочитуємо окремі з них фрагменти: «Дякуємо за таку працю у відродженні історії України, що додають майбутньому поколінню сил, наснаги і мудрості у розбудові власної незалежної держави»; «Якби сучасні політичні діячі України працювали б хоча б у половину того, що робив Скоропадський, – то ми би вже обігнали всіх навколо. Справжній син свого народу – це зразок для наслідування»; «Низький уклін усім, хто зберігав і доніс до нашого часу дух нашої історії цією виставкою» [16, с. 394]. У 2008 р. НМІУ презентував киянам та гостям міста ще одну виставку – «Останній гетьман», на якій П. Скоропадський знову постав як визначний діяч, патріот і державник. Матеріали виставки також переконливо продемонстрували тісний зв'язок П. Скоропадського й усіх представників його родини з Україною та її історичним минулим.

З моменту реалізації цих проектів пройшов певний час, однак інтерес до періоду гетьманату й особистості П.Скоропадського не

зменшується, а повертає нові кола дослідників і громадськості. Потреба в об'єктивному висвітленні подій 1918 р., переосмисленні упередженого підходу до трактування гетьманської доби не втрачає актуальності.

Не вдаючись до полеміки щодо багатьох закидів, які зазнавав П. Скоропадський зажиття які автоматично перейшли в площину сучасних дискусій, зацентруємо увагу на тому, що фігура П. Скоропадського в подіях Української революції 1917-1921 рр. не була випадковою. Його прихід до влади, встановлення гетьманату були цілком закономірними і зумовлені об'єктивними чинниками, що діяли на той час в Україні. Однак не останню роль у контексті цих подій зіграла генеологія П. Скоропадського, його спорідненість на генетичному рівні з українським народом та його історією. У «Спогадах», до роботи над якими Павло Петрович приступив невдовзі після падіння Української Держави, він написав: «...я пішов тим шляхом, до якого ближче всього лежало моє серце. Цей шлях вів до України» [17, с.10]. Так визначив свою місію в Українській революції нащадок давніх козацьких родів П. Скоропадський.

Мета даної статті – представити постать гетьмана через призму діянь його предків, які залишили помітний слід в історії України й багато зробили для її добра. Належність до старовинних шляхетсько-старшинських українських родів і причетність на генетичному рівні до історії прашчурів зіграли чи не головну роль в кристалізації національних поглядів П. Скоропадського й усвідомленні ним його історичної місії.

По лінії батька рід П. Скоропадського своїм корінням сягав середини XVII ст., коли вперше документально зафіксоване прізвище Федора Скоропадського, який прославив своє ім'я в бою під Жовтими Водами 1648р. під час визвольної війни українського народу проти польського панування [14, с.179]. У листі (1925 р.) до сина Данила Павло Скоропадський відзначав, що їхні предки були «простими козаками й нобілітацію роду свого дістали за службу при війську, за відвагу, за енергію, за військовий хист, ними виявлений...» [7, с.98]. Далі гетьман писав, що вони «ніколи не бажали спокійного життя без турбот і без праці, йшли тернистими шляхами і доходили до високого становища в державі й видатної ролі в історії свого народу» [7, с.98].

Одним із таких діячів був гетьман Лівобережної України Іван Ілліч Скоропадський – непрямої предок Павла Скоропадського (лінію свого роду Павло Петрович вів від рідного брата Івана Скоропадського – Василя). Історія має властивості перегукуватися у часі, а в діяннях окремих її творців можна помітити певні аналогії. Трактування ролі гетьмана Івана Скоропадського в українській історії є таким же неоднозначним, як і ролі гетьмана Павла Скоропадського в Українській революції 1917-1921 рр. Між цими двома постатями, незважаючи на різні епохи та історичні умови, в яких вони діяли, можна знайти багато схожого. Один і другий взяв на себе тягар влади в один із

критичних періодів вітчизняної історії, обох називали зрадниками, нікчемними політиками, закидали проросійську орієнтацію. Однак, можливо для того, щоб першому зберегти козацьку Україну в тяжкий післямазепинський період, а другому, – врятувати Українську Державу від більшовизму, їм доводилось враховувати тогочасні політичні реалії і йти на компроміси з сильнішим?

У фондovій збірці зберігається цікавий документ – невеличкий друкований аркушик із кишенькового молитовника першої чверті XVIII ст. За легендою молитовник був подарований гетьману Івану Скоропадському російським царем Петром I і пізніше зберігався в бібліотеці тростянецького маєтку Скоропадських. Після пожежі і пограбування маєтку (1918) опинився в сторонніх руках. Аркуш, про який йдеться, містить посвяту гетьману Івану Скоропадському від царя Петра I. Написаний скорописом (третій за часом тип почерків руських рукописів, характерний для письма XVII – поч. XVIII ст.) [22, с.145] текст промовляє: «Божию милостию пресветлейшего и державнейшего Великого Государя Царя й Великого Князя Петра Алексеевича Всея Великая й Малая й Белая России Самодержца Его Царского Пресветлейшего Величества Ясне Вельможному пану Івану Іллічу Скоропадскому войск запорожских обоих сторон Днепра Гетманови Милостивейшему Пану своему Добродееви мирного здравия, мирного долгоденствия, мирного благополучья» [9, ДК-12510]. Якщо розглядати документ окремо від історичних процесів тієї епохи, можна припустити, що стосунки двох історичних діячів були дружніми і щирими. Однак історія свідчить про інше. Прийнявши 1708 р. з рук Петра I гетьманство (хоча формально був обраний на старшинській раді в Глухові) І. Скоропадський одразу підпав під особливий нагляд царя і все його подальше правління тривало під контролем російської влади і планомірним наступом на автономію Гетьманщини. Зважаючи на політичну ситуацію, гетьман змушений був офіційно засуджувати «зрадника» І. Мазепу, про що свідчать відповідні історичні джерела. Одним із них є універсал І. Скоропадського (Лебедин, 8.10.1708 р.) з осудом аргументів гетьмана Івана Мазепи, висунутих на оправдання свого переходу на бік шведів, що зберігається в Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького [2, с. 443]. З інших джерел відомо, що І. Скоропадський, навпаки, – допомагав мазепинцям в Україні і саме йому вони мали завдячувати, що «не постраждали і не понесли кари» [5, с. 40]. Він ніколи не називав свого попередника зрадником, а уживав назву «бувший гетьман» [13, с. 80], що свідчило про його шляхетність і справжнє ставлення до особистості І. Мазепи.

Після зруйнування Батуріна офіційною резиденцією гетьмана став Глухів, його назва зазначена майже на всіх універсалах І. Скоропадського. У фондovій збірці Національного музею історії України зберігаються п'ять Універсалів Івана Скоропадського датованих 1708, 1710, 1714 (2)

та 1721 роками. Вони відображують різні аспекти і проблеми життя Лівобережної України незадовго до повної ліквідації Гетьманщини (1764). З них можна довідатись про військово-адміністративний поділ території Лівобережжя, повноваження гетьмана, функціонування місцевого самоврядування, взаємовідносини з царською владою тощо. Лівобережна частина Гетьманщини у військово-адміністративному відношенні, як і в попередні роки, поділялася на полки. На той час їх було 10: Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський і Чернігівський. Військово й адміністративну владу на території полку здійснював полковник. Відомості про структуру влади в козацькій Україні та ієрархію адміністративних чинів, найбільш докладно подано в книзі відомого історика, археографа і письменника Д.М. Бантиш-Каменського [1, с.61]. Цікаві дані автор наводить про статус і функції полковника. Він зазначав, що посада полковника була не лише почесною, а й вигідною, насамперед, з матеріальної точки зору. Полковники володіли значними земельними угіддями й мали настільки великі прибутки, що навіть генеральні старшини намагались зайняти це місце. Найвищий ранг одного з найбільших полків Гетьманщини – Стародубського, замість героїчно загиблого «от шведов» Михайла Миклашевського, посів незадовго до гетьманства (1706 р.) й Іван Ілліч Скоропадський [4, с.86]. Відомі історики О. Оглоблин та Н. Полонська-Василенко називали І. Скоропадського одним із найвидатніших полковників часів І. Мазепи і вважали, що навіть без тиску царя, він все одно був би обраний «вільними голосами» старшини на гетьмана, бо мав лише одного суперника – Чернігівського полковника П. Полуботка [13, с.80-81].

Ставши гетьманом Лівобережної України, Іван Скоропадський прагнув мирним шляхом зберегти автономію України й обмежити владу російського монарха та його вельмож. Він неодноразово звертався до Петра I з проханням підтвердити права та вольності українського народу. Однак спроби не мали успіху й відхилялися царем з посилками на те, що український народ і так «з ласки царя має стільки вольностей, як ні один народ на світі» [13, с.80-81].

І все ж таки, незважаючи на поступове поглинання Гетьманщини Російською імперією, вона майже протягом століття залишалася центром політичного, економічного та культурного життя України. За часів І. Скоропадського в українському суспільстві продовжували діяти давньоруські традиції, основані на принципах самоорганізації та самозабезпечення. Це відносилось до міського, сільського та козацького самоврядування. На загальному віче обирали отаманів і десятників, які вирішували всі важливі питання й стежили за дотриманням прав членів громади. Як приклад функціонування місцевого самоврядування, можна назвати універсал І. Скоропадського від 3 вересня 1714 р., що зберігається

в НМІУ. В ньому йшлося про те, що гетьман дозволяв «всему старшому і младшому товариству» містечка Вереміївка (сучасна Чернігівщина), «маєтності пана П. Кгалагана, Полковника Прилуцького...», обирати замість наказного атамана, «в летах престарілого», – свого атамана, «з межі себе, жодной негодного неопасаючи боязни» [11, РД-70].

Будучи сам великим землевласником, І. Скоропадський щедро наділяв землями інших. Щоб завоювати прихильність найбільш впливових осіб, він роздав біля 100 маєтків із 3 тис. залежних селян і міщан [3, с.434]. Значні земельні володіння отримали від гетьмана Кулябки [11, РД-22] і Марковичі – представники також відомих в історії козацьких родів. Так, згідно з універсалом від 1708 р., у володіння Андрія Марковича, рідного брата другої дружини гетьмана Насті, переходило село Дубовичі (Кролевецький р-н Сумської обл.) з хутором і з людьми «осаженними при том хуторе», яке раніше належало «небожчику Кочубею» [11, РД-23]. Особливо багато універсалів і дарчих на маєтки (землі, ліси, млини, пасіки) І. Скоропадський видав монастирям. Однак поступово українці все частіше отримували маєтки безпосередньо від царя, що свідчило про падіння авторитету гетьмана й підпорядкування його влади російській. Антиукраїнській політиці Петра I в тій чи іншій формі чинило опір місцеве населення. Це проявлялося, зокрема, в ігноруванні не лише царських, а й гетьманських наказів (універсалів), якщо вони суперечили інтересам українського суспільства. Яскравим свідченням тому є універсал І. Скоропадського від 1714 р., адресований товариству тієї ж Вереміївки. Він був виданий у зв'язку з тим, що попередній його наказ – «дати підводи для вигрузки і перевозки царських запасів від Дніпра до Полтави» – не був виконаний. У новому універсалі гетьман наказував усім, «хто не послухає цього другого універсала», «яко противника и бунтовника за шию брати и, забивши в колодки, в Глухов до в'язнення проводити, и тут непоблажно без жадного пощаження карати» [11, РД-73].

Повертаючись до аналогій, які можна провести між правліннями Івана Скоропадського та його нащадка Павла Скоропадського, зазначимо: обидва гетьмани найбільше проявили себе в царині культури, освіти та благодійництва. Результатом культурної діяльності І. Скоропадського стало започаткування ним будівництва Гамаліївського монастиря, зведення на власні кошти церкви Івана Предтечі у Стародубі, опікування Чернігівським Єлецьким монастирем. В одному з універсалів І. Скоропадського за 1721 р., йшлося, зокрема, про будівництво Новгород-Сіверської соборної церкви Успіння Богородиці. В ньому гетьман звертався до «боржників», які обіцяли виділити кошти на її спорудження, а цього не зробили. Він вимагав від них терміново повернути борги і допомогти церковникам у будівництві [11, РД-21]. Сам же І. Скоропадський не жалів коштів на різні добродійні акції. Так, після пожежі 1718 р., яка сталася на території Києво-Печерської Лаври, він виділив значну суму грошей на створення нових розписів

Успенського собору. Значну увагу Іван Ілліч приділяв друкуванню книжок, на багатьох з них зображений його родовий герб.

Окрім документів, у фондівому зібранні НМІУ зберігаються 10 портретів гетьмана І. Скоропадського. Переважна їх більшість створена на основі гравюри О. Осипова, що була вміщена в «Історії Малоросії» Д.М. Бантиш-Каменського 1838 р. Усі портрети даються XIX ст., першоджерело для створення самої гравюри не встановлено. Найбільш цікавим, на наш погляд, є портрет І. Скоропадського із зображенням емблеми його роду – три повернуті вниз стріли (символізують у геральдиці швидкість, спритність, нахил до заглиблення в незнані області духу й науки), перев'язані стрічкою [11, М-434]. Вперше емблема роду Скоропадських з'явилась, вірогідно, саме за часів Івана Ілліча, коли рід остаточно утвердився серед української національної еліти. Відомо, що зображення трьох стріл було присутнє на печатці І. Скоропадського, коли він ще обіймав посаду полковника Стародубського полку [10, ДР-357]. Три повернуті вниз стріли можна було побачити також на вівтарі Гамаліївського монастиря у Глухові, в церкві Івана Предтечі у Стародубі, на книжках, які друкувалися на замовлення гетьмана [8, с.168].

Усі наведені вище матеріали із музейного зібрання НМІУ входили до давніх колекцій, які формувалися ще фундаторами музейної справи в Україні М. Біляшівським, Д. Щербаківським, В. Тарновським та ін. відомими діячами. До них належить і портрет Михайла Васильовича Скоропадського – небіжа гетьмана І. Скоропадського й прямого предка Павла Скоропадського. В період гетьмана К. Розумовського Михайло Васильович був генеральним підскарбієм і вважався одним із найосвіченіших людей свого часу. У другому шлюбі він був одружений з дочкою гетьмана Данила Апостола, на честь якого Павло Петрович назвав свого сина. Цей портрет роботи невідомого художника XVIII ст. зберігається нині в Національному художньому музеї України [12, Ж-1172], однак свого часу він належав до єдиної колекції Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, на основі якого пізніше утворилися три нинішні – Національний музей історії України, Національний художній музей України і Національний музей українського народного декоративного мистецтва. Портрет був придбаний 1920 р. Першим державним музеєм (з 1924р. – Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка) у відомого історика, генеалoga і архівіста В. Модзалевського, який впродовж восьми років збирав і досліджував матеріали про рід Скоропадських. На жаль, встановити легенду надходження до музею інших вищезгаданих пам'яток є неможливим із-за втрати під час Другої світової війни старих інвентарних книг.

Відомим громадським та культурно-освітнім діячем був дід П. Скоропадського – Іван Михайлович Скоропадський, хазяїн знаменитого тростянецького маєтку і засновник унікального дендрологічного парку, створення якого він присвятив майже 50 років свого життя. Тростянецький

масток був справжнім осередком українства, де збиралися відомі українські діячі В. Тарновський, В. Горленко, П. Дорошенко, Г. Галаган та ін. Атмосфера дідового дому залишила глибокий слід в пам'яті Павла Петровича. Не випадково, перебуваючи в еміграції, П. Скоропадський замовив художниці О. Мордвіновій¹ серію портретів гетьманів України, оригінали яких були знищені під час варварського погрому у Тростянці 1918 р. Відтворити картини вдалось завдяки фотографіям, зробленими колись дружиною П. Скоропадського – Олександрою Петрівною Дурново. У спогадах П. Скоропадський згадував діда з особливою теплою й підкреслював, що перші українські враження були отримані ним саме в його тростянецькому маєтку.

На жаль, в збірці НМІУ оригінальних матеріалів, пов'язаних з іменем Івана Михайловича Скоропадського, немає. Виняток складають декілька речей побутового характеру, які належали його родині. Відомо, що члени роду Скоропадських ріднилися у шлюбах з найвідомішими козацько-шляхетськими родинами, серед яких були Апостоли, Гамалії, Забіли, Кочубеї, Кулябки, Милорадовичі, Тарновські, а також Марковичі. У фондному зібранні є чотири овальні білі блюда, виробництва Києво-Межигірської фаянсової фабрики, з присутнім на них парним гербом у вигляді з'єднаних медальйонів, в яких розміщені геральдичні щити, увінчані спільною дворянською короною з шоломом і страусовим пір'ям [11, К-632; К-633; К-635]. На лівому щиті зображено три стріли, повернуті вниз і перев'язані стрічкою; на правому – композиція із навхрест покладеними шаблею і гілкою з плодами, на яких зображено серце і голуб, який сидить на його поверхні. Композиція на правому щиті відповідає зображенню герба українського роду Марковичів [8, с.108], до якого належала мати Івана Михайловича й відповідно прабабка Павла Петровича Скоропадського – Пульхерія Іванівна Скоропадська. На блюдах значиться клеймо «Київ 1844 январа». З архівних джерел відомо, що в грудні 1843 р. директору Києво-Межигірської фабрики за дорученням поміщиці Скоропадської було зроблено замовлення на виготовлення столового сервізу на 80 персон, який у кількості 342 предметів був викуплений у травні 1844 р. Сервіз налічував 264 тарілки, 2 супові вази, 18 салатників, 6 соусників, 4 підставки для пляшок, 48 трьох видів блюд [6, с.155]. На жаль, в документах замовлень не вказано ім'я поміщиці Скоропадської. Чи була це Пульхерія Іванівна, вдова померлого 1810 р. Михайла Яковича, батька Івана Михайловича Скоропадського, чи дружина І.М. Скоропадського Єлизавета Петрівна Тарновська. Однак, зважаючи на те, що подружнє життя останніх не було щасливим і бабка Павла Петровича фактично весь час проживала за кордоном (похована у Вісбадені в Німеччині), то замовницею

¹ Відомостей про художницю мало. Зі слів доньки гетьмана Олени Скоропадської Ольги Мордвінова була англійкою, її батько навчав дітей російського царя. Вона вийшла заміж за Анатолія Мордвінова – ад'ютанта імператора. У дитинстві вона разом з Олександрою Дурново навчалася в одного вчителя. О. Мордвінова стала професійною художницею, в еміграції, жила в Німеччині.

сервізу, вірогідно, була 68-річна Пульхерія Іванівна Скоропадська. Так чи інакше, але сервіз, з великою ймовірністю, міг бути придбаний спеціально для Тростянця та його численних гостей, які збиралися в маєтку Івана Михайловича на його знамениті обіди, що влаштовувалися щочетверга о 2 годині дня і тривали до самого вечора [18, с.384].

Однією з найяскравіших представників роду Скоропадських була рідна тітка П. Скоропадського – Єлизавета Іванівна Милорадович, дочка І.М. Скоропадського. У щоденнику, який Іван Михайлович вів впродовж 1831-1834 рр., занотовано: «31 декабря 1831 года Бог мне даровал дочь Елисавет» [21, арк. 17]. Успадкувавши найкращі риси та якості своїх предків, Є. Скоропадська для багатьох поколінь стала взірцем високої людяності, безкорисливості, відданості своєму народові. Її по праву називають меценаткою української культури та освіти. На кошти Єлизавети Іванівни видавались українські книжки, відкривались недільні школи і бібліотеки, влаштовувалися прилюдні науково-популярні читання. Найбільшої слави добродійки вона здобула як фундаторка Товариства імені Шевченка у Львові (1873, з 1893 – Наукове товариство імені Шевченка), яке впродовж багатьох років вважалось неофіційною національною академією наук. У контексті викладеного зайвим є наголошувати на тому, яким прикладом для наслідування була для П.Скоропадського його тітка.

Матеріалів про визначну діячку в колекції музею також немає. Однак є дані, що в довоєнний період у фондах Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка зберігалися листи Єлизавети Милорадович до Павла Скоропадського, написані українською мовою. Про це згадувала у своїх спогадах Любина Терещенко, яка працювала в 1920-х рр. у названому музеї. Вона писала, що влітку 1924 р. бібліотекар Віра Грущенко показала їй пачку листів Є. Милорадович, адресованих П. Скоропадському. З тих листів авторці спогадів особливо запам'яталось одне речення: «Приїзди, я зробила дві полтавські сорочки – тобі й собі» [19, с.9]. Зважаючи на дату смерті Є. Милорадович (1890 р.), листи найбільш вірогідно були написані незадовго до її смерті й адресовані племіннику, коли той навчався у Пажеському корпусі в Петербурзі. Чи були ці листи насправді і якщо так, де знаходяться зараз? Питання потребує окремого дослідження і пошуку. Проте, якщо взяти до уваги той факт, що авторка спогадів достовірно й докладно писала похорон М. Біляшівського, на якому була присутня, є всі підстави вірити в реальність її свідчень й щодо згаданих листів.

Український козацько-старшинський рід Миклашевських, до якого П. Скоропадський належав по материнській лінії, представлений в збірці НМІУ двома представниками цієї фамілії. Перший, – один з найвідоміших представників роду – Михайло Андрійович Миклашевський, стародубський полковник, другий, – Андрій Михайлович Миклашевський, дід П. Скоропадського по матері. Засновником роду

вважають Андрія Миклашевського, реєстрового козака Чигиринської сотні, роки життя якого припадали на першу половину XVII ст. Його син Михайло Андрійович був відомим військовим та державним діячем часів гетьмана І. Мазепи. В реєстрі Війська Запорозького він значився як «військовий товариш», що за статусом наближало його до полкової старшини. Впродовж 1689-1706 рр. аж до своєї загибелі М. Миклашевський перебував на посаді полковника Стародубського полку. В колекції НМІУ зберігаються чотири документи, пов'язані з цим діячем. Два з них – це «Виписи з книг меских Глуховських» за 1693 р. про придбання полковником стародубським Михайлом Миклашевським нерухомості у атамана Кузьми Заруцького за 500 [11, РД-31] і 400 [11, РД-52] золотих. Цікаво, що до призначення на посаду полковника матеріальне становище М. Миклашевського було, вірогідно, скромнішим. Про це свідчить відповідний документ, в якому йшлося про те, що «козаком і обивателем глухівським Сидором Євсевичем» придбано за 300 золотих двор «з плацом і будинком «ветшалим» у Глухові в есаула войскового генерального Михайла Миклашевського» [11, РД-60]. В збірці НМІУ зберігається ще одна пам'ятка, пов'язана з ім'ям стародубського полковника. Це лист М. Миклашевському від матері І. Мазепи Марії Мазепиної (у дівочому – Мокієвська [11, РД-81]), яка на той час була ігуменею Вознесенського жіночого монастиря при Києво-Печерській Лаврі. Лист датований 21 червня 1701 р. й розпочинався із звернення до полковника, як давнього приятеля. Марія Мазепина інформувала його про те, що померла в монастирі особа заповідала обителі 500 золотих і землі «при стороні...». Ігуменя просила підтвердити, чи справді ті землі знаходились у відомстві Стародубського полковника, який жив у Глухові і мав там розкішні палати [20, с.434].

Колекція музею містить унікальні вироби Волокитинського порцелянового заводу, засновником якого був другий дід П. Скоропадського – Андрій Михайлович Миклашевський. П. Скоропадський писав про діда як висококультурну, освічену людину і гарного господаря. Зі спогадів Павла Петровича відомо, що в дитинстві він періодично гостював у Волокитині, коли дід після тривалого перебування у Петербурзі чи за кордоном по кілька місяців проживав у своєму маєтку. П. Скоропадський згадував, що Андрій Михайлович свої іменини 5 липня завжди святкував у Волокитині. Того дня вся родина, численні гості, а також челядь і селяни збирались у волокитинській церкві, де проходила урочиста літургія на честь іменинника [18, с.398]. Церква славилась розкішним порцеляновим оздобленням інтер'єру, центральне місце в якому займав порцеляновий іконостас, виготовлений на мануфактурі А. Миклашевського. Відомо, що іконостас був дерев'яним, а обрамляючи його деталі – порцелянові. Порцеляновими були усі рами образів, 6 ікон Царської брами, порцелянові колони з золоту виноградною лозою, які підтримували карниз. Після того як

Волокитинську церкву за радянських часів розібрали, значна частина іконостасу була передана Сумському художньому музею. До НМІУ (тоді – Державного історичного музею УРСР) було передано високохудожнє «Розп'яття» [11, К-1241], що є одним із найбільш цінних і раритетних музейних експонатів. В НМІУ зберігаються також інші вироби Волокитинського заводу – неповторні за своїм виконанням і смаком декоративні вази, які є справжньою прикрасою експозиції [11, К-1093; К-2048].

У 2001 р. до України були передані меморіальні речі, які належали родині Павла Петровича Скоропадського. Це – оригінальні знімки, предмети побуту, особисті речі. Найбільш цінними серед них є тростина П. Скоропадського з червоного дерева зі срібною рукояттю [11, РДМ-2445] і два золоті фамільні персні, які належали П. Скоропадському, а після його смерті – сину Данилу, останньому представнику роду по чоловічій лінії. Унікальні історичні пам'ятки були подаровані музею нареченою гетьманича Данила Галиною Мельник-Калужинською². Впродовж 44 років вона дбайливо зберігала ці раритети, а 2001 р. передала їх до столиці України, де найбільшого злету сягнула державницька діяльність гетьмана Павла Скоропадського.

Перстень з рубіном [9, KB-65180], за твердженням доньки гетьмана Олени Отт-Скоропадської, належав її дідові по матері П.П. Дурново і був подарований дочці Олександрі Петрівні у 1898 р. з нагоди її весілля. За легендою Г. Мельник-Калужинської, перстень від початку належав родині Скоропадських і як заручний передавався по чоловічій лінії. На початку 1957 р. він був подарований їй гетьманичем на знак їхніх заручин. Справжньою реліквією є перстень-печатка [9, KB-65179] П. Скоропадського. Печатка має вигляд геми з яшми із зображенням герба роду Скоропадських: розсічений щит, у першій половині – запорізький козак з рушницею на плечі; у другій половині – родова емблема – три повернуті вниз стріли – середня прямо, а крайні покладені навхрест і перев'язані стрічкою. Герб обрамлений зверху гетьманською шапкою з двома пір'їнами. Зображення герба на персні П. Скоропадського є копією нарбутівського малюнка (без картуша і деяких інших елементів обрамлення), що увійшов до «Малороссийского гербовника», виданого 1914 р. у Петербурзі [8, с.167]. Перстень виготовлено на замовлення П. Скоропадського, вірогідно, 1918 р. після проголошення його гетьманом України. Принаймні – не пізніше цієї дати, оскільки на знімках 1918 р. він зображений з цим перснем на руці. Можна припустити, що перстень було зроблено раніше (між 1912 і 1918 роками), після того, як родовий герб Скоропадських знайшов своє остаточне художнє вирішення в 2 Г.Мельник-Калужинська (1914-2002) народилася в с. Тростянка на Волині. Після закінчення Першої світової війни виїхала із сім'єю до Варшави. З 1937 р. працювала модельєром на трикотажній фабриці у Лодзі. Вийшла заміж за лікаря, який на початку Другої світової війни потрапив до гестапо і пропав без вісті. Наприкінці 1946 р. опинилася в Англії, де жила до останніх днів свого життя. 13 лютого 1957 р. була заручена з Данилом Скоропадським, який через 10 днів після цього раптово помер за загадкових обставин.

ескізі Г. Нарбута. Так чи інакше, однак для П. Скоропадського перстень був не просто печаткою, а своєрідним символом, який поєднував його з предками й минулим України, її культурою і традиціями. У 1925 р. Павло Петрович подарував перстень своєму спадкоємцеві сину Данилу на честь його повноліття. Як дорогоцінну реліквію гетьманич носив його на руці до кінця свого життя.

У контексті викладеного є всі підстави стверджувати, що П. Скоропадський не лише формально належав до української нації. Переживши світоглядну революцію, він глибоко, саме завдяки родинному походженню й славетній історії предків, усвідомив своє справжнє українство й особисту відповідальність за долю Батьківщини. Своє покликання вбачав у відродженні національної державності й закладанні підвалин нової України.

Список використаних джерел:

1. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д. Бантыш-Каменский // Купола. Исторический альманах. – № 1. – Київ, 2005. – С. 60-63.
2. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський і запорожці (1708-1722) / О. Гуржій // Україна козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – Київ, 2007. – С.435-443.
3. Гуржій О. Часи гетьманства Івана Скоропадського (1708-1722) / О. Гуржій // Україна козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – Київ, 2007. – С.432-435.
4. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський / О. Гуржій // Український історичний журнал. – № 6. – Київ, 1998. – С. 77-90.
5. Грушевський О. Глухів і Лебедін / О. Грушевський // Записки НТШ. – Т.92. – Львів, 1909. – С. 21-65.
6. Іванова О. Замовники і замовлення Києво-Межигірської фаянсової фабрики (З колекції Національного музею історії України) / О. Іванова // Київська старовина. – № 4 (346). – Київ, 2002. – С. 150-158.
7. Лист гетьмана Павла до гетьманича Данила 25 січня 1925 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978. – С.98-104.
8. Лукомський В.Д., Модзалевський В.Л. Малороссийский гербовник / В. Лукомський, В. Модзалевський. Репринтне видання. – Київ.: Либідь, 1993. – 213 с.
9. Музей історії м. Києва (МІК).
10. Музей книги та друкарства України (м. Київ).
11. Національний музей історії України (НМІУ).
12. Національний художній музей України.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко – Т.2. – Київ.: Либідь, 1992. – 606 с.
14. Прицак О. Рід Скоропадських / О. Прицак // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945. – К., 1993. – 399 с.
15. Ралдугіна Т. Гідний роду свого. До 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського. Каталог виставки / Т. Ралдугіна. – Київ, 2004. – 63 с.

16. Ралдугіна Т. Виставка „Гідний роду свого” в Музеї історії м. Києва: історія створення / Т. Ралдугіна // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – Випуск 3. – Київ, 2003. – С. 382-394.

17. Скоропадський П. Спомини / П. Скоропадський. – Київ.: Україна, 1992. – 112 с.

18. Скоропадський П. Мое детство на Украине / П. Скоропадський // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995. – С.381-401.

19. Терещенко Л. Згадуючи минуле... / Л. Терещенко // Віра. – Ч.3 (107). – Бавнд Брук, 2002. – С.8-9.

20. Терещук О. Пам'ятні речі Марії Магдалени Мазепиної в колекції НМІУ / О. Терещук // Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції – Київ-Полтава, 2008. – С.422-439.

21. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДАК України). – Ф. 1219. – Оп. 1. – Спр.1707.

22. Чаев Н.С., Черепнин Л.В. Русская палеография / Чаев Н.С., Черепнин Л.В. – Москва, 1946. – 212 с.

Ралдугина Т.П. Павел Скоропадский – потомок славных украинских родов (на материалах Национального музея истории Украины).

Статья посвящена знаменитым предкам Павла Скоропадского, деятельность которых оставила яркий след в истории Украины. Сделан вывод, что П.Скоропадский не просто формально принадлежал к украинской нации, а благодаря семейному происхождению и тесной связи с прошлым украинского народа, глубоко осознал свое украинство и предназначение в возрождении национальной государственности Украины.

Ключевые слова: Скоропадские, Миклашевские, Национальный музей истории Украины.

Raldugina T. Pavlo Skoropadskiy – a descendant of famous Ukrainian families (by the materials of National History Museum of Ukraine).

The article is dedicated to famous ancestors of Pavlo Skoropadskiy, whose activity left a brilliant mark in the history of Ukraine. The article points to the inescapable conclusion that P.Skoropadskiy truly belonged to a Ukrainian Nation, and due to the fact of his origin and close connection with the past of Ukrainian Nation, Skoropadskiy deeply realized his Ukrainian ethnic nationality and destination in a revival of a national state organization and foundation of a new Ukraine.

Keywords: the Skoropadskiy's, the Micklashevskiy's, National History Museum of Ukraine.

МАТЕРІАЛИ РОДИНИ СКОРОПАДСЬКИХ У ЗБІРЦІ МУЗЕЮ ГЕТЬМАНСТВА

У статті проаналізована основна частина наявних в Музеї гетьманства матеріалів родини Павла Скоропадського, які знаходяться в фондах та експозиції музею. Автор розповідає про багаторічні стосунки музею з Гетьманівною Оленою Отт-Скоропадською, останньою представницею цього старовинного українського роду. Стаття намагається привернути увагу до актуальності цієї теми в сучасному українському історичному просторі і цим запрошує до Музею ширше коло відвідувачів.

Ключові слова: Гетьман Павло Скоропадський, гетьманич Данило Скоропадський, гетьманівна Олена Отт-Скоропадська, Музей гетьманства, родина Скоропадських, фондова колекція.

11 березня 2013 р. Музею гетьманства виповнилося 20 років. Ця дата співпала з двома знаковими датами для української держави – 140 років від Дня народження гетьмана Павла Скоропадського (15 травня 1873 р.) та 95-ю річницю гетьманської Української Держави (29 квітня-14 грудня 1918р.).

Музей гетьманства, який почав свою фондову колекцію одночасно зі створенням самого музею, має єдину в Україні експозицію «Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р.». У тому що, ця експозиція стала цікавою найбільша роль останньої із роду Скоропадських – Гетьманівни Олени Павлівни. Саме їй належать найзначніші речі колекції родини Скоропадських у Музеї гетьманства.

Вона і тепер, з чоловіком Людвігом Отт мешкає у Швейцарії. У цьому 2013 р. виповнилося 65 років, як вони разом. Вже поважного віку стали їхні дві доньки: Олександра та Ірена (1954 року народження), виросли онуки Ванесса і Дмитро.

Не приїде більше в Україну Олена Павлівна, бо вже вік не дозволяє. Вона вважає себе щасливою, що змогла побачити Україну незалежною державою. За це боролися її батько, мама, сестри Марія та Олександра, і любий брат Данило.

Познайомившись з Музеєм гетьманства в 1993-му році, Олена Павлівна була в ньому кожного свого приїзду до Києва. Вболіваючи за долю молодого музею, щоразу вона привозила нам знакові речі своєї родини:

1. Найвизначнішим музейним предметом колекції є особиста печатка гетьмана Павла Скоропадського виготовлена в Берліні в 1920-х рр. гравером Генріхом Гюрке. Матеріал: дерево, латунь. Печатка овальної форми, натурального жовтуватого кольору. На робочій

поверхні виїмчасте зображення повного герба родини Скоропадських. КН – 1681.

2. Малюнок «пернач» – зразка для вишивання з зібрання родини П. Скоропадського 1920-30 рр. На різнокольорових аркушах зображений пернач полковника;

3. Малюнок зразка для вишивання – «Гетьманська шапка». Далі, десятки малюнків зразків візерунків для вишивання, що їх вишивали жінки родини Скоропадських;

4. Книга «За Україну. Опис подорожі Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав і Канади. 1937-1938». Едмонтон, Альберта. Канада. 1938р. (на одній із сторінок автограф Єлизавети Скоропадської);

5. Книга: Тарас Шевченко «Гайдамаки» з ілюстраціями О.Г. Сластьона. Київ-Лейпціг, Українська накладня; Коломия; Галицька накладня; Українське видавництво Вінніпег.

Ця книга належала старшій дочці П. Скоропадського – Марії, про що свідчить напис на авантитулі книги: «Її Вельможності Пані Гетьманівні Марії Павлівні з нагоди відвідин нашого табору Міттервальд. 22.VII. 1946» і нижче сім підписів;

6. Книга: Павло Скоропадський «Спогади». Київ. Філадельфія. Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. Липинського, Інститут української археографії, Інститут східно-європейських досліджень НАН України, 1995. МГ КН-626

7. Гравюра. Масютин В. «Гетьман Богдан Хмельницький». 1934 р. Берлін. 54x41,2 см. КН – 639.

8. Гравюра. Масютин В. «Гетьман Іван Мазепа 2. 1935р. Берлін.

Вона експонувалася на виставці «Іван Мазепа» у Львові в 2005 р. та ілюструється в книзі «Україна – козацька держава», за упорядкуванням В. Недяка;

9. Фрагменти плахти Гетьманівни Єлизавети Скоропадської. 1920-ті роки. Берлін, тканини, тканиня. КН-642/1;

10. Плахта Гетьманівни Олени Скоропадської. 1930-ті роки, тканина, тканиня. КН-641;

11. Малюнок герба родини Скоропадських. 1920-ті -30-рр. Папір, олівець, (ймовірно роботи Олександри Скоропадської – дружини Гетьмана) 41x32 см. КН-645

12. Колекція поштових листівок української тематики першої третини ХХ ст. з родинного архіву гетьмана. 92 предмети передані в дарунок музею Гетьманівною О.П.Скоропадською;

13. Сорочка дитяча Олени Павлівни Скоропадської вишита її матиою, Олександрою Петрівною Скоропадською. Німеччина. Ванзее. 1921-22 рр. Полотно фабричне, вишивка ручна. L– 67,5 см., L рукава – 33 см., L подолу – 53 см. КН- 1679;

14. Сорочка Гетьманівни Єлизавети Скоропадської (Кужім) вишита

власноручно. Німеччина-Швейцарія. Поч. 1920-х років. Полотно фабричне, вишивка ручна. L–143,5см., L рукава – 67 см., L подолу – 77 см. КН.-1680.;

Гетьманівна Олена Скоропадська разом з чоловіком Людвігом Отт у червні 2004 р. подарувала Музею 8 мистецьких творів. Портрети, які Павло Скоропадський замовив у Берліні в 20-х роках ХХ ст. художниці Ользі Мордвіновій:

15. Портрет гетьмана Богдана Хмельницького. п., о. 98x74,5см.

16. Портрет гетьмана Петра Дорошенка. п., о. 67x54см. КН –5636.

17. Портрет наказного гетьмана Павла Полуботка. п., о. 69,5x55см. КН –5635.

18. Портрет гетьмана Івана Самойловича п., о. 57x44см. КН –5639.

19. Портрет гетьмана Данила Апостола. п., о. 68x54см. КН – 5637.

20. Портрет Насті Скоропадської – дружини гетьмана Івана Скоропадського. п., о. 101x70 см.

21. Портрет Наталки Розумовської – матері гетьмана Кирила Розумовського. п., о. 75x50 см. КН-5638. 21. Портрет Наталки Розумовської – матері гетьмана Кирила Розумовського (п., о.) 75x50 см. (84,5x59,5)

22. Барельєф гетьмана Павла Скоропадського. Берлін, 1920 рр. Автор Левін Функе. Бронза. 58x49см.

Весною 2008 р. Олена Павлівна передала Музею через українську художницю Галину Дигас 2 родинні портрети, що прикрашали помешкання Гетьманівни в Швейцарії:

23. Портрет гетьмана Івана Скоропадського. п., о. Худ. О. Мордвінова. Німеччина. 1920 –ті рр. 80,8x47,6 см. КН –5642.

24. Портрет князя Петра Михайловича Волконського. п., о. Невід. худ. ХІХ ст. 50,1x64,8 см. КН –5641.

У 1990-ті роки Музей гетьманства відвідали сестри Вакуловські – Вікторія та Маріяна. Їх батьки та рідні були гетьманцями. Найповажніший дарунок експозиції зали Павла Скоропадського:

25. Театральна сумочка вишита власноруч Гетьманівною Єлизаветою Скоропадською-Кужім. Тканина, бісер. 1955 р. Подарована їй тітці Ганні Мельник, дружині рідного брата мами Галини Вакуловської.

Музей отримав колекцію речей і документів гетьманського руху від родини Терещенків – Юрія Іларіоновича та Тетяни Сергіївни Осташко, що очолюють Всеукраїнську громадську організацію «Союз гетьманців-державників». А вони, в свою чергу отримали їх від Голови гетьманського руху Америки Доктора Любомира Бея:

26. Машинка друкарська. Його Світлості Пана Гетьманича Данила Скоропадського (в шкіряному футлярі). Машинка російськомовна марки Continental A @ J KrauthMechanikerMeisterBerlin–SteglitzAlbrechtstr 125 72204 Ser. R 261687. В 2001 р. цю машинку доктору Любомиру Бею передала Лідія Марія Калужна. Торонто, Канада. КН –5538/1

27. Листівка-некролог про вшанування пам'яті Його Світлості гетьманича Данила Скоропадського. Лондон, 23.02.1957 р.

28. Лист Гетьмана Павла Скоропадського до інженера Петра Веселовського, в якому висловлена подяка за підготовку до ювілейних святкувань та ініціативу у встановленні стосунків з робітниками України, та побажання подальших успіхів. 04.08.1943 р.

29. Лист гетьманича Данила Скоропадського до українців пересильного табору м. Гейденав (Німеччина) з подякою за привіт і побажання з нагоди його іменин та з Новорічним поздоровленням. 22.03.1948 р.

30. Лист Гетьманівни Олександри Скоропадської до інженера Петра Запорожця. 18.05.1949 р. з висловлюванням подяки за збір коштів на будівництво усипальниці в пам'ять покійного гетьмана Павла Скоропадського. 18.05.1949.

31. Лист Його Світлості гетьманича Данила Скоропадського до Теофіла Кошиля, з висловлюванням подяки учасникам з'їзду УГО в м. Детройті 2-3 вересня 1950 р. та побажанням успішної праці на благо Української гетьманської організації і згуртованості гетьманського руху загалом. 12.09.1950 р.

32. Картка поштова з текстом листа Гетьманівни Марії Скоропадської-Монтрезор до професора Івана Марченка про надання онуці професора ікони Божої Матері часів княжої доби, що авторка знайшла в Оберстдорфі. 25.05.1958 р.

33. Лист Гетьманівни Єлизавети Кужім-Скоропадської до усіх учасників Гетьманського руху з повідомленням про смерть сестри Марії і про перебрання обов'язків Голови гетьманського руху на себе. Березень, 1959 р.

34. Книга. В. Липинського «Листи до братів-хліборобів». Відень 1926 р. (оригінал).

35. Аркуш поштових марок до 100-річного ювілею гетьмана Павла Скоропадського. США 1973 р.

36. Картка поштова «Гетьман Павло» до 100-річного ювілею П. Скоропадського. 1973 р.

37. Фото. Січовики 3-го Округу, Гетьманської Січової Організації в Злучених Державах. Знімок з нагоди окружних маневрів. Клівленд. 31.05.1931 р.

38. Фото. 1 команда 3 дивізіону Гетьманської Січової Організації в Злучених Державах. Клівленд 12.04.1931 р.

Всього в даній колекції 25 речей: це фото, листівки, брошури та книги.

До Музею також були передані родиною гетьманців із Великобританії Богданом і Ніною Марченками матеріали, що стосуються гетьманича Данила та гетьманського руху:

39. Картка поштова Гетьманівни Єлизавети Скоропадська. Худ. О. Мордвінова. Видавництво «Бунчук», Лондон.

40. Фото. Відправлення панахиди над труною під час похорону Гетьманича Данила Скоропадського. 2. 03. 1957 р. Лондон.

41. Фото першого пам'ятника на могилі Його Світлості Гетьманича Данила Скоропадського. 2. 03. 1957. Лондон.

Восени 2009 р. колекція родини Скоропадських в Музеї гетьманства поповнилася новими документами і матеріалами. Служба Зовнішньої Розвідки України передала частину розсекречених матеріалів (21 одиниця) Союзу гетьманців-державників.

Епістолярні матеріали ілюструють відносини між Гетьманом і Гетьманичем як двома політиками, а також – між батьком і сином. Данило Скоропадський, який, вирішуючи справи Союзу Гетьманців-Державників, шукаючи партнерів для фінансування організації, українських видань, які передавали ідеї і переконання Гетьманців, а також політичних партнерів для підтримки Союзу, подорожував Канадою і США, Бельгією, Великобританією, постійно інформував батька про стан подій, паралельно описуючи події світового політикуму Старого і Нового світу. П. Скоропадський, інструктував сина і давав вказівки, як вчинити краще в тому чи іншому випадку, на що звернути увагу в першу чергу. Це стосується порад Гетьмана як керівника, який готував собі наступника, починаючи від змісту виступів Гетьманича і до правил дотримання самобезпеки, так і особистого плану – де краще зупинитися, як швидше виготовити закордонний паспорт тощо. Листи батька до сина сповнені турботою, а сина до батька – пошаною. Також цікаві листи від інших членів родини:

42. Лист Гетьмана Павла Скоропадського до сина Данила. Ванзей 12.02.1939р. Папір, друк, рукопис. Лист надрукований на чотирьох аркушах, дуже тонкого, напівпрозорого паперу українською мовою. Павло Скоропадський пише, що отримав два листи від Данила 2 і 4 вересня. Повідомляє, що Мельники позбавлені пенсій і просить при можливості їм допомогти. Пише про новостворену організацію «Українська акція» і перші засідання її Колегії, а також, що Данилу висилаються її звіти. Відзначає, що К. (Косач) і Д. (Думін) є придбанням для гетьманського руху і що вони будуть корисні для УА. Пише про завдання нової організації. Говорить, що поки можна на чолі гетьманського руху залишатиметься він (П.С.), а коли зв'язок перерветься, то щоб Данило об'єднав всіх навколо себе і самостійно вів справи. Далі йдеться про те, що Чехословаччина не прийняла пропозиції Німеччини. Повідомляє про своє здоров'я, про здоров'я дружини, просить, щоб написав матеріал листа. Внизу підпис рукою П.Скоропадського.

43. Лист Гетьмана Павла Скоропадського до сина Данила. Папір, друк. 25.09.1938. 4 аркуші. Аркуш білого кольору, вертикальний. Текст україномовний. Говорить про різні організаційні питання.

44. Лист Олександри Скоропадської до сина Данила. Лист рукописний, російською мовою, датований 10.02.1939 Ванзее,

Німеччина. Мати вітає сина з днем народження, розповідає про батька (Павла Скоропадського). Повідомляє, що до його дня народження відремонтували синову кімнату і няня спече пиріг, який вони з'їдять на його честь. Далі йдеться про новини родини, друзів, знайомих.

45. Лист Гетьманівни Єлисавети до брата Гетьманича Данила Скоропадського. Папір, рукопис. Ванзей, 30.11.1937р. Єлисавета вітає брата з Різдом Христовим і Новим роком. Захоплюється його подорожжю, розповідає про маму і батька, про концерт, який влаштувала громада до 25-х роковин смерті Миколи Віталійовича Лисенка. Ділиться планами, про створення організації українок і просить допомоги у брата. Розповідає про сімейні справи.

46. Лист Гетьманівни Єлисавети до брата Гетьманича Данила Скоропадського. Папір, друк, рукопис. 10.03.1938 р. Надрукований на друкарській машинці, в кінці листа підпис від руки. Йдеться про отримання листа з Монреалю. Повідомляє, що батько доручив їй надіслати Данилу статті і копії листа доктора Назарука. А також повідомляє, що всі матеріали, які просив Данило для підготовки книги, що видається в Канаді були йому надіслані, повідомляє про хворобу доктора Назарука. Дома всі здорові, але вона жалкує, що Данило не скоро приїде. Передає привіт друзям.

47. Лист Гетьманівни Єлисавети до брата Данила Скоропадського. Папір, друк, рукопис. 06.03.1938 р. Надрукований на друкарській машинці, в кінці підпис від руки, україномовний. У листі йдеться про пересилання знімків до Ісаєва і статей Назарука і Гомзина. Нагадує, що родина цікавиться здоров'ям Данила. Пише про домашніх: батька, сестру Олену, про себе та няню. Говорить, що мати закінчила впорядкування генеалогічних матеріалів, на прохання доктора Назарука.

48. Лист Єлисавети Скоропадської до брата Данила. 01.03.1938 р. Надрукований на друкарській машинці, в кінці листа підпис від руки, україномовний. Повідомляє, що іде переписка по збору статей, фото, також було послане завдання Гомзину і Назарукові, і що вони повинні підготувати статті для книги, яка готується про подорож Данила до США і Канади. Повідомляє, що вороги заврушилися, що батьку нікому допомогти, але він енергійний і відчуває себе добре і не втрачає надії. Говорить, що чекають звісток від нього (Данила), передає вітання від знайомих і рідних. Говорить, що родині хочеться, щоб Данило привіз наречену, таку, щоб усім сподобалася. Розповідає про переписку батька з Трухом, що призначений від Гетьманської Управи на Німеччину п. Кузьменко, і що батько ним незадоволений.

49. Фото. Гетьманич Данило Скоропадський при вході до Греко-католицької церкви в м. Едмонтоні. 19.12.1937 р. 90х64 мм. Композиція горизонтальна.

50. Фото. Гетьманич Данило Скоропадський в Народному Домі міста Едмонтон. Канада. 23.12.1937 р. 116х70 мм. Композиція вертикальна.

51. Фото. Павло Скоропадський з сином Данилом в оточенні членів української організації «Громада» у Берліні. Фотопапір, друк. 130x88 мм.

Ці надходження суттєво поповнили колекцію родини Скоропадських у Музеї гетьманства. Багато речей, які подарувала Гетьманівна Олена Павлівна Скоропадська та інші поціновувачі нашого музею продовжують опрацьовуватися науковцями.

Список літератури:

1. Гідний роду свого. До 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського. / Укладач Т.Ралдугіна. – К., 2004. – 63 с.

2. Карацюба С. Колекція Скоропадських поповнилася/ Карацюба //Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових праць. Вип. 21. Ч.ІІ. – К., 2012 – С.269 – 275.

3. Отт-Скоропадська О.П. Остання з роду Скоропадських. / Пер. з нім. Галина Сварник. – Львів: Літопис, 2004. – 472 с.

4. Ярова Г.І. Колекція Скоропадських у фондах Музею гетьманства/ Ярова // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постагі, контроверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Видавництво імені Олени Теліги. – 2008. – С.310-315.

5. Ярова Галина. Щоб пам'ятала Україна/ Ярова – Чернівці: Букрек, 2012. – 164 с.

Ярова Г.И. Материалы семьи Скоропадских в собрании Музея гетманства.

В статье проанализирована основная часть имеющихся в Музее гетманства материалов семьи Павла Скоропадского, которые находятся в фондах и экспозиции музея. Автор рассказывает о многолетних отношениях музея с Гетьманівною Еленой Отт-Скоропадскою, последней представительницей этого старинного украинского рода. Статья пытается привлечь внимание к актуальности этой темы в современном украинском историческом пространстве и этим приглашает к Музею более широкий круг посетителей.

Ключевые слова: Гетман Павел Скоропадский, гетьманіч Даниил Скоропадський, гетьманівна Елена Отт-Скоропадская, Музей гетманства, семья Скоропадских, фондовая коллекция.

Iarova G. Skoropadskiy family materials in Hetman Museum collection.

The article gives the analysis of the bulk of the Pavlo Skoropadskiy family materials that are in the Museum funds and its exposition. The author tells about long-term relations between the Museum and Hetmanivna Olena Ott-Skoropadska, the last representative of this old Ukrainian family. The article tries to draw attention to the topical side of this subject in modern historical discourse and by this invites to the Museum a wide circle of visitors.

Keywords: Hetman Pavlo Skoropadskiy, Hetmanych Danylo Skoropadskiy, Hetmanivna Olena Ott-Skoropadska, Hetman Museum, Skoropadskiy family, fund collection.

**ВИЩІ ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЮ СФЕРОЮ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.)**

Ідеться про формування державного апарату для регулювання соціально-економічних відносин Української держави (1918 р.).

Ключові слова: Українська держава, Гетьманат, Українська революція, П. Скоропадський, Міністерство праці, професійні спілки, соціальне партнерство, соціально-трудова відносини.

За більш як двадцять років становлення та розвитку незалежної Української держави інтерес до проблем Української революції 1917-1921 рр. не падає. Вченими Я. Калакурою, В. Капелюшним, В. Коцуром, В. Солдатенком розроблена концепція періодизації історіографії проблеми. Джерелознавчими та історіографічним проблемам української історії доби визвольних змагань і державотворення (1917-1921 рр.) присвятили монографії П. Губа, В. Капелюшний, Г. Рудий, Б. Андрусишин, А. Буравченков, Ю. Булгаков, П. Гай-Нижник, В. Горак, Л. Дещинський, А. Морозов, Г. Папакін, Р. Пиріг, Д. Розовик, М. Степчак та ін. [1, с. 441].

Створено окремі ґрунтовні комплексні дослідження, присвячені українським державотворчим процесам 1917-1921 рр. й істориками права, серед яких слід назвати праці Ю. Шемшученка, О. Копиленка, В. Кульчицького, О. Мироненка, В. Рум'янцева, Б. Тищика, О. Шевченка, І. Усенка, О. Вівчаренка та ін.

Значну групу праць становлять дослідження про різні функції Української держави (1918 р.), серед яких слід виокремити публікації В. Верстюка, О. Рєєнта, Ю. Терещенка, Я. Дашкевича, Ю. Павленка, Ю. Храмова, Д. Яневського, С. Мякоти, В. Клименка-Мудрого, Ф. Проданюка, С. Кульчицького, В. Сідака, Ф. Турченка, Г. Кривоший, Ж. Дзейко, О. Тимошука, С. Литвина, В. Клименка, І. Усенка, Т. Андрусіяка, В. Ульяновського, О. Кудлай, В. Лозового, В. Масненка, С. Корновенка, Т. Осташко, Є. Рафальського та ін.

Проте до цього часу слабо висвітленим залишається сам процес формування, персональний склад, аналіз механізму діяльності вищих органів державної влади та управління Української держави (1918 р.), які відповідали за становлення та функціонування соціально-трудова сфери життєдіяльності, тобто стосовно таких корінних питань як організація праці, заробітної плати, соціального страхування, охорони здоров'я, охорони праці, покращення житлових умов, боротьба з безробіттям тощо [2, 3, 4, 5].

Як це не парадоксально звучить на перший погляд, але і у сьогоденні державотворенні знову стоїть питання як і за

допомогою чого врівноважити полярні суспільні настрої, розробити і впровадити ефективний механізм гармонізації інтересів різних соціальних груп, баланс інтересів яких здійснює вирішальний вплив на розвиток держави, а у драматичні періоди історії – є загрозою чи гарантом самого її існування. Знову постає питання як об'єднати людей, відданих національним ідеалам і людей, пріоритетом яких є задоволення у першу чергу соціальних потреб.

Вирішення подібного роду проблем була зроблена творцями української державності у період визвольних змагань 1917-1921 рр. загалом, а на основі спроби спрямувати Україну до класового співробітництва та цивілізованого реформаторства реалізовувалася, зокрема, за доби Гетьманату Павла Скоропадського.

Для кращого розуміння суті соціально-економічної робітничої політики гетьманського уряду, вважаємо за потрібне розглянути систему органів державної влади, які займалися проведенням названої політики в життя.

Прагнучи досягти соціального компромісу, припинити гостре протистояння двох угруповань – підприємців і виробників, керівництво Української Держави, як і уряд Центральної Ради, а ще раніше Тимчасовий уряд, створили у складі Ради Міністрів Народне Міністерство праці. Створення цієї структури свідчило про серйозне відношення гетьманського уряду до проведення робітничої політики. Як сильна державна структура, міністерство мало вести політику на попередження і відведення соціальних вибухів. Гетьманський уряд успадкував від Центральної Ради відповідний апарат та законодавство. Зокрема, на перших порах Міністерство праці Української держави діяло на основі «Постанови про штати Народного Міністерства праці» [6, арк. 8]. Згідно з цією «Постановою» міністерство очолював міністр праці, який здійснював загальне керівництво.

3 травня 1918 р. посаду міністра праці обійняв Ю.М. Вагнер. Це був 52-річний обрусілий німець [7, с. 12-14], зоолог, професор Київського політехнічного інституту. У 1917-1918 рр. належав до партії народних соціалістів. Будучи автором підручника зоології, Ю.М. Вагнер був відомий у громадських колах тим, що підписав протест Київської політехніки Українського руху, розміщеного в українській газеті «Киянин» (№ 181 за 1917 р.) [8, с. 203-204].

Очевидно, саме Ю. Вагнера мав на увазі Д. Дорошенко, даючи характеристику міністрам-неукраїнцям: «однак політичний світогляд – приналежність до російської партії, – писав він, – колишнє відношення до національного руху з боку декого з міністрів викликали у мене великі сумніви. Та, приглядаючись день у день до їхньої практичної роботи, я набрав переконання, що вони совісно і чесно працювали на користь Української держави» [9, с. 114].

Ю. Вагнер був не просто професором-теоретиком, а мав досвід вирішення соціально-економічних питань, оскільки деякий час працював головою секції праці при Військово-промислому комітеті [10, с. 315]. Нагадаємо, що військово-промислові комітети були створені у 1915 р. для сприяння урядові у справі постачання армії і флоту всіма необхідними предметами спорядження і постачання.

Як про урядовця, що, «на жаль, не мав здібності переконувати своїх колег у правоті своїх думок, не користувався ніяким впливом у раді міністрів», – писав про Ю. Вагнера П. Скоропадський. Гетьман відзначив особливість міністра праці до довгої, затяжної говорильні, яка в більшості випадків була не по суті. «Людиною він був дуже м'якою. Очевидно, йому хотілося запровадити у життя багато чого, але запровадити, в силу цього недоліку, він не міг» [11, с. 167-294].

Дуже цікаві оцінки персонального складу уряду Ф. Лизогуба залишив у свої спогадах міністр ісповідань В. Зіньковський. Міністр праці Ю.М. Вагнер заслужив характеристику «дикого» в політичних поглядах діяча, який колись належав до есерів. «Він був одним з тих небагатьох в Раді, хто розумів силу революційної стихії, по всіх спеціальних питаннях висовував дуже розумні і цікаві проекти, але в загальних дебатах не міг знайти незалежної точки зору» [12, с. 56]. В. Зіньковський зазначав, що його однаково відштовхувала як безпринципність міністра юстиції М.П. Чубинського, так і «хаотичність Вагнера».

У жовтні 1918 р., коли гетьманський уряд переживав кризу, Національний союз, що готував повстання проти гетьмана, з метою надання уряду національно-українського характеру висунув до його складу свої кандидатури [9, с. 394]. Серед претендентів значилося прізвище українського соціаліста-федераліста, фахівця з етнічних та міжнаціональних проблем, юриста М.А. Славинського, який до того ж добре володів усіма слов'янськими мовами [13, с. 96-99]. У новому кабінеті, сформованому 24 жовтня, М. Славинському і дістався портфель міністра праці [14, 24 червня].

У праворадикальному кабінеті С.М. Гербеля посаду міністра праці обійняв колишній товариш міністра праці професор В.А. Косинський. Він походив з дворянської сім'ї Глухівського повіту на Чернігівщині. Професор В. Косинський був фахівцем з соціально-економічних проблем, брав участь у розробці земельної реформи, вивчав продуктивність праці на шахтах Донбасу. 14 листопада він увійшов до складу новоствореної Української академії наук як академік по кафедрі сільського господарства відділу соціальних наук, де працював разом з відомим економістом М. Туган-Барановським та іншими вченими. Згодом В. Косинський емігрував за кордон, де й у 1920 р. помер [15]. При розгляді кадрових питань взагалі стає очевидним, що до праці залучалися талановиті і висококваліфіковані фахівці (в конкретному

випадку – інтелектуали), в яких П. Скоропадський виділяв у першу чергу професіоналізм, не звертаючи уваги на їхні політичні погляди і не розділяючи їх за ознакою «українці» – «неукраїнці».

Так, прем'єр-міністра Ф.А. Лизогуба В. Зіньковський характеризує як людину, яка викликала довіру і повагу. «Це була порядна людина gentleman, який хотів безсумнівно серйозно і «чесно» віднестися до свого завдання – зміцнення і устрою «української держави» [12, с. 54]. Було очевидно, пише В. Зіньковський, що прем'єр був «пригнічений і якимось зм'ятий революцією, більшовизмом, вхопився за буржуазну і національну реставрацію України як *частини* Росії, але вважав тимчасово, до знищення більшовиків, спиратися на національний український рух як здорове начало, як точку опори в боротьбі з більшовизмом». Ф.А. Лизогуб «просто вів справи, які життя висувало, залишаючись завжди чемним, порядочним, au fond відданим Росії, але в даній обстановці працівником, який чесно служив «українській державі» [12, с. 55].

Міністр фінансів А.К. Ржепецький, дії якого значним чином впливали на проведення робітничої політики уряду, бачив завдання уряду в економічній реставрації, у поверненні господарського і фінансового життя, сильно потрясеного за рік революції, до нормальних умов. Далше цієї – природного за словами В. Зіньковського завдання будь-якого антибільшовицького уряду – Ржепецький нічого не бачив і нічим не цікавився [12, с. 56].

Подаючи короткі біографічні довідки про міністрів кабінету Ф. Лизогуба, Д. Дорошенко називає тих, які організували приватну групу для підтримки і твердого проведення національного курсу. До цієї групи увійшли Б. Бутенко, Д. Дорошенко, І. Кістяковський, Ю. Любінський і О. Рогоза. Як бачимо, міністра праці Ю. Вагнера серед названих діячів немає, тобто, Ю. Вагнер цілком підпав під категорію «неукраїнців». Проте практичні дії міністра праці Ю. Вагнера по розбудові незалежної держави Україна і антиукраїнські заяви професора Ю. Вагнера мали цілком протилежний характер. Хотів того, чи не хотів неукраїнець-міністр, але від змушений був проводити політику в інтересах Української держави, що в конкретному випадку проявлялося у проведенні українізації центрального державного апарату. Міністерство праці, як і інші міністерства, вело все діловодство українською мовою. Прагнення українізувати гетьманську державу призводило до деякого авангардизму окремих урядовців, що тут же знайшло відгук у листі до всіх департаментів, бюро та відділів за підписом Ю. Вагнера, який вважав не уважне ставлення до тих, хто не розуміє української мови, неправильним, ратував за коректні стосунки з усіма відвідувачами незалежно від їх національності [16, арк. 38].

Важко сказати, чи не були це рецидиви старого українського мислення, але можна сміливо стверджувати, що такі дії йшли на користь

державотворчій діяльності. Бо не допускали міжнаціональної гризні і сприяли залученню на бік української справи не лише українців, а й тих представників «меншин», які були зв'язані з Україною реальними інтересами і хотіли взяти участь у державній роботі. Та й сам міністр Ю. Вагнер – «чужий» за характеристиками соціалістичних українських партій – проводив політику українізації свого міністерства, яка йшла в руслі українізації всього державного апарату, що відповідала наміру гетьмана будувати міцну самостійну Українську державу на національній основі.

Відповідно до обіжника державного секретаря до міністерств і відомств від 9 липня 1918 р. про вживання «яко язика державного» лише української мови 27 липня міністр праці видав наказ по міністерству про обов'язкове вживання української мови [16, арк. 39]. Очевидно, в діловодстві і листуванні часто допускалися помилки, бо 2 жовтня з'явився наказ, згідно з яким усі законопроекти, що виробляються міністерством, раніше ніж прийматись, повинні були пройти своєрідну наукову експертизу у термінологічній комісії, яку очолював А. Кримський, з точки зору правильності української мови [16, арк. 39]. У фонді Міністерства праці є документи російською мовою, але їх мало, навіть протоколи деяких засідань чи зібрань перед тим, як друкуватись, перекладалися українською мовою. У такій політиці бачимо реальне втілення намірів, проголошених П. Скоропадським у «Грамоті до всього українського народу», будувати незалежну українську державу, об'єднуючи співпрацю всіх громадян без різниці віри і походження. «В цій свідомості кличу всіх Вас громадян і козаків України – без різниці національності і віросповідання – допомогти мені й моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі» [17, с. 83].

До функцій Міністерства праці входило: розробка законопроектів у галузі робітничого законодавства, нагляд за проведенням у життя законів з охорони праці, вжиття заходів до підняття продуктивності праці, захист інтересів трудящих, регулювання відповідно до завдань державного управління діяльності професійних спілок, збір і розробка статистичного матеріалу з робітничого питання, нагляд за правильним розподілом робочої сили у зв'язку з розвитком промисловості, керівництво державним страхуванням робітників, вжиття заходів проти безробіття. До завдань міністерства відносилося будівництво системи владних структур на місцях, які б керували організаціями, зв'язаними з робітничим питанням, наприклад, біржами праці тощо. Розбудовуючи державний апарат, гетьман П. Скоропадський пішов по шляху спадковості в українській державності. Це дуже яскраво виявилось на прикладі Міністерства праці, яке фактично успадкувало структуру Народного Міністерства праці Центральної Ради. Протягом травня 1918 р. залишалася без змін не лише назва, а й структура міністерства.

На своїх місцях були залишені також співробітники міністерства, які побажали служити українській державі. Першим законодавчим актом гетьман звільнив лише міністрів та їх товаришів. Д. Дорошенко згадував, що деякі видатні діячі періоду Центральної Ради, спочатку відмовившись від участі в гетьманському уряді з партійних міркувань згодом, через матеріальні обставини самі просилися на службу [6, арк. 209, 225, 217 – 217 зв., 214, 212, 209, 218; 18, арк. 8-14].

У перші місяці у структурі міністерства згідно з поставленими завданнями діяло 9 департаментів, у яких за штатним розписом нараховувалося 321 співробітник (немає даних по департаменту законодавчих внесень): департамент канцелярії – 37 співробітників, законодавчих внесень охорони праці – 28, соціального забезпечення – 40, взаємовідношення праці та капіталу – 26, ринку праці – 61, статистики – 87, правничих – 4 та громадських робіт – 38 осіб [19, с. 113].

До літа, незважаючи на те, що завдання міністерства практично не змінилося, його структура зазнала реорганізації у бік спрощення і виглядала наступним чином: департамент законодавчих внесень (директор департаменту О. А. Околович), охорони праці (Р. А. Войцеховський), ринку праці (М. М. Сидоренко), громадських робіт (В. Д. Ільїн), статистичне бюро (С. С. Остапенко) [18, арк. 29]. Крім цього, загальна канцелярія міністерства, секретаріат, інформаційна і юридична частини були об'єднані в один департамент загальних справ [20]. Остаточо закон про штати центральних установ Міністерства праці був схвалений Радою Міністрів і затверджений гетьманом 20 жовтня 1918 р. Штати міністерства значно скорочувалися і становили 219 співробітників [14, 2 листопада].

Міністерство, відповідно, набрало такого вигляду: у роботі міністру праці допомагали 2 товариші міністра, особистий секретар та три урядовці. Виходячи з того, що діяльність Міністерства праці тісно перепліталася з чотирма галузями (продуктивність праці; економічні умови трудящих; відносини між капіталом та робітниками; соціальне законодавство), до штату ради міністра праці увійшли лише чотири особи з можливих дванадцяти передбачених законом [18, арк. 30 зв.]. Діяли функціональні департаменти загальних справ, ринку праці і громадських робіт, охорони праці, статистичне бюро, а також редакція «Вісника Міністерства праці» [14, 2 листопада]. Таким чином, уже сам перелік завдань, які стояли перед Міністерством праці, його функції, а також відповідна структура та система місцевих органів свідчить про те, що уряд П. Скоропадського передбачав і почав реалізовувати широку Державну програму соціально-економічних перетворень стосовно робітництва, яка зачіпала практично всі найважливіші сторони їх життя і діяльності.

Боротьба з проявами анархії, диверсій та антидержавних виступів не заперечувала наявності прав і свобод людини в цілому, їх законодавчого

закріплення та гарантування. На правову основу було поставлено і вирішення проблеми заводських та фабричних робітників, забезпечення їхніх соціальних, економічних та трудових прав [21, с. 91].

Перші заяви про напрямки робітничої політики гетьмана були зроблені у «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. У «Грамоті» містилася обіцянка забезпечити права робітничого класу. «Особлива увага, – говорилося у «Грамоті», – буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці» [17, с. 83]. Уряд гетьмана одразу ж після свого формування 10 травня задекларував, що «справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, все стрінуть підтримку й поміч Правительства, а професійні союзи, на скільки вони займаються обороною професійних інтересів, користуються з боку Правительства повним признанням» [10, с. 96]. Це були не просто слова. 18 травня 1918 р. міністр праці видав обіжник для комісарів Міністерства праці старших фабричних інспекторів та крайових бірж праці, в якому повідомлялося про залишення в силі всіх законів, обіжників та розпоряджень з робітничого питання, виданих Тимчасовим урядом та Українською Центральною Радою і не скасованих урядом Української держави [44, 26 травня]. Міністерство праці протягом всього періоду своєї діяльності підтверджувало необхідність і обов'язковість керуватися зокрема законом про 8-годинний робочий день, прийнятий Центральною Радою 25 січня 1918 р., про це свідчить лист комісара праці Харківської губернії від 3 жовтня 1918 р., адресований керуючому акцизними зборами Харківської губернії [18, арк. 157]. Місцеві органи збирали матеріали про втрати профспілок під час наступу на Україну «російського совіцького війська», щоб потім через Міністерство закордонних справ використати їх у майбутніх переговорах з Радянською Росією, ставлячи питання про відшкодування завданих збитків. Така позиція гетьмана та його уряду виключала тиск на державну владу з боку окремих класів чи груп населення і робила будівництво економічно сильної та політично незалежної України справою всього українського народу без соціального та етнічного поділу [21, с. 91-92].

3 травня 1918 р. почав формуватися кошторис міністерства. За попередніми підрахунками на утримання центральних установ Міністерства праці у 1918 р. передбачалося 3038370 крб., місцевих установ – 2612542 крб., а всього – 7314106 крб. [18, арк. 26]. Протягом літа кошторис неодноразово уточнявся, корегувався. Бюджетова комісія Міністерства фінансів, зважаючи на незакінченість організації центральних та місцевих установ, незавершеність сформованих штатів, значно скоротила наведені суми. Так, з 5755018 крб., зазначених у кошторисі Міністерства остаточно було затверджено 2358809 крб. [18, арк. 31 зв.].

Для розуміння матеріального забезпечення працівників міністерства наведемо дані про рівень зарплати деяких категорій. Міністр праці отримував на місяць 2000 крб., товариші міністра – по 1500 крб.; крім того, міністри і його товаришам належало казенне помешкання з опалом та освітленням, або квартирні гроші в розмірі чверті зарплати. Директор департаменту отримував 1250 крб., начальник відділу – 830 крб., діловод – 550 крб., друкарка – 300 крб. тощо. Найменше отримували канцелярські урядовці – по 250 крб. [14, 2 листопада]. Для порівняння наведемо заробітки працівників гаража міністерства, де, до речі, було 10 автомобілів і 2 грузовики. Так, шофер отримував 350 крб., токарь – 400 крб., майстер – 450 крб., коваль – 300 крб., молотобоець – 200 крб. на місяць [6, арк. 220]. Як бачимо, державні службовці у гетьманській державі відносилися до високооплачуваної категорії осіб. Співвідношення між найвищою і найнижчою зарплатою в міністерстві дорівнювало п'яти. Такі заробітки давали можливість цим групам підтримувати відносно високий життєвий рівень. Бути на державній службі було престижно і вигідно, оскільки навіть найнижчеоплачувані категорії службовців оплачувалися на рівні кваліфікованих робітників.

На нашу думку, брак кваліфікованих кадрів, які б могли взяти участь у розбудові Української держави пов'язаний не стільки з відмовою політичних партій, скільки з загальним станом розвитку української інтелігенції, особливо її професійних загонів, які б могли взяти на себе відповідальність за соціально-економічні галузі державного життя. Якщо серед нечисленної інтелігенції України, яка становила 0,5 % (перепис 1897 р.) всього населення (селянство становило 93 %), українська її частина налічувала 32 %, тоді як їх частка серед населення в цілому становила 73 %, то серед модерних інтелектуальних професій ця частка була ще меншою (2/3 української інтелігенції мешкало на селі). Постійна боротьба за збереження національної культури та мови сприяло перекачуванню кращих інтелектуалів до гуманітарної сфери. Другою причиною була загальна відсталість країни з тим же загальним браком такої інтелігенції, третьою – економічно-культурна відсталість українського народу, викликана його напівколоніальним становищем [22, с. 15, 39]. Так що позиція українських партій дуже відносно могла вплинути на формування як самого Міністерства праці, так і його місцевих органів – комісаріатів праці, фабричної інспекції та інституту окружних інженерів, які формувалися з висококваліфікованих технічних спеціалістів – інженерів, техніків, статистиків, а також юристів, економістів, операторів тощо.

Отже, з таким соціально-політичним, партійно-національним, освітнім та професійним потенціалом гетьманський уряд намагався проводити свою соціально-економічну політику, яка на перших порах тяжіла до ліберальних реформ, класового співробітництва і соціального

партнерства, що на той час відповідало тенденціям, які проходили у цивілізованих європейських країнах. Проте, під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів за образною оцінкою полковника Євгена Коновальця «внутрішньоадміністративний режим у цей час доходив до шпильки безглузкого соціального терору проти селянства й робітництва та національного – проти живіших проявів стихійного національного руху.

Такі відносини вказували, що ось-ось ця влада явно перейде в руки правих російських кол, себто станеться те, проти чого січові стрільці виразно застереглися в своїй декларації. Серед народних мас почало кипіти, невдоволення селянства і робітництва переходило в завзяте обурення та бажання помсти. Сам гетьман, може, при найкращих своїх бажаннях, все більше втрачав вплив на хід подій, що переходив до оточуючої його російської реакції та не мав змоги зробити який-небудь рішучий крок. Стало ясно, що на Україні прийде до завірюхи, коли гетьман остаточно втратить свою опору в німцях.» [23, с. 302].

Список використаних джерел:

1. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2012. – 512 с.
2. Андрусишин Б. І. «Спомини» П. Скоропадського як джерело вивчення соціально-економічної політики Української держави / Б.І. Андрусишин // Наукові записки: матеріали зв.-наук. конф. викладчів Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова за 1992 рік. – К.: Вид-во УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1993. – С. 224-225.
3. Андрусишин Б. І. Програмні засади робітничої політики гетьманського уряду / Б. І. Андрусишин // Наукові записки: зб. наук. праць молодих вчених та аспірантів / НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1996. – Т 1. – С. 113-139.
4. Андрусишин Б. І. Робітнича політика українських урядів (1917-1920 рр.): автореф. дис... докт. іст. наук // Б. І. Андрусишин; Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К.: 1997. – 44 с.
5. Робітнича політика гетьмана П. Сагайдачного в контексті українського консерватизму / Б. І. Андрусишин // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Сер.: Історія, політика, філософія. – К., 2000. – С. 241-258.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України.) – Ф. 2857. – Оп. 1. – Спр. 12.
7. Державний вістник. – 1918. – 16 травня; Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – С. 443; Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки. – Канада: Новий шлях, 1938. – С. 12 – 14.
8. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Ч. 1. – С. 203 – 204.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1918). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
10. Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917 – 1923 рр. – Ужгород, 1930. – Т. 2. – С. 315.

11. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917–грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – 493 с.
12. Зеньковський В. Протопресвітер. – Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания. Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
13. Детальніше про М. Славинського. Див.: Реєнт О. П., Андрусишин Б. І. З'їзд поневолених народів (8 – 15 вересня 1917 р.), (21 – 28 вересня н.ст.). Історичні зошити. – К., 1993; Київська старовина. – 1993. – № 5. – С. 96 – 99.
14. Держаний вістник. – 1918.
15. Див.: Дорошенко Д. Назв. Праця. – С. 68, 415, 309, 291; Полонська-Василенко Н. Українська академія наук. Нариси історії. – К., 1993. – С. 36.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2857. – Оп. 1. – Стр. 4.
17. Див.: Конституційні акти України 1917 – 1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософ. і соціол. думка, 1992. – С. 83.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2857. – Оп. 1. – Стр. 1.
19. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1918) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 7 – 8. – С. 113.
20. У липні місяці С. С. Остапенко брав участь у роботі мирової делегації на переговорах РРФСР як представник Міністерства праці, тому обов'язки директора виконував П.А. Приваревський (ЦДАВО України. – Ф. 2857. – Оп. 1. – Стр. 12. – Арк. 50 зв., 240).
21. Андрусак Т. Правові основи української гетьманської держави 1918 р. // Останній гетьман. – К.: Академпрес, 1993. – С. 83 – 94.
22. Див.: Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
23. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції // Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с. – С. 302.

Андрусишин Б. І. Высшие государственные органы регулирования социально-трудовой сферой Украинской державы (1918 г.)

Речь идет о формировании государственного аппарата для регулирования социально-экономических отношений Украинской державы (1918 г.).

Ключевые слова: *Украинская держава, Гетманат, Украинская революция, П. Скоропадский, Министерство труда, профессиональные союзы, социальное партнерство, социально-трудовые отношения.*

Andrusyshyn B. The highest authorities of regulation of social and labor sphere of the Ukrainian State (1918).

This refers to the formation of the state apparatus to regulate social and economic relations Ukrainian State (1918).

Keywords: *Ukrainian State the Hetmanate, the Ukrainian Revolution, P. Skoropadskyi, Ministry of Labour, trade unions, social partnership, social and labor relations.*

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ.

Стаття присвячена проблемам реформування органів місцевого самоврядування в умовах переходу від демократично-республіканської до авторитарно-монархічної форми правління – Гетьманату.

Ключові слова: Гетьманат, реформа, самоврядування, вибори.

Період Української національної революції 1917-1921 років, який характеризувався спробою відродження української державності, є одним з суперечливих періодів в історії України. На різних етапах національно-державницьких змагань в основу формування системи інститутів центрального та місцевого управління був покладений широкий спектр державно-політичних концепцій, серед яких не останнє місце посідає і авторитарна модель державного будівництва доби Гетьманату П. Скоропадського.

Реорганізація органів центрального апарату та місцевого самоврядування у квітні-грудні 1918 р. надає досвід формування в Україні вертикалі влади, що ґрунтувалася на авторитарних засадах. Особливого значення цей досвід набуває на сучасному етапі вітчизняного державотворення, коли знову постає необхідність реформування місцевих органів влади і надання їм більш широких повноважень і фінансових можливостей. Так 8 квітня 2013 р. Кабінет міністрів України схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Суть реформи полягає у розмежуванні повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, удосконаленні взаємодії між ними. Йдеться також про передачу повноважень на місця, посилення організаційної та фінансової самостійності територіальних громад – сільських, селищних, міських.

За таких умов не можна нехтувати досвідом у цій сфері гетьманської доби, тим більше, що багато проблем, котрі супроводжують розвиток системи місцевих органів державної адміністрації та самоврядування у сучасній Україні, є аналогічними протиріччям у поступі місцевого апарату доби Української Держави П. Скоропадського. Цей період характеризується також появою масштабних монографій, присвячених ряду малодосліджених чи зовсім недосліджених аспектів проблеми, серед яких виділяються праці В. Верстюка, П. Гай-Нижника, С. Литвина, О. Леміжанської, О. Мироненка, Г. Папакіна, Р. Пирога, В. Солдатенка. Цими та іншими авторами вперше висунуто і документально обґрунтовано цілий ряд положень та висновків, які конкретизують картину історії Української Держави, роблять її яснішою й зрозумілішою [1].

29 квітня 1918 р. на хліборобському з'їзді гетьманом нової держави – Гетьманату «Українська держава» проголошено Павла Скоропадського. Приймаючи владу, гетьман сказав: «Панове, я дякую вам за те, що ви довірили мені владу. Не для власної користі беру на себе цей тягар тимчасової влади. Ви ж знаєте, що всюди шириться анархія і що лише тверда влада може завести лад» [2, с. 142]. Переворот був переходом від колективної форми правління до одноосібної влади через відповідні державні структури. Протягом 29 квітня проголошено маніфест «Грамоту до всього Українського Народу» та «Закопи про тимчасовий устрій України», підписані Гетьманом та отаманом (головою) Ради Міністрів Миколою Устимовичем [3, с. 82-86]. Уже перебуваючи в еміграції, в 1919 р. П. Скоропадський не змінив свого ставлення до перевороту 29 квітня 1918 р. «Багато людей критикують мій крок і злим оком дивляться на встановлення гетьманства. Зовсім зрозуміло, чому так відносяться до цього факту вороги української державності. Але тим, що звать себе українцями, мені хочеться поки що сказати лише одне: пам'ятайте, що коли б не було мого виступу, німці, кілька днів пізніше, завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальних основах окупації і нічого спільного з українством, розуміється, не мало б. Тим самим не було б Української держави, яка реально появилася на світовій арені хоч в цьому короткому періоді Гетьманства»[4, с. 112].

10 травня 1918 р. була оприлюднена заява гетьманського уряду. Головним завданням уряду визначено – зміцнити в Україні державний лад і в умовах спокою повного та справжньої волі довести країну до скликання народного представництва (сейму), що висловить справжню волю українського народу щодо будівництва державного ладу в Україні. Наголошувалося, що уряд збереже загальний демократичний характер органів земського та міського самоврядування.

На момент приходу П. Скоропадського до влади до системи органів місцевого самоврядування входили губернські, повітові, волосні земські зібрання та міські думи й відповідні управи. Вибори до них проводилися за пропорційною системою і на підставі загального тв. вільного виборчого права. До їх компетенції входило розв'язання проблем місцевого значення. Проте, до земств і міських дум восени 1917 р. потрапила значна кількість осіб, що не мали досвіду господарської роботи, а обрання гласними представників різних політичних партій призвело до надмірної політизації цих установ і посилення анархічних тенденцій.

За часів Центральної Ради урядові так і не вдалося створити дієву систему органів місцевої влади, що призвело до втрати політичного й економічного контролю над провінцією, без якого система державного управління виявилася малоефективною. Слабкість системи місцевих органів була однією з причин падіння Центральної Ради [5, с. 267].

Перехід від демократичної до авторитарної форми правління супроводжувався відмовою від існуючих правових норм, що регулювали питання місцевого самоврядування та державно-адміністративного устрою. Нормативно-правові акти Тимчасового уряду та Центральної Ради щодо утворення та основних напрямів діяльності місцевої адміністрації та органів самоврядування скасовувалися. П. Скоропадський розпустив місцеві органи, сформовані Центральною радою, і поновив колишні назви. Було поновлено, існуючий ще за царизму, адміністративно-територіальний поділ на губернії, повіти, волості. Місцеві адміністрації очолили старости, які замінили комісарів. Старостам належала вся повнота влади на місцях. За своїм статусом губернські старости майже повністю відповідали російським губернаторам. 10 травня 1918 р. в «Урядовому повідомленні» нова влада висловила своє ставлення до органів самоврядування: цим господарським органам за умов розбудови Української Держави мало належати одне з провідних місць. Питання пов'язані з самоврядуванням були покладені на міністерство внутрішніх справ, на чолі з міністрами Ф. Лизогубом (травень-липень 1919 р.), І. Кістяківським (липень-жовтень; листопад – грудень 1918 р.), В. Рейнботом (24 жовтня - 14 листопада 1918 р.) [6. с. 180].

На департамент місцевого самоврядування МВС було покладено функції спостереження за установами місцевого самоврядування, координація їх діяльності та представництво інтересів земств і міст перед гетьманською владою. Також при МВС було засновано Раду з земських та міських справ під головуванням міністра. До неї входили представники міністерств фінансів і земельних справ, департаменту місцевого самоврядування, Київського губернського земського зібрання, Київської міської думи та інших органів місцевого самоврядування [7, с. 219-220].

Гетьман прийшов до висновку про необхідність заміни складу існуючих установ самоврядування шляхом проведення виборів на основі нового законодавства. Для розробки проекту закону про земські вибори була створена комісія, яку очолив великий харківський землевласник, голова Протофісу князь О.Д. Голіцин [8]. Головою іншої комісії – з підготовки проекту закону про вибори до міських дум став колишній київський голова І. Дьяков.

Створення цих комісій збіглося з розгортанням конфліктів старост з органами самоврядування. Причиною стало те, що, у зв'язку з антигетьманською діяльністю земств і дум, представники гетьманської адміністрації почали застосувати репресії щодо органів самоврядування та їхніх представників. Уже до кінця травня 1918 р. старости розформували 115 земських управ [9]. Проте через збільшення протестів з боку громадськості рішенням Ради Міністрів від 7 червня 1918 р. розпуск старостами органів самоврядування було

наказано здійснювати лише у виключних випадках, повідомляючи Міністру внутрішніх справ підстави розформування земств [10, 169]. Крім того, 5 і 12 червня 1918 р. старостам заборонялося заарештовувати працівників органів самоврядування без відповідної санкції Міністерства внутрішніх справ [11, 29 липня].

З метою повернути самоврядування до вирішення місцевих господарських і культурницьких справ уряд П. Скоропадського вирішив поставити діяльність земств і міських самоуправлень під контроль виконавчої влади, вивести із складу органів самоврядування осіб, які займались більше політикою, ніж місцевими господарськими справами. Вже 5 червня 1918 р. міністр внутрішніх справ заборонив без його дозволу проводити скликання земських зборів, а 21 червня – засідання міських дум без дозволу губернського старости, який повинен був затверджувати список питань, що планували розглядати на засіданні думи [12, с. 139]. Відповідно до постанови, затверженою Гетьманом 8 червня 1918 р., для перевірки діяльності органів місцевого самоврядування обраних на підставах законів Тимчасового уряду утворювались тимчасові губернські та повітові ревізійні комісії на чолі з старостами. У період роботи цих комісій 25 червня 1918 р. міністр внутрішніх справ дозволив старостам розформувати земські й міські самоврядування, у випадку агітації проти існуючого державного ладу або іншої явно революційної діяльності їх працівників [11, 11 липня]. 29 червня 1918 р. це рішення набуло статусу закону. На підставі цього Закону були розпушені Одеська і Катеринославська міські думи, всі волосні земства, волосні й сільські виконавчі комітети згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ були розформовані старостами. На місце розформованих волосних земств старости відновили дореволюційні установи управління сільськими місцевостями, які очолили волосні старшини й сільські старости, більшість яких займали відповідні посади ще до революції 1917 р. [10, с. 170].

У результаті роботи комісій із реформування органів місцевого самоврядування було підготовлено закони «Про проведення виборів губернських і повітових земських гласних» і «Про зміну діючого статуту громадського управління міст», затверджені гетьманом відповідно 5 вересня і 2 жовтня 1918 р. Цими актами вводилися суттєві цензові обмеження: майнові – до виборів земських гласних допускалися особи, які володіли майном, обкладеним земським збором; осілості – не менше 1 року; вікові – 25 років; статеві – лише жінки-власниці майна; соціально-професійні – позбавлялися права участі у виборах військові, студенти, ченці та інші. Державні службовці цивільних установ навпаки мали певні привілеї: були необов'язковими ценз осілості та сплати податків до міської казни. Достатньо було перебування на державній службі та отримання річної платні у 1 тис. крб. [13, с. 101].

Усі виборці поділялися на три виборчі курії: платники вищих ставок податків, особи з вищою освітою, ті, хто володіє землею і провадить власне господарство; платники середніх податків – громадяни-козаки; решта платників. У містах правом участі у виборах користувалися усі громадяни, які перебували у місті на день виборів не менше одного року і сплачували податки на користь міста. Згідно із задумом, куріальна система виборів мала привести до того, щоб земське життя скеровували представники вищих станів та заможні хлібороби. Нові закони передбачали проведення виборів до земств і міських дум в листопаді-грудні 1918 р. Дія законів розповсюджувалась на всі, за винятком Холмщини, регіони України. Однак провести нові вибори до земств і міських дум не вдалося через складну політичну ситуацію.

Хоча органи місцевого самоврядування і отримали колишні назви, їх склад не завжди лояльно відносився до політики П. Скоропадського. Можна навіть говорити про певне протистояння місцевої адміністрації і органів місцевого самоврядування, які вбачали в особі гетьмана противника українства і не безпідставно. На посади в місцеві адміністрації призначались колишні царські генерали, чиновники, поміщики. Слід підкреслити, що і сама модель місцевого самоврядування була аналогічна тій, що діяла раніше в Російській імперії.

На початок жовтня 1918 р. під егідою Департаменту самоврядування МВС було розроблено ще кілька законопроектів з реформування місцевого самоврядування. Міністерство внесло в Раду Міністрів законопроект про скасування волосних земств. Для адміністративної діяльності в області сільського управління було запропоновано відновити інститут мирових посередників [14]. Закон «Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові і губерніальні установи по управлінню сільськими місцевостями» від 30 листопада 1918 р. поновив інститут земських начальників і створив повітові та губернські ради в сільських справах.

На думку одного з відомих діячів Української революції С. Єфремова законопроекти, запропоновані гетьманським режимом, були «замахом на демократичне земство» та прагненням передати владу «до старих рук». Він вказав на цілу низку недоречних, на його думку, обмежень, як-от: фактичне позбавлення виборчого права жінок, а в містах на додаток – всіх студентів, підняття вікового цензу до двадцяти п'яти років, введення майнового цензу, а особливо – поновлення куріальної системи. Проте за обставин, що склалися, за твердженням С. Єфремова, «...єдиний шлях порятунку для України – це демократичні реформи, переведені в широкому масштабі й зараз же, справді негайно» [15].

Розпочата гетьманським урядом реформа місцевого самоврядування мала увінчатись реалізацією виборів, які мали повністю змінити

характер земських зборів та міських дум, але внаслідок повалення гетьманського режиму другі за доби Української революції вибори до органів самоврядування так і не відбулися. Так само нереалізованими залишилися і нормативні акти гетьманського уряду щодо ліквідації інституту волосного земства та утворення замість нього принципово нової системи органів управління сільськими місцевостями.

Отже, здобутий за гетьманської доби досвід перетворень системи органів місцевого самоврядування характеризується великою мірою неоднозначності. З одного боку, заходи центральної та місцевих органів влади, котрі були спрямовані на встановлення контролю за діяльністю земств та міських дум, дозволили врятувати інфраструктуру останніх від остаточного занепаду та утворити умови для проведення повноцінної реформи місцевого самоврядування, котра мала розв'язати низку суперечностей у цій галузі. У той же час, жорстка політика щодо демократичних земств та міських дум, у тому числі й практика призначення їх складу в адміністративному порядку, призводила до порушення основоположного принципу устрою місцевого самоврядування – формування його структур територіальними громадами, що істотно поглиблювало конфліктну ситуацію в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Верстюк В.Ф. Українська держава / В.Ф. Верстюк // Історія України: нове бачення: у 2 т. / Під ред. В.А.Смоля-К. : Україна, 1996. – Т.2. – С.53-77.; Гай-Нижник П.П. Ігор Кістяковський – «злий геній і дух» Гетьмана Скоропадського/ П.П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2005. – №1. – С.161-172; Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках: Історіографія та джерела / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського; Севастопольський військово-морський ін-т ім. П.С.Нахімова. – К., 2000. – 462 с.; Леміжанська О. Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень–грудень 1918 р.) / О. Леміжанська // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 217-228; Мироненко О.М. Національне владування в губерніях, повітах і волостях Української держави / О.М. Мироненко // Українське державотворення. – К.: Либідь, 1997. – С. 298-304; Він же. Формування національних земств і міських дум в Українській державі // Там само. – С.544-551; Папакін Г. В. Павло Скоропадський: Патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси / Г.В. Папакін. – Київ.: Держ. ком-т архівів України, 2003. – 282 с.; Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р.Я. Пиріг. – К. Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.; Його ж. Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки: у 4-х т/ В.Ф. Солдатенко. – Т. 2. Рік 1918. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
3. Закони про тимчасовий державний устрій України // Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.

4. Скоропадський П. Спомини / П. Скоропадський / . – К.: Україна, 1992. – 112 с.
5. Гай-Нижник П.П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради (1917-1918 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агенство інформації та друку «Рада», 2009. – Вип. XXIV. – С. 229-270.
6. Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Д.І. Дорошенко. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Київ, 2002. – 352 с.; Державний вістник. – 1918. – 26 жовтня; 20 листопада.
7. Леміжанська О. Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень–грудень 1918 р.) / О. Леміжанська // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 217-228.
8. Нова Рада. - 1918. – 21 вересня.
9. Державний вісник. – 1918. – 16 травня.
10. Гай-Нижник П.П. Ігор Кістяковський – «злий геній і дух» Гетьмана Скоропадського/ П.П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2005. – №1. –С.161–172
11. Державний вісник. – 1918.
12. Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках: Історіографія та джерела / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського; Севастопольський військово-морський ін-т ім. П.С. Нахімова. – К., 2000. – 462с.
13. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р.Я. Пиріг. - К., 2011. - 336 с.
14. Путь Соціал-Демократа. – 1918. – 14 октябрю.
16. Бойко В. «Кругова порука» демократії та Сергій Єфремов / В. Бойко // День. – 2010. – 16 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/arhiv/no124-2010>

Мельник А.А. реформирование органов самоуправления в период Гетьманата

Стаття посвящена проблемам реформирования органов местного самоуправления в условиях перехода от демократически-республиканской к авторитарно-монархической форме правления - Гетьманату.

Ключевые слова: *Гетьманат, реформа, самоуправление, выборы.*

Mel'nik A. Reforming of bodies of local self-government in the era of the Hetmanate.

Summary. Article is devoted to problems of reforming of local governments in the conditions of transition from democratic and republican to the authoritative and monarchic form of government - to Getmanat.

Keywords: *Getmanat, reform, self- management, elections.*

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА БІЛОГО РУХУ ПІВДНЯ РОСІЇ

Статтю присвячено вивченню аграрного законодавства Гетьманату та урядів Білого руху Півдня Росії. Авторами на основі широкого кола джерел розкрито спільне та відмінне в аграрних законодавствах урядів трьох генералів. Розкрито відмінності в аграрних законодавствах Гетьманату П. Скоропадського 1918 р. та цивільних властей Білого руху Півдня Росії.

Ключові слова: Гетьманат П. Скоропадського 1918 р., Білий рух Півдня Росії, аграрне законодавство, Українська революція.

Революція та громадянська війна на постімперському російському просторі 1917–1920 рр., зокрема в Україні, – багатоглибке, цілісне історичне та соціокультурне явище. Серед усіх її компонентів найвиразнішим, на нашу думку, був аграрний, селянський. По-перше, селянство чисельно домінувало у структурі як імперського, так і революційного загальноросійського соціуму; по-друге, саме від того, в який спосіб та чи інша влада вирішить аграрне питання, залежало її політичне майбуття; по-третє, характер взаємин селянства з будь-якою владою багато в чому визначав конструктивну чи деструктивну спрямованість суспільно-політичної активності селянства, яка, поряд із перебігом подій на фронтах, у кінцевому результаті й визначила фінал революції та громадянської війни на території колишньої Російської імперії; по-четверте, упродовж усієї революції та громадянської війни аграрний сектор економіки залишався найважливішим, а фактично – єдиним джерелом постачання продовольчих товарів для всіх антагоністів – учасників революції та громадянської війни, а селянство становило чи не єдине масове джерело людських ресурсів для збройних формувань різних політичних режимів. Гіперболізація цього аспекту революції, на наш погляд, правомірна і з огляду на масштабність, якість, радикалізм процесів, що мали місце на селі під час суспільно-політичних потрясінь початку ХХ століття.

Усі без винятку учасники Української революції провідне місце у внутрішній політиці цивільних властей відводили вирішенню аграрного питання. Не став винятком і Гетьманат П. Скоропадського 1918 р. Сучасна історична наука нараховує чисельну науково історичну спадщину різних поколінь дослідників, присвячену історії Української Держави [1]. Водночас, як засвідчує ретельний аналіз історіографії, не всі аспекти такого багатогранного соціокультурного явища, як Гетьманат П. Скоропадського 1918 р., висвітлено рівномірно та достатньою мірою. Перспективним, на нашу думку, є вивчення аграрного законодавства

Української Держави порівняно з аналогічними законодавствами інших учасників Української революції. У такому контексті актуальним є зіставлення аграрного законодавства урядів трьох генералів: П. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля. Вважаємо таке зіставлення коректним, оскільки, по-перше, аналізуються схожі об'єкти – учасники Української революції; по-друге, і Гетьман, і очільники Білого руху Півдня Росії соціальною базою своїх державних утворень проголошували селянство; по-третє, три генерали вважали за доцільне «розрубати гордіїв вузол», яким стало аграрне питання напередодні та під час Української революції.

Отже, автор статті ставить за мету співставити основний зміст аграрного законодавства Гетьманату П. Скоропадського 1918 р. з аналогічними законодавствами Особливої наради та Уряду Півдня Росії.

Прийшовши до влади, гетьман був обізнаний з комплексом проблем, що мав місце в аграрному секторі економіки. 29 квітня 1918 р. у грамоті «До всього українського народу» йшлося про те, що приватна власність – фундамент культури й цивілізації – відновлюється повністю; дозволяється купівля-продаж землі; малоземельні селяни матимуть змогу розширити свої володіння за рахунок викуплених державою у великих власників земель [2]. У заяві гетьманського уряду від 10 травня 1918 р. визначалась основна мета реформи – створення в Українській Державі «селянства здорового, забезпеченого землею і здатного найвищою мірою підняти її продуктивність» [2]. 30 квітня 1918 р. у посланні до делегатів з'їзду хліборобів-демократів П. Скоропадський підтвердив раніше проголошені ідеї щодо примусового розпродажу на користь селян великої земельної власності, а 21 червня 1918 р., під час зустрічі з селянськими делегаціями Харківщини, Херсонщини, Волині, Полтавщини, деталізував окремі аспекти запланованих ним нововведень. Так, зокрема, він уточнив максимальні розміри можливих селянських наділів – 25 десятин; надлишки від великого землеволодіння мав скуповувати Державний земельний банк, який потім розподіляв би їх між селянами [3]. У своїх спогадах П. Скоропадський відверто писав: «Я прихильник дрібних господарств, зокрема в Україні, і неодноразово говорив, що мій ідеал – бачити Україну, вкриту одними лише дрібними високопродуктивними, приватними господарствами...» [4, с. 137]. Гетьман ставив собі за мету задовольнити не власні інтереси, а досягти «добробуту народу».

А. Денікін у своїх мемуарах згадував, що в його розумінні майбутні інновації на селі, пов'язані із землепорядкуванням, мали бути виваженими: по-перше, потрібно враховувати інтереси селянства, забезпечуючи його інвентарем, зберігаючи принцип приватної власності та не порушуючи відношення землекористування й землеволодіння, що склалися в ході революції; по-друге, необхідно забезпечити армію провіантом; по-третє, слід стабілізувати ситуацію в тилу білих військ, створивши належні умови для їхнього просування вглиб Росії [5, с. 85].

П. Врангель усвідомлював, що за «специфічності етнографічних, економічних умов, серед загальної смуги та кризи» вирішити аграрне питання у повному обсязі не реально. У нього не викликала сумнівів і те, що будь-який варіант аграрної реформи обов'язково стане об'єктом критики не лише зовнішніх опонентів, а й представників тих політичних сил, які входили до складу Білого руху. З іншого боку, як свідчить зміст мемуарів генерала, зволікати з проведенням інноваційних заходів на селі також не було ніякого сенсу [6, с. 99]. Тому він обрав єдине правильне рішення: «розрубати гордіїв вузол», яким стало аграрне питання. Проведення аграрної реформи, на його переконання, дозволило б поліпшити економічне становище селян, заручитися їхньою підтримкою в боротьбі проти більшовиків, стабілізувати продовольчий ринок, вирішивши тим самим проблему забезпечення населення та армії продуктами харчування, фуражем. Мета реформи, основні положення якої передбачалося розробити та реалізувати, була висловлена бароном чітко та лаконічно: «... підняти, поставити на ноги трудове, але міцне селянство, організувати його, об'єднати і залучити до охорони порядку й державності» [6, с. 100].

Отже, П. Скоропадський, А. Денікін, П. Врангель за умов Української революції передбачали скористатися вже апробованим досвідом П. Столипіна (ставка на міцного господаря, відновлення приватної власності), початковий етап реформи котрого також припав на суспільно-політичну й соціально-економічну нестабільність Першої російської революції. Кардинальною відмінністю було те, що гетьман економічно сильне селянство вважав опорою Української Держави, а А. Денікін, П. Врангель – російської державності.

Вивчення джерельного матеріалу, що стосується розробки аграрної реформи за П. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля, дозволяє виокремити спільні та відмінні моменти в роботі земельних комісій, а також у вироблених ними проектах. Так, наприклад, у їхній діяльності чітко простежується декілька етапів: два за гетьмана (травень – липень 1918 р.; серпень – грудень 1918 р.), два за А. Денікіна (робота земельної комісії під головуванням В. Колокольцова; діяльність земельної комісії О. Билимовича – В. Челіщева), три за П. Врангеля (робота Ялтинської комісії; діяльність Симферопольської комісії; напрацювання комісії третього скликання) [7; 8]. За П. Скоропадського й А. Денікіна помітну роль у розробці основ аграрної реформи відігравав В. Колокольцов [9]. За спогадами Н. Савича, В. Колокольцов був земцем ліберальних поглядів, здібним організатором, людиною з власною думкою, він не боявся її висловлювати [10, с. 276]. Сам В. Колокольцов неодноразово повторював, що він у «майбутньому бачить Україну, яка складається із міцних, дрібних селянських господарств, цукрова промисловість використовує селянські землі як плантації» [11, арк. 9]. Участь у роботі земельних комісій у 1918 – 1919 рр. брали К. Воблий, О. Ярошевич, Р. Будберг.

Між членами цих земельних комісій не було єдності думок із приводу сутності, темпів проведення реформ. Учасники аграрних комісій Міністерства земельних справ, робота котрих тривала з 15 серпня до 21 жовтня 1918 р. [7, с. 65], висловлювали різні позиції з приводу шляхів проведення аграрної реформи. Частина її членів активно обстоювала дореволюційну систему землеволодіння, відводивши продажу селянам надлишків великого землеволодіння другорядне місце, наполягаючи на обмежених функціях держави, які зводилися б лише до добровільної купівлі в поміщиків землі [12, арк. 2 – 4]. Представники Української демократично-хліборобської партії виступали за пришвидшені темпи проведення земельної реформи через відчуження угідь у поміщицьких та інших великих землеволодіннях, створення міцних господарств середніх розмірів [12, арк. 11 – 14]. Однак переважили голоси прихильників довготривалої, багатопланової реформи. Перед комісією В. Колокольцова, на яку покладалося доопрацювання положень «Декларації генерала Денікіна з земельного питання», стояла складна дилема: проводити реформу відразу й рішуче чи обмежитися напівзаходами, підготувавши ґрунт для реформування після закінчення громадянської війни. Джерельний матеріал дозволяє говорити про те, що В. Колокольцов обстоював другий варіант роботи комісії. У цьому його позиція діаметрально розходила з міркуваннями А. Денікіна, який вважав за доцільне розробити положення про зміни у землекористуванні та землеволодінні швидко, у повному обсязі [13]. Попри оновленість членства «особливої комісії», що працювала в Сімферополі 21 – 25, 27 квітня 1920 р. за П. Врангеля, між її учасниками єдності думок не було. Оформилося два табори, які висловлювали діаметрально протилежні погляди на вирішення земельної проблеми. Перша група, очолювана В. Налбандовим, вважала за доцільне лише проголошення реформи з відстрочкою її реалізації. Вони розмірковували приблизно так. З часом ситуація зміниться. У разі перемоги Білого руху Петро Миколайович без їхньої участі, на власний розсуд проведе в життя земельні зміни. У випадку поразки все це взагалі нікому не буде потрібне. Друга група – В. Оболенський, К. Зайцев – виступала за негайне закріплення за селянами орендованих та самозахоплених земель [14, с. 17].

Таким чином, можна виокремити ще одні спільні моменти – питання, що викликали дискусії та непорозуміння між членами земельних комісій за П. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля: 1) відчуження/не відчуження надлишків великого землеволодіння; 2) норми угідь, що залишалися за экс-власниками; 3) джерела формування державного земельного фонду; 4) шляхи збільшення селянського землеволодіння.

Погляди гетьманських та білогвардійських розробників проєктів аграрних реформ на ці питання різнилися. Перші так і не наважилися на примусове відчуження надлишків поміщицького землеволодіння,

обмеживши реформу добровільною куплею-продажем угідь селянами в поміщиків, визначивши лише максимальний розмір селянського землеволодіння – 25 дес. [12, арк. 2 – 4]. Натомість А. Денікін, П. Врангель примусове відчуження надлишків поміщицького, казенного, державного землеволодіння вважали джерелом утворення державного земельного фонду, з якого за викуп наділялися землею одноосібні селянські господарства. Норми угідь, що залишалися за экс-власниками білогвардійським законодавством, залежно від регіональних особливостей, коливалися від 100 до 500 десятин. Розміри селянського одноосібного господарства, як і за гетьманським проектом, не могли перевищувати 25 дес. [15, арк. 84 – 85; 16, арк. 75 – 79]. Очевидно, таку позицію гетьмана можна пояснити тим, що: 1) П. Скоропадський не міг не дотримуватися попередніх домовленостей із представниками окупаційних військ в Україні. Шостий пункт цих угод передбачав, що «в інтересах здатності сільського господарства до експорту, великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених у законі меж» [17, с. 31 – 32]; 2) з іншого боку, він не міг ігнорувати й інтереси Союзу хліборобів-землевласників, котрі привели гетьмана до влади й були прихильниками збереження великої земельної власності. Такі думки схвально сприймалася й членами Ради Міністрів [18]. Отже, у своїх реальних кроках із розробки аграрної реформи П. Скоропадський мав рахуватися, на відміну від А. Денікіна, П. Врангеля, ще й з таким фактором, як присутність окупаційних військ на території Української Держави. Лідери Білого руху Півдня Росії у своїй діяльності з аграрного питання не залежали від позиції Антанти, їхнього командування на Півдні України.

Ще одним спільним моментом цих проєктів було те, що вони передбачали придбання селянами за викуп у власність додаткових угідь. Однак різними були форми розрахунків. Гетьманське законодавство передбачало, що ціноутворенням ділянок буде займатися спеціальна комісія, операції купівлі-продажу регулюватимуться Радою банку та затверджуватимуться міністром фінансів за згоди міністерства земельних справ [19], за денікінським – для відшкодування заподіяних поміщикам збитків, держава випускала білети довгострокової закордонної позички, забезпечені золотом та валютою [15, арк. 84 – 85], за врангелівським – оплата за отримані угіддя вносилася новими власниками натурою – хлібом, який щороку здавався б у державний фонд (з кожної десятини п'ята частина від середньостатистичного врожаю жита чи пшениці). Бажаючі могли сплачувати грошима за ринковою вартістю хліба на момент оплати. За підрахунками, нові власники сплачували б меншу суму, ніж за оренду і через 25 років ставали власниками. Залишалось без змін співвідношення між вартістю хліба, що йшов до держави, і ціною відчуженої десятини. Так, землі до революції, з яких збиралося 40 – 50 пудів, при ціні пуда пшениці 1 крб., коштували 200 – 250 крб.

за десятину. Отже, і до реформи співвідношення було п'ятикратним. Гроші, які надходили до бюджету від селян за землю, витрачалися на компенсацію попереднім власникам [16, арк. 75 – 79].

Важливе місце в запланованих реформах представники Гетьманату, Білого руху Півдня Росії відводили Державному земельному банку. 23 серпня 1918 р. (за іншими даними, 16 липня 1918 р. [20]) було затверджено статут Державного земельного банку, а його діяльність розпочалася 1 вересня 1918 р. [21]. Згідно зі змістом цього документа, він мав виконувати основне завдання – створювати міцні дрібні селянські господарства, надавати їм усіляку підтримку в підвищенні їхньої продуктивності праці. З цією метою банком надавалися позички терміном від 14 до 66,5 років [20]. Банк за свої кошти купував землі, здійснював їхню парцеляцію, продаж. Ціноутворенням ділянок займалася спеціальна комісія, операції купівлі-продажу регулювалися Радою банку та затверджувалися міністром фінансів за згоди міністерства земельних справ. До компетенції банку належали такі питання: перевірка та оцінка висновків у справах купівлі, використання та ліквідація мастків; визначення форм правління землями, що належать банку [19]. Цікаво, що, як за П. Скоропадського, так і за А. Денікіна посаду керуючого банком обіймав Р. Будберг. За проектом О. Билимовича – В. Челіщева (саме вони очолили земельну комісію після підписання А. Денікіним відставки В. Колокольцова), на Державний земельний банк, утворений за рахунок злиття Селянського і Дворянського банків, покладалися такі функції: 1) оцінювання землі, що підлягала купівлі-продажу; 2) розподіл угідь, які внаслідок добровільного чи примусового відчуження перейдуть до банківського земельного фонду; 3) визначення максимального та мінімального розмірів ділянок, що могли придбати селяни у банку [22; 23].

Незважаючи на низку спільних моментів (підтримка міцних одноосібних господарств, їхнє кредитування), що мали місце в діяльності обох банків, існували й серйозні відмінності: 1) за П. Скоропадського банк сам створював свій земельний фонд шляхом купівлі землі в необмеженій кількості, а за А. Денікіна – оцінював, розподіляв, продавав ті угіддя, що внаслідок відчуження переходили до банківського земельного фонду; 2) за гетьмана банк лише перевіряв висновки у справах купівлі, а за Головнокомандувача – розробив методiku оцінювання, сам її здійснював; 3) ціноутворення, що здійснював банк за А. Денікіна, було більше позбавлене бюрократизму, ніж за П. Скоропадського. Це дозволяє стверджувати, що денікінські урядовці, врахувавши уроки гетьмана, значно розширили коло компетенції банку, намагаючись якомога більше пристосувати їх до потреб реальності.

Не останню роль у відновленні сільського господарства урядові кола Української Держави, Особлива нарада та Уряд Півдня Росії відводили його кредитуванню, а також тих галузей промисловості,

що безпосередньо були пов'язані з аграрним сектором, зокрема машинобудування. Гетьманський уряд, розробляючи положення реформи, передбачав відновлення й сільськогосподарського машинобудування. На ці потреби держава кредитувала 20,5 млн. крб. [24]. Особливою нарадою було прийнято рішення про кредитування на 2,5 млн. крб. машинобудівної промисловості для задоволення попиту індивідуальних селянських господарств у реманенті [25]. Отже, заходи гетьмана і цивільних властей білих носили широкомасштабний характер, не обмежувалися питаннями землекористування й землеволодіння.

Якщо оцінювати проекти аграрних перетворень П. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля з позиції їхньої відповідності інтересам українського селянства в аграрному питанні, то, на наш погляд, більше їм відповідав врангелівський проект, трохи менше – денікінський, ще менше – гетьманський. Аргументами на користь такого твердження є: 1) за врангелівським законопроектом легалізувалися селянські самозахоплення землі, за денікінським це визнавалося, однак, не закріплювалося законодавчо, за гетьманським – селяни зобов'язувалися все повернути поміщикам (циркуляр Міністерства внутрішніх справ Української Держави від 18 травня 1918 р., закон вад 14 червня 1918 р.) [16, арк. 75 – 79; 15, арк. 84 – 85; 26, с. 86 – 106]; 2) згідно з третьою редакцією врангелівського проекту аграрної реформи, поміщики повністю усувалися від участі в реформі, їм навіть заборонялося обіймати будь-які посади в місцевостях, в яких розташовувалися їхні маєтності [16, арк. 80 – 81], у варіантах П. Скоропадського й А. Денікіна про це не йшлося; 3) земельні установи, згідно з врангелівським законом від 25 травня 1920 р., користувалися широкими повноваженнями, на відміну від гетьманських – надто бюрократизованих, у яких домінували великі землевласники [26, с. 98 – 106]. Фактично самі селяни через участь у їхній роботі, вирішували земельне питання; 4) врангелівський «Закон про землю» стосувався не лише середньо-заможного та заможного селянства, а й незаможного та малозаможного селянства. Гетьманське та аграрне законодавство Особливої наради ці аспекти залишило поза увагою.

Отже, підсумовуючи викладене вище, маємо підстави стверджувати, що спільними моментами аграрного законодавства П. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля були: а) розуміння політиками сутності реформування – ставка на економічно міцні одноосібні селянські господарства; б) темпи роботи земельних комісій, участь у них тих самих осіб, коло питань, які обговорювалися; в) шляхи реалізації нововведень, що планувалися: кредитування, створення Державного земельного банку, наділення селян землею за викуп; г) розміри угідь одноосібних селянських господарств – 25 десятин.

Відмінність полягала у такому: а) П. Скоропадський міцні селянські господарства вважав опорою Української Держави, А. Денікін, П. Врангель

– російської державності, хоча й відмінної від царської; б) гетьманське аграрне законодавство обмежувало реформу операціями купівлі – продажу землі, аграрне законодавство Особливої наради та Уряду Півдня Росії передбачало примусове відчуження надлишків поміщицьких, державних, церковних, казенних угідь; в) рівень відповідності аграрного законодавства інтересам селянства був вищим у врангелівському, трохи меншим у денкінському, ще меншим у гетьманському; г) відрізнялися механізми земельного ціноутворення, реалізації надлів; д) у своїх конкретних кроках із розроблення проекту аграрних змін П. Скоропадський більше, ніж А. Денкін і П. Врангель, залежав від позиції командування окупаційних військ, великих землевласників.

Список використаних джерел:

1. Дет. про це див., наприклад, Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917 – 1920 років / Л. Радченко. – Х., 1996. – 120 с.; Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.) / В. Солдатенко. – К., 1999. – 508 с.; Грибосєдов С. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / С. Грибосєдов. – К., 2001. – 210 с.; Гнатюк С. Внутрішня політика Гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / С. Гнатюк. – К., 2002. – 249 с.; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.): Монографія / В. Капелюшний. – К., 2003. – 608 с.; Булгаков Ю. В. Життя та діяльність Павла Скоропадського: українська історіографія 1991 – 2011 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Ю. В. Булгаков. – К., 2011. – 17 с.; Тараненко О. Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Тараненко. – Черкаси, 2011. – 20 с. тощо.
2. Державний Вістник. – 16. 5. – 1918. – № 1.
3. Селянське слово. – 25. 6. – 1918.
4. Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – К. – Філадельфія, 1995. – 494 с.
5. Деникин А. Очерки русской смуты / А. Деникин // Вопросы истории. – 1994. – № 4. – С. 80 – 105.
6. Врангель П. Воспоминания барона П. Врангеля: в 2-х тт. / П. Врангель. – т. 1. – М., 1992. – 480 с.
7. Ковальова Н. А. Аграрні комісії Української Держави: участь у розробці земельного питання (серпень-грудень 1918 р.) / Н. А. Ковальова // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – № 106. – С. 65-80.
8. Корновенко С. В. Розробка білогвардійськими урядами А. Денкіна, П. Врангеля проектів земельної реформи (1919 – 1920 рр.) / С. В. Корновенко // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 101-111.
9. Об отставке Колокольцева // Киевская жизнь – 29. 8. 1919. – № 4.
10. Савич Н. Воспоминания / Н. Савич. – СПб, 1993. – 491 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 1061. – Оп. 3. – Спр. 12.

12. ЦДАВОУ. – Ф. 1061. – Оп. 3. – Спр. 13.
13. Ярошевич А. Земля и деревня / А. Ярошевич // Киевская жизнь. – № 4. – 1919.
14. Оболенский В. Крым при Врангеле. Мемуары белогвардейца / В. Оболенский. – М. – Л.: Государственное издательство, 1928. – 88 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 35.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 428.
17. Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923. / Д. Дорошенко: У 2-х тт. – т. 2. – К., 2004. – 340 с.
18. Об отставке Колокольцева // Киевская Жизнь. – 29. 8. 1919. – № 4.
19. Державний Вістник. – 14. 9. – 1918. – № 47.
20. Селянське Слово. – 21. 07. – 1918.
21. Голос Києва. – 3. 09. – 1918.
22. Будберг. Цели и задачи Государственного земельного банка / Будберг // Южный край (далее – Ю. К.) – 30. 10. 1919. – № 118.
23. Будберг. Цели и задачи Государственного земельного банка / Будберг // Ю. К. – 5. 11. 1919. – № 123.
24. Державний Вістник. – 2. 9. – 1918. – № 9.
25. Плетнев В. Что дает крестьянину Добровольческая армия / В. Плетнев // Заря России. – 17. 9. – 1919. – № 1.
26. Клунний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні / Г. Клунний. – Х. : Рад. селянин, 1926. – 180 с.

Корновенко С.В., Морозов А.Г. Аграрное законодательство Гетманата П. Скоропадского и Белого движения Юга России.

Статья посвящена изучению аграрного законодательства Гетманата и правительств Белого движения Юга России. Авторами на основе широкого круга источников раскрыто общее и различное в аграрных законодательствах правительств трёх генералов. Раскрыто различия в аграрных законах Гетманата П. Скоропадского в 1918 г. и гражданских властей Белого движения Юга России.

Ключевые слова: Гетманат П. Скоропадского в 1918 г., Белое движение Юга России, аграрное законодательство, Украинская революция.

Kornovenko S., Morozov A. Agrarian legislation of the Hetmanate of P. Skoropadskiy and White movement of South Russia.

This article is devoted to the study of agrarian legislation Hetmanate and Government White movement in Southern Russia. The author on a wide range of sources the common and different in agrarian laws governments of three generals. Reveals differences in agrarian laws Hetmanate Skoropadskiy in 1918 and the civil authorities of the White movement in Southern Russia.

Keywords: Hetmanate Skoropadskiy 1918, White movement in Southern Russia, agrarian legislation, Ukrainian revolution.

КООПЕРАЦІЯ В ПОЛІТИЦІ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ (квітень – грудень 1918 року)

У статті розкриваються питання політики Української держави гетьмана П.Скоропадського щодо кооперативного руху та взаємовідносини гетьманської адміністрації і кооперації.

Ключові слова: Українська держава, П.Скоропадський, кооперація, кооперативний рух.

Однією з помітних тенденцій суспільного життя часів правління гетьмана Павла Скоропадського була активна діяльність кооперативного руху. Гетьманський уряд застав добре розвинену кооперативну мережу, з великими фінансово-торговельними потужностями та вже сформованими відносинами з певними політичними силами. У часи правління гетьмана в Наддніпрянській Україні діяло 15 – 18 тис. кооперативів та більше 200 їхніх союзів [1, арк.1, 39]. Кооперативна мережа 1918 року забезпечила, за різними даними, від 28% до 40% товарообігу [2, с.51.]. Представники кооперативних установ мали тісні зв'язки з політичними партіями, причетними до створення Центральної Ради, провідні кооператори очолювали центральні відомства УНР [3, с. 181; 4, с. 73; 5, с. 26-29; 6, с. 36; 7, с. 34; 8, арк.7]. За таких умов ні гетьманська влада, ні кооперація не могли уникнути вивіреної позиції щодо одне одного, від якої залежали їхні перспективи. Проблеми взаємостосунків кооперативних організацій та урядових інституцій Української держави Павла Скоропадського розглядалися в працях вітчизняних істориків П.Ф.Височанського, І.Витановича, В.І.Марочка та інших [3; 9; 10]. Дотувався до вивчення порушеної проблеми і автор цих рядків [11]. Мета нинішньої розвідки – звернути увагу наукової громадськості на існування в умовах революційної доби потужної самодіяльної господарської організації – кооперації – та з врахуванням нових напрацювань, здійснених після попередніх розробок теми, показати взаємовідносини кооперативного руху і гетьманської влади, а також фінансово-економічний стан кооперативної мережі в 1918 році.

Кооперативна громадськість своїми політичними уподобаннями тяжіла до демократичного республіканського ладу і за часів Центральної Ради надавала йому допомогу. Прихід до влади Павла Скоропадського був сприйнятий одноозначно негативно. Однак, поява нового режиму не позбавила кооператорів бажання активно впливати на перебіг політичних подій і вони розпочали відвертий діалог з урядовими колами з метою доведення правильності своєї позиції щодо державних і суспільних проблем.

Відразу після встановлення гетьманської влади на надзвичайній

наradі Центрального українського кооперативного комітету (ЦУКК) було вирішено налагодити безпосередній зв'язок з німецькою адміністрацією і не допустити входження до нового уряду реакційно налаштованих політиків. Спеціальна кооперативна делегація відвідала посла Німеччини в Україні А.Мумма і звернула його увагу на небажані наслідки, до яких може призвести реакційний внутрішньополітичний курс. Посол завірив представників кооперації, що у гетьмана немає радикальних намірів і при бажанні до складу уряду могли б ввійти соціалісти [12, с.47].

Приїом кооперативної делегації послом Німеччини свідчить про визнання кооперації вагомим фактором політичного життя. За твердженням голови ЦУКК Бориса Мартоса, саме візит кооперативної делегації був причиною прилюдного роз'яснення напрямків діяльності нового уряду [12, с.47]. Німецьке командування було стурбоване тим, що в уряді П.Скоропадського немає представників популярних українських політичних партій [13, с.144] і зауваження Мумма щодо можливості входження соціалістів до гетьманських владних структур може здатися не випадковим з огляду на зв'язки кооперативної громадськості з українськими лівими партіями.

Активне обговорення політичної ситуації, що склалася в Україні відбулося у травні 1918 року на III-му Всеукраїнському кооперативному з'їзді. У порядок денний були внесені питання про участь кооперації у політичній діяльності та ставлення кооперації до економічної політики уряду. У ході роботи з'їзду делегати чітко відокремили правлячий політичний режим від національних інтересів України. Останні, на їхню думку, полягали у створенні демократичної незалежної української республіки з потужною економікою, побудованою на кооперативних засадах та принципах соціальної справедливості. На з'їзді лунали відверті гасла: «Повне скасування здобутків революції», «...нехай живе вільна Українська республіка!!!», тощо. Постанови з'їзду констатували «невідповідність сучасного уряду інтересам України» та «протидержавний ... характер» політики гетьмана П.Скоропадського [12, с.55, 88-89, 125].

З'їзд запропонував програму стабілізації економічної ситуації в державі. При цьому кооператори виявили готовність взяти на себе відповідальність за вихід країни із кризи. У доповіді політико-економічної секції з'їзду говорилося, що «До уряду мусять бути притягнуті дійсно творчі сили. А їх повинна дати кооперація» [12, с.97, 125]. Аналогічні настрої продемонстрував й інший всеукраїнський кооперативний форум – з'їзд інструкторів кооперації, що відбувся в липні 1918 року [14, с.41; 15, с.330-331].

Гетьманська влада у своєму ставленні до кооперації максимально враховувала усі аспекти її можливостей. Урядовці для вирішення своїх проблем об'єднувалися у споживчі товариства і навіть створили

кооперативний союз під назвою «Уряд-Спілка» [16, арк.13]. Гетьман з прихильністю ставився до цієї організації і з його санкції було асигнувано 2 млн. крб. для кредитування кооперативів чиновників [17, арк.9]. Були й заяви П.Скоропадського про необхідність розвитку кооперації як такої [18, с.4].

Однак, у цілому ставлення до кооперативного руху з боку гетьманських властей та австрійських і німецьких військ відзначалося взаємністю. Щоправда для останньої у влади було значно більше можливостей, ніж у кооперації. Характерними стали випадки пограбування і реквізиції майна кооперативів та арешти кооперативних діячів. Ряд кооператорів було заарештовано без пояснення причин і пред'явлення звинувачень. У їх числі голова правління Глухівського кооперативного союзу Гузеев, член правління Гостомельського споживчого товариства І.Сапоненко, заступник голови правління Подільського кредитного союзу П.Видибіда, завідуючий промисловим відділом Дніпросоюзу Ф.Чопівський, група кооперативних інструкторів подільських союзів, а також один із авторитетних діячів кооперативного руху на Поділлі І.Ч.Зборовський [19, с.78].

Блочне відобразилося на роботі кооперації й конфіскації, обшуки і пограбування. Зокрема, у Дніпровського союзу споживчих товариств (Дніпросоюз) було забрано приміщення інструкторського відділу [20, с.31]. У Островського товариства Васильківського повіту німецькими військами було конфісковано різних цінностей на суму більше 26,5 тис. крб. Сильно постраждала кооперація Сквирського повіту, де австро-німецькі військові власті наклали на місцеве населення контрибуцію [21, с.237]. Значні збитки німецькими підрозділами були завдані Ново-Маревському кредитному товариству та Бахмутському кредитному союзу [19, с.78-79]. Постраждали від нападів іноземних військ члени Єлисаветградського кредитного союзу кооперативів. Зокрема, австрійськими солдатами було пограбоване Надлакське кредитне товариство. У нього було забрано близько 8,5 тис. крб., цінні папери на суму 500 крб. і вся документація. У Пісчано-Бродського кредитного товариства австро-німецький загін за допомогою зброї взяв під розписку близько 11 тис. крб. Напад іноземних військ зазнало Янопольське кредитне товариство, у результаті якого була розбита каса і забрано всі гроші [22, арк.12-18]. У Олександрійського споживчого товариства австро-німецькі війська з березня по липень 1918 року реквізували різного товару на суму близько 6 тис. крб. [23, арк.33].

Негативно позначалося на роботі кооперації і створення властями різного роду перешкод організаційно-господарській діяльності. Зокрема, німецьке командування втручалось в організацію торгівлі тютюном Конотопського союзу кооперативів [24, с.4]. Міністерство фінансів послідовно чинило опір кредитуванню Державним банком Українського народного кооперативного банку (Українбанк) [25, с.38].

Миловарний завод Дніпросоюзу кілька разів опечатувався властями, через що не зміг налагодити виробництво своєї продукції [19, с.80]. Поширення набули заборони проводити збори членів кооперативних товариств і союзів [26, с.82-83].

Воснові такогоставлення до кооперації безперечно лежала соціально-політична спрямованість гетьманського режиму. Кооперативний рух, який був зв'язаний з широкими верствами українського суспільства і політичними силами, що відстоювали їх інтереси, не міг викликати його симпатії. Для гетьманської влади, яка стала на шлях задоволення прагнень великих власників, українська кооперація виявилася у соціальному і політичному відношенні чужою. Кооперативні установи привертати пильну увагу гетьманських спецслужб. Архівні матеріали свідчать про таємний нагляд агентури Міністерства внутрішніх справ над Дніпросоюзом. За її даними, «в Дніпросоюз ввійшли переважно партійні працівники» і тому можливий відхід цієї організації від господарської та культурно-просвітницької діяльності [27, арк.29]. Очевидно, що й інші кооперативні установи вивчалися спецслужбами на предмет лояльності до гетьманської влади.

Численні утиски кооперації з боку владних структур змусили ЦУКК звертатися із скаргами до уряду. Однак, урядові інстанції жодного разу не удостоїли вищу кооперативну установу України навіть формальною відповіддю. Таке ж ставлення було й до різного роду пропозицій кооперативних установ відносно нормалізації економічного життя в країні [19, с.79].

Відсутність будь-якої реакції з боку уряду змусила ЦУКК звернутися з доповідною запискою безпосередньо до гетьмана. У ній обґрунтувалася велика роль кооперації в економічному житті України, наводилися випадки утисків з боку гетьманської адміністрації та іноземних військ, а також подавався аналіз становища кооперації у взаємозв'язку з соціально-політичною ситуацією, що склалася в країні. Зокрема, говорилося: «Великі земельні власники і капіталісти різної марки (Протофіс) вбачають в кооперації свого запеклого ворога і всіма силами намагаються як не знищити, то хоч значно збезсилити кооперацію. Попри економічних причин, вони керуються також і мотивами політичними. Річ у тому, що на Україні кооперативний рух був завше щиро демократичним і національним, дякуючи чому українська демократія мала в кооперації базу для економічного і національного зміцнення народу. Торговельний апарат, капітал і економічна освіта — величезні чинники розквіту і збагачення держави в руках чужинців — євреїв, поляків і великоросів, що дає їм можливість стояти на перешкоді всім заходам, як уряду, так і народу, до зміцнення нашої молоді держави» [19, с.77-78]. Отже, українська кооперація в особі ЦУКК відверто висловила своє ставлення до створеної гетьманською владою соціально-політичної ситуації і чітко окреслює свою власну політичну позицію.

Подібні думки часто звучали на кооперативних зборах і нарадах. Яскравим прикладом цього є виступ голови ради Українбанку Ф.Крижанівського на зборах акціонерів, в якому так оцінювалася політична ситуація і роль, яку в ній повинна відіграти кооперація: «Ми маємо Українську державу, але без української нації. Український народ усунений від державного будівництва. Отже нам предстоїть велика боротьба» [28, с.9].

Слід зазначити, що незважаючи на явну ворожість гетьманського режиму до кооперативного руху, з компетентністю і професіоналізмом його діячів, влада, очевидно, не могла не рахуватися. Попри всі симпатії уряду до представників приватного капіталу, він не зміг утриматися від використання кооператорів при вирішенні загальнодержавних проблем. Про це свідчить входження голови Українбанку Х.А.Барановського до складу української делегації з укладення мирної угоди з Радянською Росією [Див.: 29, с.9, 35, 37 та ін.], залучення співробітників згаданого банку Коваля і Наконечного до роботи державній делегації України за кордоном у справі налагодження імпорту товарів з Європи [30, с.25]. Високе становище товариша міністра торгівлі і промисловості посів автор прийнятого в березні 1917 року кооперативного закону С.В.Бородаєвський [3, с.187; 31, с.99]. Працювали у державних установах й інші кооперативні діячі [32, с.3].

Зростаюча непопулярність гетьманського режиму та великі соціально-економічні потужності кооперації змусили урядові кола восени 1918 року шукати з нею порозуміння. 11 вересня під головуванням товариша міністра земельних справ П.В.Брунста за участю представників ряду міністерств та всукраїнських кооперативних союзів відбулася нарада у справі з'ясування відносин між кооперацією і урядом. Були розглянуті питання, пов'язані з умовами діяльності кооперації, допомогою їй з боку держави та координації роботи органів влади і кооперативних установ [19, с.65-66]. Згідно з досягнутими домовленостями держава відмовлялася від будь-якого втручання у справи кооперативного руху, визнавалася повна самодіяльність кооперативної системи та необхідність сприяння її роботі з боку державних інституцій.

Кооперативна громадськість піддавала сумнівам можливість виконання гетьманською владою досягнутих угод. Однак, подальший розвиток подій показав, що у відносинах між кооперацією і урядовими колами все ж таки наступив період деякого порозуміння. Започатковані позитивні зрушення у стосунках кооперативних установ з урядом мали своє продовження. Державний банк поставив на порядок денний питання про налагодження кредитування кооперації [33, с.125-126]. 21 листопада 1918 року міністр фінансів затвердив постанову ради Держбанку про надання з 1-го січня 1919 року кредитним кооперативним союзам короткострокових позик. 2 грудня 1918 року на нараді представників центральних кооперативних організацій і

уряду було прийнято рішення про створення при Міністерстві торгівлі і промисловості «Кооперативної ради», яка б займалася проблемами розвитку кооперації. До її складу мали увійти представники від кооперативних установ та міністерств фінансів, земельних справ, торгівлі і промисловості [34, с.179-180].

Необхідно зазначити, що розробка питань, пов'язаних з кредитуванням кооперації, здійснювалась під безпосереднім керівництвом досвідченого кооператора і водночас товариша міністра торгівлі і промисловості С.В.Бородаєвського [33, с.125]. Займаючи високу державну посаду, він доклав багато зусиль для нормалізації відносин між кооперацією і урядом [31, с.101-102].

Порозуміння між урядом і кооперацією хоч і було обумовлено кризою гетьманського режиму, однак воно вказує, що кооперативний рух був одним із тих факторів, від якого залежало існування влади П.Скоропадського. Економічні можливості кооперації, послідовне відстоювання нею свого місця і ролі в житті держави — все це виявилось вагомим аргументом у стосунках з гетьманським режимом.

Слід також зазначити, що незважаючи на в цілому несприятливі умови роботи кооперації, характер ситуації в Україні за часів гетьманату мав і певні позитивні риси. Характер правління Павла Скоропадського, будучи частиною епохи жорстоких громадянських конфліктів, не давав можливості розгортання масштабного соціально-політичного протистояння, не дозволяв розчленувати українські землі лініями фронтів, стримував фінансово-економічний хаос та розпад транспортних комунікацій, що сприяло розгортанню кооперативного будівництва. У цей час продовжувалося зміцнення, заснованих у 1917-му – на початку 1918 року, загальнонаціональних кооперативних центрів: ЦУККу, Централу, Українбанку, Дніпросоюзу [Див.: 20, с.27]. Відбувалося й заснування нових всеукраїнських кооперативних установ. У липні 1918 року був затверджений статут Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу і наприкінці вересня цього ж року він розпочав свою роботу [20, с.32; 35, с.35]. Важливе місце у кооперативній системі України посів і створений в грудні 1918 року Кооперативний фінансовий комітет [36, арк.39; 37, арк.3].

Важливою віхою в житті української кооперації став курс на оволодінням промисловим виробництвом. Кооперативні союзи в 1918 р. мали у власності щонайменше 40 промислових підприємств [38, с.86]. Серед них – галетні і макаронні фабрики, друкарні, хлібопекарні [39, с.92], мебельні фабрики, заводи з ремонту і виробництва сільськогосподарських машин [33, с.120], тютюнові фабрики, миловарні заводи, маслозаводи, взуттєві фабрики [40, с.369]. Серед заходів по створенню кооперативної промисловості найбільш помітне місце займала купівля Централом Акціонерного товариства заводів сільськогосподарських машин І.І.Гена в Одесі [41, с.21], яке існувало

з 1854 року і за своїми виробничими потужностями та обладнанням вважалося одним із кращих у Європі [42, арк.72].

Власне, вся сукупність обставин діяльності кооперації в період правління П.Скоропадського не призупинила її розвитку. У подальшому обсяги роботи кооперативної мережі дорадянської епохи, у тому числі й часи гетьманату, виступали, свого роду, прикладом для наслідування. Відомий кооперативний діяч 1910-х – 1920-х років П.Ф.Височанський, визначаючи орієнтири кооперативного будівництва в умовах НЕПу писав, що в 1921-1922 роках обороти правобережної контори Всеукраїнського центру споживчої кооперації були в п'ять разів меншими, ніж у Полтавської спілки споживчих товариств за 1918 рік [43, с.24].

1918 рік у розвитку української кооперації був відзначений зміцненням її організаційно-господарських структур, консолідацією кооперативної громадськості на принципах боротьби за національну державність, демократію, наполегливою працею по вирішенню соціально-економічних проблем народу. Однак, гетьманський режим, очевидно, не розглядав кооперацію як засіб реалізації своєї соціально-економічної політики чи політичного союзнака. Водночас і кооперативна громадськість не приховувала несприйняття соціально-політичного курсу гетьмана П.Скоропадського. Обидві сторони відверто обстоювали свої позиції, що призводило не лише до ідейної конфронтації, а й репресивних заходів з боку гетьманської адміністрації та австрійських і німецьких військ. Проблема витривалості влади гетьмана зумовлювала її шлях до порозуміння з кооперативним рухом. Однак, процес налагодження взаємоприйнятних відносин в силу завершення правління П.Скоропадського не зміг набути практичного значення ні для кооперації, ні для гетьманського режиму.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.206. – Оп.1. – Спр.213.
2. Фомицкий В. Кооперация в условиях НЭПа / В.Фомицкий // Українська кооперація. – 1923. - №1-2. – С.49-55.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І.Витанович. – Нью-Йорк: ТУК, 1964. – 624 с.
4. Кооперативна хроніка // Сільський господар. – 1920. - №1-12. – С.72-82.
5. Местная хроника // Кооперативное слово. – 1917. - №10-12. – С.26-32.
6. Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А.Г.Морозов. – Черкаси: ЦНТІ, 1993. - 274 с.
7. Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 – початок 30-х років ХХ століття): дис. ...канд. іст. наук / І.П.Прокопенко. – К., 1992. – 184 с.
8. ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.120.
9. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації. В 2-х ч.ч. / П.Височанський. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925.

10. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929 рр.) / В.І.Марочко. – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.
11. Фареній І.А. Український кооперативний рух у період 1917-1920 років (історичний аспект): дис. ... канд. іст. наук / І.А.Фареній. – Черкаси, 1999. – 184 с.
12. Третій Всеукраїнський загальнокооперативний з'їзд у Києві (протоколи, доклади, постанови та інші матеріали). – К.: Друкарня Союзбанку, 1918. – 134 с.
13. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т.Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
14. З кооперативних з'їздів та нарад // Сільський господар. – 1918. - №3-4. – С.40-42.
15. Малицький Н. Інструктора по кооперації і політика / Н.Малицький // Южный кооператор. – 1918. - №13-14. – С.330-332.
16. ЦДАВО України. – Ф.1114. – Оп.1. – Спр.2.
17. ЦДАВО України. – Ф.1114. – Оп.1. – Спр.1.
18. Речь гетьмана хліборобам // Кооперация и жизнь. – 1918. - №1. – С.3-4.
19. Хроніка // Українська кооперація. – 1918. - №3. – С.65-80.
20. Кооперативна хроніка // Сільський господар. – 1918. - №10. – С.26-35.
21. Лозовый А.Н. Кооперация и национальный вопрос на Украине / А.Н. Лозовый // Кооперация в СССР за десять лет. – М., 1928. – С.224-241.
22. ЦДАВО України. – Ф.2199. – Оп.1. – Спр.61.
23. ЦДАВО України. – Ф.1118. – Оп.1. – Спр.3.
24. Табачная история // Кооперация и жизнь. – 1918. - №7. – С.4 -5.
25. Новий етап в боротьбі Москви з Україною // Українська кооперація. – 1919. - №1. – С.37-48.
26. Хроніка. Кооперативний рух на Україні // Українська кооперація. – 1918. - №2. – С.74-83.
27. ЦДАВО України. – Ф.2586. – Оп.1. – Спр.48-а.
28. Крижанівський Ф. Український народний кооперативний банк за перших вісім місяців його існування / Ф.Крижанівський // Бюлетень Українського народного кооперативного банку. – 1918. - №4-5. – С.7-11.
29. Мирні переговори між українською державою та РСФРР. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. – 369 с.
30. З життя банку // Бюлетень Українського народного кооперативного банку. – 1918. - №4-5. – С.25-26.
31. Литвиненко А. Огляд кооперативного життя / А.Литвиненко // Українська кооперація. – 1919. - №1. – С.94-102.
32. Сазонів В. Кооперація і держава / В.Сазонів // Українська кооперація. -1918. – №3.-С.3-5.
33. Хроніка. Кооперативний рух на Україні // Українська кооперація. – 1918. - №4. – С.119-124.
34. Хроніка. Кооперативний рух на Україні // Українська кооперація. – 1918. – №5-6. – С.175-183.
35. З кооперативних з'їздів та нарад // Сільський господар. – 1918. - №8. – С.34-37.
36. ЦДАВО України. – Ф.271. – Оп.1. – Спр.2.
37. ЦДАВО України. – Ф.1509. – Оп.1. – Спр.24.

38. Попов О. Теорія та українська практика продукційного будівництва кооперації / О.Попов // Українська кооперація. – 1919. - №5-6. – С.85-100.

39. Из литературы и жизни отечественной и заграничной кооперации // Кооперативная жизнь. – 1918. - №2. – С.90-94.

40. Хроника // Южный кооператор. – 1918. - №13-14. – С.366-372.

41. Из жизни и литературы отечественной и заграничной кооперации // Кооперативная жизнь. – 1918. - №4. – С.17-22.

42. ЦДАВО України. – Ф.313. – Оп.1. – Спр.69.

43. Высочанский П. О кооперативной торговле / П.Височанський // Журнал Киевского губернского экономического совещания. – 1922. – декабрь. – С.22-26.

Фарений И. А. Кооперация в политике гетманского правительства (апрель – декабрь 1918 года).

*В статье раскрываются вопросы политики Украинской державы гетьмана П.Скоропадского по отношению к кооперативному движению, а также взаимоотношения гетманской администрации и кооперации. **Ключевые слова:** Украинская держава, П.Скоропадский, кооперация, кооперативное движение.*

Farenij I. Cooperation in the Hetman's government policy (April - December 1918).

The article describes the policy-Ukrainian hetman P.Skoropadskogo powers in relation to the co-operative movement, as well as the relationship. Hetman's administration and co-operation.

Keywords: *Ukrainian State, P.Skoropadsky, cooperation, co-operative movement.*

ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА П. СКОРОПАДСЬКОГО І КООПЕРАТИВНИЙ РУХ: НА ПЕРЕХРЕСТІ ІНТЕРЕСІВ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

У статті досліджується культурно-просвітницька діяльність кооперації періоду існування Української держави. Аналізуються основні принципи взаємодії кооперативних установ з гетьманським урядом. Наголошується на спільності інтересів української кооперації та уряду П. Скоропадського у сфері освіти та культури, попри ідеологічні розходження фігурантів історичних подій.

Ключові слова: гетьманат П. Скоропадського, Українська держава, кооперативний рух, культурно-просвітницька діяльність.

Кооперативний рух в Україні революційної доби 1917 – 1920 рр., являв собою економічно потужну та авторитетну силу, до якої апелювали практично всі уряди, що змінювали один одного на тому відрізку історії. В українській історіографії існує практично однастайна оцінка щодо значної допомоги, яку в тих непростих умовах кооперація надавала в заготівлі продовольства, його розподілі серед населення, забезпеченні споживачів товарами першої необхідності [1].

Природно, що результати та успіхи у діяльності кооперації багато в чому залежали від того, як складались її стосунки з різними політичними урядами. З боку провідників кооперації офіційно лунали заяви про політичний нейтралітет [2, с. 25], хоча кооперативний рух неодмінно перебував у вирі політичних подій. Як наголошував П. Височанський: «Не можна говорити про нейтральність кооперації. Кооперація не тільки не стала осторонь політичної боротьби, а навіть зробилась одним з активних її чинників» [3, с. 127]. Політизація кооперативного руху знаходила свій прояв у різних формах, зокрема загостренні ідейної боротьби в самому русі, що зумовлювалось тими розбіжностями в національній орієнтації, які виявилися ще в момент зародження кооперації. Вже тоді дехто з кооператорів вважав, що розвиток кооперації в Україні сприятиме її національно-культурному відродженню. Під впливом самостійності, проголошеної у 1918 р., українська державно-політична орієнтація в кооперативному русі значно посилилася, очолювана такими об'єднаннями як Дніпросоюз, Українбанк, Централ, Страховий союз, Книгоспілка, Кооперативний комітет. Найбільш сприятливими для кооперації, особливо національно орієнтованої, були 1917 та 1918 роки, оскільки саме тоді з'явилися передумови для інтенсивного розвитку кооперативного господарства. Щодо відносин української кооперації з гетьманським урядом, то вони позначалися складною конфігурацією. З огляду на розбіжності у поглядах стосовно ключових питань соціально-

економічних перспектив розвитку це було цілком природним. Гетьманат П. Скоропадського, як констатує В. Солдатенко, «став справжньою альтернативою планам соціальних і національних перетворень, якими буквально марили соціалістичні сили, круто змінив вектор прогресивного поступу, став спробою наочної реалізації політико-правової моделі суспільного устрою, в основі якої лежала філософія повернення до здавна відомих, випробуваних людством цінностей у поєднанні з національно-специфічними традиціями, що здавалося, також назавжди відійшли в минуле» [5, с. 203]. Та, не зважаючи на протиріччя, які одразу проявилися після проголошення Української держави, кооперації не лише вдалось зберегти себе, але й досягти значних успіхів. На думку І. Витановича, за часів правління П. Скоропадського кооперація мала змогу без особливих перешкод «закріплити» свою організацію й економічні позиції [6, с. 190].

У цей час М. Туган-Барановський – один з теоретиків і організаторів національного кооперативного руху обґрунтовував необхідність створення незалежних кооперативних центрів. «Здавалось би, що таке питання – писав він, – і виникати не повинно, бо, коли існує Україна, український народ, українська держава, коли існує українська кооперація, то вона мусить мати свої національні центри... Країна з 30 мільйонами населення досить велика і потребує своїх самостійних центрів громадської самодіяльності, з другого боку – підвласність цих центрів Москві означало б повернення до того безглузкого централізму і бюрократизму, яким характеризувалась Російська імперія, що являла найбільш неприродно утворену державну організацію, яку тільки можна собі уявити» [4, с. 36].

Одним з пріоритетних напрямів у діяльності української кооперації являлось підвищення культурного і освітнього рівня населення. Лідери та теоретики кооперативного руху послугоувались тим, що лише освічене українське громадянство має шанс вибороти собі умови для гідного життя. На хвилі революційних подій 1917 – 1920 рр. це питання набуло особливої загостреності. На думку кооператорів, від рівня культури, свідомості та освіти суспільної більшості залежала майбутня доля української держави. Водночас ініціативи уряду П. Скоропадського, спрямовані на розвиток освіти та культури в Україні, надавали шанс знайти спільні точки дотику на цьому ґрунті.

Співпраця кооперативних організацій з гетьманським урядом на короткому проміжку історії є яскравим прикладом доцільності компромісів заради пріоритетності державних та народних інтересів. Попри наявність протиріч, принципові ідеологічні розходження та критичне ставлення кооператорів до гетьманської політики, сторонами робилися кроки назустріч один одному.

У цей час, а саме у червні 1918 р., починає виходити часопис «Кооперативна зоря» – друкований орган Дніпросоюзу – одного

з провідних кооперативних об'єднань. Серед ключових ідей, сформульованих на сторінках перших чисел цього видання, прискіплива увага зверталась на поширення освіти. «Ми бідні через те, що темні, - говорилося у редакційній статті, – ...давними народними ворогами ми маємо: народні злидні, розпорошеність сил і вчинків і безпросвітну народну темряву» [7, с. 2]. Особливий наголос українська кооперація робила на вихованні національно-патріотичних почуттів, відкрито захищаючи національні інтереси, підкреслюючи, що одне з головних тогочасних завдань полягало у «завзятій боротьбі з некультурністю та національною несвідомістю народних мас» [7, № 7–8, с. 32]. Цим стратегічним задачам була підпорядкована організаційна структура кооперативних об'єднань. Наприклад, серед семи відділів Дніпросоюзу, три, а саме культурно-просвітній, видавничий, редакційний, займалися безпосередньо питаннями поширення культури та освіти серед населення.

Пріоритетним напрямком культурно-освітньої діяльності кооперації була фінансова підтримка освіти. Неодноразово наголошувалось, що головною роботою має бути просвітництво, спрямоване на пробудження національної свідомості. Кооператори взяли під свій контроль опіку над школами й університетами, дбаючи про кошти для навчальних закладів. На засіданні Ради Ревізійної комісії та правління Дніпросоюзу у вересні 1918 р. було прийнято рішення створити національно-освітній фонд допомоги середнім сільським школам та асигнувати у цей фонд 10 тис. крб. [7, № 15, с. 27]. Одночасно було ухвалено рішення щодо створення стипендій для шкіл різних рівнів, зокрема йшлося про надання допомоги у розмірі 3 тис. крб. Ржищівській українській гімназії. Водночас висувалося завдання заснування кооперацією нових шкіл та зверталась увага на необхідність активної участі кооперативних інституцій у загальному та культурно-національному вихованні молоді.

Важливим напрямом кооперативної діяльності визначалась робота по організації кооперативної освіти в Україні, яка до того часу практично була відсутня. На загальних зборах Дніпросоюзу, що відбулися у кінці червня 1918 р., було прийнято постанову «Про заснування Союзом кооперативної школи ім. В. Доманицького», а вже у жовтні 1918 р. відбулося її урочисте відкриття, у якому взяли участь не тільки члени Правління та Ради Дніпросоюзу, але й представники інших центральних кооперативних установ. Основне завдання школи полягало у підготовці фахівців із споживчої кооперації. У вітальних промовах наголошувалось, що з відкриттям цього закладу кооперація робить великий крок вперед, забезпечуючи себе свідомими і підготовленими кадрами [7, № 22–23, с. 16]. Більш того, було прийнято рішення про відкриття кооперативного інституту у Києві. Для реалізації цього проекту правління Дніпросоюзу, керуючись

постановою Другого кооперативного з'їзду про заснування спеціальних фондів майбутнього інституту, звернулось до споживчих товариств з проханням відрахування коштів.

Одним із шляхів поширення кооперативної освіти була організація кооперативних курсів. Вони передбачали, як надання спеціальних знань з організації кооперативної праці, так і підвищення загального рівня освіти українських громадян.

Значна підтримка з боку кооперативних інституцій надавалась університетській освіті, зокрема відкритому за часів правління П. Скоропадського університету у Кам'янець-Подільському. На засіданні Ради Українбанку було вирішено виділити на потреби університету 25 тис. крб. Таку ж суму асигнував цьому університету і Дніпросоюз [7, № 18–19, с. 44]. Окрім того, було засновано стипендію ім. Д. Марковича, на яку обидві установи – Дніпросоюз та Українбанк – виділили по 5 тис. крб. [7, № 20–21, с. 29]. Товариствам допомоги незможним студентам, створеним при Київському і Кам'янець-Подільському університетах, Українбанк перерахував по 25 тис. крб. [7, № 18–19, с. 44; № 20–21, с. 28].

Культурно-просвітницька діяльність кооперації не обмежувалась лише фінансовою підтримкою освітніх закладів. Кооператори справедливо вважали, що одним з найважливіших шляхів підвищення рівня освіти являлось видавництво книг та їхнє розповсюдження серед населення. З огляду на це, видання книг, організація книжкових складів, відкриття книгарень включалось до переліку першочергових завдань кооперації.

29 травня 1918 р., тобто через місяць після приходу до влади П. Скоропадського, було створено Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз. В установчих зборах інституції взяли участь представники Дніпросоюзу, Централу, Київського, Одеського, Херсонського кредитових союзів, Вінницького, Бершадського, Смілянського, Жабокрицького споживчих союзів, Верхньо-Дніпровського та Таращанського «мішаних» союзів, Херсонського кооперативу «Українська книгарня» і споживчого товариства співробітників Міністерства земельних справ. У коментарях, якими супроводжувалась робота установчих зборів, відзначалось, що перед Всеукраїнським Кооперативним Видавничим Союзом «розгортаються безмежні обрії для корисної роботи у справі постачання населенню духовної страви – книжки», наголошувалось, що «український громадянин не повинен виховуватися на книжках чужої мови, а значить – на чужій культурі» [7, № 7–8, с. 13–14]. У заявах учасників зібрання неодноразово акцентувалась увага та лунала думка стосовно забезпечення українського громадянина «гарною, по можливості дешевою книжкою».

На установчих зборах обговорювалось також питання щодо придбання власної друкарні і планувалось виділити на ці потреби

300 тис. крб. Особливо наголошувалось на необхідності видання книг для села. Для визначення книжної тематики передбачалось створення літературно-наукової колегії, до складу якої мали запросити відомих українських учених та письменників. Книги, що друкувалися кооперативними видавництвами, охоплювали проблеми філософії, світової та української історії, економіки. Підвищена увага приділялась виданню книг, присвячених різним аспектам діяльності кооперації, історії кооперативного руху тощо. Перші результати видавничої діяльності кооперації були більш, ніж промовистими, а саме, вже у червні 1918 р. обіг книжкових складів Дніпросоюзу перевищував 500 тис. крб.

Більшість кооперативів на той час мали у своїй структурі культурно-просвітні відділи, які опікувалися організацією різноманітних заходів, спрямованих на підвищення рівня освіти та культури. Практично жодна тогочасна подія культурного спрямування не обходилась без участі кооперації. Зокрема, Українбанк та Дніпросоюз асигнували по 1 тис. крб. на організацію урочистих заходів, присвячених пам'яті М. В. Лисенка та його творчості.

У жовтні 1918 р. у «Кооперативній зорі» було надруковано звернення до культурно-просвітнього відділу Дніпросоюзу стосовно налагодження театральної справи. «Тепер, коли серед широких верст українського народу провадиться інтенсивна культурно-освітня праця, не можна легковажити таке могутнє культурне знаряддя, як театр, – говорилося у зверненні. – Тому-то кооперативи, які мають своїм завданням дбати не тільки про матеріальний добробут, а й про духовний розвиток своїх членів, повинні звернути увагу на народний театр» [7, № 6, с. 25].

Передбачалось, що допомога театру з боку Дніпросоюзу мала виявлятися у формі ідейного керування народним театром, інструктування союзів, видання книжок по театру, улаштування майстерень для вироблення декорацій, відряджень на місця лекторів, скликання з'їздів діячів українського народного театру тощо. З метою підтримки українського театрального мистецтва Дніпросоюз вступив у товариство «Вільний театр» і придбав паїв на 5 тис. крб. Під безпосередньою опікою Дніпросоюзу було утворено товариство «Молодий театр», на рахунки якого надходили кошти від бажаючих підтримати українській театр.

У центрі уваги кооператорів перебувала також підтримка кінематографа, оскільки він, як вважалося, дозволяв «найлегше і найшвидше внести освіту у широкі народні кола». У 1918 р. у Києві за ініціативою громадських інституцій, діячів та фахівців сцени було організовано пайове товариство «Українфільм», яке поставило своїм завданням створювати та розповсюджувати в Україні кінострічки наукового та загальнокультурного змісту. Першим кроком на шляху до

реалізації кінематографічного проекту стало придбання на Лук'янівці приміщення з кінолабораторією, де планувалось налагодити виробництво фільмів. Дніпросоюз став одним з головних членів цього товариства, придбавши паї загальною вартістю на 50 тис. крб. Примітно, що правління цього кооперативного об'єднання направило за кордон своїх представників для закупівлі кінематографічних апаратів та звернулось до всіх кооператорів з проханням підтримати своїми пайовими внесками нове культурно-просвітнє підприємство. У статуті товариства зазначалося: «Для досягнення своїх завдань товариство буде фабрики та заводи позитивних та негативних фільмів, апаратів, хімічних продуктів, закладає кіностудії, ательє, декораційні та костюмні майстерні, організує артистичні групи, одкриває агентурні та прокатні контори, складові комори, крамниці, буде й орендує кінотеатри, улаштує лекції, відчити рефератів, курси, бібліотеки, музеї і т. д.» [7, № 16–17, с. 25].

Одним із засобів підвищення рівня освіти та свідомості українського громадянства було активне використання кооперативної преси. Саме 1918 рік став рекордним щодо кількості кооперативних видань, які виходили. Крім провідних кооперативних часописів («Кооперативна зоря», «Українська кооперація»), з'явилися чисельні вісники, бюлетені кредитної, сільськогосподарської, робітничої кооперації. Серед них найбільш популярними та поширеними були такі, як «Комашня» (орган кредитної кооперації), «Бюлетень Українського кооперативного банку», «Сільський господар» (друкований орган Централу).

Культурно-просвітницька робота серед українського громадянства, яку кооперація вважала однією з першочергових і найважливіших, за часів існування Української держави П. Скоропадського набула особливої активності. Завдяки збалансованій політиці у цій сфері обох фігурантів історичних подій – кооперації та гетьманського уряду – вдалося втілити у життя низку заходів, спрямованих на підвищення рівня освіти, загальної та національної культури українського суспільства. Ця робота тільки розпочиналася у широкому загальнодержавному масштабі і, очевидно, потрібний був час, аби стали відчутними її результати. На жаль, історія не надала можливості для втілення далекосяжних планів ані українській кооперації, ані гетьману П. Скоропадському.

Список використаних джерел:

1. Височанський В. Начерк розвитку української споживчої кооперації: У 2 ч. / В. Височанський. – Ч. 1: Дорадянська доба. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – 133 с.; Ч. 2: Харків: Книгоспілка, 1925. – 73 с.; Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський. – К.: Друкарня товариства «Робітнича газета», 1919. – 185 с.; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.

2. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський. – К.: Друкарня товариства «Робітнича газета», 1919. – 185 с.
3. Височанський В. Начерк розвитку української споживчої кооперації: У 2 ч. / В. Височанський. – Ч. 1: Дорадянська доба. – Катеринослав: Книгоспілка, 1925. – 133 с.
4. Туган-Барановський М. Чи потрібні Україні національно-кооперативні центри / М. Туган-Барановський // Кооперативна зоря. – К. – 1918. – № 13 – 14. – С. 36.
5. Солдатенко В.Ф. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К.: Парламентське вид-во, 2011. – С. 201–220.
6. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товство української кооперації, 1964. – 624 с.
7. Кооперативна Зоря. Часопис української споживчої кооперації. – К.: Видає Дніпровський Союз Споживчих Товариств, 1918. – № 6. – С. 2.

Буряк Л.И. Гетманская держава П. Скоропадского и кооперативное движение: на пересечении интересов культурно-просветительской деятельности.

В статье исследуется культурно-просветительская деятельность кооперации периода существования Украинской державы. Анализируются основные принципы взаимодействия кооперативных структур с гетманским правительством. Отмечается общность интересов украинской кооперации и правительства П. Скоропадского в сфере образования и культуры, несмотря на идеологические расхождения фигурантов исторических событий.

Ключевые слова: *гетманат П.Скоропадского, Украинская держава, кооперативное движение, культурно-просветительская деятельность.*

Buryak L. The Hetmanate of P. Skoropadskyi and cooperative movement: on the intersection of the interests of cultural and educational activities.

The article examines the cultural and educational activities of cooperation duration of the Ukrainian state. The main principles of the interaction of the cooperative organizations with the Hetman's government institutions are analyzing. The common interests of Ukrainian cooperation and Skoropadskyi government in the field of education and culture, despite the ideological differences of the defendants of the historical events, are emphasizing.

Keywords: *the Hetmanate of P. Skoropadskyi, Ukrainian state, the cooperative movement, cultural and educational activities*

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДІВ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У публікації з'ясовано ступінь вивчення радянськими істориками податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського. Проведено історіографічну періодизацію радянської історіографії податкової політики урядів Української Держави. Розкрито особливості кожного з періодів радянської історіографії окресленої теми.

Ключові слова: історіографія, податкова політика, Гетьманат П. Скоропадського, гетьманський уряд.

Як одне із явищ новітньої історії України Гетьманат 1918 р. загалом й податкова політика урядів Гетьманату П. Скоропадського зокрема викликали і викликають жвавий інтерес як радянських, так і українських науковців. Завдяки їх зусиллям від 1920-х рр. напрацьовано значну за обсягом і різноманітну за змістом літературу з історії податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського. Нагромадження історичних знань потребує їхнього історіографічного осмислення, систематизації та аналізу. Цим і зумовлено актуальність обраної нами для вивчення теми.

Варто зазначити, що протягом десятиліть обрана нами тема дослідження відверто й цілеспрямовано фальсифікувалась або ж просто замовчувалась науковцями колишнього СРСР. Історіографія за радянської доби була суперечливою і неоднозначною, її розвиток відбувався під пресом тоталітаризму й позначився ідеологізацією і відходом від правди. Радянською історіографією ігнорувався факт існування суверенної Української Держави за доби революції. Більше того, він був віднесений до явищ «буржуазного націоналізму» і фактично не вивчався.

Водночас, ураховуючи те суспільно-політичне значення, котре радянськими ідеологами надавалося тематиці революції та громадянської війни, активність її розробки була надзвичайно високою.

Початок 1920-х–1930-і рр. стали першим періодом у формуванні на наукових засадах радянської історіографії з податкової політики. У цей час відбувається становлення радянської історіографічної науки, підкріпленої ідеологією та діяльністю потужних науково-дослідних установ і закладів освіти. Разом із тим, постійного тиску починає зазнавати національна українська історіографія. Поступово змінюється кадровий потенціал дослідників. Якщо у 1917– 1921 рр. історіографія податкової політики на селі була представлена окремими студіями вчених економістів, політиків, статтями журналістів, різними агітаційними брошурами, то у 1920-х – 1930-х рр. з'являються

публікації у спеціалізованих фахових виданнях, монографії, нариси, збірники документів та навіть хрестоматії, наприклад, «Гражданская война в России (1918 – 1921 гг.). Хрестоматия» [1].

Одним із перших досліджень у радянській історіографії із історії місцевих фінансів стала праця В. Твердохлебова [2]. Хоча він податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського практично не торкається, однак його студія презентує погляди автора на загальні економічні процеси, які відбувалися в революційних умовах, та фінансові складнощі, які постали перед керівництвом Гетьманату.

Особливістю радянської історіографії початку 1920-х – у 1930-і рр. було те, що вектор наукового пошуку багатьох дослідників спрямовувався на вивчення фінансової політики та грошового обігу. На початку 1920-х років з'явилися праці, що стосувалися історії паперових грошей. Зокрема, роботи Л. М. Боголепова [3], хрестоматія Ф. І. Міхалевського [4]. Їх цінність полягає у тому, що вони ілюструють перші погляди радянських істориків на емісійну політику національних урядів.

Особливо цікавим для нас є порівняльне дослідження податкового податку на Заході і в Росії Г. Богомазова [5] та праця А. Трівуса про податки як засіб економічної політики [6]. Порівнюючи податкові системи, автори вказують на слабкі сторони дореволюційного російського податкового законодавства, яке практично без змін використовувалося республіканськими урядами та Гетьманатом. Цікавим також є дослідження Л. Юровського [7], М. Калиновського [8]. У них подано інформацію про історію грошового обігу, емісійну діяльність національних урядів. Хоча безпосередньо податкову політику у них не проаналізовано, однак з їх допомогою ми можемо побачити вплив грошової емісії на соціально-економічне становище населення, на його фінансові можливості, а відтак на здатність сплачувати податки.

Також у цей час виходять й інші праці, що стосуються грошового обігу та емісії українських урядів. Це, зокрема, праці В. Качитадзе [9], «Каталог грошових знаків від 1769 до 1924 р.» [10]. Загалом усі ці роботи носять довідковий характер. Вони є підтвердженням того, що радянська історіографія 1920-х – 1930-х рр. хоч офіційно і не визнавала фінансової самостійності республіканських урядів та Гетьманату, однак не замовчувала фактів ведення цими урядами власної монетарної політики.

У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у радянській історичній літературі дедалі більше виявляється партійний вплив, а в історичних студіях – домінує класовий підхід. Тому матеріал викладається на засадах марксистсько-ленінської ідеології. Часто неправильно інтерпретуються і перекручуються історичні події ключових періодів. З'являються суто ідеологічні роботи, наприклад, Є. Бош «Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации» [11], видана у 1925 р., та праця Д. Ерде «Революция на Украине: От керенщины до немецких оккупантов» [12].

Актуальною, тобто такою, що не втратила свого значення, є праця О. Шліхтера [13], що стосується заходів радянської влади у сфері хлібних заготівель в Україні у 1919 р. Хоча автор аналізує політику радянської продрозверстки, у його книзі є цікавий матеріал про економічні можливості України за часів діяльності Центральної Ради та Гетьманату, конкретні фіскальні механізми, застосовані більшовиками для викачки продовольства у селян.

Отже, історіографічний процес 1920-х – 1930-х рр. з історії революції та податкової політики урядів Гетьманату на територіях Радянського Союзу позначений посиленням політизованості історичних досліджень та утвердженням лєнінських постулатів в історичній науці. У цей період істориками здійснювалося опрацювання джерельної бази з історії революції загалом і податкової політики та фіскальної діяльності урядів зокрема. У дослідженнях конкретних подій, фактів, випусках збірників документів, наукових статях, монографіях наголошувалося про негативний вплив «буржуазних» урядів на трудовий народ та селянство.

Кінець 1920-х – початок 1930-х рр. позначений змінами в історичній науці СРСР. Завершується внутрішньо партійна боротьба за владу, тоталітарний режим сталінського зразка цілковито вкорінюється у суспільно-політичне життя.

1930-ті – 1950-ті рр. – період активної міфологізації історії революції. У цей час активно зміцнюється культ особи Й. Сталіна. Логічним початком історіографії другого періоду можна вважати вихід у світ листа Й. Сталіна у журналі «Прапор марксизму» (1932 р.). У ньому радянські історики критикувалися, звинувачувалися у грубих помилках методологічного характеру та неправильному розумінні марксистського принципу історизму [14]. Наслідки такого втручання носили руйнівний вплив на історичну науку. Так, у процесі роботи над дослідженнями відтепер вважалося недоцільним залучення широкої джерельної бази. В основі дослідження повинні були лежати «достовірні» постулати та свідчення про минуле.

У цей період були видані декілька видань з історії революції, в яких коротко і поверхнево йшлося про економічну політику «буржуазно-націоналістичних урядів». Так, у друк вийшли багатотомна «История гражданской войны» [15], «История гражданской войны: краткий очерк» [16] та інші.

Не оминула історичну науку і хвиля репресій 1937–1938 рр. Різко погіршився кадровий потенціал історичної науки, утворилася однополярність у науковому пошуці та сталінська монополія на істину.

1939–1945 рр. – складний період для історичної науки. Складнощі зумовлювалися не скільки внутрішніми, скільки зовнішньо-політичними чинниками. З початком Великої Вітчизняної війни центром історіографічного процесу стала Уфа, куди і було перевезено Інститут історії України. У цей час праці з досліджуваної теми

практично не виходять, оскільки домінують роботи героїко-патріотичного спрямування. Однак, все ж друком виходить невелика кількість збірників документів: «Как немецкие оккупанты угнетали и грабили наш народ» із коментарями укладачів до них (1941 р.) [17].

Не вирізнявся поживаленням і різноманітністю період 1946–1950 рр. Історики продовжили дослідження з історії громадянської війни, але, як і у довоєнний період, історична наука залишилася під пильним оком партійного керівництва. На хвилі воєнних перемог не вщухала критика політики австрійських і німецьких окупаційних військ, а також Центральної Ради, Директорії та Гетьманату. Так, сповнені нищівної критики українських урядів статті та монографії А. Лихолата [18–21]. У цьому тематичному напрямі виходять роботи С. Драбкіної [22].

Підсумовуючи розвиток радянської історіографії у 1930-х – 1950-х рр., можна зазначити, що за цей час історична наука цілковито і повністю стала на службу державної ідеології, суцільно її пропагувала. Попри значну кількість студій, які заповнили радянську історіографію, віднайті серед них дослідження з податкової політики в українському селі урядів Гетьманату вкрай складно. У тих працях, що побіжно стосуються нашої тематики, на об'єктивність викладеного матеріалу, годі розраховувати.

1956 р. – перша половина 1980-х рр. важливий період у розвитку історичної науки. Смерть Й. Сталін та зміна партійного керівництва позитивно позначилася на суспільно-політичному житті. Рубіжною датою початку третього періоду в історіографії ми визначаємо ХХ з'їзд КПРС та постанову ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про культ особи і його наслідки», оскільки після неї почався не тільки новий етап суспільно-політичного розвитку, а й певне поживалення історичної науки. Хоча воно не торкнулося дослідження в галузі податкової політики урядів Гетьманату.

У 1960 р. вийшло друком багатотомне видання «История гражданской войны в СССР» [23], яке стало одним із перших у серії багатотомних видань із історії революції. Упродовж відносно короткого періоду світ побачили ще кілька багатотомних видань: двотомник «История селянства Української РСР» [24], тритомник «Советское крестьянство: Краткий очерк истории» під загальною редакцією В. Данилова [25] та інші багатотомники, що містять окремі розділи, присвячені економічному та аграрному розвитку України у період революції. Загалом їх вихід був значущою подією для радянської історичної науки. Однак головним завданням багатотомників було прищеплення ідеологічно правильної історії пересічному читачеві, вони несуть загальну енциклопедичну цінність.

Для 1960-х – першої половини 1980-х рр. є характерним розширення кругозору істориків та науковців. З'являється ряд досліджень із історії аграрної політики та аграрних питань часів революції, а також продовольчої політики як радянської влади, так і українських

урядів. Характерним є поява досліджень регіональної історії. Цьому сприяє і вільніший доступ науковців до джерельної бази, і публікація архівних матеріалів у різних тематичних збірниках з історії революції. Однак їхній підбір зумовлювався чітко регламентованим державною ідеологією. Показовою у цьому відношенні є праця М. Супруненка «Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине» [26], що вийшла друком у 1966 р. Цікавими безпосередньо для нас є роботи В.С. Тичини [27], О.Ю. Карпенка [28], що продовжують тематику імперіалістичної інтервенції у 1918 – 1921 рр.

У кінці 1960-х – на початку 1980-х рр. зростає інтерес до вивчення аграрної історії України 1917 – 1923 рр. як загалом так і окремих її аспектів. Саме над цією проблематикою працювали І. Рибалка [29], Р. Лях [30], у 1980 р. вийшла друком праця Н. Ксензенка [31].

Для радянської історіографії 1960-х – першої половини 1980-х рр., як і у попередні роки, характерна різноманітність робіт із історії революції, однак коло публікацій розширюється появою праць безпосередньо з аграрної проблематики, в яких зрідка і побіжно йдеться про податки, що сплачувало українське селянство. Особливістю цього періоду є політична заангажованість авторів. Показовими у цьому плані є статті, що вийшли у збірнику наукових праць «Правда истории против фальсификаторов: Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины» [32].

Разом із тим, у зазначений період науковці стали залучати до робіт ширшу джерельну базу, опрацьовану ними в архівах. Однак до більшої частини інформації з досліджуваної нами тематики доступ залишився забороненим. Зокрема, матеріали стосовно діяльності урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату були засекречені.

Констатуємо, що окремі згадки про фінансову діяльність Центральної Ради, Директорії, Гетьманату ми фіксуємо у дисертації Р. Тхоржевського «Бумажные денежные знаки, боны, как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918 – 1925 гг.» [33]. Хоч автор теми податків практично не розглядав, але ця робота свідчить про певні поступки у визнанні радянськими істориками самостійності фінансової політики урядів Центральної Ради, Директорії, Гетьманату та випуск Україною власної грошової одиниці.

Прихід до влади молодого прагматичного керівництва та оголошення політики гласності позитивно позначилося на останньому періоді у розвитку історичної науки СРСР і УРСР. Однак жанр наукових робіт періоду перебудови залишався традиційним. Продовжуються видання багатотомних колективних видань, узагальнювальних робіт. У контексті нашого дослідження цікавими є «История крестьянства СССР. История советского крестьянства» [34], автори яких аналізують проблеми аграрного сектору економіки за Гетьманату П. Скоропадського.

Розсекречення окремих архівних документів та розширення доступу до архівів зумовили поживлення в історичній науці. З'являються праці з історії фіскальної політики радянської влади в українському селі В. Борисова [35]. Хоча ці роботи стосуються податкової політики більшовиків, вони є цінними для нас, оскільки презентують методи її здійснення. Інколи ці методи мало чим відрізнялися від тих, що застосовували уряди Гетьманату.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з'являються альтернативні погляди на історію революції та громадянської війни, хоча діяльності урядів Гетьманату це мало стосувалося. Слід відзначити, що більшість робіт, які вийшли в ці роки, присвячені аграрній історії. Такого змісту є, наприклад, праці І. Хміля «Аграрные преобразования на Украине 1917 – 1920 гг.» [36], а також С. Кульчицького [37].

Підсумовуючи вищезазначене, стверджуємо, що останній період радянській історіографії з історії податкової політики урядів Гетьманату хронологічно збігається з періодом «горбачовської перебудови». Змінилося трактування подій та історичних фактів, але більшість істориків продовжували дотримуватися державної радянської ідеології. Хоча й з'являються інтерпретувння революційних подій у дещо ліберальній формі «оновленого соціалізму», проте наукові підвалини ленінської теорії соціалізму під сумнів майже не ставилися. Таким чином, радянська історіографія податкової політики урядів Гетьманату позначена ігноруванням обраної нами теми. Ті окремі згадки, які присутні у більшості публікацій, не мають достатньої наукової ґрунтовності і носять загальний характер.

Список використаних джерел:

1. Гражданская война в России. (1918–1921 гг.): хрестом. / Сост., вст. ст. и коммент. С. Пионтковского. – М. : Издание Коммунистического ун-та им. Я. М. Свердлова, 1925. – 708 с.
2. Твердохлебов В. Местные финансы / В. Твердохлебов. – Одесса : Издательство А. А. Ивасенко, 1919. – 304 с.
3. Боголепов Л. Н. Бумажные деньги / Л. Н. Боголепов. – Москва : Без вид., 1922. – 157 с.
4. Михалевский Ф. И. История денег и кредита / Ф. И. Михалевский. – М. : Изд. Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. – 304 с.
5. Богомазов Г. Г. Подоходный налог на Западе и в России / Г. Г. Богомазов. – Л. : Без вид., 1924. – 455 с.
6. Тривус А. А. Налоги как орудие экономической политики / А. А. Тривус. – Баку : Б. изд., 1925. – 235 с.
7. Наше денежное обращение: сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг. / Под ред. Л. Н. Юровского. – М. : Финансовое изд-во НКФ СССР, 1926. – 354 с.
8. Калиновский М. Денежное обращение Украины. Денежная эмиссия Украины / М. Калиновський // Советский коллекционер. – 1925. – № 10. – С. 6–7.

9. Кацитадзе В. А. Каталог денежных знаков Русской революции / В. А. Кацитадзе. – Тифлис : 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1922. – 16 с.
10. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории б. Российской империи за время с 1769 по 1924 годы / Л. М. Иольсон, А. П. Байер, В. П. Белоусов, Г. Н. Лихачев, С. М. Вигилев, Т. Л. Редько. – М. : Издание Уполномоченного по филателии и бонам в СССР, 1925. – 200 с.
11. Бош Е. Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации / Е. Бош. – М.; Л. : Госиздат, 1925. – 271 с.
12. Эрде Д. Революция на Украине : От керенщины до немецких оккупантов / Д. Эрде. – Харьков : Пролетарий, 1927. – 274 с.
13. Шліхтер О. Продовольча справа за роки громадянської війни / О. Шліхтер. – Х. : Пролетар, 1932. – 351 с.
14. Сталін Й. Про деякі питання історії більшовизму (Лист до редакції журналу „Пролетарская революция”) / Й. Сталін // Прапор марксизму. – № 1. – 1932. – С. 13–20.
15. Рабинович С. История гражданской войны. Краткий очерк / С. Рабинович. – М. : Соцгиз, 1935. – 288 с.
16. Рабинович С. Історія громадянської війни / С. Рабинович. – Х. : Державне військове видавництво „На варті”, 1933. – 472 с.
17. Как немецкие оккупанты угнетали и гробили наш народ : исторические документы. – М. : Возниздат, 1942. – 160 с.
18. Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.) / А. В. Лихолат. – К. : Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.
19. Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. Лихолат. – М. : Политиздат, 1949. – 216 с.
20. Лихолат А. Розгром націоналістическої контрреволюції на Україні (1917–1922 гг.) / А. Лихолат. – Л. : Без вид., 1954. – 656 с.
21. Лихолат А. Украинские буржуазные националисты на службе иностранных империалистов : с истории буржуазно националистической Директории. 1918–1919 гг. / А. Лихолат // Вопросы истории. – 1948. – № 12. – С. 32–50.
22. Драбкина С. М. Крах продовольственной политики Гетьманських імперіалістів на Україні февраль – июль 1918 г. / С. М. Драбкина // Исторические записки. – 1949. – Т. 28. – С. 69–111.
23. История гражданской войны в СССР : в 5 т. – М., 1959. – Т. 4 : Решающие победы Красной Армии над объединенными силами Антанты и внутренней контрреволюции (март 1919 г. – февраль 1920 г.). – 444 с.
24. Історія селянства Української РСР : у 2 т. – К. : Без вид., 1967. – Т. 2. – 534 с.
25. Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917–1970) / Под ред. В. Данилова. – М. : Политиздат, 1973. – 592 с.
26. Супруненко Н. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. Супруненко. – М. : Наука, 1966. – 486 с.
27. Тичина В. С. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні в 1918 р. / В. С. Тичина. – Х. : Видавництво Харківського університету, 1969. – 284 с.
28. Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр. / О. Ю. Карпенко – Львів : Вид-во Львівського університету, 1964. – 256 с.

29. Рибалка І. К. Аграрні перетворення в Україні періоду громадянської війни 1919 р. / І. К. Рибалка. – Х. : Вид-во Харківського Університету, 1967. – 192 с.

30. Лях Р. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917–1923 рр.) / Р. Лях. – К. – Донецьк. : Вища школа, головне видавництво, 1975. – 118 с.

31. Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине декабрь 1919 – март 1921 / Н. И. Ксензенко. – Х. : Вища школа, Издательство при Харьковском Университете, 1980. – 144 с.

32. Правда истории против фальсификаторов. Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины : сб. научн. трудов. – К. : Наукова думка, 1982. – 253 с.

33. Тхоржевский Р. И. Бумажные денежные знаки, боны как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918–1925 гг. : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук / Р. И. Тхоржевский. – К. : Университет им. Т. Г. Шевченко, 1975. – 28 с.

34. История крестьянства СССР. История советского крестьянства : в 5 т. / Под ред. В. Шершобитова. – М. : Наука, 1986. – Т. 1 : Крестьянство в первое десятилетие советской власти. 1917–1927 гг. – 455 с.

35. Борисов В. І. З історії перших продзагонів на Україні (листопад 1917 – квітень 1918) / В. І. Борисов // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1986. – № 11. – С. 75–80.

36. Хмель І. В. Аграрні приоброзовання на Україні 1917–1920 гг. / І. В. Хмель. – К. : Наукова думка, 1990. – 240 с.

37. Кульчицький С. В. Становление основ социалистического уклада жизни крестьян УРСР / С. В. Кульчицкий. – К. : Наукова думка, 1988. – 180 с.

Иващенко В.А., Тараненко О.Н. Советская историография налоговой политики правительств Гетманата П. Скоропадского.

В публикации выяснена степень изучения советскими историками налоговой политики правительств Гетманата П. Скоропадского. Проведено историографическую периодизацию советской историографии налоговой политики правительств Украинской Державы. Раскрыты особенности каждого из периодов советской историографии обозначенной темы.

Ключевые слова: историография, налоговая политика, Гетманат П. Скоропадского, гетманское правительство.

Ivashchenko V., Taranenko O. Soviet historiography of the tax policies of governments Hetmanat Skoropadskiy.

The publication found the degree of Soviet historians studying the tax policies of governments Hetmanat Skoropadskiy. This article talks about periodization of Soviet historiography, historiography tax policies of governments Ukrainian State. The features of each of the periods of Soviet historiography designated topic.

Keywords: historiography, tax policy, Skoropadskiy Hetmanate, hetman government.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ І ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ УКРАЇНІЗАЦІЇ 34-ГО КОРПУСУ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В 1917 РОЦІ

У статті аналізуються питання, пов'язані із зародженням ідеї українізації 34-го корпусу російської армії в 1917 році та ставлення до неї генерала П.Скоропадського.

Ключові слова: Російська армія, 34-й корпус, українізація, українці військові, генерал Скоропадський, генерал Гутор, генерал Корнілов.

Українізація 34-го армійського корпусу – один із важливих складників націоналізації в російській армії 1917 року, до якої вдалося вище військове командування з метою оздоровлення і надання боєздатності її частинам і з'єднанням в умовах всепоглинаючої революційної стихії і анархії.

Тривалий час заявлена тема не залишається поза увагою істориків [10, с. 223, 224]. Контroversійність висвітлення – явище цілком закономірне для історіографії будь-якої проблеми. Проте, складається враження, що сучасне прочитання все більш досяжних джерел призводить до глорифікації ролі генерала П. Скоропадського в генеруванні ідеї українізації 34-го армійського корпусу [10]. Поділяючи точку зору про значимість діяльності П.Скоропадського по українізації з'єднання, вважаємо за доцільне звернутися до зародження самого задуму українізації корпусу. На наш погляд, дослідження сюжетів, пов'язаних, зокрема, з українізацією 34-го армійського корпусу, дозволяє поглибити знання про процес українізації частин і з'єднань російської армії як суттєвого сегменту в спробах вищого командування провести її оздоровлення та посилення боєздатності.

Третій рік важкої війни, ускладнений революційними потрясіннями, серйозно вплинув на стан російської армії. Вона піддавалася впливу найрізноманітнішої агітації, знаходилася в постійному бродінні, розкладалася, дезорганізовувалася. Генерал Брусилов констатував: «На травень війська всіх фронтів абсолютно вийшли з покори і ніяких заходів впливу застосувати було неможливо» [1, с.210].

На початку травня 1917 року 34-й армійський корпус під командуванням генерал-лейтенанта Павла Скоропадського дислокувався в районі Коломиї. З підготовкою літнього наступу з'єднання було переведено на Тернопільщину, під Бережани, у склад 7-ї армії, якою командував генерал Л.Белькович [12, с. 56, 58; 5, с. 457].

Згідно директиви про наступ, виданої 3 червня 1917 р. Головнокомандувачем Південно-Західного фронту генерал-лейтенантом О.Гутором, 7 армія мала прорвати ворожі позиції на фронті Куропатники – Топелиха й оволодіти районом Бережан. За наказом

командуючого 7-ю армією 34-й корпус входив в армійську ударну групу [4, с. 56, 58]. Для ефективного проведення атаки і подальшого наступу 104-а і 153-а дивізії корпусу були посилені 19-ю Сибірською стрілецькою та 23-ю піхотною дивізіями [12, с. 58].

Війська готувалися до наступу. Командування намаглося не втрачати оптимізму. На підставі донесення командуючого 7-ю армією Головнокомандувач Південно-Західним фронтом повідомляв у Ставку, що помічається деяке покращення в настрої військ [11, с. 88]. Проте, реально оздоровити армію не вдавалося.

Вир революційної стихії втягнув у себе й 34-й армійський корпус, що мав висунутися на атакуючі позиції, які займала 23-я піхотна дивізія. Частини 104-ї, 153-ї піхотних та додана 19-а Сибірська стрілецька дивізія на передову йти не хотіли, солдати зовсім не виявляли бажання копати й облаштовувати окопи [12, с. 58].

Чимало проблем, зокрема, виникло з 153-ю піхотною дивізією. Про непокору її особового складу свідчать записи в корпусному журналі бойових дій (1.06. – 1.08. 1917 р.). Так, 9 червня на засіданні полкового комітету 609-го піхотного Красноуфімського полку обговорювалося повідомлення про переміщення полку в район Раковиці для участі в наступальній операції в якості корпусного резерву. Комітетчики наголошували, що 153-я дивізія у складі 34-го корпусу 17 місяців знаходилася на позиції. Останнім часом особовий склад в ротах зменшився до 40-50 багнетів, був перевтомлений, масово хворів цингою. Ще раніше Головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал Брусилів обіцяв делегації, яка прибула з дивізії, відвести з'єднання на три тижні в глибокий резерв для відпочинку та поповнення. Одначе, обіцянка не була виконана. Полковий комітет настоював на тому, що полки в дивізії не боездатні, а, відповідно, бойові операції за їх участі не будуть вдалим. Члени комітету, начебто, були й «готові виконати обов'язок після поповнення, обмундирування і відпочинку», але не погоджувалися ввійти в склад ударної групи, наголошуючи, що «відмова не є зрадою загальній справі так як у теперішньому стані дивізії спокійно погоджуватися на наступальну операцію значить злочинно закрити очі на цілком ймовірне невадале закінчення цієї операції». Полковий комітет вмотивовував свою позицію тим, що вона співпадала з думками Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів та міністрами-соціалістами Тимчасового уряду, які вони висловили в Петрограді перед делегацією 34-го корпусу. Зарадити справі і полагодити спірні питання представники громади 609-го полку сподівалися з приїздом комісара Тимчасового уряду [18, л. 47].

10 червня полк, повторюючи попередні вимоги, продовжував відмовлятися висунутися в район передислокації 153-ї дивізії. Умовляння командирів полку і дивізії, перемовини командира корпусу з полковими депутатами виявилися марними. Полковий комітет вимагав прибуття

комісара Тимчасового уряду в 7-й армії Б.Савінкова. Переконувати відмовників продовжували і делегація 23-ї дивізії, і комісар Савінков. Після такого агітаційного тиску полк пообіцяв після ночівлі виступити в заданий район. 15 червня 609-й полк вкотре, заявляючи про свою мало чисельність, відмовився вийти на позиції. Загасити непослух в решті-решт вдалося і цього разу [18, л. 47 об, 48].

Непокору продемонструвала й 104-а дивізія, два полки якої рішуче відмовилися виконувати наказ про вихід на позиції. Переконувати солдатів прибули комкор Скоропадський, командир дивізії генерал Люпов та комісар в 7-й армії Б. Савінков. Генерал Скоропадський згадував: «Савінков говорив дуже добре, але в результаті лише невелика частина цих полків пішла, більша ж частина залишилась, обсипаючи нас потоками лайки, із середовища натовпу виходили агітатори й говорили промови, лейтмотивом яких було те, що начальство про нас не турбується, п'є нашу кров і т.п. Савінкову також дісталось, коли ми від'їжджали, натовп цей проводив нас гигиканням і свистом. Такі сцени мені не раз довелося пережити перед атакою» [12, с. 58, 59].

Під час вирування солдатського невдоволення в корпус прибув Головнокомандуючий Південно-Західним фронтом генерал О.Гутор, який заявив, що не буде через 34-й корпус зволікати з наступом [12, с. 58]. Перебуваючи з начальником штабу фронту генералом М. Духоніним у Божукові він звернув увагу на важливість націоналізації частин російської армії. У мемуарах інспектора артилерії 34-го армійського корпусу генерал-майора О.Аккермана зазначається: «После продолжительного обсуждения вопроса об артиллерийской подготовке атаки, он (генерал О.Гутор – Г.С.) в частной беседе высказал генералу Скоропадскому мысль, что для организации боеспособных частей следует начать формировать национальные части; в частности, он высказал, что следует украинизировать наш 34-й корпус, пользуясь украинским происхождением ген. Скоропадского и известностью его имени в Малороссии. Так родилась идея украинизации нашего 34-го армейского корпуса и, по-видимому, начало украинской деятельности ген. Скоропадского» [10, с. 228]. Наголосимо, що цей документ у науковий обіг увів відомий дослідник життєдіяльності П.Скоропадського Г.Папакін, трактуючи його зміст лише як одну із другорядних версій зародження ідеї українзації 34-го армійського корпусу [10, с. 228].

Послугуючись спогадами генерала Аккермана, російський дослідник В.Булдаков небезпідставно, як на наш погляд, вважає, що «... Скоропадского склонили к украинизации непосредственно главком Юго-Западного фронта А.Е.Гутор и начальник его штаба Н.Н.Духонин» [2, с. 283, 807]. Що ж до позиції на цей час самого генерала П.Скоропадського – то вона, за наявними у нас документами, не простежується.

Погляди Головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала Гутора мали своє підґрунтя. З певністю можна вважати, що саме він

був одним із тих, хто стояв весною 1917 р. біля витоків ідеї українізації корпусів російської армії на Південно-Західному фронті. Підставою для такого твердження є наступне. 25 травня 1917 р. начальник кабінету військового міністра підполковник Барановський повідомив Ставку Верховного Головнокомандування про те, що військовий міністр О. Керенський дозволив формувати українські маршові роти для поповнення визначених для українізації Головнокомандувачем Південно-Західним фронтом трьох корпусів (6-го, 17-го та 41-го) [16, л. 187]. Міністр зауважував, що у фронтові частини «маршрути, по можливості, вливаються не роздроблюючись, цілими одиницями» [17, л. 39, 40]. Безперечно, що до визначення корпусів для українізації генерал Гутор мав безпосередню причетність. Адже саме він був з 15 квітня 1917 р. командуючим 11-ю армією, куди входили визначені для українізації 6-й і 17-й армійські корпуси, а з 25 травня – Головнокомандувачем арміями Південно-Західного фронту [5, с. 99, 464, 468].

Напередодні наступу ідея генерала Гутора про українізацію корпусу зашилася на рівні ідеї.

18 червня частини 34-го корпусу атакували під Бережанами (місцевість Дикі Лани) 15-у та 24-у німецькі дивізії [5, с. 17]. Здавалось, атака на важкій ділянці Обренчовського лісу розвивалася успішно. Російські війська прорвали оборону німецького 27-го корпусу. Особливо відзначився в атаці 416-й Верхньодніпровський полк під командуванням полковника Я. Гандзюка [9, с. 18]. У дослідженнях підкреслюється, що жорстокий бій тривав весь день і всю ніч [8, с. 285, 286] і навіть три дні допоки німці не кинули в контратаку свіжу 241-у дивізію [6, с. 17]. П. Скоропадський же зазначав, що, взявши три лінії окопів, атакуючі зупинилися і розпочали «ревізійну» захоплених позицій. Намагання командирів продовжити атаку виявилися марними. Ініціатива і час були втрачені. Наступного дня частини корпусу опинилися там, звідки й розпочинали атаку [12, с. 59].

За австрійськими даними втрати німців у цих боях склали: 33 офіцери і 834 солдати вбитими; 80 офіцерів і 2607 солдатів пораненими; 28 офіцерів і 1862 солдати, які пропали безвісти. Втрати російських частин (головним чином 4-х дивізій 34-го корпусу) це джерело оцінює в 40 тисяч, із яких 13 тисяч вбитими [6, с. 17].

Через чисельні втрати особового складу командування змушене було вивести 34-й корпус з передової у район містечок Мужилів та Бурканів [12, с. 57; 9, с. 18]. Під час нетривалого перебування корпусу в резерві серед вищого російського командування та військовиків-українців стала набирати поширення ідея українізації з'єднання. У 20-х числа червня 1917 р. вона викристалізувалася остаточно. З цього приводу варто, хоча би в загальних рисах, спробувати реконструювати перебіг подій, звернувши увагу на судження, які стосуються, зокрема, й ставлення Павла Скоропадського до ідеї українізації 34-го армійського корпусу.

Думається, що для цього доречно більш уважно поглянути на вже добре відомі джерела – «Спогади» Павла Скоропадського та його лист від 26 червня 1917 р. до генерал-квартирмейстера штабу Південно-Західного фронту генерала М. Раттеля, що опублікований в додатках до них (копія листа зберігається в Російському державному військово-історичному архіві). Лист, на наш погляд, саме і є тим документом, який проливає промінь світла на перебіг подій. Щодо «Спогадів» Павла Скоропадського – то вони, здається, не менше правдиві (певні сумніви з приводу довіри до спогадів П. Скоропадського до питання ідеї українізації корпусу висловлює Г.Папакін), а ніж спогади капітана О.Удовиченка, якими, зокрема, активно і фактично беззастережно послуговується цей же дослідник [10, с. 224, 227, 228, 230].

Вважаємо за слушне у свої міркуваннях піти за канвою листа П.Скоропадського. При цьому необхідно зробити деякі зауваги. Так, поперше, наголосимо, що лист був адресований в штаб Південно-Західного фронту генерал-квартирмейстеру М.Раттелю, давньому знайомому П. Скоропадського і носив достатньо довірливий характер. По-друге, генерал Скоропадський, маючи честь генерала, до того ж знаючи про постійні контакти генерал-квартирмейстера з Головнокомандувачем фронтом, не міг допустити фальші у тих сюжетах, які стосувалися генерала Гутора. По-третє, командир корпусу сам хотів, щоб його точка зору на ідею українізації з'єднання, виписана в листі, саме в такому вигляді стала відома Головнокомандувачу Південно-Західним фронтом.

Отож, 25 червня, перебуваючи в штабі 7-ї армії, П. Скоропадський застав там Головнокомандувача фронтом генерала Гутора. У листі до генерала Раттеля генерал Скоропадський наголошував: «Генерал Гутор без всякого с моей стороны наведения его на эту мысль, сказал мне, что он хочет украинизировать мой корпус и что он предлагает мне энергично за это дело взяться. По этому поводу, между прочим, он уже присылал ко мне члена Исполнительного Комитета Центральной Украинской Рады некого поручика Скрипчинского, с которым я и говорил по этому поводу» [18, л. 1].

Важливо наголосити, що зустрічі генералів О.Гутора і П.Скоропадського передувала розмова останнього з поручником Скрипчинським, який передав комкору пропозицію Головнокомандувача фронтом зайнятися українізацією корпусу. Зауважимо, що в опублікованому листі слово «присылал» змінено на «прислал» [12, с. 330], що, на наш погляд, дещо деформує можливе прочитання перебігу подій. Генерал Скоропадський не дав ствердної відповіді на пропозицію генерала Гутора щодо українізації корпусу [12, с. 57, 58].

У новітньому дослідженні Г.Папакіна проскакують нотки на кшталт «нам важко повністю довіряти спогадам» комкора [10, с. 227]. Натомість проявляється більше довіри спогадам капітана М. Удовиченка, яким, так нам видається, притаманний ледь не епатаж. М. Удовиченко так

змалював реакцію генерала Скоропадського, який, буцім то, після розмови з поручником Скрипчинським, поїхав у штаб фронту з'ясувати справу: «Факт был замечательный, сыгравший в будущем историческую роль, и на нем необходимо остановиться. Насколько я понимал, ген. Скоропадский разделял ту мысль, что «украинизировать» корпус – не значит сделать его украинскою военною единицею. Он стремился сформировать отдельный украинский корпус, к услугам той национальной власти, которая существует на Украине. С этой целью он приехал в ставку Главнокомандующего на второй день после свидания у себя в корпусе с представителем Генерального комитета. Переговоры происходили в присутствии поручика Скрыпчинского. Ген. Гутор отнесся к идее необыкновенно благосклонно. Сейчас же было запрошено по юзовскому аппарату согласие Верховного Главнокомандующего, которое сейчас же и последовало. Ген. Скоропадский своей национальной инициативой произвел громадное впечатление, так как он был достаточно известен в сферах русской армии, как генерал и бывший царедворец: ему верили и с ним разговаривали. В переговорах с Главнокомандующим, по словам Скрыпчинского, поражала обдуманность дела. Скоропадский потребовал прежде всего оперативного распоряжения об отводе корпуса в глубокий резерв (резерв Главнокомандующего), потребовал также приказа армиям фронта о переорганизации корпуса в украинский» [10, с. 227, 228].

Тональність мемуариста, вкладає в уста П.Скоропадського, явно дисонує з тональністю листа генерала. Щоправда, не виключено, що М.Удовиченку, в силу його перебування в штабі фронту, зміст листа був відомий і він його ідеї з часом «доопрацював». Постає логічне запитання. Де був справжній П.Скоропадський у мемуарах капітана Удовиченка, а чи в своєму листі до генерала Рагтеля?

Здається, що описана мемуаристом «національна ініціатива» для П.Скоропадського, як для цього відтинку часу, занадто перебільшена. До його честі він сам про це писав. Можна з певністю стверджувати, що в цей період П.Скоропадський, як генерал думав більше про власне боєздатність корпусу, не виключаючи й посилення його шляхом українізації, а ніж перебував чисті українськими справами. Саме в збереженні, підтриманні боєздатності корпусу і полягав поклик душі бойового генерала.

Так, він запропонував достатньо виважену фавулу українізації корпусу, їздив для з'ясування справи в Київ, зустрічався з С.Петлюрою. Проте, у той же час П. Скоропадський час пропонував звернути увагу й на те чи «желательна ли вообще украинизация с точки зрения политики Российского Государства или по крайней мере допустима ли она». Він застерігав «если за дело (С.Г. – українізації) взятъся энергично, мог бы действительно получиться хороший корпус в военном отношении, но конечно в политическом он вероятно потом в Украине сыграл бы громадную роль – это нужно учесть». І насамкінець зазначав «лично я пошел бы на это (С.Г. – українізацію), если не охотно то во всяком случае

без отвращения, так как считаю, что там где примешивается национальное чувство, там, в особенности для военного дела основы всегда здоровые, но все же я хочу знать ясно, что от меня хотят дабы не попасться в грязную историю в виду обвинения меня украинца в проведении явочным порядком украинизации частей русской армии» [18, л. 2 об].

Зважаючи на ці окремі вислови комкора виглядає завчасною друга частина твердження Г.Папакіна «що питання українізації корпусу в другій половині червня 1917 р. стало вже на часі, а головний промотор цього процесу дійшов до усвідомлення його необхідності».

Російський історик В.Булдаков, звертаючи увагу на хід українізації корпусу, пише «можно предположить, что будущий гетман вел более сложную политическую игру» [2, с. 807]. Логічно, постає запитання з цього приводу. Що за гра? Невже у липні 1917 р. П.Скоропадський бачив себе гетьманом?

Насправді ж в цей час промотором українізації 34-го корпусу був генерал Гутор, який поступово просував ідею, яку сам і генерував. Принаймні, джерел, які б давали інформацію іншого характеру до сьогодні, нами не виявлені. Натомість, як свідчать документи, наприкінці червня 1917 року Головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал-лейтенант О.Гутор прийняв «принципове рішення» про доцільність українізації частин 34-го армійського корпусу [20, л. 562].

Можна вважати, що вкорінитися цій думці генерала Гутора сприяли реальні обставини. У червні 1917 року для поповнення діючої армії на всі фронти прибуло 697 маршових рот піхоти загальною чисельністю 138 000 солдат. Майже половина із них – 315 рот припадала на Південно-Західний фронт [15, с. 313]. До початку червеневого наступу на цей фронт було скеровано 70 маршових рот, склад яких на $\frac{3}{4}$ був українським [3, с. 145]. З українськими маршовими ротами на фронти прибуло понад 50 тисяч чоловік [17, л. 146]. Під час наступально-оборонних боїв червня - липня 1917 року УГВК продовжував турбуватися про поповнення українськими маршовими ротами 6-го, 17-го та 41-го корпусів. Комітет спрямував у ці корпуси 138 ешелонів українських поповнень [7, с. 73]. Важливим було й те, що частини, насичені українським особовим складом, достойно проявили себе в боях.

За повідомленнями штабу Південно-Західного фронту в Ставку на 1 липня стан 34-го корпусу був більш-менш стерпним. У 104-й дивізії настрої старих солдатів характеризувався як гарний, однак поповнення вважалося нестійким. У 153-й дивізії було спокійно, але помічалася втома від бою, звучали прохання про поповнення і відведення в тил. За тиждень з корпусу дезертирували 382 солдати (повернулося – 108).

6 липня в наступ перейшли війська супротивника. Вранці 8 липня 34-й корпус, який перебував в резерві, виступив з Мужилова у північно-західному напрямку, щоб підтримати російські війська, які перейшли до оборони. 9 липня корпус, не завершивши розгортання своїх частин,

змушений був вступити в бій, але, не втримавши оборонний рубіж на річці Стрипа, продовжував відступати на схід у напрямку річки Серет. Вранці 10-го червня частини корпусу, здійснивши п'ятикілометровий нічний перехід, підійшли до села Хмелівки [12, с. 66]. У середині дня 10 липня російські війська були знову атаковані, зокрема, між річками Стрипа і Серет. Деякий час 34-й корпус, його 104-а дивізія утримували позиції, але знесилені масовим дезертирством, змушені були відійти [4, с. 82]. 11 липня корпус, відступивши в черговий раз на п'ять кілометрів, прийняв бій біля села Ласківці (тепер Тебовлянського району). Проте, морально-психологічний стан 34-го корпусу стрімко падав. Знову заремствував особовий склад 153-ї дивізії, який об 7⁰⁰ відмовився зайняти свій відтинок позиції. Об 16³⁰ залишки її 3-х полків все-таки зайняли позицію в бойовій лінії, а приблизно 40 багнетів 612-го піхотного Чердинського полку склали резерв. Решта ж з офіцерами самовільно пішла з передової [18, л. 48].

У цей час на допомогу корпусу намагався прийти Український генеральний військовий комітет. 11 липня 1917 року він надіслав полковому комітету 14-го запасного полку телеграмму, в якій вимагав терміново відправити в 34-й корпус українські маршові роти і висловлював впевненість Української Центральної Ради, що «полк виконає свій обов'язок перед Батьківщиною і в такий час, який загрожує загибелі України, ні один українець-воїн не може бути зрадником» [20, л. 43, 44, 46, 53, 105].

У період липневих боїв у корпус влилися, щоправда мало чисельні, поповнення й з українців. За час із 1 по 19 липня 153-я дивізія поповнилася 754 українськими солдатами і 17 офіцерами, а два полки 104-ї дивізії – 150 солдатами [20, л. 84, 85].

У ніч на 13 липня корпус одержав наказ відірватися від наступаючих німецьких військ, нічним маршем перейти до річки Збруч і зайняти позиції на її західному (правому березі) в районі Сатанова.

Із оборонних боїв на початку липня дивізії 34-го корпусу вийшли в різному стані. Генерал-квартирмейстер штабу Південно-Західного фронту М.Раттель доповідав виконуючому обов'язки 2-го генерал-квартирмейстера штабу Верховного Головнокомандувача Ю.Плющевському-Плющику, зокрема, про те, що 104-а дивізія була втомлена після переходів, але була готова до оборони. В дивізії спостерігалось сильне обурення проти дезертирів. Складнішими були справи в 153-й дивізії, яка відзначалася нервовістю особового складу.

Вище командування російської армії вирішило повернутися до ідеї генерала Гутора і надати боєздатності корпусу шляхом проведення його українізації. 17 липня 1917 року начальник штабу 7-ї армії граф Каменській передав у корпус наказ Верховного Головнокомандуючого про українізацію 153-ї піхотної дивізії і відведення її в Меджибізький табір. До цього часу штаб 34-го армійського корпусу одержував

лише окремі (часткові) вказівки, що стосувалися порядку проведення українізації 153-ї дивізії [20, л. 562].

Уповноважений комітету 7-ї армії в 34-му корпусі фельдфебель Батурін відзначав подавлений стан корпусу на момент оголошення українізації «не только в широком солдатском кругу, но даже среди соснательных развитых лиц и групп господствовали уныние, растеренность и полная неуверенность относительно прочности новых политических общественных форм... Именно такое состояние в корпусе и дало возможность комсоставу выполнить приказ об украинизации» [18, л. 12 обор.]

Перед відправленням частини 34-го корпусу в Меджибіж передбачалося, що 153-ю дивізію, яка відтягувалась в резерв, на позиціях замінить 104-а піхотна дивізія. У цю ж дивізію виокремлювались не українці 153-ї дивізії. Із 153-ї дивізії в 104-у було передано 4187 російських солдатів. Передислокація дивізій була здійснена в ніч на 19 липня 1917 року. 104-а дивізія продовжувала знаходитися в першій лінії, а в її склад були переведена значна частина не українців із 153 дивізії [19, л. 335]. Полки ж 153-ї дивізії рушили на станцію Єрмолинці для посадки у залізничні вагони, щоб слідувати за призначенням [20, л. 562].

Через декілька днів ситуація суттєво змінилася. Черговий генерал штабу Південно-Західного фронту 21 липня повідомив Український Генеральний Військовий Комітет, його представника при штабі Південно-Західного фронту поручика П. Скрипчинського, чергових генералів штабів 7-ї і 11-ї армій про те, що серед 10 дивізій, які підлягали українізації, значилися й 104-а та 153-я дивізії 34-го корпусу з усіма частинами, які входили в його склад [14, с. 574]. Того ж дня начальник штабу 7-ї армії передав командирі 34-го корпусу наказ Головнокомандувача Південно-Західним фронтом про відведення корпусу у складі двох дивізій для комплектування в район Меджибожа [19, л. 335]. У ніч із 24 на 25 липня 1917 року 104-а дивізія була замінена на позиціях частинами 41-го корпусу. 26 липня після виокремлення значної кількості не українців вона похідним порядком виступила в напрямку Меджибожа [20, л. 562]. За задумом генерала Л. Корнілова через місяць з'єднання мало бути у повній бойовій готовності відправлене на фронт.

25 липня генерал Скоропадський прибув у Меджибіж. Штаб корпусу розмістився в меджибізькому замку, а частини корпусу, які прибували, в таборі 12-го корпусу [12, с. 71]. Полки корпусу дислокувалися в навколишніх селах. Так, полки 104-ї дивізії розмістилися: 413-й – у селі Шрубки, 414-й – Гречинцях та Западинцях, 415-й – Новокостянтиніві, 416-й біля сіл Чаплі та Копитинці. Полки 153-ї дивізії квартирували: 609-й у Іванковцях та Коржевцях, 610-й у Богдановцях, 611-й в селі Гатне й Деражні, 612-й полк в районі села Голосків. Інші частини корпусу перебували: 31-й інженерний полк в Меджибожі, 110-а кінна сотня в Требухівцях, 104-а окрема інженерна рота в селі Гол овчинці [21, арк. 206].

Генерал Скоропадський констатував, що «началась моя чисто українская работа, которая довела меня до гетьманства» [12, с. 70].

Таким чином, зародження ідеї українізації 34-го армійського корпусу відбулося поза особистістю Павла Скоропадського. Проте, за обставин що склалися, генерал зміг зростися з ідеєю українізації, оцінити її, і після наказу командування спрямувати процес в можливому на той час українському ключі.

Список використаних джерел:

1. Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М.: РОССПЭН, 2001. – 464 с.
2. Булдаков В.П. Красная смута: Природа и последствия революционного насилия. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЭН, 2010. – 967 с.
3. В.К. 3 Другого всеукраїнського військового з'їзду // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1923. – Кн. 10. – С. 144 – 146.
4. Зайончковский А.М. Стратегический очерк войны 1914–1918. Ч.7. Кампания 1917 года. – М.: Высший военный редакционный совет, 1923. – 189 с.
5. Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Вече, 2000. – 576 с.
6. Згуровский В. Украинизация 34-го а. корпуса // Часовой. – 1960. – № 414 (ноябрь). – С. 17 – 20.
7. Кедровский В. Украинизация в российской армии // Украинский историк. – 1967. – № 3-4. – С. 71 – 83.
8. Керсновский А. История русской армии. – Т.4. – 1915 – 1917 гг. – М.: Голос, 1994. – 368 с.
9. Кочубей В. Генерал Я.Г.Гандзюк (окончание) // Военная быль. – 1966. – № 79. – С. 17 – 21.
10. Папакін Г. Українізація 34-го корпусу: за наказом Л.Корнілова чи за покликом душі? (за новими джерелами) // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19 – 20 травня 2008 р. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 223 – 238.
11. Разложение армии в 1917 году. – М.-Л.: Государственной здательство, 1925. – 192 с.
12. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – 1918. – Київ – Філадельфія, 1995.
13. 1917. Разложение армии. – М.: Вече, 2010. – 494 с.
14. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 року). Документи і матеріали. – К.: Видавництво Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
15. Френкин М. Русская армия и революция. 1917-1918. – Мюнхен: LOGOS, 1978. – 749 с.
16. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 1759. – Оп. 3. – Д. 790.
17. РГВИА. – Ф. 2003. – Оп.2. – Д.1034.
18. РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 2986.
19. РГВИА. – Ф. 2067. – Оп. 1. – Д. 3803.
20. РГВИА. – Ф. 2246. – Оп. 1. – Д. 442.
21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України – Ф.4081. – Оп. 1. – Спр. 1.

Савченко Г.П. Павел Скоропадский и зарождение идеи украинизации 34-го корпуса российской армии в 1917 году

В статье анализируются вопросы, связанные с зарождением идеи украинизации 34-го корпуса российской армии в 1917 году и отношение к ней генерала П.Скоропадского.

Ключевые слова: Российская армия, 34-й корпус, украинизация, украинцы военные, генерал Скоропадский, генерал Гутор, генерал Корнилов.

Savchenko G. Pavlo Skoropadskyi and the emergence of the idea of Ukrainianization of the 34th corps of Russian army in 1917.

This article examines issues associated with the birth of the idea of Ukrainianization of the 34th Corps of Russian Army in 1917 and the general Skoropadskiy attitude to it.

Keywords: Russian Army, 34th Corps, Ukrainization, Ukrainian military, general Skoropadskyi, general Hutor, general Kornilov.

БОРИС СТЕЛЛЕЦЬКИЙ – НАЧАЛЬНИК ГОЛОВНОЇ КВАРТИРИ ТА ВЛАСНОГО ШТАБУ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО

У статті висвітлюється життєвий шлях Б.Стеллецького та його діяльність за часів існування Української Держави (Гетьманату) 1918 року.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, Стеллецький, Скоропадський, Штаб Гетьмана.

Борис Семенович Стеллецький (23 серпня 1872 р. – 25 лютого 1939 р.) – військовослужбовець, полковник російської служби, генеральний хорунжий української служби, з 27 червня по 24 жовтня 1918 р. – начальник Головної Квартири та Власного Штабу Гетьмана П.Скоропадського.

Стеллецькі – семінаристське прізвище штучного походження (від stella (лат. «зірка», «зоря»), яке вперше отримав священик Іоасаф (Асаф) (1726–1796), син Зиновія (1695–1760) та онук Гавриїла (1670–1745), який, в свою чергу, був нащадком козака-запорожця Осипа (1640–1710), що у 1663 р. переселився із Січі у Харків.

Дід Б.Стеллецького – Василь Гаврилович (1802–1860) – був одружений на Марії Федорівні Леус (1810–1852) – доньці вчителя німецької мови, що був за національністю шведом. Леус же свого часу одружився на грузинці, що була викуплена з перського полону й належала до старовинного роду Єліозових. Вочевидь саме звідси беруть початок виразні кавказькі риси обличчя їхнього онука – Б. Стеллецького.

Батько Б. Стеллецького – Семен Васильович (1845–1903) – був генералом царської армії і свого часу закінчив Московський Межевий інститут та військову Академію у Санкт-Петербурзі. На службі займався будівництвом бастионів Брестської фортеці, моста через Віслу, а згодом побудував церкву на цвинтарі на Волі, де по смерті й був похований. Мав маєток Шостаково у Гродненській губернії, що у 12 верстах від Біловезької Пущі [1]. Батько був одружений двічі. Від першого шлюбу з Катериною Георгіївною (пом. 1 травня 1877 р.) у С. Стеллецького народилися сини Борис (1872 р.) та Дмитро (1875 р.), який згодом став відомим художником. Другий шлюб батька відбувся у 1878 р., коли синам було відповідно шість та три роки. Прийомною матір'ю дворічного Бориса Стеллецького стала 19-річна Софія Василівна Соболевська (1859–1938) – донька начальника Варшавської військової округи Василя Львовича Соболевського та Анни Федорівни Подчейцової. Згодом у подружжя народилося ще п'ятеро дітей (Василь, Костянтин, Єлена, Петро та Федір).

Борис Стеллецький народився у Бресті-Литовському (Берестя – за часів УНР та Української Держави; сучасний Брест у Білорусі), був православної віри, освіту здобув у Варшавській класичній гімназії. У військову службу вступив 1 січня 1891 р. після зачислення до Одеського піхотного юнкерського училища, яке закінчив у 1894 році. Випущений у 7-й піхотний Ревельський полк. Згодом служив командиром роти у 4-му Варшавському фортечному полку. Від 16 жовтня 1894 р. – підпоручик, з 1 вересня 1898 р. – поручик. У 1901 р. по 1-му розряду закінчив Ніколаєвську академію Генерального штабу й 23 травня 1901 р. отримав звання штабс-капітана. Перебував при Варшавській військовій округі. Від 26 листопада 1901 р. по 16 грудня 1902 р. служив старшим ад'ютантом штабу 1-ї Донської козацької дивізії. З 16 лютого 1902 р. по 11 жовтня 1903 р. – помічник старшого ад'ютанта штабу Київської військової округи. У цей час, 6 квітня 1903 р., отримав звання капітана. З 11 жовтня 1903 р. по 6 грудня 1907 р. служив обер-офіцером для доручень при штабі Київської військової округи. Цензове командування ротою відбував з 28 листопада 1904 р. по 1 вересня 1905 р. у 131-му піхотному Тираспольському полку. 6 грудня 1907 р. отримав військове звання підполковника. З цього ж дня по 21 грудня 1907 р. – начальник стройового відділу штабу Івангородської фортеці. З 21 грудня 1907 р. по 2 червня 1911 р. – старший ад'ютант штабу Київської військової округи.

Під час служби у Києві Б. Стеллецький редагував «Военно-исторический вестникъ» (з № 3–4 у 1909 р. по № 3–4 у 1911 р.), який на той час виходив щомісяця. Часопис видавався київським відділом Російського військово-історичного товариства з 1909 по 1914 рр. (до 1912 р. – щомісячник, опісля – виходив чотири рази на рік) і представляв собою ілюстрований збірник різнобічних матеріалів на військово-історичну тему. Б. Стеллецький ще за часів царату цікавився військово-історичною тематикою і був автором з десятка науково-популярних статей з цього напрямку, зокрема військово-історичних розвідок: «Польско-казацкая война с Турцией 1621 г.» (Военно-исторический вестник (Київ). – 1909. – №5–6; №7–8); «Замок в Клевании» (Военно-исторический вестник (Київ). – 1911. – №11–12); «Родословная владетельных князей дома Рюрика» (Военно-исторический вестник (Київ). – 1910. – №1–2) та ін.

2 червня 1911 р. його було призначено, 6 грудня того ж року затверджено, завідуючим пересуванням військ Київського району. Водночас 6 грудня 1911 р. отримав звання полковника. Цензове командування батальйоном відбував з 29 травня по 25 вересня 1913 р. у 130-му піхотному Херсонському полку [2; 3; 4].

Учасник Першої світової війни. З 14 грудня 1915 р. – штаб-офіцер для доручень при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту. З 28 жовтня 1916 р. – начальник ВОСО Дунайської армії. На

3 січня 1917 р. старшинство в чині полковника встановлено 6 грудня 1909 р.

Під час служби в імператорській армії був нагороджений орденами: Святого Станіслава III ст. (1906 р.), Святої Анни III ст. (6 грудня 1909 р.) та Святого Станіслава II ст. (6 грудня 1913 р.).

У 1918 р. перейшов на службу в армію Української Держави. Генеральний хорунжий української служби. 27 червня 1918 р., після відставки В. Дашкевича-Горбацького [5], призначений начальником Головної Квартири та Власного Штабу Гетьмана П.Скоропадського. Щоправда вже в еміграції Гетьман зізнавався, що здійснив це призначення «без особливого вибору, просто попався під руку», і вважав його за «велику помилку» [6, с. 214]. Насправді ж Б. Стеллецький був ставлеником оточення Гетьмана, а безпосередньо – заступника міністра внутрішніх справ, особистого радника П.Скоропадського й людини, якій той беззастережно довіряв – О. Палтова [7]. Що ж до слів Гетьмана (написаних вже в еміграції) про велику помилку в призначенні Б. Стеллецького, то їхню суть розкриває у власних записах сам Б.Стеллецький, прямо вказуючи, що вимушений був піти з посади через «розбіжність поглядами [із П.Скоропадським – П.Г.-Н.] на Петлюру, а головним чином на посилюючий вплив соціалістично-націоналістичний рух» [8, арк. 125]. Саме при Б. Стеллецькому Власну адміністрацію Гетьмана було більш структуризовано, а гетьманська Квартира, Штаб та їх підрозділи отримали ретельніше деталізовані обов'язки і завдання, які були визначені під грифом «Таємно» у Положенні «Про Головну Квартиру Гетьмана» і ухвалені 3 серпня 1918 р. Б. Стеллецьким.

Штаб Гетьмана [9] був серцевиною Головної Квартири керівника держави і повноваження цієї частини були надзвичайно широкими. Гетьманський штаб займався питаннями призначень і звільнення зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири Гетьмана, справами надання допомоги від самого П. Скоропадського тим особам, «які здійснили послуги Українській Державі» [10, арк. 7].

Крім того до компетенції Штабу Гетьмана також входило: встановлення зв'язку між частинами, підлеглими начальнику гетьманського Штабу; увідомлення Гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрої населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної Квартири; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок Гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; «обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах» [10, арк. 7].

На свого начальника Штабу Гетьман, як він сам говорив у той час, дивився як на свою дружину, а тому й між ним та його начальником Штабу мала бути повна довіра й жодних таємниць; якщо ж закрадалася розхожість у поглядах, то вони мусили б розійтись [8, арк. 124]. У такому твердженні є певна логіка, адже начальник особистого Штабу через підпорядковані йому управління регулював усе внутрішнє життя Гетьмана. З цього приводу один з його начальників Штабу Б. Стеллецький згодом, вже в еміграції, дещо іронічно висловився, що «в сутності цю посаду було б більш правильно назвати Міністром Двору Гетьмана, але аби знову ж таки не створювати чуток про царський режим, вирішено було назвати її більш скромно» [8, арк. 124], тобто – начальником власного Штабу пана Гетьмана.

До опів на дев'яту вечора обід добігав кінця й П. Скоропадський приймав доповідь від начальника Штаба, а в іншій кімнаті одночасно відбувалося засідання Ради міністрів. Близько десятої вечора уряд здійснював перерву на пів- години й усі виходили до зали; туди ж виходив і Гетьман й тут відбувався обмін враженнями та думками [11]. Після перерви, П. Скоропадський із начальником Штабу поверталися до кабінету, де іноді до третьої-четвертої години ранку займалися розглядом поточного листування. Як засвідчував гетьманський начальник Штабу дуже рідко бували дні, коли вдавалося закінчити роботу до одинадцятої чи дванадцятої ночі [8, арк. 126–130].

І дійсно, кожноденна присутність за сніданком та обідом, а також щоденні доповіді у Гетьмана, які здійснював начальник Штабу, фактично робили його членом гетьманської родини. Близькість до глави держави, що осягав диктаторські повноваження, підвищувала й політичну та адміністративну вагу начальника Штабу в масштабах усієї владної вертикалі, адже усі доповіді Гетьману від міністрів поверталися їм через начальника його Штабу, який, відтак, був в курсі й усіх поточних справ з питань державного управління. Крім того, як відверто визнавав Б. Стеллецький, «Начальник Штаба не входив до складу Ради Міністрів, але його вплив був більше кожного окремого міністра, позаяк він був постійним доповідачем та радником Гетьмана і мав у своєму розпорядженні Особливий відділ за посередництва котрого повною мірою був інформований як про окремі особи, так і про події, що давало йому можливість легко розбиратися у подіях» [8, арк. 126].

Начальник Штабу Гетьмана з будь-якого приводу чи справи мав звітуватися лише перед Гетьманом і отримувати вказівки та розпорядження також винятково від Гетьмана, а тому «ніяке інше управління по справам, ввіреном його розпорядженню, вимагати вказівок по ним права не має». Крім того, начальник гетьманського Штабу дорівнювався в правах з головноуправляючим, а в окремих випадках набував навіть прав міністра, тому й міг віддавати «всі

розпорядження по міністерствам Гетьмана, його розміщенню, задоволенню та охороні». Серед обов'язків начальника Штабу Гетьмана було: командування частинами Штабу, нагляд за діловодством та ревізія справ Штабу, складання кошторисів видатків і прибутків по Штабу, а також передача гетьманських розпоряджень всім державним органам, цивільним установам і окремим особам для виконання зі словами: «Пан Гетьман наказав» [12, арк. 16–30, 81–100].

Штаб Гетьмана відігравав одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської Квартири взагалі та Штабу Гетьмана зокрема, П. Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би Гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх супротивників.

Саме Б. Стеллецькому, одразу ж по арешті В. Винниченка [13; 14], Гетьман наказав негайно відбути до Осібного відділу (на Підвальну у готель «Версаль») й особисто переконатися у законності арешту опозиціонера, додавши при цьому: «Влаштуйте так, щоби випустити цього мерзотника і встановити за ним негласний нагляд» [15, арк. 100–103]. Б. Стеллецький виконав наказ П. Скоропадського, але водночас привіз Гетьманові два документи, вилучених у В. Винниченка, що свідчили про антигетьманську політичну діяльність письменника та довірочне листування його із Д. Дорошенком. Проте Гетьман, оглянувши папери привезені з Осібного відділу начальником його особистого Штабу, лише запросив до себе у кабінет голову уряду Ф. Лизогуба й мовчки передав йому обидва ці документи. Наступного дня В. Винниченка було звільнено з-під варті й увесь інцидент було віддано забуттю [15, арк. 106–107].

Слід також згадати й про те, що Б. Стеллецький був ярим противником соціалістичних ідей та, відповідно, й політиків, що ці ідеї сповідували. Попри це, він поважав окремих представників цієї ідеології як гідних політичних опонентів. Так, наприклад, у своїх спогадах, зауважує щодо С. Петлюри, що той мав неабиякий запал у своїй діяльності, самовідданість соціал-демократичним переконанням та організаторський хист. Начальник гетьманського Штабу почав ставитися з повагою до цього чужого йому за переконаннями соціаліста, революціонера і самостійника, а згодом навіть висловив думку, що С. Петлюра «значно перевершив Скоропадського своїм організаторським талантом і можна лише щиро пошкодувати, що не він у той час був Гетьманом» [15, арк. 90–91].

Крім того, як стверджував сам Б. Стеллецький, після арешту С. Петлюри Гетьман шоразу вимагав від свого начальника Штабу віднайти доказові звинувачення щодо нього [16]. На це Б. Стеллецький кожного разу доповідав, що таких в його розпорядженні немає, позаяк С. Петлюра не злочинець, а лише ворог. Тим не менш, попри тиск з боку німців, соціалістів та гетьманських урядовців начальник гетьманського Штабу був твердим противником звільнення С. Петлюри. Саме тому, як згадував сам Б. Стеллецький, йому «довелося залишити свою посаду через небажання підкоритися вимозі звільнення Петлюри» [15, арк. 120]. Разом з тим, необхідно згадати, що, як запевняє Б. Стеллецький, Гетьман категорично відмовився вислати потягом С. Петлюру до Німеччини чи влаштувати його несподівану смерть у камері, а натомість вимагав здійснити над ним судовий процес із усіма доказовими формальностями (Б. Стеллецький, до речі, з цього приводу скаржився, що аристократизм П. Скоропадського і його петербурзьке виховання багато в чому шкодили втіленню в життя політики твердої руки, що надавали Гетьманові його диктаторські повноваження).

До самого П. Скоропадського, як і до його родини, Б. Стеллецький ставився зі щирою повагою й був переконаним, що Гетьман прагнув добра своїй Батьківщині й намагався глибше пізнати власний народ. Водночас він вважав Гетьмана сміливим офіцером, проте людиною честі, але політично недосвідченою й такою, що погано зналася на людях. Варто також додати й про те, що, за спостереженнями начальника Штабу Гетьмана, дружина П. Скоропадського була від природи дуже розумною жінкою, а її розуму і такту міг би з успіхом позазрити будь-який з міністрів Гетьмана. Не зайвим буде згадати й про те, що Олександра Петрівна «далеко не співчутливо ставилася до всієї авантюри свого чоловіка і не вірила в Україну» [8, арк. 136]. Такі її погляди мали право на існування й не заслуговували б тут на окрему згадку, коли б Гетьманова Олександра не впливала б ними на рішення свого чоловіка – Гетьмана України. Б. Стеллецький згадував, що коли в русофільській частині оточення П. Скоропадського, зокрема у самого Б. Стеллецького та О. Палтова, виникала необхідність схилити на проросійський бік Гетьмана у суперечці з проукраїнською групою (Д. Дорошенко, І. Полтавець-Остриця), то вони запрошували дружину Гетьмана, яка «з'являлася ніби-то випадково і як жінка від природи розумна знаходила спосіб примирити сторони й переконати свого чоловіка» [8, арк. 135–136]. Сам же Б. Стеллецький, спільно з О. Палтовим, «вживали усіх зусиль [аби] згладити... стосунки [з білою Росією] і зробити їх для загальноросійського напрямку не настільки шкідливими» [8, арк. 135–136].

З приводу вищезазначеного, гадаю, буде доречним згадати й про спогади Б. Стеллецького, в тій частині, де він змальовував думки П. Скоропадського під час гетьманування у 1918 р., про взаємини України

та Росії. Гетьманський начальник Штабу писав, що П. Скоропадський часто висловлював наближеним до нього людям свій погляд на Україну взагалі й зокрема на своє гетьманство. «Він абсолютно щиро усвідомлював, що в Петербурзі не була зрозумілою можливість від'єднання України (Малоросії) від Росії й хоча він поза усяким сумнівом природний малорос, але ні його серцю, ані його розуму Малоросія нічого не говорила.

Лише після зречення Государя, якого він дуже поважав й коли тимчасовий уряд і навіть окрема область мала вибрати собі правителя, він ближче познайомився зі своєю батьківщиною. І ось тут йому відкрилися зовсім нові, досі чужі відчуття, навіюванні ставленням далекого, солідного і чужого Петербурга до цієї багатой та колись самостійної країни, колиски усієї Держави Російської й безумовного джерела, що до останнього часу насичувало північ своєю високою культурою. Україна дала Росії цілу низку вчених, письменників, поетів, музик. Її багатством жив й звеличувався Петербургський режим та узамін всього цього, – писав Б. Стеллецький про роздуми Гетьмана П. Скоропадського й ніби про свої власні, – невдячний чиновний Петербург лише завдавав один за другим уколи національному почуттю українців... Але усе це, казав Скоропадський, навіть якби він це й знав раніше, як знає він тепер, не дало би йому права на проголошення гетьманства якщо би був в Росії Імператор. Тепер же, коли зник цей єдиний зв'язок, коли долею російських народів заволоділи якісь різночинці, він вважає себе більш ніж у праві, і за своїм становищем і за походженням, взяти участь у долі Батьківщини. Що буде далі, передбачити важко, але одне він може сказати, що коли на чолі управління Росії залишаться ці сумнівні пройдисвіти, то він без боротьби своєю владою не поступиться. Він любить до цієї пори Росію, але Росію справедливу і сильну й завжди готовий надати їй свою допомогу.

На запитання, як він розуміє: чи повинна бути Україна самостійною чи увійти федеративно до складу Російської Імперії, Скоропадський відповідав що тепер ще нічого неможна передбачити, усе буде залежати від того, що буде являти [з себе] майбутня Росія, проте вірогідно припустити що Україна увійде федеративно до складу нової Росії» [8, арк. 144–147].

Б. Стеллецькому не вдалося довго втриматися на престижній посаді і 24 жовтня 1918 р. його було звільнено.

Про долю Б. Стеллецького після падіння Гетьманату в грудні 1918 р. [17] практично нічого невідомо. Достеменно відомо лише, що він емігрував до Югославії, де з ним жили троє дітей (доньки Тетяна і Ксенія та син Федір). Помер у Белграді (Сербія) 25 лютого 1939 р. і був похований на белградському Новому цвинтарі (ділянка 80-А).

Збереглися його (поки що неопубліковані) мемуари: «Спогади колишнього завідуючого пересуванням військ по залізницям та водним

шляхам сполучення Київського району», «Генерал-лейтенант Ніколай Іванович Іванов (Гамзунов)» та «Гетьман Павло Скоропадський. Спогади про події на Україні у 1918 році. Від Грушевського до Петлюри», що переховувалися в Російському закордонному історичному архіві у Празі.

Список використаних джерел:

1. Семенов-Тянь-Шанский К. П. Дмитрий Семенович Стеллецкий (1875–1947) / К. П. Семенов-Тянь-Шанский // Хоругвь. – 2004. – Вип. 9. – С. 4.
2. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.06.1914. – Петроград, 1914 // Картоотека проекту «Російська армія в Першу світову війну» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1872>.
3. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.01.1916. – Петроград, 1916 // Картоотека проекту «Російська армія в Першу світову війну» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1872>.
4. Список Генерального штаба. Исправлен на 03.01.1917. – Петроград, 1917 // Картоотека проекту «Російська армія в Першу світову війну» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1872>.
5. *Гай-Нижник П. Начальники особистого Штабу гетьмана П. Скоропадського / П. Гай-Нижник // Військово-історичний альманах. – 2010. – №21 (2). – С.45–56.*
6. *Скоропадський П. Спогади / П. Скоропадський. – Київ; Філадельфія, 1995. – 495 с.*
7. *Гай-Нижник П. Олександр Палтов – заступник міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.) / П. Гай-Нижник // Україна дипломатична. – Вип. XII. – К., 2011. – С. 869–881.*
8. **Центральний державний архів вищих органів влади і управління України** (ЦДАВО України). – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. *Гай-Нижник П. П. Власний Штаб гетьмана П. Скоропадського: структура, штати, завдання (1918 р.) / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – Вип. 53 (10). – С.73–80 (частина 1); – Вип. 54 (11). – С.91–101 (частина 2); – Вип. 55 (12). – С.65–71 (частина 3).*
10. **Центральний державний архів громадських організацій України** (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 239.
11. *Гай-Нижник П. Палац Його світлості ясновельможного гетьмана всієї України: життя і будні / П. Гай-Нижник // Час і Події (Чикаго, США). – 2013. – №6. – 7–13 лютого. – С. 13–14.*
12. **ЦДАВО України**. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1.
13. *Гай-Нижник П. Арешт тривалістю в добу. Ким і чому було затримано та звільнено В. Винниченка влітку 1918 / П. Гай-Нижник // Україна Incognita. веб-додаток до всеукраїнської газети «День». – 2012. – 2 серпня [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/aresht-trivalistyuv-dobu.html>.*
14. *Гай-Нижник П. Арешт тривалістю в добу. Ким і чому було затримано та звільнено В. Винниченка влітку 1918 / П. Гай-Нижник // Час і Події (Чикаго, США). – 2012. – №37. – 13 вересня.*
15. **ЦДАВО України**. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 2.

16. *Гай-Нижник П.* Ув'язнення Головного Отамана. Арешт та звільнення С. Петлюри за Гетьманату П. Скоропадського / *П. Гай-Нижник* // День. – 2012. – №145–146. – 17 серпня. – С.8.

17. *Гай-Нижник П.П.* Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) / *П. Гай-Нижник* // Гілея. – 2011. – №47 (5). – С.18–29 (частина 1); – №48 (6). – С.88–99. (частина 2); – №52 (Спецвипуск). – С.5–15 (частина 3).

Гай-Нижник П.П. Борис Стеллецкий – начальник Главной Квартиры и Собственного Штаба Гетмана П.Скоропадского.

В статье раскрывается жизненный путь Б.Стеллецкого и его деятельность во время существования Украинской Державы (Гетманата) в 1918 году.

Ключевые слова: Украинская Держава, Гетманат, Стеллецкий, Скоропадский, Штаб Гетмана.

Hai-Nyzhnyk P. Borys Stelletsnyi – Head Apartments and Private Staff Hetman Skoropadskyi.

The article high lights the life of B. Stelletsnyi and activities during the existence of the Ukrainian State (Hetman) 1918.

Keywords: Ukrainian State, Hetmanate, Stelletsnyi, Skoropadskyi, Private Staff of Hetman.

ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЇ І КОРДОНІВ УКРАЇНИ В АНАЛІТИЧНІЙ ЗАПИСЦІ Д. ДОНЦОВА «О ГРАНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ВЗГЛЯДОМ ПОЛІТИЧНИМ» (1918)

У статті розглянуто основні принципи, якими керувалася Українська Держава у питаннях території і кордонів на мирних переговорах із РСФРР.

Ключові слова: Українська Держава гетьмана П.Скоропадського, мирні переговори.

Політичні та воєнні події 1917-1918 рр. призвели до значних геополітичних зрушень на карті Європи – появи низки нових держав, зміни території і кордонів тих, що існували раніше. В результаті Української національної революції постала незалежна українська держава, процес формування території та визначення кордонів якої знайшов відображення в універсалах Української Центральної Ради, ухваленому УЦР 6 березня 1918 р. Законі про адміністративний поділ України. Також він був закріплений міжнародно-правовими актами – двома Брестськими мирними угодами (між УНР та державами Четверного союзу та між РСФРР та державами Четверного союзу). Збирання українських земель тривало за доби Української Держави (УД) гетьмана П.Скоропадського. У визначенні території та кордонів центральною подією стала Мирна конференція з РСФРР, яка відбулась у травні-жовтні 1918 р. У пропонованій статті йдеться про геополітичні принципи, покладені в основу позицій української делегації на переговорах із РСФРР.

Згаданий закон про адміністративно-територіальний поділ України мав певною мірою декларативний характер, він включив до складу УНР ряд територій, на які її влада на той час не розповсюджувалася. На півночі це була частина білоруського Полісся, на сході – повіти Курської та Воронізької губерній, де проживало багато українців. Водночас до території УНР не були включені Бессарабія та Крим [7, с. 104–109; 3, с.181–182].

Відповідно до Брестських мирних угод радянська Росія зобов'язувалася визнати УНР, вивести з її території свої війська, провести переговори з метою укладення мирного договору і встановлення державних кордонів. 2 квітня 1918 р. Рада народних міністрів УНР звернулася до радянського уряду з пропозицією припинити стан війни і визначити окремою угодою кордони країн, на що Москва відповіла згодою провести спільну мирову конференцію [3, с. 241, 346]. Місцем її проведення був обраний Київ.

Першим кроком до діалогу стало припинення стану війни. Переговори про перемир'я між представниками німецьких і

українських військ з одного боку, і Червоної армії – з другого, розпочалися 4 травня в Кореневі (Курська губернія) й завершилися 6 травня у Конотопі підписанням договору про припинення військових дій й встановлення демаркаційної лінії, яка розділила воюючі сторони. Вона проходила через Сураж–Унечу–Стародуб–Новгород–Сіверський–Глухів–Рильськ–Колонтаївку–Суджу–Беленіхіно–Куп'янськ [5, с.22].

Наступного дня 7 травня питання про кордони держави розглянула Рада Міністрів УД (протокол №4). Вона погодилась на півночі і сході вважати тимчасовим державним кордоном демаркаційну лінію, нанесену військовими. В якості завдання на перспективу було зазначено, що державний кордон має відповідати етнографічним умовам. Уряд також поставив завдання змагатись за приєднання Криму до України. Як видно із змісту резолюції, геополітичний курс УД був націлений на приєднання тих земель, що з етнографічного та історичного погляду були пов'язані з Україною [1, арк. 5–8.]. Тому у міжнародних контактах із сусідніми державами, зокрема, з тими, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії, так чи інакше поставали й територіальні проблеми.

23 травня розпочалися мирні переговори у Києві. Рада міністрів включила до делегації відомих державних і політичних діячів, досвідчених фахівців. Це були С. Шелухин (голова), І. Кістяковський, П. Стебницький, О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Свіцин, П. Линниченко. В ході переговорів при українській делегації було засновано сім комісій, у яких працювали кращі правники, економісти, військові, діячі культури. 12 червня сторони уклали преліминарну мирну угоду, за якою до закінчення переговорів припинялися воєнні дії. Демаркаційна лінія слугувала тимчасовим кордоном між Українською Державою та РСФРР. Але і російська, і українська сторони не вважала це розмежування остаточним. Наступні чотири місяці центральне місце в переговорах займало визначення державних кордонів. Пленарні засідання конференції звелися до гострих дискусій навколо цієї проблеми.

Серед масиву архівних матеріалів Мирової конференції, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, є цікавий документ. Це аналітична записка експерта політичної комісії української мирної делегації Д. Донцова «О границях України під взглядом політичним» (9 сторінок машинопису, незасвідчена копія) [2, арк. 76–80]. Вперше до наукового обігу його ввів О. Лупандін, згадавши у передмові до збірника документів «Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР» [4, с. 16–17]. Але документ цей не публікувався.

Д. Донцов на той час очолював Українське телеграфне агентство та Державне бюро преси і був членом політичної комісії мирної делегації. Відомий політичний діяч, колишній член лівих українських партій, що відійшов від соціалістичного руху, був окремою фігурою в українському політикумі. У березні 1918 р. він повернувся до Києва, зблизився з

хліборобами-демократами, до Центральної Ради та її політики ставився різко негативно. Далекий від консервативних кіл Наддніпрянської України, після державного перевороту він несподівано був запрошений П. Скоропадським на високу посаду в керівництві УД. Хоча, на думку дослідника К. Галушка, логіка гетьмана була цілком зрозумілою: Д. Донцов був консерватором у політиці, членом лояльного політичного руху, відомим журналістом. Багато в чому поділяв погляди гетьмана й його політичну програму. До того ж, був професійним правником, останні чотири роки проживав в Австро-Угорщині, добре знав європейські мови [8, с. 22]. Але й серед гетьманського оточення він залишався самотнім.

Про появу згаданого документу дізнаємося із щоденника Д. Донцова. 4 червня він записав, що запрошений на засідання політичної комісії, де йому доручено «виробити реферат про політичні границі України» [8, с. 46]. 7 червня він зробив відповідну доповідь на засіданні комісії, й занотував у щоденнику, що його думка була підтримана С. Шелухиним по всіх позиціях і вдвох вони заперечували О. Шульгину, який «говорив про федерацію і хотів нав'язати нашу політику до традицій Центральної Ради і Секретаріату» [8, с. 47–48]. Доповідь Д. Донцова викликає безперечний інтерес, оскільки у ній вперше кордони України визначалися не в етнографічному, а в політичному аспекті. До того ж, деякі її положення не втратили актуальності до нашого часу.

Питання про межі, у яких мала існувати майбутня автономна Україна, вперше постало у квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі. При їх обґрунтуванні усі доповідачі спиралися виключно на етнографічний принцип. Тобто, єдиним критерієм слугувала перевага українськими населення: українськими вважалися ті землі, на яких більше половини місцевого населення складали українці [6, с. 5–7]. Так само за етнографічним принципом була визначена територія УНР у III Універсалі Центральної Ради. Працюючи над проектом згаданого закону про адміністративно-територіальний поділ України, М. Грушевський поряд з етнографічним фактором спирався також на минуле, історичну долю тих чи інших прилеглих к етнографічній Україні територій [7, с. 104–109].

Чому діячами Центральної Ради не брались до уваги геополітичні критерії, на нашу думку, є цілком зрозумілим. На порядку денному в українському русі тоді стояло питання української автономії у складі демократичної федеративної Росії. Отже, оскільки про державну самостійність не йшлося, геополітичні проблеми мали залишатися прерогативою центральної влади.

Захопившись етнографічними ілюзіями, Центральна Рада після Брестських мирних угод поставила завдання не лише об'єднати усі українські землі, а й приєднати віддалені території, на яких проживало багато українців. 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів, де обговорювалися умови майбутнього мирного договору між УНР та РСФРР, щодо вирішення територіальних проблем вносилися такі пропозиції:

«3. Сторони, що умовляються, визначають такі границі: ... включаючи частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропольську губернію, Путивльський повіт Курзької губернії, чотири повіти Воронізької губернії, українську колонію на Сибіру – Зелений клин на Амурі. Крим остається під впливом України.

4. Забезпечить справу колонізації в Сибіру.

5. Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй, по згоді Румунії і Бессарабії, після виводу з території останньої військ Совіта народних комісарів» [3, с. 167].

Отже, стратегічна мета УЦР полягала в тому, щоби приєднати до України якомога більше земель, аби для цього знайшлася хоч яка підстава.

Д. Донцов бачив проблему по-іншому. Він вважав, що у визначенні кордонів Української Держави простою арифметикою національного складу населення керуватися неможна. Реферат він розпочинає з того, що чітко визначає державницьку позицію у визначенні кордонів: «... На першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави» [2, арк. 76]. Далі наголошує на двох причинах, які ускладнюють встановлення кордонів між Українською Державою та РСФРР. Перша, на його думку, це прорахунки попередньої влади, яка у небезпечний для держави спосіб трактувала право самовизначення націй; друга – невизначеність суб'єкта переговорів з російської сторони. Кого, власне, представляє російська делегація: усю колишню Російську імперію за винятком України та інших державних утворень, що відійшли від неї за Брестським договором; чи фактично ту територію, на яку розповсюджується влада Ради народних комісарів, тобто без Бессарабії, Білорусі, Криму, Дону й Кубані?

Він докладно аналізує правовий статус кожного з цих країв та характер стосунків УД із ними. На його думку, з національних окраїн, на які поширювалась колись суверенність Російської імперії, Бессарабія і Холмщина вже були звільнені від неї цілком правовим шляхом. Бессарабія в листопаді 1917 р. проголосила себе фактично незалежною Молдавською республікою з власним урядом на чолі. Анексії цієї республіки Румунією Україна не визнала, про що УЦР заявила в нотах до румунського уряду від 13 та 19 квітня. Таким чином, справа кордонів Української Держави могла бути вирішена лише шляхом порозуміння між урядом УД та Молдавської республіки. Росія не повинна мати до цього жодного відношення. Холмщина залишилася поза межею, визначеною Брестським миром як західний кордон Росії. Виходячи з цього, долю цього краю мають вирішувати шляхом порозуміння (на ґрунті Брестських угод) уряди УД з одного боку, та Австро-Угорщини з другого.

Питання, чи буде встановлення кордонів України із Білоруссю, Кримом, Доном, Кубанню вирішуватись виключно ними самими і урядом УД, чи також і Росією, було неоднозначним. Д. Донцов вважав,

що Українська незалежна держава, яка утворилася на принципах самовизначення націй, має поважати реалізацію цього права іншими народами колишньої Російської імперії. Під таким кутом зору він пропонує розвивати двосторонні відносини УД із зазначеними територіями.

30–31 грудня 1917 р. Виконавчий комітет першого Всебілоруського національного з'їзду проголосив створення Білоруської народної республіки у межах білоруських етнографічних земель. Цей акт, проголошений представницькою організацією білоруського народу, утвореною практично на тих самих засадах, що й Центральна Рада, був визнаний урядом УЦР. Існування Білоруської держави є доконаним фактом: уряд УД вступив в офіціальні переговори з делегацією Білоруської республіки.

Область війська Донського також проголосила себе незалежною від Росії. 21 грудня 1917 р. у Владикавказі був проголошений Південно-Східний союз, до складу якого увійшли Дон, Кубань, Терське та Астраханське козачі війська, а також Ставропольська та Чорноморська губернії. 23 лютого 1918 р. Кубанська народна рада проголосила Кубанську народну республіку.

Таким чином, Білорусь, Дон та Кубань представляли собою незалежні від Росії державні організми. На підставі цього, державні кордони між ними і Україною повинні визначатись лише взаємним порозумінням відповідних урядів без будь-якого втручання уряду РСФРР. Самостійного незалежного статусу ці «колишні окраїни Російської імперії» набули ще до початку мирних переговорів. Отже, до складу Російської соціалістичної федеративної радянської республіки на момент переговорів ці землі вже не входили.

Іншим було становище із Кримом. III Універсал УЦР «мав необережність» проголосити, що до України належить лише північна Таврія без Криму. Коли в грудні 1917 р. татарський Курултай повідомив Центральну Раду про утворення Кримської республіки, це не викликало жодних заперечень з боку уряду УНР. На перший погляд, ситуація виглядала аналогічною з Бессарабією. Але відмінності, на думку Д. Донцова, полягали в тому, що Росія від своїх суверенних прав на Бессарабію, хоч і мовчазно, але зреклася. Але не зробила цього по відношенню до Криму. Таким чином, якщо підійти до справи формально, долю Криму мали вирішувати або Україна з Росією, або Україна з Кримом.

Це в теорії, а в дійсності, наполягає Д. Донцов, така точка зору є хибною. Бессарабія, Дон, Кубань представляли собою цілісні території, які хоч і в іншому форматі, але у тих самих межах існували ще перед розпадом Росії. Крим не являв собою ні цілісної території, ні окремої адміністративної одиниці. Північна частина півострова за своїм етнічним і географічним характером зливалася з континентальною

частиною Таврії. Така обставина позбавляла півострів характеру чогось одноцільного, отже і юридично, і фактично Крим був частиною Таврії. Українська Держава, наголошує Д. Донцов, може визнати право націй на самовизначення за яскраво вираженими національними або адміністративними територіями, але ніяк не за їх довільно викраяним частинам: «Визнати право політичного самовизначення за кількомастами тисяч мешканців Криму значило би зробити залежною від їх доброї волі долю 40-мільйонного краю – України, суверенність котрої без Криму стала б ілюзоричною» [2, арк. 77 зв.].

Подібні карликові держави, вів далі Д. Донцов, важливі у стратегічному і геополітичному плані (саме таким і є Крим), ніколи не зберігають незалежності. Відділений від України, до котрої він є органічно прив'язаним, Крим зробився би іграшкою в руках ворожих Україні сил. З огляду на це, Українській Державі слід визнати право Криму на самовизначення, але не політичне, а лише культурно-національне. Права татарського народу мусять бути забезпечені, причому в порозумінні з ним самим. Але політично Крим є інтегральною частиною України і таким має лишитися й далі. Втручання будь-якого третього чинника в стосунки між ними з точки зору права є абсолютно неприпустимим [2, арк. 77 зв.]. Отже, Д. Донцов ще у 1918 р. передбачав ті проблеми із Кримом, які й досі залишаються актуальними для сучасної України.

Визначивши правовий стан територій, що межують з Україною, Д. Донцов далі обґрунтовує принципову позицію щодо її кордонів. Західний кордон України, частково визначений Брестською мирною угодою, далі йшов по лінії старого російського кордону з Австро-Угорською монархією, що існував перед початком війни. Щодо Бессарабії, то Україна не мала на той момент жодних правових підстав для включення її до свого складу. В подальшому ж існувала можливість вимагати реституції¹ Молдавської республіки і відділення від неї Ізмаїльського, Хотинського і Аккерманського повітів, населених українцями. Крім мотивів етнографічно-стратегічного характеру, поліпшила б така корекція кордонів величезні геополітичні незручності, пов'язані із втратою Бессарабії, особливо використання Дунаю для Української Держави.

Північний кордон також частково (до Вигоновського озера) був визначений Брестським договором. Як він буде йти далі на схід треба вирішувати у порозумінні з білоруським урядом. Але політична ситуація в Білоруській народній республіці непевна й існує загроза включення білоруської території до якоїсь іншої, не власної державності. Тому Україні слід для власної безпеки контролювати деякі білоруські землі, які будуть прикривати лінію кордону, визначену військовими авторитетами як кінцевий стратегічний мінімум.

¹ Реституція (у міжнародному праві) – повернення однією державою іншій майна, незаконно захопленого під час війни.

З власне російською територією розмежування кордонів слід провести таким чином, щоби по можливості менша кількість неукраїнського елемента опинилася у складі Української Держави. Кордон має проходити так, щоби до України належали повіти Курської губернії – Грайворонський, Ново-Оскольський, Путивльський, Суджанський, Білгородський, частина Рильського та Обоянського; та Воронізької губернії – Бирюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький. У стратегічному плані значення цих повітів є таким самим, як і повітів Мінської і Гомельської губерній, що одійдуть до України, як і Холмщини. «Вони стримуватимуть напір російської стихії на Україну і ослаблюватимуть ударну її силу. Це був би охоронний вал України супроти півночі» [2, арк. 78 зв.], – вважав Д. Донцов.

Територія Області війська Донського відділяє Україну від Кавказу і Кубані, а власне російські землі («Московщину») – від Кавказу і Чорного моря. Отже, Дон має колосальне геополітичне значення. Мати в особі Війська Донського дружнього сусіда або союзника є найпершою і найважливішою задачею української східної політики. Для того, щоби мати приязні стосунки з Доном, Україні слід відмовитися від територіальних претензій до нього. Анексія козачих територій Дону для отримання безпосереднього сполучення з Кубанню, на думку Д. Донцова, «була б шкідлива і неможлива до переведення» [2, арк. 79]. У стосунках із Доном слід, перш за все, враховувати національний склад населення, яке у своїй більшості хоч і є трохи відмінним від московського, але все ж російське. З огляду на слабкість сепаратистських устремлінь Дону, кордон із ним слід встановити лише в межах необхідного із стратегічних міркувань, а саме: Україна може претендувати лише на Таганрозький і частину Ростовського (без Ростова) округи. Далі би кордон йшов східною межею Катеринославщини, Харківщини і Вороніжчини. З Кубанню і Чорноморським побережжям Україна, таким чином, не мала б суцільних сухопутних кордонів.

А от у відношенні до Криму Українська Держава не повинна вдаватися до жодних компромісів. Д. Донцов звертається до екскурсу в історію. Він пише: «Севастополь з Кримом є ключ до панування над Гінтерландом², котрим в 1855 р. була Росія, а тепер буде Україна. Паризький мир (1856 р. – О.Б.) змусив Росію через хвильову втрату Севастополю зрестися прав держати військовий флот на Чорному морі і арсенали на його узбережжі. Такі і подібні обмеження суверенності Української Держави чекають її по втраті Криму в разі його переходу в інші руки. Належність Криму до України є *conditiosinequanon*³ української незалежності» [2, арк. 79 зв.]. Український уряд мав добиватися від Росії визнання його суверенітету над Кримом і вести

² Гінтерланд (від німецького Hinter-land, hinter – за, позаду і Land – місцевість) – геополітичний термін, територія, що тяжіє до певного центру на мезорівні, країна, що перебуває «поза» об'єктом.

³ Неодмінна умова (лат).

переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною. Інші чинники при вирішенні кримської справи мали бути відкинуті.

У кінцевому підсумку зазначимо, що головні положення аналітичної записки Д. Донцова «О границях України під виглядом політичним» лягли в основу позиції української делегації на переговорах з РСФРР, визначили характер двосторонніх відносин Української Держави із Білоруссю, Доном, Кубанню, Кримом. Керуючись такими принципами, українська сторона у справі визначення кордонів орієнтувалась на інтереси стратегічного забезпечення існування незалежності Української держави, маючи на меті встановити кордони таким чином, щоби суверенність її не зазнала шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. – 6.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1067. – Оп. 1. – Спр. 17.
3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с.
4. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. 1918 рік. Протоколи і стенограми пленарних засідань: Збірник документів і матеріалів. – К.–Нью-Йорк–Філадельфія: Вид-во М.П.Коць, 1999. – 366 с.
5. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боечко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
6. Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917-1921 рр.) / О.Бойко. – К.: Інститут історії України, 2007. – 62 с.
7. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 120 с.
8. Донцов Д. Рік 1918. Київ / Д.Донцов. – К.: Темпора, 2002. – 206 с.

Бойко Е.Д. Проблема территории и границ Украины в аналитической записке Д. Донцова «О границах Украины под взглядом политическим» (1918).

В статье рассматриваются основные принципы, которыми руководствовалась Украинская Держава в вопросах территории и границ на мирных переговорах с РСФСР.

Ключевые слова: Украинская Держава гетмана П.Скоропадского, мирные переговоры.

Boyko O. The problem of territory and frontiers of Ukraine in the analytic memorandum «About Ukraine's frontiers in political aspect» by D. Dontsov (1918).

The article considers the Ukrainian Hetman State's main principles of the problem of territory and frontiers at the peace negotiations with Soviet Russia.

Keywords: Ukrainian Hetman State, peace negotiations.

КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

На основі архівних матеріалів і спогадів безпосередніх учасників Української революції 1917-1920 рр. з'ясовано місце кримського питання в політиці Української Держави та проаналізовані спроби його вирішення.

Ключові слова: кримське питання, курултай, автономія, крайовий уряд, переговори.

Минає 95 років від тих бурхливих і незбагнених подій, що призвели до державного перевороту в Україні, скинення Центральної Ради й переходу влади до рук «гетьмана всієї України» Павла Скоропадського. Він залишив про себе досить докладні, але не вповні правдиві спогади, де презентує себе як рятівника України і лицаря чину та ідеї порядку. Долю П.Скоропадського оспівують зо два десятки апологетичних емігрантських біографій і кілька наукових статей, ця ж доля ганьбиться в радянських агітаційних працях і безпідставно прославляється в публікаціях окремих сучасних вітчизняних істориків. Л.Троцький називав Павла Скоропадського «українським Бонапартом», а генерал А.Денікін – «другим Мазепою». Честолюбний та імпульсивний гетьман Скоропадський, творець концепції двомовно-двокультурної України залишився суперечливою фігурою – «своїм серед чужих і чужим серед своїх».

Чи не найскладнішим питанням на теренах колишньої Російської імперії серед тих, що їх успадкував П.Скоропадський від Центральної Ради, виявилось кримське. Справа полягала не лише в безперечному геополітичному й військово-стратегічному значенні «українського Гібралтару» (І.Крип'якевич) для формування повноцінної суверенної державності, а й у тому, що Київ у цьому випадку зіткнувся з набагато кращою, ніж у Бессарабії чи Білорусі, організацією національного руху, який спирався на давню державно-історичну традицію. Щоправда, нація, яка прагнула до самовизначення, не становила абсолютної більшості в регіоні проживання. За даними керівника оперативного відділу гетьманського Генерального штабу полковника Є.Мишковського, тоді з 771 тис. мешканців Криму татар налічувалося 294,3 тис. (38,2 %), росіян – 180,8 тис. (23,3 %), українців – 64,4 тис. (8,4 %), німців – 56,8 тис. (7,4 %), решта – греки, болгари, вірмени та ін. [1, арк. 74]. І все ж очевидне переважання на півострові кримськотатарського населення у поєднанні з його швидкою національною самоорганізацією поставило ще перед Центральною Радою болісну дилему: принципово погодитися з можливістю відродження кримськотатарської державності, або ж, виходячи з національних інтересів України, включити Крим до її складу.

На кінець осені 1917 р. в Сімферопольському, Євпаторійському, Ялтинському, Перекопському і Феодосійському повітах створена Таврійським губернським з'їздом революційних та національних організацій „Рада народних представників” порядкувала самостійно, а у Дніпровському, Мелітопольському і Бердянському мала узгоджувати свою діяльність з адміністративними органами Української Народної Республіки. Це повністю відповідало відомому положенню 3-го Універсалу про те, що до території УНР належить «Таврія (без Криму)». Оскільки в Універсалі недвозначно зазначалося, що остаточне визначення кордонів УНР «по згоді зорганізованої волі народів» торкається лише тих суміжних регіонів, «де більшість населення українська», Центральна Рада письмово повідомила Мусульманський виконком про те, що «Україна не має територіальних претензій на Кримський півострів» [2, арк.3, зв.].

Але в боротьбі з місцевими більшовиками кримські татари зазнали поразки: 14 січня 1918 р. голова обраного курултаєм місяцем раніше «Кримськотатарського національного уряду» (Директорії) Ч.Челебієв під час переговорів з керівництвом Сімферопольського ревкому був підступно заарештований і розстріляний без суду, а «Міллї фірка» («Національна партія») перейшла на нелегальне становище. Заохочені успіхом, більшовики на 1-му установчому з'їзді рад і ревкомів 7-10 березня 1918 р. проголосили Таврійську губернію Республікою Тавриди в складі РСФРР. Однак з огляду на підписання останньою Брестського миру і швидке просування до півострова німецько-австрійських військ, уже 19-21 березня ЦВК рад прийняв рішення про створення Таврійської Соціалістичної Радянської Республіки в складі РСФРР лише на території Криму.

Та й Центральна Рада по поверненні до Києва докорінно змінила свій погляд на державно-правовий статус Кримського півострова, плануючи його включення до складу незалежної України. Як стверджує Д.Дорошенко, 10 квітня 1918 р. військовий міністр УНР – полковник О.Жуковський віддав наказ командирі Запорізької дивізії генерал-майору З.Нагієву виділити експедиційну групу на чолі з полковником П.Болбочаном й відрядити її на Крим залізницею Харків-Лозова-Олександрівськ-Перекоп-Севастополь. Група мала випередити німецькі війська, знищити більшовицькі формування на підступах до Криму й захопити Севастополь разом із Чорноморським флотом та його майном [3, с.266]. Вже 23 квітня, коли група П.Болбочана взяла Джанкой і підходила до Сімферополя, призначений наказом по морському міністерству УНР «отаманом оборони Кримського півострова, командувачем Севастопольською фортецею й отаманом нині перебуваючого в Криму флоту» капітан 2-го рангу Місников віддав розпорядження підняти українські прапори не лише на кораблях, а й по всьому Кримському узбережжі.

І все ж доля півострова в тих драматичних умовах, без сумніву, вирішувалася не в Києві чи Сімферополі, а в Берліні й Стамбулі: командувач німецьким 52-м корпусом, що просувався услід за групою П.Болбочана, генерал від інфантерії фон Кош в ультимативній формі зажадав виведення українських військ з півострова. Після напружених переговорів між Києвом і німецьким вищим командуванням група П.Болбочана, що вже взяла Сімферополь і Бахчисарай та готувалася увійти до Севастополя, змушена була 27 квітня відступити на Мелітополь. Почалися тривалі консультації фон Коша з представниками російських ліберальних громадських і політичних організацій, німців-колоністів та кримських татар щодо формування нової крайової влади. Особисто німецький командувач бажав би зробити з Криму «другу Ніццу» [2, арк.16 зв].

Значно більших успіхів у вирішенні кримського питання українській дипломатії вдалося добитися в турецькій столиці, тимчасовим послом до якої 17 березня 1918 р. було призначено колишнього учасника Брестських мирних переговорів і члена Центральної Ради М.Левитського. Як конфіденційно звітував він міністрові закордонних справ 30 квітня 1918 р., у Стамбулі у військових колах навіть «багато балакали про експедицію на Крим», аби «зайняти Крим під виглядом допомоги проти більшовиків, щоб потім, залишившись, провести необхідне самовизначення мусульман» [2, арк.21-21 зв.].

Ситуація надзвичайно ускладнилася, коли до Стамбула прибув з Криму «директор із зовнішніх і військових справ» Д.Сейдамет та почав поширювати вже застарілі дані про відмову Києва від півострова. Але Османський уряд, керівники якого на початку Першої світової війни підтримували тісні контакти з представниками Союзу Визволення України, не пішов за громадською думкою й зайняв вважену позицію в кримській справі. Оскільки татари не становили абсолютної більшості населення півострова, османський міністр закордонних справ Ніссімі Бей заявив, що не варто й піднімати питання про створення мусульманської держави.

Таким чином, для успішного вирішення кримського питання в національно-державних інтересах України її керівництву й дипломатії варто було заручитися підтримкою чи, принаймні, прихильним нейтралітетом з боку офіційного Берліна. Розв'язувати цю досить складну і делікатну проблему довелося вже гетьманату П.Скоропадського. Для початку, на засіданні Ради Міністрів 7 травня 1918 р. під головуванням Ф.Лизогуба при обговоренні питання «Про межі України» було звернуто «особливу увагу на необхідність прилучення Криму до України». У ноті П.Скоропадського до німецького посла барона А.Мумма фон Шварценштайна від 10 травня наголошувалося, що «вбудова сильної в економічному відношенні, цілком незалежної Української Держави... і для Німеччини є бажаною». Тому в обопільному інтересі було б

приєднання до України Криму з його природними багатствами, курортами і зручними портами. До того ж без півострова «так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій би було передано посідання Кримом» [3, с.145-146].

А 16 травня 1918 р. у МЗС Української Держави під головуванням т. в. о. міністра, знаного фахівця з історії права та майбутнього академіка й президента ВУАН – М.Василенка відбулася спеціальна нарада з кримського питання. Справжню позицію уряду, що не підлягала широкому оприлюдненню, сформулював державний секретар (згодом – міністр внутрішніх справ) професор І.Кістяківський: «Без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обійми Москви... Без Бессарабії і Холмщини організм може існувати, но не без Криму. Самостійність в такому випадку ілюзорична. Щодо народностей, що заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні границі». Досвідчений юрист не вважав приєднання Криму анексією, оскільки українська державність перебувала в стадії становлення, і висловився проти федеративного зв'язку з півостровом, бо за тих умов це «буде означати фактичний відказ від Криму» [2, арк.6-6 зв.].

Товариш (заступник) міністра закордонних справ – А.Галіп спростував відоме положення 3-го Універсалу про неналежність Криму до УНР тим, що восени 1917 р. йшлося про створення федеративної Росії, «де і Крим входив би як її складова частина. Тепер відносини зовсім змінилися. Україна самостійна, а Крим тим самим опинився в неяснім положенню», – самокритично зауважив дипломат. Тому А.Галіп запропонував, по-перше, «чим скоріше начати переговори зі всіма Державами Центрального Союзу, щоб вони без нас чого небуть не рішили, та ми не опинилися перед доконаним фактом». Обмін думками підсумував консультант МЗС – професор О.Ейхельман, який запропонував «прямо предложити кримцям свого рода умову з вичисленням всіх прав Криму, щоб термін федерація чи автономія, що мають непевний зміст, їх не відстрашив. Для нас ходить тільки о стратегічній користі з посідання Криму» [2, арк.7].

На підставі результатів обговорення кримського питання в МЗС щойно призначений керуючим його справами Д.Дорошенко вже 30 травня 1918 р. офіційно звернувся з листом до Мумма фон Шварценштайна, копія документа була надіслана послу Австро-Угорщини в Києві графу Й.Форгачу. Д.Дорошенко повідомляв їх про те, «що Уряд Української Держави вважає конче потрібним, щоб Кримський півострів було включено в склад Української Держави». З'ясувавши далі геополітичні та юридичні підстави доцільності входження півострова до складу України, керівник МЗС окремо наголосив: «Стоючи на принципі самоозначення, не бажаючи порушувати волі населення, нарешті, розуміючи різні

відміни в житті Криму, Український уряд вважає, що приєднання Криму може відбутись на автономних підставах» [4, арк.30 зв.].

Але німецький уряд тоді ще не мав чіткої позиції в питанні про майбутній державно-правовий статус Криму, що залишалося відкритим із часу Брестських мирних переговорів. З іншого боку, Д.Дорошенко стверджував, що «не тільки українці, але й татари, караїми, німці-колоністи стояли за злуку з Україною» [5, с.147], цю думку охоче підхопили з політичних міркувань й окремі сучасні вітчизняні науковці. Але офіційні документи 1918 р. не дають підстав для висновку про палке й однозначне бажання населення півострова, в тому числі кримськотатарського, прилучитися до Української Держави.

Сімферопольський повітовий староста доповідав у червні 1918 р.: «Стомленому від міжусобиці обивателю було однаково, чи стане Крим татарським, німецьким, українським чи розіб'ється на 5 самостійних республік, тільки б обиватель був спокійний за своє життя». Гетьманський урядовець наочно переконався в тому, що прибічниками Д.Сейдамета «в татарській масі розпалюється ненависть до України, переслідуючи певні цілі, татар переконали в тому, що Україна – це більшовики і що коли в Крим прийдуть українці, то знову повторяться жахи більшовицького владарювання, будуть грабувати і бити і т. ін.» [6, арк.1-1 зв.].

Але Д.Сейдамету довго не вдавалося дійти згоди з місцевими кадетами й представниками німецьких колоністів щодо складу уряду та його підзвітності курултаю. Тоді штаб генерала фон Коша попередив їх, «що в разі невдачі з формуванням кабінету Крим буде приєднаний до України», і 6 червня 1918 р. доручив організувати крайовий уряд колишньому командувачу 1-м Мусульманським корпусом, литовському татарину генерал-лейтенантові М.Сулькевичу. Той негайно видав розпорядження на місця: «Ні в які відносини з Урядом України не вступати, а в разі отримання вимог від Уряду України, такі не виконувати» [2, арк. 33]. Повітові старости, призначені МВС Української Держави, змушені були повернутися до Києва.

Міністр закордонних справ кримського крайового уряду Д.Сейдамет, з відома М.Сулькевича, що навіть змінив своє ім'я на татарське «Сулейман», продовжував готувати ґрунт для створення на півострові незалежної кримськотатарської держави. На початку липня 1918 р. сімферопольський повітовий староста попереджував київське начальство про те, що йому з достовірного джерела відомо про татарсько-німецькі переговори щодо приєднання до Криму трьох північних материкових повітів губернії, заселених майже виключно українцями [6, арк.2]. Справа дійшла до того, що за свідченням Д.Дорошенка, уряд генерала С.Сулькевича «почав переслідувати українофільські газети, потім відмовився приймати офіційні телеграми й папери українською мовою» [7, с.301].

Але влітку 1918 р. гетьман П.Скоропадський іще мав «великоукраїнські» амбіції й бажав розширення своїх володінь: до

Української Держави після Бреста перейшли деякі повіти Курської й Воронізької губерній, Таганрозька округа, білоруські Гомельський, Мозирський, Пінський і Речицький повіти, Скоропадський претендував на Ростовську округу, частину Бессарабії (Аккерманський і Хотинський повіти), Кубань та Крим. На мирних переговорах у Києві з делегацією РСФРР голова української делегації професор С.Шелухин наголошував, що радянська Росія втратила всі свої права на Крим, і це питання не обговорюється. А Севастополь може стати «нейтральним портом» –спільною базою для флотів Української Держави й РСФРР, до того ж С.Шелухин таємно запропонував Х.Раковському й Д.Мануїльському виробити обопільні заходи для того, щоб Чорноморський флот не потрапив до рук Німеччини.

Тим часом перші ж тижні «самостійного існування» Криму продемонстрували повну економічну залежність півострова від України. Очевидець писав: «Обиватель звик... отримувати вільно будь-яку кількість хліба, тепер за наявності карточок, він стає біля булочних у чергу з вечора. Олії й жирів на ринку майже немає. Ціни на продукти піднімаються кожен день». Ще більше становище в Криму ускладнилося після проголошення Радою Міністрів Української Держави в середині серпня економічної блокади півострова. Тоді було припинено залізничний і морський рух та торгівлю, українська митниця пропускала лише продовольство, призначене для німецьких гарнізонів у Криму.

Д.Дорошенко, як ініціатор запровадження «митної війни», так описував її наслідки: «Кримські садоводи потребували шельвок на ящики для фруктів, стружок, опилок для запаковки; все те звичайно привозилося з України. Але тепер довіз був спинений. Треба було також цукру для консервування фруктів, дров для сушки – і всього цього теж не було. З другого боку населення потребувало хліба, привоженного звичайно з Таврії... Урожай фруктів почав гнити без консервування, вивозити не було як. Становище садовників зробилося катастрофічним» [5, с.148]. Неофіційні спроби порозуміння між кримськими політиками й Києвом за посередництвом журналіста Є.Ганейзера (через нього Д.Дорошенко субсидував проукраїнські організації й пресу на півострові) не мали успіху, П.Скоропадський відмовився прийняти міністра фінансів, праці, торгівлі й промисловості графа В.Татіщева як члена кримського уряду, коли той проїздив через українську столицю в Берлін.

Коли ж на межі зриву опинилися поставки з Криму до Німеччини продуктів харчування, начальник штабу німецьких окупаційних військ в Україні генерал-лейтенант В.Гренер звернувся з телеграмою до голови Ради Міністрів Ф.Лизогуба. У ній зазначалося, що «стосунки між Україною і Кримом за останні тижні до того натягнуті, як в політичному, так і в господарському відношенні, що якщо в найближчий час не відбудеться змін, можлива загроза подальшого зростання труднощів,

що мають місце, і які шкодять інтересам України і Криму» [8, с.60]. Український прем'єр погодився «вести переговори з представниками Криму, якщо ті звернуться до Українського уряду безпосередньо, або через Oberkommando».

Гетьман П.Скоропадський тоді перебував з державним візитом у Німеччині (4-17 вересня) й мав зустріч із В.Татіщевим. Під враженням невтішних звісток із батьківщини той уже вважав, що приєднання Криму до України «вповні можливе», але має відбутися лише після припинення «митної війни». «На яких умовах Україна повинна була з'єднатися з Кримом, у графа Татіщева виходило неясно, – згадував невдовзі П.Скоропадський, – в усякому разі моя влада визнавалась. З огляду на таку невизначеність було вирішено, що він зараз же протелеграфує до Криму, пропонуючи вислати депутатів до Києва для з'ясування всіх умов» [9, с.280]. Напередодні повернення П.Скоропадського з Німеччини, 18 вересня 1918 р., Рада Міністрів вирішила тимчасово призупинити «митну війну» за умови негайного прибуття кримських повноважних представників для переговорів до Києва [6, арк.62].

Кримська делегація складалася з міністра юстиції А.Ахматовича (голова), міністра освіти М.Чарикова (колишній російський посол у Стамбулі), міністра шляхів сполучення Л.Фрімана, міністра постачання В.Домброво і керуючого міністерством фінансів Д.Нікіфорова. Вони мали право «підписувати від імені Кримського Крайового Уряду всі угоди, договори та інші акти», вироблені на переговорах [6, арк.10]. Українську Державу представляли Ф.Лизогуб, Д.Дорошенко, І.Кістяківський (тоді – міністр внутрішніх справ), А.Ржепецький (міністр фінансів) і О.Рогоза (військовий міністр). Але, незважаючи на досить високий рівень представництва обох сторін, перший досвід переговорного спілкування в Києві наприкінці вересня виявився безплідним. Вину за невдачу Д.Дорошенко поклав на кримську делегацію, що «виявила дуже неустойчивий тон і всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною, говорила про права народів на самовизначення, про волю кримського населення і т. и.». Українські міністри заявили про невизнання кримських делегатів компетентними виявляти волю і бажання всього населення півострова, зажадали прибуття представників головних національних груп.

Через тиждень до Києва приїхали лідери німецьких колоністів Т.Рапп і А.Нефф та кримських татар Ю.Везіров і А.Озенбашли. На спільному засіданні делегацій 9 жовтня 1918 р. було оприлюднено українську Декларацію з викладом принципів кримської крайової конституції. Вона починалася з того, що «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю», в компетенції Києва залишалися зовнішня політика, оборона, цивільне й кримінальне законодавство, призначення вищих посадових осіб автономії та затвердження місцевих законів, фінансова й митна система, експлуатація залізниць, пошт і

телеграфу. Водночас півострів зберігав свій крайовий уряд і народні збори з правом вироблення місцевого законодавства, власний бюджет, контроль над торгівлею, промисловістю, сільським господарством, податками, судовими справами, освітою, охороною здоров'я й міжнаціональними відносинами [15, арк.9].

Попри виважений характер документа, наступного дня А.Ахматович назвав його «проектом уярмлення» і взагалі заявив, що кримська делегація не має права підписувати угоду, обов'язкову для всіх наступних урядів півострова. Тоді роздратований непомітливостю кримських міністрів Ф.Лизогуб наголосив, що їхні повноваження недостатні, й після перерви в засіданні повідомив: «Зараз із великим жалем ми вважаємо, що ніяких подальших офіційних переговорів вести не можемо. Усе подальше буде полемікою й приватною розмовою» [2, арк.50-50 зв.].

Опинившись у глухому куті, кримська делегація змушена була 12 жовтня 1918 р. погодитись на продиктовані Києвом попередні умови приєднання півострова, чий регіональні інтереси достатнім чином враховувалися в них. При закордонному, військовому і фінансовому міністерствах Української Держави мали бути створені особливі відділи з кримських справ, а при гетьманові – особлива посада статс-секретаря з правом голосу на засіданнях Ради Міністрів з усіх питань, які стосуються інтересів півострова. Статс-секретар мав призначатися гетьманом з числа трьох кандидатур, запропонованих кримським урядом.

Щоправда, кримська делегація зажадала, аби прелімінарна угода була відвезена до Сімферополя для обговорення й затвердження курултаєм та з'їздом національних і громадських організацій Криму. «Ми пішли на це, - згадував Д.Дорошенко, – бо були певні в прихильному полагодженню справи (про це нішком заявляли нам і делегати від національностей, що приїхали до Києва). Тим часом німці згодились передати нам чорноморську флоту з Севастополем... Тим самим до нас переходила фактична влада над Кримом» [7, с.303]. Тому логічним виглядало рішення Ради Міністрів Української Держави від 15 листопада 1918 р. схвалити розпорядження міністра фінансів А.Ржепецького про остаточне припинення «митної війни» з Кримом.

Але остаточне вирішення кримського питання на користь Української Держави зірвалося якраз у той час, коли залишалось узгодити окремі несуттєві формальності. В багатьох сучасних дослідженнях можна зустріти твердження, що саме антигетьманське повстання під проводом Директорії поклато край намірам приєднання Криму до України. В дійсності ж доля півострова на тому історичному зламі була визначена місцевими проросійськими ліберальними угрупованнями, що чекали свого часу.

Скликаний 7-10 листопада 1918 р. з'їзд губернських гласних, представників міст, повітових і волосних земств в ультимативній формі зажадав від крайового уряду складання повноважень новому кадетському кабінетові на чолі з колишнім членом Державної Ради

Російської імперії, головою таврійського губернського земського зібрання С.Кримом. Військова ж поразка Німеччини в Першій світовій війні й поява антантівської ескадри у Чорному морі прискорили рішення С.Сулькевича про відставку й передачу влади 14-15 листопада. Новий крайовий уряд задекларував «прагнення до відродження єдиної Росії» й звернувся за допомогою до Добровольчої армії А.Денікіна, чії підрозділи невдовзі висадилися на півострові. Кримський уряд повністю втратив зовнішньополітичні повноваження.

Боротьба навколо вирішення кримського питання відбулася драматичну еволюцію українського керівництва у визначенні принципів засад політики щодо суміжних держав. Від революційного романтизму Центральної Ради осені-зими 1917 р. у дусі буквального дотримання права націй на самовизначення київські політики поступово, але невпинно просувалися до усвідомлення пріоритетності державних інтересів України в здійсненні міжнародного курсу.

Гетьман П.Скоропадський, як високопрофесійний військовий, чи не найкраще усвідомлював життєву потребу приєднання Кримського півострова до Української Держави. У спогадах, написаних по гарячих слідах розглядуваних подій, він зазначав: «Кримський півострів, слабо, порівняно, населений українцями, не входив до складу України. Варто поглянути на карту, щоб відразу зрозуміти, наскільки така держава не має даних для того, щоб бути життєздатною. Причому, треба зазначити, що коли б у силу яких-небудь умов такі кордони могли б кінець кінцем установитися, без сумніву, Крим зробився б найлютішим ворогом України, а весь цей багатющий український край... був би приречений на повільний занепад, оскільки його порти Одеса і Маріуполь знаходились би під безпосередніми ударами з боку Криму» [9, с.234-235].

Неупереджений аналіз першоджерел свідчить, що кримська політика гетьманату була перспективною і єдино доцільною за тогочасних обставин, вона була логічним продовженням курсу, започаткованого Центральною Радою в останні тижні її існування. Недовершеність вирішення кримського питання в українській політиці П.Скоропадського зумовлена, таким чином, не помилковістю в розрахунках чи ваганнями у здійсненні потрібних заходів, а незворотними негативними зрушеннями для України в регіональній системі міжнародних відносин із закінченням Першої світової війни.

Список використаних джерел:

1. Листування з представниками областей, які відокремились від РСФФР, але не визнані як держави. – Центральный державный архив вищих органів влади та управління України, м. Київ (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3766 (Міністерство закордонних справ Української Держави). – Оп.1. – Спр. 145. – Арк. 1-101.

2. Листування по дипломатичним зносінам з Кримом. Частина 1. Доповідні записки, протоколи, постанови і листування обох урядів про державність Криму. –

ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр. 132. – Арк. 1-56.

3. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю.Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т.1. Доба Центральної Ради. – 320 с.

4. Листування про межі України. Частина 1. Клопотання окремих організацій про приєднання місцевостей до України, листування з МВС про приєднання частин Холмщини, Бессарабії, Криму та ін., законопроект про адміністративний поділ України. – ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр. 186. – Арк. 1-106.

5. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю.Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.

6. Доповідна Сімферопольського повітового старости про створення краєвої влади в Криму. – ЦДАВО України. – Ф. 1064 (Рада Міністрів Української Держави). – Оп.1. – Спр.14. – Арк.1-75.

7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920): В 4 ч. Галицька руїна. Доба Центральної Ради. Доба Гетьманщини. Доба Директорії. – 2-е вид. – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – 543 с.

8. Про взаємовідносини і непорозуміння з урядом РНК і іншими державними формуваннями. – ЦДАВО України. – Ф. 2592 (Секретарство національних справ, Генеральне секретарство справ міжнародних Української Центральної Ради, Народне міністерство справ закордонних Української Народної Республіки). – Оп.1. – Спр.24. – Арк.1-28.

9. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства та ін.; Голов. ред. Я.Пеленський. – К.; Філадельфія, 1995. – 495 с.

10. Угода між Українською Державою та РСФРР про припинення бойових дій по всьому фронту (копія), листування з головою Мирної делегації РСФРР про прийняття окремих пунктів угоди та ін. – ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 1-40.

Головченко В.И. Крымский вопрос в украинской политике гетмана П.Скоропадского.

На основаних архивних матеріалів і воспоминаний непосредственных участников Украинской революции 1917-1920 гг. выяснено место крымского вопроса в политике Украинской Державы, а также проанализированы попытки его решения.

Ключевые слова: крымский вопрос, курультай, автономия, краевое правительство, переговоры.

Holovchenko V.I. Crimean question in the Ukrainian policy of hetman P. Skoropadskiy.

The article spotlights place of the Crimean question in policy of the Ukrainian State, analyses attempts of its solution on grounds of archive materials and immediate participants of Revolution 1917-1920 memoirs'.

Keywords: Crimean question, Kurultay, autonomy, regional government, negotiations.

ПОЧАТКИ МІЖНАРОДНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті на основі архівних матеріалів державних відомств Української Держави (1918 р.) висвітлено основні завдання інформаційного забезпечення дипломатичної діяльності України, становлення підрозділів із зовнішньополітичної пропаганди у складі дипломатичного відомства, пошуків організаційних форм та методів роботи загальнодержавного інформаційного органу.

Ключові слова: інформаційна політика, зовнішня політика, дипломатія, державотворення, пропаганда, Українська Держава гетьмана П.Скоропадського

Доба Української Держави гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) увійшла до історії вітчизняного державотворення як надзвичайно плідний період. Незважаючи на суперечливі оцінки Гетьманату з боку сучасників й істориків України, важко не помітити, який великий державотворчий потенціал намагалася реалізувати адміністрація «останнього гетьмана». За часів Української Держави зроблено помітні кроки у справі розбудови державного апарату, значного піднесення набула справа розвитку української культури, науки, освіти, засобів масової інформації, відбувається серйозна активізація міжнародних контактів України.

На терені зовнішньої політики гетьманату доводилося вирішувати важливі проблеми міжнародного існування України: стосунків з країнами Четверного блоку й ратифікації Брестської мирної угоди, проведення мирних переговорів з Радянською Росією, поліпшення стосунків з державами Антанти, вирішення територіальних проблем з Румунією та Доном, врегулювання проблеми Криму тощо. Значно розширилася мережа дипломатичних та консульських установ України за кордоном.

Інтенсифікація зовнішньополітичної активності Гетьманату настійно вимагала подальшого розвитку міжнародного інформування й пропаганди. Основними завданнями було розповсюдження за кордоном правдивих відомостей про наміри України на міжнародній арені, про її внутрішньополітичне та соціально-економічне становище, збір та обробка інформації, на підставі якої уряд та Міністерство закордонних справ мали приймати адекватні рішення у сфері міждержавних взаємин.

Як і за часів Центральної Ради УНР, функції провідного органу з міжнародної пропаганди зберігало відомство міжнародних зносин

України – Міністерство закордонних справ, на чолі якого, незабаром після приходу до влади гетьмана, став відомий український історик і громадський діяч Д. Дорошенко.

Обов'язки керівництва поточною інформаційною роботою в структурі МЗС було покладено на такі підрозділи як відділ преси канцелярії міністра та літературно-архівний відділ. Відділ преси (12 співробітників за штатом) видав постачанням інформації закордонним установам МЗС, зібранням, обробкою та передачею іншим державним установам України відомостей міжнародного характеру, а також офіційним спростуванням неправдивої інформації щодо зовнішньополітичних акцій Української Держави [1, арк.11-12].

Літературно-архівний відділ опікувався збереженням службової документації та бібліотекою МЗС, підготовкою та виданням іноземними мовами документів зовнішньої політики України. Співробітники цього підрозділу готували для керівництва відомства бюлетень іноземної преси [2].

Інформаційні підрозділи МЗС контактували з пресовими органами інших державних структур України. Так, ними регулярно надсилались відомості про діяльність дипломатичних і консульських закладів за кордоном до редакції “Державного Вісника“, який видавався департаментом преси Державної канцелярії Української Держави [3, арк.93].

Головне навантаження міжнародно-інформаційної роботи по лінії МЗС припадало на закордонні установи, відомства, насамперед – посольства і дипломатичні місії. Зауважимо, що за часів гетьманату, крім вже існуючих представництв у державах Четверного блоку, запроваджується цілу низку нових: на Дону, Кубані, в Фінляндії, скандинавських країнах, Швейцарії. Відкриваються і декілька десятків консульських закладів. Все це створювало необхідні організаційно-політичні засади для розповсюдження інформації в інтересах гетьманату безпосередньо серед закордонних державних і громадських кіл.

Активно займався поширенням відомостей про Україну посол у Відні, знаний історик і політолог В. Липинський. Зберігся щоденник роботи посла, який вівся у представництві. Він свідчить, що прибувши 1 липня 1918 р. до столиці Австро-Угорщини, В.Липинський встиг вже до 6 липня включно дати інтерв'ю кореспонденту газети «Нойе Фрай Прес», провести інформаційні бесіди з головою української фракції в австрійському парламенті Є. Петрушевичем та депутатами фракції М. Васильком і професором Р. Смаль-Стоцьким, зустрітися з польським письменником Л. Кульчицьким [4, арк.19-20]. Наполеглива інформаційна праця українського посла мала особливо важливе значення за тих умов, коли преса Австро-Угорщини, яка відмовилася виконувати положення Брестської угоди про створення автономного українського Коронного Краю в Галичині й взагалі не бажала вбачати

в Україні рівноправного політичного партнера, розгорнула масову пропагандистську кампанію проти Української Держави [5, с.48].

Здійснення інформаційної роботи за кордоном суттєво ускладнювали скрутні умови зносин між диппредставництвами і Центром. Посольства постійно відчували гострий брак директив та інформаційного матеріалу. «...Найгострішим питанням існування посольства, – повідомляв у жовтні 1918 р. до МЗС посол у Відні, – є відсутність у посольстві відомостей від Міністерства, як з питань закордонної політики, так і по всьому, що відбувається в середині держави. В цьому відношенні посольство існувало до того часу майже в цілковитому незнанні того, що діється..., повідомлення мали до цього часу і зараз мають чисто випадковий характер» [4, арк. 83].

Незадовільний стан інформування українських дипломатичних закладів загрожував погіршенню міжнародного реноме Української Держави. Так, 30 липня 1918 р. в Києві було вбито головнокомандуючого німецькими військами в Україні фельдмаршала Айхгорна. В пресі широко повідомлялося, що відповідальність за цю акцію взяли на себе російські ліві есери. Проте посол України в Німеччині барон Ф.Штейнгель в інтерв'ю німецькій газеті «Фосіше Цайтунг» заявив, що замах на Айхгорна справа рук українських «лівих» опозиціонерів [6, арк. 25].

Зрозуміло, що така заява, причина якої корінилася в елементарній непоінформованості посла, в змозі була погіршити ставлення до України з боку політичних і суспільних сил Німеччини – одного з провідних міжнародних партнерів гетьманату. МЗС змушений був оголосити догану послу в Берліні. Враховуючи цю критику, Ф. Штейнгель просив міністерство щоденно сповіщати його про ситуацію в Україні, надсилати посольству всі газети політичних партій, які виходили українською й польською мовами [6, арк.47].

Особливого розгляду заслуговує інформаційна робота представництва України на Кубані. Цей регіон, в якому формувалася власна державність, посідав неабияке місце у зовнішньополітичній стратегії Гетьманату. За словами Д. Дорошенка, гетьман розглядав Кубань як край, котрий раніше чи пізніше має бути прилучений до України, або як автономія, або на федеративних основах [5, с.48]. На Кубані проживала велика українська діаспора, яка, навіть, за переписом 1926 р. нараховувала до 2,5 млн. осіб [7, с.349], і яка потребувала національно-культурної та політичної підтримки з боку історичної Батьківщини. За свідченням голови МЗС Гетьманату, Українська Держава морально і матеріально підтримувала на Кубані агітацію за злуку з Україною [5, с.48].

Крім того, підвищену увагу Гетьманату до Кубані спричинила та обставина, що російський «білий рух», який виступав за відновлення «єдиної та неподільної Росії», розглядав регіон як важливий плацдарм

у майбутній агресії проти України, вживав жорстких заходів до придушення українського національного руху на Північному Кавказі. «Білі» органи пропаганди намагалися встановити певний контроль над інформаційним простором краю. Центром антиукраїнської агітації став Катеринодар, де виходили шовіністичні часописи «Единая Русь», «Великая Россия», «Вождь Русского Народа», «Россия», котрі редагувалися запеклими прихильниками російської монархії. Політичне кредо цих видань можна було б резюмувати словами відомого монархіста В. Шульгіна: «Треба довести народ до такого стану, щоб він на колінах просив помилування у монархії» [8, с.283].

Як зазначалося у доповіді українського посольства на Кубані від 25 листопада 1918 р., В. Шульгін «в своєму органі «Россия» дбає про те, щоб всіх налаштувати проти України та її існування як Держави. Навколо Шульгіна гуртується поважна кількість діячів, пофарбованих різними кольорами Російського централізму. Всі вони дуже вороже відносяться до України і використовують будь-які засоби, аби гальмувати розвиток Українського національного життя з певними намаганнями до зруйнування Української Держави» [9, арк. 16]. В доповіді українського консула у П'ятигорську йшлося, що інспірована російськими шовіністами пропагандистська кампанія спрямована на дискредитацію українського представництва і політики України в цілому в очах політиків країн Антанти [9, арк. 5 зв.].

На противагу шовіністичним виданням кубанські українці починають видавати власні друковані органи: «Чорноморський Українець» (з вересня 1918 р.), тижневик «Чорноморець» (Катеринодар), «Чорноморська Рада» (Новоросійськ) та інші. Адміністрація «білої» Добровольчої Армії намагалася всіляко перешкоджати становленню української преси, не випускала тираж цих видань за межі Кубані [8, с.283]. За таких умов представництво Української Держави на Кубані вживало активних інформаційно-пропагандистських заходів. Насамперед, було налагоджено для офіційного Києва збір різнопланових відомостей про становище в регіоні, адже, за словами одного з провідних діячів кубанського руху В. Іваніса, «українські урядові кола були слабенько поінформовані в кубанських справах» [10, с.46].

Про зміст і обсяг надбаної посольством інформації дає уявлення доповідь секретаря дипмісії К. Полівана. В ній український дипломат повідомляє про розстановку політичних сил в регіоні, склад його населення, майновий стан місцевого козацтва, його ставлення до України й «білого руху», місцеві збройні формування, дає характеристику кубанської політичної верхівки [11]. Посольство намагалася на практиці допомогти становленню української преси. За словами К. Полівана, заходами посольства проводилася підготовча робота до заснування нової української газети, було закуплено папір

та сформовано редакційну комісію. Однак арешт «білими» самого секретаря посольства не дозволив довести цей проект до кінця [11, арк 10].

Українські дипломати виробляли далекосяжні плани щодо поширення інформаційної присутності своєї держави на Кубані. На думку К. Полівана «політична кон'юнктура на Кубані вимагала від українського посольства одразу ж розпочати якомога ширшу і енергійнішу роботу у справі поширення» інформаційно-пропагандистської діяльності в регіоні [11, арк.10]. Основними завданнями у цій сфері мали стати «поширення відомостей про глибоке співчуття України щодо самостійності Кубані», «розповсюдження можливо ширшого матеріалу про змагання кубанського Козацтва і дійсний стан речей на Кубані», «у приверненні симпатій Європи і Америки до самостійної кубанської течії» та у «паралізуванні чорносотенно-монархічної агітації Шульгина» [11, арк. 8-9]. Отже, українська пропаганда в регіоні мала переслідувати завдання посилення інформаційного впливу Гетьманату, агітації за союзницькі зносини з Україною, створення позитивного сприйняття провідними західними державами державницьких прагнень кубанців та контрпропагандистської протидії російським «неделимцям».

Вельми цікавим уявляється проект невідомого українського громадянина (ймовірно співробітника посольства або журналіста) з приводу створення в регіоні українського інформаційного бюро. На думку автора проекту, провідними завданнями цього органу повинні бути поширення тез про те, що союз з Українською Державою є запорукою незалежності Кубані, а також посилення пропагандистськими засобами антагонізму між кубанцями і «добровольцями» [11, арк. 5]. Пропонувалася така структура інформбюро: головне інформаційне бюро в Катеринодарі, його філії в провідних населених пунктах регіону, мережа кореспондентів та розповсюджувачів газет (разом до 80 співробітників). Висловлювалося сподівання, що після створення такої мережі «ні одна інформація, ні одна газета і звістка з нашого боку не пропаде даром, і таким чином в будь-який момент матимемо можливість впливати на світогляд населення як того вимагає життя» [11, арк. 6].

Інформбюро повинно було мати власну друкарню, видавати газету українською й російською мовами, пропагандистські брошури для різних верств місцевого населення та інформаційні бюлетені для місій країн Антанти на Кубані. Рекомендувалося завести власних кореспондентів та довірених осіб на радіо і телеграфі, активно використовувати для пропаганди можливості товариств «Просвіта» й кооперативних організацій [11, арк.6]. В перспективі планувалося поширити вплив інформаційного бюро і на Донську область.

Цікавою сторінкою інформаційно-пропагандистської роботи МЗС Гетьманату за межами Української Держави була його пресова кампанія

в Криму. Як відомо, після того, як українські війська вибили з Криму підрозділи Червоної гвардії, вони самі змушені були залишити півострів за вимогою австро-німецького командування. В Криму створюється маріонетковий уряд царського генерала, татарина за національністю Сулькевича, до якого переважно входили проросійськи налаштовані монархісти. Формально територія краю опинилася поза межами Української Держави. Проте, пише Д. Дорошенко, «ми не могли зрікатися Криму з цілого ряду поважних причин: щоб не отримати поблизу українських кордонів «П'ємонт» для відродження «єдиної Росії» й не втрапити Севастополь як головну базу чорноморського флоту і ключ для панування на Чорному морі [12, с.369].

Для морально-політичної підтримки проукраїнських елементів в Криму при МЗС було створено комітет «Степової України» зі статусом неофіційного об'єднання громадян, який би керував пропагандою на користь Гетьманату на півострові. На кошти міністерства в Криму відкриваються три українські газети, що повели агітацію за возз'єднання регіону з основною частиною України [12, с.35-36]. Уряд Сулькевича почав переслідувати українську пресу, відмовлявся приймати телеграфом повідомлення українською мовою, і в цілому зухвало поводив себе у двосторонніх стосунках. У відповідь Гетьманат змушений був вдатися до рішучих економічних санкцій, які поставили сільське господарство Криму на межу кризи збуту. Місцеві сепаратисти швидко пішли на поступки.

Інтереси посилення міжнародно-інформаційної присутності України стимулювали появу проєктів створення під егідою МЗС спеціального органу (агентства) з зовнішньополітичної пропаганди. Розглянемо один з таких проєктів – план фундації «Інформаційного українського бюро в Австро-Угорщині», з яким виступили співробітник СВУ – редактор його друкованого органу німецькою мовою «Україніше Корреспондентц» професор В. Калинович і секретар посольства України у Відні І. Косиник. На думку авторів проєкту, необхідність створення такого органу саме в Австрії обумовлювалася несприятливою позицією керівництва країни до вирішення «українського питання» в Галичині, а також шаленою антиукраїнською пропагандою польських шовіністів у Відні та на західноукраїнських землях [4, арк. 90].

Пропонувалася така структура Інформбюро: центральний осередок у Відні (директор і 2 співробітники), філії бюро в Будапешті і Львові (по 2 кореспонденти в кожному). Інформбюро повинно було повідомляти політичні кола і пресу Австро-Угорщини про події політичного, економічного і культурного життя в Україні, причому робити це на підставі офіційних настанов українського уряду, пропаганда бюро мала бути повністю вільною від впливу будь-яких політичних партій [4, арк. 91]. Центральний осередок бюро мав випускати газету німецькою мовою з українських справ двічі на тиждень накладом 10

тис. примірників. До співробітництва у газеті планувалося залучити кращі журналістські сили Києва, Львова, українських громад Відня і Берліна [13, арк. 5]. На жаль, цей проект, здатний значно поліпшити інформаційні позиції Української Держави на терені її провідних стратегічних партнерів, не було втілено в життя.

Крім відомства зовнішніх зносин, до процесу міжнародного інформування підключилося і міністерство внутрішніх справ. Зауважимо, що період Гетьманату відзначився помітним піднесенням видавництва українською мовою літератури і періодики, відкрилося 78 нових газет і журналів [5, с.369]. «Українська видавнича справа зробила величезний поступ. Було засновано ряд великих видавництв, які випускали українські видання в нечуваному досі числі примірників, весь край було охоплено низкою українських книгарень, кожне міністерство почало видавати свій орган українською мовою». У червні 1918 р., кілька великих видавництв об'єдналися в «Український видавничий союз». Загалом у 1918 р. вийшло друком 673 назви книг українською мовою [5, с.370].

Для координації пресово-інформаційної роботи в Україні та за її межами в структурі МВС Гетьманату створювався Департамент преси (або Бюро преси при МВС). До його складу входили Українське Телеграфне Агентство (УТА), редакція офіційних видань «Державний Вісник» і «Збірник законів», літературно-політичний відділ. Після створення Департаменту планувалося скасувати інформаційні підрозділи всіх відомств (крім МЗС) з метою централізації управління інформаційно-пропагандистською роботою [14, арк. 78].

До компетенції УТА входило інформування української та зарубіжної преси про найважливіші події в Україні, розповсюдження серед співгромадян відомостей про життя іноземних країн. Агентство отримувало право створювати філії та кореспондентські пункти в містах України і провідних політичних центрах іноземних країн, отримувати необхідну інформацію від всіх державних інституцій України, мати власні канали телеграфного зв'язку [14, арк.77]. Головна управа УТА знаходилася в Києві. Філії Агентства за кордоном повинні були вміщувати статті в іноземній пресі, видавати інформаційні бюлетені, брошури й книги з різних аспектів життя Української держави [14, арк.78].

Діяльність УТА, як вже згадувалось, розпочалася ще за часів Центральної Ради. Однак її ефективності заважало те, що провід Агентства опинився в руках так званих «галицьких москвофілів», відомих своїм відверто ворожим ставленням до «малоросійського сепаратизму». Саботаж з їхнього боку у справі інформаційної роботи викликав протест з боку опозиційних Гетьманату політичних партій та організацій: УСДРП, УПСР, УПСС, УПСФ, УХДП, Трудової Партії, профспілок, які об'єдналися в Український національно-Державний

Союз (УНДС). 21 травня 1918 р. УНДС направив гетьману меморандум з протестом проти обмеження норм демократії в суспільстві, повільної українізації державного апарату. В цьому документі йшлося і про зловживання москвофілів в керівництві УТА. Наказом гетьмана останніх було усунуто від проводу Агентством, а його директором призначено 24 травня 1918 р. відомого ідеолога українського руху, керівника прес-бюро СВУ в Берліні Д. Донцова [5, с.107].

У складі літературно-політичного відділу Департаменту преси знаходився підрозділ закордонної інформації. До його завдань входила підготовка видання у Києві міжнародної газети німецькою мовою та укладення «Вісника заграничної преси» – інформаційного бюлетеня для центральних і місцевих державних установ України [14, арк. 77].

Пресо-пропагандистській діяльності України за кордоном сприяла підписана 27 травня 1918 р. угода між Департаментом преси МВС та В. Калиновичем про видання ним у Відні інформаційної газети з українських справ «Україніше Блеттер». Вона мала виходити 8 разів на місяць і представляти інтереси суверенної України. МВС зобов'язувалося фінансувати її видання та постачати інформаційний матеріал [14, арк. 82].

Говорячи про міжнародно-інформаційну роботу періоду Гетьманату, не можна не згадати, що поширення відомостей про життя зарубіжних країн в Україні штучно обмежувалося австро-німецькою окупаційною адміністрацією, від якої повністю політично залежав Гетьманат. Всі матеріали періодики держав Антанти і Радянської Росії, що надходили в Україну, підлягали цензурі прес-бюро австро-німецьких штабів [14, арк. 6].

Нарешті, ще один осередок роботи з міжнародною інформацією існував безпосередньо при адміністрації гетьмана. Режим П.Скоропадського належав за своїм типом до авторитарних. Згідно «Законів про тимчасовий державний устрій України», вся повнота влади в державі належала гетьману, він затверджував всі закони, формував вищі органи державної влади і управління. Він же був і вищим керівником всіх зносин Української Держави з закордоном [15, с.87-88]. Відтак гетьман мав свій особистий, певною мірою наддержавний апарат управління – Штаб Гетьмана, до якого входила і Гетьманська Похідна Канцелярія. До складу Канцелярії входив Освідомчий відділ. Його компетенція полягала в інформуванні особисто гетьмана за матеріалами української та іноземної преси про політичну й економічну ситуацію в Україні і за кордоном, а також в розповсюдженні серед вітчизняних і зарубіжних засобів масової інформації відомостей про діяльність глави держави [16, арк. 24]. До штату цього підрозділу входили начальник, його помічник, 4 діловоди з української та іноземної преси, цензор, завідуючий типографією, допоміжний персонал. Діловодства з обробки преси розподілялися

таким чином: української, російської та польської преси, німецької та австрійської, англо- і франкомовної, єврейської преси [16, арк. 24 зв.].

Отже, період гетьманату відзначився подальшим розвитком основних напрямів міжнародного інформування України та його організаційних форм. Більш диференційованими стали завдання керівних підрозділів з інформаційної роботи в центральному апараті МЗС. У зв'язку з поширенням мережі закордонних закладів МЗС значно зросли можливості для ведення інформаційної роботи безпосередньо за кордоном. Провадилась робота щодо опрацювання проектів створення єдиного закордонного інформаційного органу, підпорядкованого МЗС. Інформаційна робота дипломатичних представництв велася на найбільш важливих ланках міжнародних змагань України, спрямовувалася на забезпечення провідних дипломатичних акцій, захист суверенітету України, підтримку союзницьких сил, протидію ворожій пропаганді.

Активізується робота загальнодержавного інформаційного органу (УГА), виробляються організаційно-директивні засади його роботи на закордонну аудиторію, поліпшується кадровий склад.

Починає виходити в Україні і за її межами ряд періодичних видань міжнародного спрямування, українська громадськість отримує широкі можливості для ознайомлення із закордонними справами і зовнішньою політикою власної держави. Вдосконалюється система постачання міжнародною інформацією органів влади та управління Української Держави.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВ України). – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.47.
2. ЦДАВОВ України. Ф.3766. – Оп.1. – Спр.306.
3. ЦДАВОВ України. Ф.3766. – Оп.1. – Спр.17.
4. ЦДАВОВ України. Ф.3766. – Оп.1. – Спр.106.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. – Мюнхен, 1969. – 543 с.
6. ЦДАВОВ України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.99.
7. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів, 1990. – 360 с.
8. Іваніс В. Стежками життя. – Новий Ульм, 1959. – Кн.2. – 366 с.
9. ЦДАВОВ України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.37.
10. Іваніс В. Боротьба Кубані за незалежність. – Мюнхен, 1965. – 445 с.
11. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ) у м.Львові. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.9.
12. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. – Ужгород, 1930. – Т.2. – 424 с.
13. ЦДАВОВ України. – Ф. 3766. – Оп.1. – Спр. 85.
14. ЦДАВОВ України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.16.
15. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. – К., 1993. – 191 с.
16. ЦДАВОВ України. – Ф.2469. – Оп.1. – Спр.1.

Веденеев Д.В., Будков Д.В. Начало международно-информационной деятельности Украинской Державы П.Скоропадского

В статье на основе архивных материалов государственных ведомств Украинской Державы (1918 г.) освещаются основные задачи информационного обеспечения дипломатической деятельности Украины, становления подразделений внешнеполитической пропаганды в составе дипломатического ведомства, поиск организационных форм и методов работы общегосударственного информационного органа.

Ключовые слова: *информационная политика, внешняя политика, дипломатия, государственное строительство, пропаганда, Украинская Держава гетмана П.Скоропадского*

Vyedyenyeyev D., Budkov D. The beginnings of International Information Activities of Ukrainian State by P. Skoropadskiy.

The article highlights the main tasks of information of diplomatic activity in Ukraine, establishment of departments of foreign propaganda in the diplomatic department, seeking organizational forms and methods of state information agency based on archival materials Ukrainian government departments of the State (1918).

Keywords: *information policy, foreign policy, diplomacy, creation of state, propaganda, Ukrainian State of Hetman Skoropadskiy*

НАЛАГОДЖЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З КРАЇНАМИ КАВКАЗЬКОГО РЕГІОНУ

У статті розповідається про започаткування дипломатичних контактів Української Держави з Азербайджаном, Вірменією й Грузією влітку 1918 р. Наголошується на рівноправності, відвертості й взаємовигідності стосунків у різних сферах життя.

Ключові слова: Українська Держава, Азербайджан, Вірменія, Грузія, міжнародні відносини.

Після проголошення незалежності наприкінці травня 1918 р. новостворені кавказькі держави – Азербайджан, Вірменія, Грузія розпочали процес пошуку свого визнання в Європі. Скажімо, вже 6 червня 1918 р. міністр закордонних справ Грузії А. Чхенкелі звернувся до представника Української Держави в Німеччині О. Козія з пропозицією визнати його країну з боку України [4; Арк. 17].

Як результат – до Києва у серпні 1918 р. прибула дипломатична місія Грузії на чолі з членом грузинського парламенту Віктором Тевзаєю. Вже до кінця року було підписано кілька важливих міждержавних угод, що торкалися загальних прав громадян обох сторін консульських відносин, торгівлі, мореплавства, міжбанківських операцій обміну товарів тощо.

Так, Договір про дружбу і співробітництво між Українською Державою і Грузинською Республікою, підписаний 5 грудня 1918 р., зокрема, передбачав, що «громадяне кожної із договорюючихся сторін мають право на території другої сторони закладати акційні і всякого роду торгіві і коопераційні товариства, а також приймати участь в уже існуючих цього роду установах, користуючись такими ж правами, які надані в цих випадках місцевим громадянам. Акційні товариства, а також торгіві, промислові та фінансові підприємства, які законно діють на території одної із договорюючихся сторін, признаються після реєстрації їх статутів або регуляментів відповідними органами другої Держави яко маючі законне право провадити свою діяльність в межах другої зі всіма виринаючими звідтіль наслідками» [4; С. 602].

Що стосується власне дипломатичних зносин, то в цьому договорі зазначалося, що «кожна із сторін, заключаючих договір, має право назначати в другу Державу Генеральних Консулів, Консульських та Торгових Агентів у всі порти і місцевости другої Держави. Всі пільги й права зазначених представників означаються по принципу взаїмности [4; С. 602].

Кілька статей договору присвячувалися мореплавству: «Ст. 14. Українські судна і їх вантажі в водах Грузії, Грузинські судна і їх

вантажі в водах України – користуються у всіх випадках такими самими правами, як судна і вантажі місцеві. Всяка пільга, або привилеія, яка передбачається одною із заключаючих договір Державою в стосунку до третьої Держави, тим самим поширюється й на другу сторону; допущеними із вищеприведених постанов винятками признаються пільги, які в сучасний мент надані, або могли б бути надані краєвому торговому флотові.

Ст. 15. Національність судна установлюється відповідно законам і постановам кожної Держави на підставі документів і патентів, виданих відповідною владою.

Ст. 16. Зовсім звільняються від оплати ластових зборів в портах обох Держав:

1) Судна, які приходять з вантажами і з ними ж відходять. 2) Судна, переходячі від одного порту до другої одної із заключаючих договорів Держав, коли вони покажуть посвідчення про уплату цих зборів в яким-небудь із портів цієї Держави.

Це звільнення не поширюється на збори: маяковий, лоцманський, буксирний і инш., які збираються за услугу і приладдя до вантаження, та які оплачуються й місцевими суднами.

Ст. 17. Всяке судно кожної із сторін, яке сіло на мілину, або потерпіло аварію близько берегів другої сторони, користується тими ж пільгами, як і місцеві судна» [6; С. 603].

Крім того, Грузія відкрила в Харкові своє консульство, а в Одесі Генеральне консульство. За допомогою співробітників останнього, до речі, на батьківщину повернулося близько десяти тисяч грузинів-учасників російсько-німецької війни [7].

Зі свого боку Україна 20 липня 1918 року направила до Тифлісу дипломатичну місію (з юрисдикцією на Азербайджан і Вірменією) в статусі Генерального консульства, оскільки багато наших співвітчизників продовжували мешкати в цьому регіоні. Зокрема, продовжували голосно заявляти про себе цілі українські колонії в Заалазані, а також духоборські. Всі ці українці заявили про прийняття громадянства Української Держави й вимагали від неї негайного офіційного захисту від неї. Якщо досі, повідомляла Голову Ради Міністрів 30 серпня 1918 року Українська крайова рада на Закавказзі, консульські функції виконували Комісаріат Центральної Ради, а після його скасування – Комісаріат Крайової Ради, то з 1 вересня ця робота припинялася через брак людей і коштів.

А необхідно було одержати дозвіл на виїзд з Батумі й Поті громадян України, за якими треба було послати спеціального пароплава. Тож розв'язання цієї проблеми доручалося Посольству Української Держави в Османській імперії. Крім того, посольство мало також за обов'язок вжити «всі можливі заходи про поліпшення становища духоборів в анексованих Турцією Ардаганській окрузі і Ахалкалоцькому повіті в Закавказзі» [2; Арк. 24].

Коли наприкінці 1918 р. більшовицька Росія анулювала своє визнання України як самостійної держави, на прохання українського уряду в посольстві Грузії в Москві була запроваджена спеціальна посада заступника посла-уповноваженого в справах Української Народної Республіки, функції якого виконував Олександр Труханович Ходанович [7].

Ті функції міждержавних контактів, які виконував у Києві в добу Центральної Ради Комісаріат Вірменії, делегувала йому і Національна Рада Вірменії після проголошення своєї незалежності на церемонії якої був присутній і представник українців цієї країни. В зверненні до міністра закордонних справ Української Держави від 11 липня 1918 р. керівники цього органу вірменського народу писали: «Согласно директив, полученных нами от Национального Совета Армении, полномочия Армянского Комиссариата на Украине продолжены с расширением его функций по представительству армянского народа и с переименованием его в Комиссариат Армении при Правительстве Украинской Державы.

В состав Коллегии Комиссариата входят: Председатель Коллегии – полковник М. Х. Ломизе, и члены – подполковник М. Б. Попов и капитан А. Н. Тониев-Тониянц, о чем и доведено было до Вашего сведения делегацией Национального Совета Армении 16 минувшего июня за № 0923.

В виду вышеизложенного имеем честь просить Вас, господин министр, не отказать в распоряжении:

1. Поставить в известность об этом все подведомственные Вам учреждения для содействия Комиссариату Армении в исполнении им своих обязанностей;

2. Выдать соответствующие удостоверения каждому из членов Коллегии;

3. Разсмотреть проект соглашения Комиссариата с правительством Украины, разработанный и приятый уже Междуведомственной смешанной Комиссией и утвержденный б. Министром Иностранных дел А. Шульгиным;

4. Просить разрешения Военного Министра об отпуске Комиссариату для нужд военнопленных обмундирования и продовольствия;

5. Выдать разрешение на пользование прямым проводом Комиссариату с городами Украины, России, Тифлисом и Эривань;

6. Оказать содействие в представлении Комиссариату помещения из 4-х комнат» [3; Арк. 6].

А власне продовжилися дипломатичні відносини між Українською Державою і Вірменією з Берліна. Саме там повноважний представник останньої в столиці Німеччини А. Огандженян 29 серпня 1918 р. звернувся листовно до міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Дорошенка з меморандумом щодо участі її дипломатів

у Константинопольській конференції, на якій мало розглядатися й вірменське питання. Цим кроком, наголошував Огандженян, «Українська Держава надасть дружню підтримку створеній вірменській державності й закладе міцний камінь у фундамент дружби цих двох народів, що так недавно відродилися до нового життя» [3; Арк. 19].

Поряд з цим тоді вірменський уряд звертався до Української Держави з проханням надати допомогу 600.000 біженцям-вірменам, котрі перебували тоді під відкритим небом у горах і лісах Закавказзя – необхідно було закупити для них в Україні 3 мільйони пудів хліба за твердими цінами і з правом вивезення протягом 5 – 6 місяців [3; Арк. 19].

Крім цього звернення, члени Вірменської мирової делегації в складі Аветіса Агароніана, голови Вірменської Національної Ради; Александра Хатісова, міністра закордонних справ Вірменської Республіки, і Михайла Пападжанова, 11-го вересня 1918 року нанесли візит тимчасово керуючому справами Української дипломатичної місії в Стамбулі й, розказавши про становище Вірменії, прохали довести до відома Українського Уряду, що вони мають інструкцію увійти в зносини з ним з таких справ: «1. Одержати від України признання незалежності Вірменії. 2. Мати в Ерівані українського дипломатичного представника. 3. Мати допомогу Україні при їх заходах перед російським Урядом для признання незалежності Вірменії. 4. Довести до Українського Уряду, що по їх відомостям вірменська делегація має виїхати з Ерівані до України, а може вже виїхала. 5. Установити поштові і телеграфні зносини між Україною і Вірменією» [3; Арк. 23].

У спеціальному меморандумі, тоді ж переданому через Посольство України в Туреччині, вірменські представники писали: «Делегация наша прибыла в Константинополь 19 июня для участия в конференции, на которую Турецкое Правительство пригласило тогда представителей новых государств Закавказья: Грузии, Армении, Азербайджана и Северного Кавказа. Конференция эта должна была окончательно определить условия мира с Турцией и границы вновь образовавшихся государств.

Но вот уже третий месяц наша делегация остается здесь в ожидании этой конференции, которая еще до сих пор не назначена и неизвестно состоит ли она вообще или нет. Это обстоятельство весьма затрудняет наше положение, которое еще более осложнилось после того, как опубликовано последнее русско-германское дополнительное соглашение к Брест-Литовскому договору. По этому соглашению, как известно, Германия и Россия из закавказских государств признают только независимость одной Грузии, а Армении и Азербайджану отказывают в признании независимости.

Из государств Четверного Союза нас фактически признала только одна Турция, которая назначила в Эривань своего военного и дипломатического представителя. Между тем для нашего государства

весьма важно добиться скорейшего признания его независимости и определения его границ. И в этом случае мы обращем наши взоры на молодое государство Украины в надежде, что она лучше других государств может понять наше положение и признать нашу независимость и одновременно с этим оказать по возможности свое внимание на правительство России в том смысле, чтобы оно не препятствовало признанию нашей независимости Германиею и другими державами Четверного Союза.

Может быть наше правительство непосредственно само уже обратилось к Вам и установило с Вами правильные отношения, что будет нам особенно приятно узнать. Но не имея об этом сведений, мы позволяем себе также обратиться к Вам с настоящей докладной запиской и просить Вас признать независимость нашей Республики и назначить представителя от Украинского Правительства при Правительстве Республики Армении в Эривань. По получении от Вас благоприятного ответа на наше ходатайство наше правительство немедленно назначит своего представителя при Правительстве Украины» [3; Арк. 25 зв. – 26 зв.].

Українська Держава, як вказувалося вище, на той час ухвалила рішення про створення свого дипломатичного представництва в Тифлісі з поширенням його юрисдикції на територію Вірменії. Відтак саме через нього в основному здійснювалися в подальшому відносини між двома країнами, оскільки в архівних фондах збереглися свідчення контактів на дипломатичному рівні. Так, 30 листопада 1918 р. вірменські дипломати писали до Уряду Української Держави з проханням звернути увагу «Держав Згоди на жахливе становище вірменських біженців у Бакуріанських горах [1; Арк. 1].

Тоді ж представник Вірменії в Києві Григорій Дзалоєв з метою тіснішого зв'язку між обома країнами поставив питання про необхідність відкриття Представництва України при Уряді Вірменії, а також «прискорити розв'язання питання щодо відпуску хліба і цукру» [1; Арк. 4].

Однак досягнути цього не вдалося через падіння Уряду Павла Скоропадського.

Започаткування дипломатичних зв'язків між Українською Державою і Азербайджаном відбулося через призначення в липні 1918 р. генерального консула до Баку (за сумісництвом) О. Кулинського і надання функцій дипломатичного представництва в Україні Комісаріату Азербайджану, самоврядній організації київських азербайджанців.

Його голова Джеліль Садигов був визнаний урядом гетьмана Скоропадського [5, с. 156].

Повноцінного дипломатичного як у Баку, так і в Києві в період існування Української Держави не було створено. Призначений 1 листопада 1918 року послом Азербайджану в Україні Юсіф-бе Везіров

не встиг прибути до Києва через зміну влади тут, а Повноважний представник України на Кавказі – посол УНР Іван Красковський вручив свої вірчі грамоти в Баку вже в часи Директорії. Протокол про намір укласти перший відомий нам договір між Азербайджанською Демократичною Республікою й Українською Народною Республікою був підписаний уже представниками двох екзильних урядів у Стамбулі 28 листопада 1921 року.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 26.
2. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 115.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 125.
4. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 134.
5. Дорошенко Д. Ілюстрована історія України. 1917 – 1923. – Ужгород, 1923. – Т. II.
6. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності в 1917 – 1921 роках з поглядом у сьогодення. Вид. 2-е, доповн. – К., 2012.
7. Зеркало недели. 1995. – 27 травня.

Сергійчук В.И. Налаживание дипломатических контактов Украинской Державы со странами Кавказского региона.

В статье рассказывается о налаживании дипломатических контактов Украинской Державы с Азербайджаном, Арменией и Грузией летом 1918 года. Подчеркивается о равноправности, открытости и взаимовыгодности отношений в различных сферах жизни.

Ключевые слова: Украинская Держава, Азербайджан, Армения, Грузия, международные отношения.

Serhiichuk V. The establishment of the diplomatic relations between the Ukrainian State and the states of the Caucasian region.

The article presents the establishment of diplomatic relations between the Ukrainian State and Azerbaijan, Armenia and Georgia in summer 1918 as well as stresses on the equal, confidential and mutual beneficial ties in the various spheres.

Keywords: the Ukrainian State, Azerbaijan, Armenia, Georgia, international relations.

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА СЛИВЕНКА У ФІНЛЯНДІІ (1918 р.)

На основі неопублікованих джерел у статті розглядається діяльність першого дипломатичного представника Української Держави у Фінляндії Петра Сливенка.

Ключові слова: Українська Держава, Фінляндія, дипломатія, Українська Військова Рада.

Першим дипломатичним представником Української Держави у Фінляндії був Петро Павлович Сливенко. Він народився 11 (24) червня 1883 р. у заможній селянській родині в селі Товсте поблизу Кременчука. Його батько брав участь у російсько-турецької війни 1873 р., нагороджений бойовими орденами, володів двома десятинами землі і від шести до восьми десятин орендував у поміщика. Початкову школу П. Сливенко закінчив у рідному селі, а у 1901 р. – Київську військово-фельдшерську школу, яка вважалася однією з найкращих в Російській імперії, де навчався разом з Іваном Огієнком, майбутнім мітрополитом Іларіоном. Отримавши звання молодшого фельдшера, був направлений для проходження служби в Російській армії на території Великого князівства Фінляндського. За спогадами свого друга Володимира Кецала у виборзі П. Сливенко «... Спілкується із земляком, який дає йому революційну літературу і освідомлюється національно. Заарештований просидів 13 місяців в Петропавловській фортеці і був призначений на адміністративну висилку. В полку був дуже любимий. Від відбуття покарання його врятував генерал дивізії, який його любив. Він був знайомий зі Столипіним і зробив, що наказом Столипіна казав здержати слідство і випустити на волю. Під час слідства з'ясувалось, що земляк, який давав йому революційну літературу був провокатором» [1, арк. 141 – 144зв].

У липні 1914 р. П. Сливенко перевели на службу класним фельдшером у Свеаборзьку кріпосну артилерію, де прослужив до демобілізації у лютому 1918 р. Нагороджений орденом Станіслава 3-го ступеню [2, арк. 15зв. – 16]. Ще під час військової служби П. Сливенко активно займався громадсько-політичною роботою. У квітні 1917 р. його обрали депутатом Комітету інженерних частин Свеаборзької фортеці [2, арк. 19], пізніше – членом Виконавчої Ради українців Північного фронту [2, арк. 20]. За спогадами В. Кецала «... В Гельсінках переживає комуністичну революцію. Два рази російські матроси проводили його на розстріл. Завдяки фінським солдатам оставсь в живих. В 1918 р. бере участь в засіданнях різних революційних комітетів, різних фронтових рад, де підносить українське питання» [1, арк. 142].

Невдовзі після падіння самодержавства серед українців, що перебували у Фінляндії, розвернувся національний рух. Його учасниками були матроси Балтійського флоту, головна база якого знаходилася у Гельсінкі, а також солдати 42-го армійського корпусу у Виборзі, солдати прикордонних військ, гарнізонів фортів, обслуговуючого персоналу берегової артилерії. Центр українського руху знаходився у Гельсінкі. На початку квітня 1917 р. тут була створена Українська Військова Рада. Під її керівництвом налічувалося близько 2500 матросів, 1500 солдатів, 150 робочих-українців. З Радою співробітничали 20 флотських і 10 армійських офіцерів-українців [3, арк. 7].

16 квітня 1917 р. на Сенатській площі в Гельсінкі відбулась демонстрація з вимогою української автономії. Газети повідомляли, що на неї вийшли від п'яти до шести тисяч осіб [4].

28 травня 1917 р. Українська Військова Рада провела Перший український військовий з'їзд у Фінляндії, який ухвалив рішення наполягати на негайному зосередженні українців в окремих військових частинах [3, арк. 7, 23, 25, 31, 32].

3 липня 1917 р. Центральна Рада в Києві прийняла II Універсал. Згідно з домовленістю з Тимчасовим урядом, у цьому документі, зокрема, йшлося про українізацію частин російської армії. При Українській Військовій Раді в Гельсінкі була створена спеціальна комісія, яка повинна була «...виключно стежити і піклуватися про відділення українців-військовослужбовців в окремі частини» [3, арк. 1, 4].

У зв'язку з тим, що російська військова влада усяляко перешкоджала проведенню українізації, 24 вересня 1917 р. була скликана сесія Української Військової Ради в Гельсінкі, яка ухвалила рішення про перетворення цього органу в Українську Військову Крайову Раду Фінляндії з правами Рад, що існували в Росії.

На території Фінляндії, з труднощами, але все таки почали формуватися українські військові частини. Так, у Виборзі була сформована артилерійська рота. 8 (21) грудня 1917 р. Виконавчий Український Комітет Північного фронту, що знаходився у Пскові, призначив П. Сливенка комісаром у справах українців у Фінляндії [2, арк. 25].

Найважливішою задачею діяльності П. Сливенка стала організація повернення військовослужбовців-українців на батьківщину. Він активно взявся за цю справу і адресував уряду України таку телеграму: «Фінляндія не має нашого офіційного представника обставини змусили мене тимчасово перебрати на себе функції відносно колонії Українців користуючись мандатом виданим наприкінці минулого року Центральним комітетом Українців Північного району Становище Українців у Фінляндії числом до 600 чоловік критичне не змогли своєчасно виїхати через безпорядки Росії немає продовольства також засобів існування Прошу негайного сприяння переїзду їх в Україну

закритому зараз Також прошу надати мені десять тисяч карбованців для грошової допомоги...» [5, арк. 36].

Не отримавши відповіді, П. Сливенко почав діяти на власний розсуд, спираючись на підтримку уряду Фінляндії. «12 грудня, – звітував він пізніше міністру закордонних справ Української Держави, – я почав виконання обов'язків. Російська військова влада визнала мене і видала про се наказа, але більшовитські кола стрінули то байдуже, то вороже.

На протязі одного місяця часу – з 12. XII. 1917 до 15. I. 1918 року майже усі більш-менш свідомі українці, завдяки заходів ужитих у той час, були перевезені до рідної Країни, виключно тих, які були закинута по-біля північного кордону Фінляндії. Далі почався стан війни між Росією та Україною. Уже, коли я в другій половині січня з'явився у Псков, аби дати виконавчій Раді північного фронту доклада про свою діяльність, то на північчю був такий стан, що залишитись надалі Українським організаціям становилось небезпечним; та й сама Рада майже примушена була самоліквідуватись. Коли скінчив я справоздання, то повернувся знову до Гельсінгфорса 25 січня 1918 р....

... Під час влади «червоних» офіційна діяльність українських інституцій у Фінляндії була самоліквідована і було вираджено перший транспорт українців через Росію о перших днях лютого ц/р.

Зносин з червоним урядом не приводилось мати та й рації не було, бо уряд цей мав себе під впливом Ленінського Совнаркому.

А таким разі, звичайно, до Українства він ставився б не прихильно.

Коли «білою» владою було зайнято Гельсінгфорс, негайно було видано наказа про реєстрацію підданців інших Держав, а далі про негайне виселення росіян за кордон. На збори та ліквідування хатніх справ було дано 5 доб часу.

Умовименту вимагали провести реєстрацію українців, які залишилися у Фінляндії за неможливістю повернутися до оселі через збентежену Росію, аби вони не поділили участи росіян за непорозуміння.

Тоді я узяв на себе важкий обов'язок представника українців Фінляндії, аби захищати їх, а коли трапиться то й державні інтереси. Кажу важкий, бо майже чотири місяці до цього українці у Фінляндії не мали ніяких відомостей, що діється на батьківщині, які існують закони про громадянство та інші, брак коштів як власних так і громадянських, помешкань теж. Брак свідомих та українсько письменних людей був цілковитий» [5, арк. 41, 45].

П. Сливенку допомагав лікар Балтійського флоту Олександр Крупський. Уряд Фінляндії дозволив їм влаштувати канцелярію Українського комісаріату і виділив восьмикімнатну квартиру в центрі міста. Над входом був вивішений український прапор. Усім бажаючим українцям видавалися тимчасові посвідчення з фотографічною карткою. Документ був надрукований трьома мовами: українською, фінською та німецькою. Підставою для видачі посвідчення був документальний доказ про місце

народження, наявність власності в Україні. Кожен, хто мав підстави отримати посвідчення мав скласти присягу на вірність Україні. Під час видачі документів збирались добровільні пожертви, які в основному використовувались для матеріальної допомоги бідним. Всього у Гельсінкі та інших містах було зареєстровано близько 1000 українців.

Одночасно розпочалась робота по організації від'їзду українців на батьківщину. На це потрібен був дозвіл німецької військової влади. Оскільки організувати переїзд через територію Росії в той час було неможливо, єдине, що залишалось – організувати транспорт через один з балтійських портів. Але справа узгодження з німцями умов переїзду та маршруту затягнулася. Німецька сторона посилалася то на технічні та організаційні складності, то на непевність політичної ситуації в Україні тощо. Коли з'ясувалося, що відправка транспорту відкладається, нагальним стало питання матеріальної допомоги українцям, насамперед – продуктами харчування. У Фінляндії тоді продукти розподілялись за картками. Іноземцям їх не видавали і лише завдяки енергійним клопотанням П. Сливенка невдовзі продовольчі картки почали видавати і українцям. Крім того, П. Сливенко неодноразово звертався з проханнями про допомогу до Міністерства закордонних справ України, але жодної відповіді не одержав. Добровільних пожертв порівняно заможних представників української колонії не вистачало. Тому П. Сливенко звернувся до Міністерства закордонних справ Фінляндії з проханням про надання грошової позики. Невдовзі він отримав позитивну відповідь, але через брак інформації про становище в Україні, врешті-решт вирішив від позики відмовитися.

В цей час до Гельсінкі почали прибувати українці з інших міст Фінляндії і гостро постало питання з їхнім поселенням. Фінляндська влада виділила для цього будинок, у якому могли розміститися 150 осіб.

Незважаючи на те, що фактично П. Сливенко не мав ніякого офіційного статусу, влада ставилася до його діяльності цілком серйозно. Показовий в цьому плані випадок наводив сам П. Сливенко: «...коли у одної українки (жінка морякові) було учинено білою гвардією труса, та забрано незвичайну для Фінляндії кількість продуктів (4 пуди муки та 1/2 сахару), після моєї заяви було повернуто, що лишилось цілим а страчення повернуто гроші. Я у свою чергу частину харчів реквізував на допомогу голодним» [5, арк. 46].

Тим часом у Фінляндії розгорнулось масове примусове виселення росіян. Ті, хто не виконував розпорядження влади, підлягали арешту. До українців же фінляндська влада ставилася значно краще. «Прихильність відношення до українців з боку Фінляндської влади, – писав П. Сливенко, – пояснюється, здавалось мені наміром підкреслити ріжницю відношення до росіян з одного боку, а друге надією, що Україною можливо буде скористуватись, як державою, де можна добути хліба, а ця справа була корінням фінляндської політики того часу. Коли з німецьких джерел там пустилися чутки, що мов Україна

виявила себе зрадницею, бо не дає хліба навіть самій Німеччині – було видко, що такі відомості дуже нервували різні кола. Що торкається зазначених чуток, то можливо, вони мають метою остудити гаряче бажання з боку фінів до безпосереднього зв'язку з нашою державою» [5, арк. 46 – 46зв].

Нарешті німецька влада дала дозвіл на переїзд українців з Фінляндії додому. «У справі вирядження до Рідного краю Української кольонії з Фінляндії о весні цього року, – писав пізніше П. Сливенко міністру закордонних справ Української Держави, – а також у справі поліпшення перебування у той час українців на чужині, дуже доброхотно та прихильно допомагала мені місцева німецька військова влада на чолі з п. Генералом Графом ф-дер Гольц, розпорядження якої виконувалися Гельсінгфорської комендатури п. лейтенантом Деттман.

Подяка, яку висловив за зазначене, не мала ніякої ваги, позаяк у той час я не мав у себе мандата від нашого уряду, але користь рідної справи вимагає офіційної подяки...» [5, арк. 7 – 7зв].

28 травня 1918 р. МЗС Української Держави призначило П. Сливенка консульським агентом в Гельсінкі. В отриманому ним Уповноваженні говорилось: «Міністерство Закордонних Справ Української Держави поручає Панові Петру Сливенку охорону інтересів громадян Української Держави в Фінляндії і назначає його Консульським Агентом І-го розряду в Гельсінгфорсі» [2, арк. 13].

Відправлення колишнього російського пароплава «Русь» було призначено на 12 червня 1918 р. Він відвіз репатріантів до Лібави (Лієпая), а далі українці мали скористатися залізницею. До списку записалося 700 осіб (серед них 130 дітей). Умови переїзду були такими: за квиток 1-го класу потрібно було сплатити 250 фінських марок, 2-го – 175, 3-го – 60. Тим, хто зовсім не мав грошей, теж не було відмовлено. Вони їхали безкоштовно. Фінська влада знайшла можливість виділити продовольство для 250 осіб у розрахунку на десятиденну подорож. Керівником транспорту було призначено П. Сливенка, заступником – О. Крупського.

За півтори доби пароплав благополучно дістався Лібави. Тут українцям довелося затриматись на два тижні в очікуванні потяга до України. За цей час склад транспорту зменшився до 330 осіб. Частина виїхала за власні кошти, а 230 колишніх військовослужбовців за розпорядженням німецької влади спеціальним поїздом рушили на Каліноквичи, де увійшли до складу українських військових частин.

Нарешті 28 червня потяг з репатріантами вирушив за маршрутом Гродно – Брест – Ковель – Голоби і 7 липня прибув до Києва [5, арк. 47].

18 вересня 1918 р. П. Сливенко повернувся в Гельсінкі. 23 вересня під час зустрічі з сенатором закордонних справ Отто Стенрутом він зазначив, що прибув до Фінляндії як консульський агент «з дорученням виконувати консульські обов'язки, поки не буде призначений відповідальний посол». За словами П. Сливенка, О. Стенрут «радісно вислухав перший привіт

офіційного представника незалежної Держави, яка народилася, також як і Фінляндія, з небезпечного хаосу, яким була Росія» і висловив надію на встановлення взаємовигідних зв'язків [6, арк. 20].

«... Після цього, – доповідав П. Сливенко міністру Закордонних справ Української Держави, – я приступив до реєстрації тутешніх українців та ознайомлення з ними. Се більш представники того гатунку українців, які на великий жаль мають право на громадянство але яких відношення до України мабуть таке саме як і до більшовиків з тією різницею, що до більшовиків вони бояться й заирати, а на Україну дивляться як на обітовану землю, яка мов би і улаштувалася як раз з такою метою, аби цим людям дати можливість під її омофором здійснити вдячну ідею «неділимої» Московщини. Такі індивіди мають юридичне право на громадянство, а деякі ще й працюють в одній інституції, яка зветься «Дипломатическим представительством Российской Республики»... Таких громадян (більш колишні офіцери вищих та посередніх рангів) я попередив, що перебування на службі в цій установі зовсім не стосується до обов'язків громадянина Української Держави. Такі от українці в мою відсутність звідусіль зорганізувались, обібрали Комітет, який розпочав видавати дозвіл на переїзд до України усім хто побажає. Цим же комітетом обібрано делегацію і надіслано до Києва з готовими кандидатами Генерального Консула та віце-консула, але ж Українського у них нічого не було. Те, що було тут зроблено довелось у більшій частині залишити, аби не робити бешкету, але консулярну діяльність комітету як в Гельсінгфорсі так і в Выборзі довелось припинити. Регістрація ще не закінчена, але гадаю, що персон, які мають право на громадянство Держави і залишаються в Фінляндії можливо лічити десятками. Завтра 4.Х. виряджається останній транспорт переселенців у напрямі на і через Україну на південь...» [7, арк. 24 – 25].

8 жовтня 1918 р. гетьман П. Скоропадский затвердив законопроект, за яким у Гельсінкі було засновано дипломатичне представництво Української Держави, що мало статус Посольства другого розряду [8]. Тимчасово виконуючим обов'язки повіреного в справах був призначений Кость Лоський.

Черговий транспорт з українцями відбув на батьківщину у листопаді 1918 р. Напередодні відправки П. Сливенко звернувся до представника дипломатичного представництва Української Держави у Німеччині з проханням порушити клопотання перед військовою владою про дозвіл на виїзд з Фінляндії українцям, які ще залишалися у цій країні [7, арк. 37].

Керівникові транспорту було видано посвідчення: «Зазначені в доданому до цього списку особи є Українські громадяне, які переїздить до рідного краю з Фінляндії.

Прошу агентств влади усіх країн, якими пролягатиме їхній шлях допомагати усіма засобами до цього переїзду». До посвідчення було

додано список, до якого включено 54 особи [7, арк. 33 – 34]. 28 листопада 1918 р. П. Сливенко надіслав рапорт до Міністерства закордонних справ Української Держави: «Прошу повідомити мене, як мушу ставитися до російських підданців, колишніх офіцерів особливо, які часто звертаються з проханнями дозволити переїзд. Де які з цих осіб заявляють, що завданням подорожі ставлять вступ до рїжних армій «особої», «Добровольчої», «Південної» і т.п. Не маючи жадних відомостей про існування і завдання зазначених армій, а також і про відношення їх до України маю себе лишеним у скрутнім стані відносно цієї справи, страхаючися перешкодити інтересам Держави перепуском на Україну елементу ворожого до неї. А що се останнє є можливим, то мушу зазначити, що більшість таких прохачів у приватних розмовах одверто висловляються вороже до існування навіть Держави нашої» [7, арк. 11].

П. Сливенко продовжував працювати в Посольстві до його закриття у травні 1921 р. Остання звітка про нього в архіві фінського МЗС датована 14 червня 1922 р. Це офіційне повідомлення про припинення діяльності П. Сливенка як секретаря посольства і консула України [9]. Після закриття Посольства П. Сливенко переїхав до Берліна. Жив у злиднях, часто хворів. Помер 22 вересня 1943 р. і був похований на православному кладовищі у районі Тегель у Берліні [1, арк. 143зв. – 144].

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 231.
2. ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 230.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 4100. – Оп. 1. – Спр. 4.
4. Известия Гельсингфорского Совета Депутатов армии, флота и рабочих Свеаборгского порта. – 1917. – 20 квітня.
5. ЦДАВО України. – Ф. 3512. – Оп. 2. – Спр. 9.
6. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 140.
7. ЦДАВО України. – Ф. 3512. – Оп. 2. – Спр. 10.
8. Державний Вістник. – 1918. – 19 жовтня.
9. Архів Міністерства закордонних справ Фінляндії. Посольства іноземних держав у Фінляндії. УАН 6 О 19 Slyvenko.

Пилипенко В. В. Дипломатическая деятельность Петра Сливенко в Финляндии (1918 г.).

На основенеопубликованныхисточниковв статье рассматривается деятельность первого дипломатического представителя Украинской Державы в Финляндии Петра Сливенко.

Ключевые слова: Украинская Держава, Финляндия, дипломатия, Украинский Военный Совет.

Pylypenko V.V. Diplomatic activities of Petro Slyvenko in Finland in 1918.

On the base on unpublished sources the work of the first diplomatic representative of Ukrainian State in Finland Petro Slyvenko is examined in the article.

Keywords: *Ukrainian State, Finland, diplomacy, Ukrainian Military Council.*

ДОКУМЕНТИ З ОСМАНСЬКОГО АРХІВУ ПРО ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ Й ТУРЕЧЧИНИ В 1918 РОЦІ

У статті розповідається про невідомі документи з Османського архіву в Стамбулі, в яких деталізується розвиток українсько – турецьких відносин у 1918 році.

Ключові слова: Українська Держава, Туреччина, міжнародні відносини.

Коли наприкінці 2011 р. Посольство України в Турецькій Республіці готувало акції до 20-річчя відновлення відносин України з Туреччиною, я як перший секретар нашого дипломатичного представництва на той час звернувся до знавця османських архівів викладача Стамбульського університету Мехмета Фахрі Фурата з проханням розшукати нові документи про зв'язки УНР і Османської Порти в 1918–1922 рр. Він відгукнувся і невдовзі ми мали можливість ознайомитися з десятками невідомих для українських істориків документів, які потім були представлені на виставці, організованій 21-22 червня 2012 р. в Анкарі за сприяння Посольства України в Туреччині, Міністерства культури Туреччини та Головного управління преси та інформації при Адміністрації Прем'єр-міністра Туреччини.

На наш погляд, дослідницька робота М. Фурата має надзвичайно велике значення для кращого розуміння подій майже сторічної давності у відносинах між нашими країнами, відтак буде правильним сказати хоча б побіжно про ці знахідки, які стосуються відновлення міжнародних відносин між нашими країнами у 1918 р.

Насамперед, необхідно зазначити, що в Османському архіві при Кабінеті Міністрів Туреччини зберігся документ щодо визнання Миколи Левитського тимчасовим представником України в Османській державі й оформлення для його супроводжуваних осіб акредитаційних карток. Він датується 20 травня 1918 р., на ньому стоїть підпис тодішнього Прем'єр-міністра Туреччини Мехмеда Талаата [1; Dosya – 85. – Gömlek – 16].

В іншому документі, який зберігається там само, є перелік супроводжуваних осіб при Миколі Левитському (тобто, перший склад Посольства Української Народної Республіки в Туреччині).

Привертає увагу й ще один документ Міністерства закордонних справ Османської Імперії (від 27 травня 1918 р.) щодо визнання за Миколою Левитським, який мав при собі вірчі грамоти керівництва української держави, права представляти інтереси України в Стамбулі у якості посла та щодо оформлення йому і членам очолюваної ним

делегатії відповідних акредитацій них посвідчень. Його підписав заступник державного секретаря МЗС Туреччини Ахмед [1; Dosya – 85. - Gömlek – 16].

На цю тему зберігся і ще один документ МЗС Туреччини, але вже йдеться щодо визнання Миколи Левитського представником України й оформлення тільки для нього відповідного акредитаційного посвідчення та інформування про це компетентні органи влади [1; Dosya – 85. - Gömlek – 1].

Цією ж датою зафіксований і так званий внутрішній документ МЗС Туреччини від 29 травня 1918 року щодо призначення Миколи Левитського Послом України в Туреччині.

Як відомо, Михайло Левитський не визнав гетьманського перевороту в Україні і відмовився служити новій владі. Зрештою, він був відкликаний до Києва, а на його місце мав прибути новий посол – Павло Кістяківський. Однак він згодом також відмовиться від запропонованої посади. Замість нього гетьман запропонує посаду посла Михайлу Суковкину. В Османському архіві виявлено службову записку Великому візиру щодо телеграми керівника османської місії в Києві Мухтара Бея про те, що через відставку Кістяківського українська сторона просить погодити на посаду Посла України в Туреччині Михайла Суковкина [3; Dosya – 16. – Gömlek – 51].

Зберігся також лист Посольства Туреччини про те, що новопризначений Посол України при Османській державі відбув з Києва до Одеси, звідки він вирушить на спеціальній яхті до Стамбула [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 5].

Інформація на запит канцелярії Великого візира від 19 листопада 1918 р. за № 96 також присвячена цій особі: «Пан Суковкин, якого призначено на посаду Посланника України при Османській державі, 28 числа цього ж місяця о 3 годині мав аудієнцію у Падишаха з метою вручення вірчих грамот» [3; Dosya – 16. – Gömlek – 52].

У цій же справі зберігається переклад з французької мови вірчих грамот Суковкина, який призначений Урядом України при Османській державі. Документ надісланий Гетьманом України на адресу Падишаха.

В Османському архіві знаходяться також документи, які свідчать про те, що турецькі власті всіляко сприяли діяльності українських дипломатів у Туреччині. Так, збереглася нота Посольства України в Туреччині від 27 серпня 1918 р. до МЗС Туреччини з проханням надати сприяння раднику Посольства Петра Чикаленку під час його відрядження до Софії. З цього приводу Міністерство внутрішніх справ Туреччини 31 серпня 1918 р. звернулося до турецьких органів прикордонного контролю забезпечити відповідне сприяння П. Чикаленку під час перетину ним турецького кордону [1; Dosya – 85. – Gömlek – 18].

Значна кількість документів османського архіву присвячена розгортанню діяльності турецьких дипломатів в Україні. Скажімо, збереглося розпорядження Прем'єр-міністра Османської Імперії від 19 травня 1918 р. щодо заснування в Україні османської дипломатичної місії та переведення Фахреттіна Бея з посади керівника місії в Петрограді на посаду Посла в Україні. В цьому документі наголошується на необхідності оформити Фахреттіну Бею супровідного листа до Уряду України такого ж зразка, який був виданий на призначення Посла Османської держави у Москві Галіпу Кемалю Бею [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Зберігся окремий документ МЗС Туреччини щодо створення дипломатичної місії Османської держави в Україні та призначення Фахреттіну Бею щомісячної виплати в сумі 30 тис. курушів, окрім заробітної платні [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

До речі, також зберігся документ МЗС Туреччини щодо видачі 600 лір, окрім заробітної платні, першому Послу Туреччини в Україні Мухтарові Бею та 200 лір Серверу Джемалеві Бею, який не мав заробітної платні [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Аби забезпечити турецьких дипломатів коштами, то було ухвалено рішення голови Національного Османського Банку про направлення до Києва одного з турецьких купців через відсутність належного сполучення між Стамбулом та Україною [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Зрозуміло, великий інтерес викликають звіти Посла Туреччини Мухтара Бея про діяльність його в Україні. Зокрема, особливу увагу привертає його шифрована телеграма, що була надіслана через Посольство Австрії в Україні після прийому в гетьмана Скоропадського: «Його Високоповажність Гетьман прийняв мене учора у своєму палаці. Цей візит відбувся з особливою церемоніальністю. Також на заході були присутні і дипломати. Після цього Його Високоповажність Гетьман дав обід на честь османської делегації. Були присутні дружина Його Високоповажності Гетьмана та Виконуючий обов'язки Міністра закордонних справ. Під час обіду Гетьман підвівся та підняв келих за здоров'я Його Світлості Падишаха, тричі вигукнувши «Хай живе Падишах». Всі, хто був присутній на обіді долучилися до тосту. Його Високоповажність Гетьман проявив до нас увагу та повагу. Як ознаку цього, після обіду він сфотографувався в саду палацу разом із османською делегацією. Його Високоповажність Гетьман перед обідом провів зі мною бесіду та особливо попросив передати його слова падишахові. Деталі церемонії прийняття та тексти розмов будуть надіслані додатково» [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Цей документ про прийняття гетьманом Павлом Скоропадським першого Посла Високої Порти в Києві також зберігся в Османському архіві. Після прибуття до столиці України, пише Мухтар Бей, я вручив вірчі грамоти делегації керівників Української Держави за участю

прем'єр-міністра, військового міністра та міністра юстиції, оскільки гетьман перебував у Берліні з візитом. Коли ж через деякий час гетьман повернувся до Києва, він висловив готовність прийняти у своєму палаці османську делегацію.

Далі Мухтар Бей описує церемонію зустрічі таким чином: «Я в офіційній уніформі сів у один із трьох автомобілів, що були виділені для нашого посольства. Зі мною в машину сіли міністр закордонних справ Палтов (насправді він був заступником міністра закордонних справ. – Б. С.) і відповідальний за нашу делегацію пан Любинський. В інші авто сіли працівники посольства та представники МЗС України, зокрема, пан Галіп (начальник відділу) та пан Редхаус, один із відповідальних за османську делегацію. По прибутті до палацу нас зустріли представники гетьмана й запросили пройти в обідню залу. З нами пройшли осіб 30 чиновників і високих командирів. Обідній стіл був оздоблений червоними та білими квітами у формі півмісяця та зірки. Протягом обіду постійно грав оркестр. Під час торжества гетьман піднявся, привітав прибулих та підняв келиха за здоров'я султана. Він тричі вигукнув «Слава» за продовження султанату. Під кінець обіду він знову встав з-за столу та підняв келиха за успіх нашого посольства. За традицією ми зробили жест у відповідь. Після обіду ми сфотографувалися у саду разом із гетьманом. Направлення османської місії в Україну урядові та національні кола зустріли з великою радістю» [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Посол Туреччини додає, що одним із яскравих прикладів такого ставлення стало виділення османському посольству автомобіля на постійній основі. Дяльного також було призначено двох супроводжуючих – капітана та лейтенанта [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Насичений інформацією також лист посла Мухтара Бея до МЗС Туреччини від 28 вересня 1918 р. щодо умов роботи в Україні у контексті започаткування османських дипломатичної та консульських установ. Зокрема, він повідомляє, що з метою започаткування османської політичної місії провів вивчення ситуації в місті та умов проживання. З цього приводу пишеться: «У той час, коли ще два місяці по тому в Україні, на відміну від інших регіонів Росії, ще були нормальні умови для проживання, після того, як країну окупувало 300 тисячне німецьке військо, яке поводитися жорстоко та чинило грабежі. Євреї скористалися відсутністю в країні органів контролю, через нове формування уряду, та захопили у свої руки торгівлю у великих містах, особливо у Києві. Вони почали вести нечесну торгівлю, результатом чого стало різке зростання цін усюди, а особливо у великих містах. У порівнянні з Києвом, умови проживання у Санкт-Петербурзі та Москві можна було назвати помірними. Це я особисто почув від заступника міністра закордонних справ генерала Палтова. 1 хлібина продається за 110 курушів, одяг – 20 тис. курушів. У Києві узимку температура була нижче

0 градусів і опускалася до -30. Вимушено слід носити хутро, яке коштує щонайменше 60 тис. курушів. Оренда мебльованої квартири з 10 кімнат піднялася до 60 тис. лір. Багато жінок на вулицях перестали носити панчохи. До революції населення Києва становило 500 тис. чоловік, але через прибуття біженців з Росії воно виросло до 1 млн. 200 тисяч чол. Всі говорять, що з перебігом пори року ситуація ще більше погіршиться. Прожити секретареві місії за таких умов можливо не менше ніж за 250 рублів на день. Секретарі місії Сервер Джемаль та Алі Мухтар, окрім заробітної платні, мають на день витратити по 10 лір, а на місяць – 360 лір, на опалення, канцелярщину та інше. Генеральні консули в Києві, Одесі та Харкові Феріт, Риза Намик та Рухі Бей також, окрім зарплати, мають витратити на аналогічні потреби щодня по 14 лір, а на місяць по 420 лір. Оскільки Сервер Джемаль Бей та інші не мають зарплати, окрім виділеного їм, вбачається за доцільне надати їм надбавку до рівня другого секретаря» [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Що стосується створення умов праці й проживання самого посла, то він повідомляє, що його потреби «не складаються лише з харчування та одягу. З огляду на представницькі функції, потреба у витратах зростає. А з огляду на те, що Османська місія в Україні встановлюється уперше, в інтересах нашого уряду забезпечити їй відповідний престиж та рівень. Цю ситуацію слід належним чином опрацювати та, у разі необхідності, забезпечити надсилання з Європи канцелярських та інших товарів, витрати на що, разом із виділеним українським урядом автомобілем, досягатимуть 150 лір на місяць. Також слід передбачити оплату працівників для рутинної роботи – посильних, приватників та ін., яких наразі найняти менше ніж за 350 рублів кожного, тобто, не менше 2000 тис. курушів. Також, окрім моєї зарплатні у 10 тис. курушів, прошу розглянути питання щодо додаткового виділення мені по 30 лір на день, що становить 900 лір на місяць» [2; Dosya – 2379. – Gömlek – 1].

Важливими для повного висвітлення українсько-турецьких відносин того часу є османські документи про різні кадрові призначення в дипломатичних представництвах Високої Порти в Україні. Зокрема, це стосується указу султана Мехмеда IV Вахдеттіна від 15 липня 1918 р. щодо призначення на посаду Генерального консула Туреччини в Києві колишнього депутата від Кютахії Феріда Бея, що супроводжується відповідним поданням Міністерства закордонних справ до Адміністрації Великого візира. Такого ж змісту й султанський указ від 12 серпня 1918 р. щодо переведення віце-консула Туреччини в Салоніках Рухі Бея на посаду консула в Харкові з присвоєнням йому рангу консул другого класу. До цього додається і відповідний наказ міністра закордонних справ Туреччини [3; Dosya – 49, Gömlek – 99].

Викликає інтерес і повідомлення щодо інформування Посольством України у Берліні Османської держави про факт визнання Польщею незалежності України [2; Dosya – 2379. - Gömlek – 10].

Вважаю, що ці документи проливають додаткове світло на відносини між Українською Державою і Османською Портою в 1918 р. й стануть важливим джерелом для поглибленого вивчення їх.

Список використаних джерел:

1. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi – BOA: Fon kodu – HD. EUM.
2. BOA: Fon kodu – HR.SYS.
3. BOA: Fon kodu – DUİT.

Сергийчук Б.В. Документы из Османского архива об отношениях между Украинской Державой и Турцией в 1918 г.

В статье рассказывается о неизвестных документах из Османского архива в Стамбуле, в которых детализируется развитие украинско – турецких отношений в 1918 г.

Ключевые слова: Украинская Держава, Турция, международные отношения.

Serhiichuk B. The documents from Ottoman Archives on the relations between Ukrainian State and Turkey in 1918.

The article presents the unknown documents from Ottoman Archives based in Istanbul that highlight in details the development of the Ukrainian-Turkish relationship in 1918.

Keywords: the Ukrainian State, Turkey, international relations.

ДИПЛОМАТИЧНА І ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ (1918 р.)

У статті йдеться про встановлення політико-дипломатичних відносин Української Держави П.Скоропадського з ключовими державами чорноморського регіону, що було одним із головних напрямків українського зовнішньополітичного курсу в квітні-грудні 1918 р. Аналізується значення цих відносин для зміцнення національної державності та подальшого самостійного розвитку України.

Ключові слова: дипломатія, міжнародні відносини, чорноморський регіон, Українська Держава, гетьманський уряд.

Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення та узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України та її дипломатичної служби в добу національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., зокрема в період Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Особливий інтерес становить дослідження дипломатичних і військово-політичних відносин Української Держави з ключовими державами чорноморського регіону. Насамперед мова йтиме про взаємовідносини гетьманських урядів з урядами Болгарії, Османської імперії та Румунії.

Зазначимо, що концепція чорноморської орієнтації України завжди побутувала в середовищі української політичної еліти. Одним із перших поборників південного вектору зовнішньої політики України був український історик, громадсько-політичний діяч М. Грушевський. На сторінках своєї праці «На порозі Нової України» він зробив стислий, але в той же час змістовний аналіз важливості політичного утвердження України в чорноморському басейні. Як зазначав М. Грушевський: «історичні умови життя орієнтували Україну на захід, географічні орієнтували і орієнтують, на Чорне море...» [15, с. 16]. Проте, в період правління Української Центральної Ради реалізувати в повній мірі зазначену зовнішньополітичну програму так і не вдалося. Більш послідовними в цьому напрямку були уряди гетьмана П. Скоропадського, який прийшов до влади в Україні 29 квітня 1918 р.

Офіційний Київ розглядав Болгарію і Туреччину як стратегічних партнерів у життєво важливому для України чорноморському регіоні. Це, насамперед, пояснюється зв'язаністю України з цими державами умовами Брестського мирного договору, а також важливістю для Української Держави торгово-економічних зв'язків з Болгарією і Туреччиною через їх чорноморські порти. Особливий інтерес для українського уряду в відносинах зі Стамбулом становила можливість

безперешкодного проходу українських торгових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли для торгівлі з країнами Західної Європи.

Перші спроби встановити дипломатичні відносини з Болгарією та Османською імперією в березні-квітні 1918 р. здійснив уряд УНР. Після приходу до влади П.Скоропадського посол УНР в Туреччині М. Левицький відмовився представляти інтереси нового режиму, про що сповістив управляючого міністерством закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка. Посол зазначив: «Вважаю неможливим співробітничати з Урядом, який зараз повстав на Україні, прохаю... довести до відома Ради Міністрів прохання звільнити мене від виконання обов'язків посла в Туреччині» [6, арк. 3]. Постановою гетьманського уряду М. Левицький 15 травня 1918 р. був відкликаний з посади українського представника при уряді Османської імперії. Йому наказувалось припинити свою діяльність і очікувати приїзду нового посла, якому необхідно було передати документацію [6, арк. 1]. В таких умовах, управління українським представництвом у Туреччині тимчасово покладалося на його молодших урядовців П.Чикаленка та М.Вовченка [16, с. 272].

14 червня 1918 р. урядом Української Держави було ухвалено «Закон про посольства і місії Української Держави». У відповідності з ним, усі дипломатичні представництва України за кордоном мали поділитися на посольства першого розряду на чолі з Послом або Уповноваженим Міністром та посольства другого розряду – на чолі з Міністром-Резидентом [14, с. 106].

Відповідно до цього закону 21 червня 1918 року П. Скоропадський підписав указ про створення посольств першого розряду в Болгарії і Туреччині [4, арк 11].

Насамперед, у першій половині липня 1918 р. почалося поетапне формування штату дипломатичної місії до Софії. 8 липня радником посольства було призначено Ф. Шульгу, в обов'язки якого входило надавати консультації послу з усіх важливих політичних та економічних питань. Також, на нього мали покладатися функції голови дипмісії в разі відсутності посла в Болгарії. У такому разі до радника посольства переходили усі обов'язки посла, але без низки притаманних тільки послам прав і привілеїв.

11 липня секретарем посольства було затверджено В. Драгомирецького, старшими урядовцями – Д. Шелудька, П. Сікору, а молодшими урядовцями – М. Лаврика та Ю. Налисника. Перекладачем при посольстві був І. Додул [4, арк. 4, 10].

П.Скоропадський, розуміючи важливу політико-дипломатичну й економічну роль Болгарії для Української Держави, прагнув призначити послом до цієї країни надійного й досвідченого дипломата. Тому, 17 липня 1918 р. на цю посаду він затвердив відомого українського політичного діяча, колишнього міністра закордонних справ УНР О. Шульгіна [4, арк. 10].

28 липня 1918 р. посольство прибуло до Софії, де було зустрінуте представниками міністерства закордонних справ Болгарської держави й керівництвом столиці [8, арк. 3 зв]. Відсутність у столиці через військові справи царя Фердинанда I відклала на тривалий час його зустріч з гетьманським послом. Лише 7 вересня, по поверненні царя в Софію, О. Шульгін отримав урочисту аудієнцію в царському палаці, під час якої передав царю акредитаційні грамоти.

Дещо складніше тривало формування дипломатичної місії до Туреччини. 10 липня 1918 р. послом до султанського двору гетьман призначив знаного в Україні адвоката О. Кістяківського [4, арк. 10]. Проте, як зазначав Д. Дорошенко: «...від'їзд посольства все затягався та затягався: Кістяковський зволікав через різні причини. То хотів упорядкувати свої справи, то слабував на «еспанку»...так протяглося два місяці...а Кістяковський усе не їхав» [16, с. 271-272].

П. Скоропадський, усвідомлюючи проблеми, що можуть виникнути в українсько-турецьких відносинах вразі подальшого зволікання із виїздом українського посольства до Туреччини, 21 жовтня 1918 р. затвердив новим послом до Стамбулу відомого політичного діяча М. Суковкіна. Крім нього з жовтня 1918 р. інтереси Української Держави в Туреччині мали представляти: радник – Л. Кобилянський, два секретарі – М. Любимський і В. Тенішев, два старших урядовці – Х. Пономаренко та О. Хоруженко. Обов'язки молодших канцелярських урядовців виконували І. Москаленко й М. Ковалевський. Посади перекладачів займали Ю. Стеблін-Каменський та І. Спафаріс. Також, в ранзі позаштатних урядовців для особливих доручень до Стамбулу направлялися О. Ратгауз і П. Гудим-Левкович [4, арк. 3, 10]. У такому складі 1 листопада 1918 р. посольство прибуло до Царгороду й після вручення вірчих грамот султану Магомеду VI розпочало свою роботу [6, арк. 24].

Окрім посольств гетьманський уряд планував заснувати у Болгарії і Туреччині ряд консульств. Передбачалося відкрити генеральні консульства в Софії та Стамбулі, віце-консульства у Варні, Салоніках, Смірні й консульства в Бургасі, Трабзоні, Бейруті, Багдаді і Єрусалимі [2, арк. 100]. Проте, через брак коштів та кваліфікованих дипломатів, український уряд зміг започаткувати лише генеральні консульства. У відповідності до закону від 4 липня 1918 р. «Про заклад генеральних консульств і консульських агенств за кордоном», на них покладалися завдання підготовки основ для розвитку торгово-економічних відносин з Болгарією і Туреччиною, надання матеріальної та юридичної допомоги громадянам Української Держави в цих країнах, заснування українських освітньо-культурних організацій. Також консульства мали піклуватися справою повернення цивільних і військовополонених українців на батьківщину [14, с. 118].

Таким чином, у липні-жовтні 1918 р. Українській Державі, переборюючи труднощі, вдалося сформувати повноцінні дипломатичні осередки в чорноморських країнах Четвертого союзу.

Зі своєї сторони болгарський і турецький уряди направили до України власних послів і консулів.

У квітня 1918 р. до Києва прибула болгарська дипломатична місія на чолі з відомим болгарським ученим, знавцем україністики І. Шишмановим. 7 травня 1918 р. болгарський посол вручив вірчі грамоти гетьману П. Скоропадському.

Окрім І. Шишманова Болгарію в Києві представляли перший секретар посольства Т. Баламезов, військовий аташе ротмістр Г. Сархилієв, представник Дирекції щодо постачання і планування Болгарії Д. Влахов та ряд інших співробітників [19, с. 5].

Із значним запізненням в Україну був направлений турецький посол Ахмед Мухтар Бей, який прибув до Києва лише 8 вересня 1918 р. У зверненні від 30 серпня до гетьмана П.Скоропадського міністр закордонних справ Туреччини Ахмед Нессейіні прохав «...приймати його доброзичливо і вірити всім його повідомленням, які він буде здійснювати від імені...його Уряду» [12, с. 340].

Керуючись інтересами своїх громадян в Україні та економічною доцільністю уряд Османської імперії також заснував Генеральне консульство в Києві, яке з 10 серпня 1918 р. очолив Ахмед Ферід Бей. Для потреб консульства було відведено три кімнати в київському готелі Гладинюка, що розташовувався на розі вулиць Фундуклівської (нині Б.Хмельницького) та Єлизаветинської (нині Пушкінська) [7, арк. 2, 3, 7]. Також, турецькі консульства були відкриті у таких важливих економічних і культурних центрах України як Одеса (консул Евуріс Намік Бей), Харків (консул Руї Бей Абдулгаді) та Севастополь (консул Магомед Алі Бей) [7, арк. 16, 22].

Що стосується Болгарії, то її урядом планувалося відкрити консульства у Києві та Одесі, проте через брак відповідних архівних матеріалів, ми не можемо в достатній мірі охарактеризувати дану проблему.

Паралельно зі встановленням дипломатичних відносин з Болгарією і Туреччиною, гетьманський уряд прагнув розв'язати проблему взаємин з Румунією, яка ще за часів Української Центральної Ради в березні 1918 р. захопила Бессарабію, південну частину якої (Аккерманський, Ізмаїльський і Бендерський повіти) український уряд вважав етнічною територією України.

На відміну від керівництва УНР, уряд гетьмана П. Скоропадського зайняв більш жорстку позицію в питанні румунської анексії Бессарабії. Як зазначав Д. Дорошенко: «нове гетьманське правительство стало натому, що окупація та примусове прилучення Бессарабії румунами є актом насильства і противиться бажанню самої людности...» [16, с. 295]

11 травня 1918 р. було видано постанову Ради Міністрів Української Держави за підписами Голови Ради міністрів Ф. Лизогуба та міністра торгу і промисловості С. Гутника «Про заборону вивозу товарів

до Румунії і Бессарабії» [16, с.140]. Як зазначалося у документі: «Зважаючи на те, що Бессарабія анексована Румунією і що умови політично-господарських відносин ще не встановлені, вивіз за кордон всяких товарів в Румунію та Бессарабію безумовно забороняється, поки не буде врегульовано питання про долю Бессарабії, правомірність її приєднання» [13, с. 39]. Так, коли до Ради Міністрів звернувся одеський Південний союз кредитних і ощадних товариств, з проханням дозволити вивіз товарів до Бессарабії, то йому надійшла відповідь, що «...згідно з рішенням Ради Міністрів не може бути поки дозволений ніякий товарообмін з Бессарабією» [1, арк. 25].

У ноті гетьманського уряду від 5 червня і ноті-відповіді королівського уряду від 19 червня 1918 р. було чітко окреслено позиції обох сторін щодо Бессарабії. Уряд Української Держави відкидав акт «Сфатул Церія» про приєднання Бессарабії до Румунії наголосивши, що «...представник румунського правительстава перед голосуванням «Сфатул Церія»...поставив питання про приєднання Бессарабії до Румунії в ультимативній формі» [17, с. 142]. На думку української сторони це суперечило демократичним нормам самовизначення українського населення і є незаконним. Також, у листі українського уряду обґрунтовувався історичний зв'язок Бессарабії з Україною, причому наголошувалося, що молдавське населення не складає більшості в краї. Таким чином, офіційний Київ продовжував не визнавати анексії і прав Румунії на Бессарабію, залишаючись на позиції того, що «...з життєвого,...стратегічного і економічного мотивів Правительство Української Держави повинно настоювати на приналежності політично-автономної Бессарабії до Української Держави, до чого вона має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бессарабії» [17, с. 142]. У свою чергу Королівський уряд на сторінках свого послання виклав обґрунтування, які виправдовували приєднання Бессарабії до Румунії [17, с. 143].

У зв'язку з загостренням Бессарабської проблеми та антиукраїнськими діями румунського уряду, Рада Міністрів Української Держави відкликала з Румунії посла УНР М. Галагана. Також, не дивлячись на те, що 21 червня 1918 р. П. Скоропадський підписав указ про заснування на території Румунського королівства посольства другого розряду, воно так і не розпочало своєї роботи через відсутність порозуміння між Україною та Румунією [4, арк. 11].

Відсутність українського посла в Румунії компенсувалася консульськими установами. Так, з липня 1918 р. генеральним консулом України в Ясси було призначено К. Чоботаренка, який був добре обізнаний із ситуацією в Румунії. Віце-консулом до Галацу гетьманський уряд затвердив С. Білецького [3, арк. 49; 5, арк. 12, 18].

У липні-жовтні 1918 р. відносини України з Румунією підтримувалися на рівні Генерального консульства, яке займалося поточною роботою:

вивезенням військового майна, поверненням військовополонених, контролем за від'їжджаючими в Україну (реєстрація та видача перепусток), прийняттям заяв про бажання взяти українське підданство, захистом інтересів українців перед місцевою румунською владою, видачею допомоги українським громадянам, тощо.

К. Чоботаренко очолював Генеральне консульство України в Румунії з червня до листопада 1918 р., коли кабінет Ф. Лизогуба був розпущений, і С. Гербелью було доручено формування нового кабінету, перед яким стояло завдання створення федерації України з майбутнього небільшовицькою Росією. Нова українська влада прийняла рішення замінити всіх керівників українських консульств у Румунії, у тому числі в середині листопада 1918 р. було відкликано й К. Чоботаренка.

За період правління гетьмана П. Скоропадського було утворено спеціальну комісію під головуванням сенатора С. Шелухіна, яка на основі етнічних принципів визначила територіальні межі Української Держави, що мало допомогти в утвердженні кордонів країни. В Бессарабії розмежування українців і молдаван мало відбутися по лінії від містечка Новоселиці (нині райцентр Чернівецької області) вздовж старого кордону з Румунією, включаючи до складу України весь Хотинський повіт, далі по річці Дністер (населені пункти Сорока, Вадрашков, Дубосари, Григоріанів) до міста Бендери, а звідти до меж Акерманського (Білгород-Дністровського) й Ізмаїльського повітів, які у відповідності з законопроектом про адміністративний поділ, що розроблявся гетьманським урядом у травні 1918 р., мали належати до Української Держави [20; 9, арк. 15]. Однак, варто зазначити, що за весь період існування Української Держави так і не було встановлено юридично оформленого кордону з Румунією, через невизнання гетьманським урядом анексії Бессарабії. Демаркацію кордону планувалося зробити після проведення спеціальних українсько-румунських переговорів, які, як відомо, так і не відбулися. Фактично протягом травня-грудня 1918 р. кордон між Україною і Румунією проходив по річці Дністер [11, арк. 112]. Про це свідчить і повідомлення МЗС Української держави до міністерства шляхів, у якому головними прикордонними пунктами між Україною і Румунією визначаються міста Тираспіль і Рибниця [10, арк. 2].

У період з червня по серпень 1918 р. зі сторони України відносно Румунії діяла економічна блокада й було обмеження дипломатичних зносин. Наприкінці серпня 1918 р., виснажена війною й оточена з усіх сторін вороже налаштованими країнами Четверного союзу Румунія опинилася перед загрозою голоду й економічної кризи. У зв'язку з цим королівський уряд змушений був піти на примирення з Києвом, аби отримати можливість завозити продовольство з території України.

Налагодження політико-дипломатичних відносин з Румунським королівством було вигідним й для українського уряду. На серпень

1918 р., через поразки Німеччини на західному фронті, склалася така міжнародно-політична ситуація, за якої гетьманський уряд потребував встановлення дипломатичних відносин з країнами Антанти. Тому, офіційне визнання України Румунією давало шанс на зближення з Англією і Францією, дипломатичні представники яких перебували у Яссах і Галаці.

В середині вересня 1918 р. до Києва прибула румунська дипломатична місія на чолі з заступником міністра закордонних справ Румунії Концеску [17, с. 143]. Між румунською делегацією й українським урядом велися переговори щодо розроблення і підписання двосторонньої торгово-економічної угоди.

Підписання такої угоди між Україною і Румунією відбулося на початку жовтня 1918 р. Згідно її положень уряд Румунії отримав можливість вивозити з території України цукор, зернові культури, залізну руду й іншу, необхідну для промисловості, сировину. З свого боку Українська Держава могла закупати у Румунії фрукти, вино, морепродукти та ліс. Обидва уряди зобов'язалися відновити залізничне й морське сполучення, а також поштові, телеграфні й телефонні зносини між своїми країнами [17, с. 143-144].

11 жовтня 1918 р. гетьман П.Скоропадський затвердив склад надзвичайної дипломатичної місії до Румунії. Її головою було призначено генерала В. Дашкевича-Горбатського. Посаду старшого секретаря посів М. Догель, а перекладачем був В. Маєвський. Указом Ради Міністрів від 18 жовтня 1918 р. урядовцем для особливих доручень при місії призначався С. Де-Вітг [4, арк. 5]. Наприкінці жовтня 1918 р. місія прибула до Ясс і була урочисто прийнята румунським королем.

Однак, українське посольство так і не змогло розпочати серйозної дипломатичної діяльності в Румунії. Капітуляція Австро-Угорщини і Німеччини підштовхнули румунський уряд і військове командування до розгортання на правому березі Дністра прикордонних військових комунікацій і створення низки митних пунктів, що реально засвідчило порушення територіальної цілісності України [20]. Окрім цього після відходу в листопаді 1918 р. австро-німецьких військ з північної частини Хотинщини румунські військові формування захопили всю Північну Буковину, яка була споконвічно українською землею.

10 грудня 1918 р. «Сфатул Церій» на своєму засіданні ухвалив постанову про скасування автономії Бессарабії й її повного входження як звичайної провінції до Румунського королівства [18, с. 39]. Український уряд спробував протестувати проти цього рішення бессарабського парламенту, однак без підтримки Німеччини й через власні внутрішньополітичні проблеми змушений був змиритися з існуючим станом речей.

Таким чином, протягом квітня-грудня 1918 р. урядами Української Держави були встановлені важливі політико-дипломатичні

взаємовідносини з ключовими державами чорноморського регіону, що в свою чергу відкрило шлях до налагодження торгово-економічних та культурно-інформаційних відносин України з цими чорноморськими країнами. Незважаючи на те, що ці зносини не були тривалими, через припинення існування Гетьманської держави в грудні 1918 р, все ж вони сприяли утвердженню й зміцненню міжнародного авторитету України та її народу.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр.3.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 21.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 3.
4. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр.22.
5. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 24.
6. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 111.
7. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 114.
8. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 117.
9. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр.186.
10. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 187.
11. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 190.
12. Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. – К.: Укр. письменник, 2008. – Т. 2. – 380 с.
13. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В.Боечко, О.Ганжа, Б.Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
14. Веденєєв Д.В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки / Д.В.Веденєєв, Д.В.Будков. – К.: К.І.С., 2006. – 312 с.
15. Грушевський М. На порозі Нової України: гадки і мрії / М.Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 128 с.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920): Науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.: - іл.
16. Дорошенко Д. Історія України, 1917 – 1923 / Д.Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2. – 352 с.: іл.
17. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії / В.М.Матвієнко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 397 с.
18. Павленко В.В. Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні (1918-1919) / В.В.Павленко // Проблеми слов'янознавства. – Львів: Світ. – 1993. – Вип. 45. – С. 3-14.
19. Сергійчук В. Етнічні межі і давньий кордон України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.haidamaka.org.ua/0023.html.

Петренко И.Е. Дипломатическая и военно-политическая деятельность правительств Украинской Державы в черноморском регионе (1918 г.).

В статье говорится об установлении политико-дипломатических отношений Украинской Державы П. Скоропадского с ключевыми государствами черноморского региона, что было одним из главных направлений украинского внешнеполитического курса в апреле-декабре 1918 года. Анализируется значение этих отношений для укрепления национальной государственности и дальнейшего самостоятельного развития Украины.

Ключевые слова: *дипломатия, международные отношения, черноморский регион, Украинская Держава, гетманское правительство*

Petrenko I. The diplomatic, military and political activities of the Ukrainian State governments in the Black Sea region (1918).

The article refers to the establishment of political and diplomatic relations of the Ukrainian State Skoropadskii with key states Black Sea region, which was one of the main directions of Ukrainian foreign policy in April-December 1918. Analyzes the significance of these relationships to strengthen national statehood and self-development in Ukraine.

Keywords: *diplomacy, international relations, the Black Sea region, Ukrainian State, Hetman government*

ДОНСЬКЕ ПОСОЛЬСТВО М.А. СВЕЧИНА- О.В. ЧЕРЯЧУКІНА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1918 р.)

На основі аналізу архівних джерел, опублікованих документів, матеріалів преси та мемуарної літератури досліджується діяльність донського посольства М.А. Свечина-О.В. Черячукіна в Українській Державі Гетьмана П.П. Скоропадського.

Ключові слова: Українська Держава, Всевелике Військо Донське, дипломатія, посольство, М.А. Свечин, О.В. Черячукін.

Невід'ємною складовою історії Гетьманату Павла Скоропадського є діяльність іноземного дипломатичного корпусу в Україні, зокрема посольства козацького Дону на чолі з М.А. Свечиним і О.В. Черячукіним. Ця тема періодично потрапляла в поле зору істориків. Достатньо згадати праці К.П. Каклюгіна [28], Д.І. Дорошенка [23], М.М. Головіна [19], Д.З. Мутагірова [37], В.Д. Зиміної [25], Ю.Д. Гражданова [20], В.М. Матвієнка [35; 36], Я.В. Штанька [53; 54; 55], П. Кенеза [30], С.В. Фоміна [51], А.В. Венкова [14], Р.Я. Пирогова [40; 41], Д.Я. Бондаренка [12; 13]. Проте досі окремого дослідження не створено.

Навесні 1918 р. на Дону спалахнуло козацьке повстання проти радянської влади. 16 травня Круг порятунку Дону у Новочеркаську обрав Військовим Отаманом генерал-майора П.М. Краснова. Одразу після обрання він впровадив офіційну назву новопосталої держави – Всевелике Військо Донське (ВВД), а 5 червня проголосив її «до утворення в тій чи іншій формі Єдиної Росії» самостійною демократичною республікою у складі Південно-Східного Союзу Козацьких Військ, Горців Кавказу і Вільних Народів Степів [21, с. 328]. Одним із першочергових завдань П.М. Краснов вважав налагодження відносин з Українською Державою і німецьким командуванням, оскільки німецькі війська на той час контролювали частину територій західних округів Війська Донського [45, с. 321].

Уже 18 травня П.М. Краснов призначив посольство в Українську Державу у такому складі: голова генерал-лейтенант Михайло Андрійович Свечин; заступник голови, генерал-майор Олександр Васильович Черячукін; управляючий відділом (міністр) шляхів інженер, дійсний статський радник Петро Петрович Карелін; урядовець відділу шляхів інженер Юрій Миколайович Зілов; урядовець відділу закордонних справ статський радник Костянтин Олексійович Карасьов – до Першої світової війни перебував на консульській службі у Львові, Стокгольмі, Мемелі (зараз Клайпеда), Любеку; секретар і перекладач капітан Г.Х. Бірзенек [47, с. 157; 52, с. 167].

Того ж дня П.М. Краснов відкликав посольство В.І. Сидоріна, 13 травня відправлене до Києва Тимчасовим Урядом Війська Донського.

Посольство М.А. Свечина отримало такі завдання від Військового Отамана й донського уряду: домогтися дипломатичного визнання Всевеликого Війська Донського та встановлення добросусідських відносин між Києвом і Новочеркаськом, вирішити проблему кордону, отримати озброєння зі складів колишніх Південно-Західного й Румунського фронтів російської армії, налагодити торгівлю, залізничне й поштово-телеграфне сполучення [47, с. 157; 52, с. 173]. Окрема вимога П.М. Краснова полягала у тому, щоб за посередництва українського й німецького урядів змусити Раднарком «на підставі самовизначення народів» визнати ВВД незалежною від РСФРР державою і вивести з його території свої війська [52, с. 173, 181].

Призначення М.А. Свечина головою посольства мало на меті досягти від переговорів практичного результату у якнайкоротший термін. Військовий Отаман сподівався використати знайомство цього генерала з Гетьманом: під час Першої світової війни М.А. Свечин командував полком у 1-й Гвардійській кавалерійській дивізії П.П. Скоропадського [47, с. 160; 49, с. 236; 2, арк. 15]. Однак М.А. Свечин, який не був за походженням донським козаком і не мав досвіду дипломатичної роботи, погодився очолювати посольство лише на початковому етапі діяльності [47, с. 156–157]. Постійним представником Всевеликого Війська Донського в Українській Державі мав залишитися О.В. Черячукін – добре знаний на Дону козацький генерал, герой Першої світової війни, давній товариш П.М. Краснова [22, с. 3; 47, с. 156; 52, с. 165]. Він також, як професійний військовий, нарікав на цілковиту відсутність досвіду дипломатичної роботи, проте не вважав за можливе відмовитися від призначення [52, с. 166].

22 травня посольство виїхало поїздом у вагоні 1-го класу з Новочеркаська. Уже на території спірного Таганрозького округу виникли ускладнення: залізничний міст через річку Міус було підірвано відступаючими бійцями Добровольчої армії ще в лютому. У такій ситуації учасник посольства, управляючий відділом шляхів П.П. Карелін телеграфом звернувся до українського міністра шляхів Б.А. Бутенка. Українська сторона надала комфортабельний вагон-салон, який чекав на донських делегатів на іншому березі Міусу [47, с. 158].

24 травня посольство прибуло до Києва. Спочатку його члени мешкали у тому ж вагоні-салоні, але вже за декілька днів отримали помешкання за адресою вулиця Трьохсвятительська, буд. 9 (номери Познякова), кімн. 15 (сучасна адреса – вулиця Трьохсвятительська, буд. 11) [39, с. 226, 230; 47, с. 160; 29, с. 317]. Також гетьманське військове міністерство надало у розпорядження М.А. Свечина автомобіль із солдатом-шофером [47, с. 160].

Посольство М.А. Свечина-О.В. Черячукіна одразу активно включилося у роботу. Було розпочато переговори із Гетьманом П.П. Скоропадським, Головою Ради Міністрів Ф.А. Лизогубом, міністром закордонних справ Д.І. Дорошенком, військовим міністром О.Ф. Рогозою, міністром торгівлі й промисловості С.М. Гутником, міністром фінансів А.К. Ржепецьким, головою української делегації на переговорах із РСФРР С.П. Шелухінім. Для вирішення поставлених завдань донці налагодили діалог і з німецькою стороною – послом Німеччини в Україні бароном А. Муммом фон Шварценштайном, головнокомандувачем групою армій «Київ» генерал-фельдмаршалом Г. фон Айхгорном, начальником штабу групи армій «Київ» генерал-лейтенантом В. Грьонером. Особисто М.А. Свечин, який протягом 1914–1917 рр. воював проти німців, у 1918 р. став прихильником конструктивних відносин Дону з Німеччиною і цілковитого розриву з колишніми союзниками – країнами Антанти. На думку генерала, вони «досі нічого нам не дали, а багато у чому зрадили, допомоги... жодної надати нам не можуть і вплив... [ix] далі Уралу німці не допустять» [18, с. 122].

Як і передбачалося, після напрацювання контактів і досягнення перших дипломатичних успіхів, М.А. Свечин у середині червня (не раніше 12 числа [18, с. 96]) повернувся до Новочеркаська [52, с. 177]. П.П. Карелін, Ю.М. Зілов і К.О. Карасьов також залишили українську столицю. Інтереси Всевеликого Війська Донського в Україні до самого падіння Гетьманату представляв О.В. Черячукін. Для виконання різноманітних дипломатичних доручень він залучив свого знайомого, поручика С.С. Кравченка, якого зустрів у Києві [39, с. 226]. У випадку відсутності О.В. Черячукіна його обов'язки виконував Г.Х. Бірзенек, а функції секретаря перебирав С.С. Кравченко [8, арк. 5; 5, арк. 54]. За час посольської служби в Українській Державі О.В. Черячукін виїздив із Києва щонайменше тричі:

з 8 по 26 серпня до Німеччини у складі донського посольства герцога М.М. Лейхтенберзького [52, с. 199; 42];

з 27 серпня по 16 вересня до Новочеркаська на Великий Військовий Круг, звідки забрав до Києва родину [42; 44];

з 1 по 3 листопада на станцію Скороходове, супроводжуючи П.П. Скоропадського на переговори із П.М. Красновим [32].

Слід зазначити, що між Гетьманом і донським представником на особистому рівні встановилися теплі відносини. У своїх мемуарах вони не шкодували компліментів одне одному. П.П. Скоропадський писав: «З генералом Черячукінім... одразу же у нас встановилися найщиріші і гарні стосунки»; «...генерал Черячукін, дуже спокійна, розумна й доброзичлива людина... Я постійно з ним зустрічався й до останнього дня не змінив свого враження, яке склалося у мене про нього, що кращого представника від Дону нам і не треба було» [49, с. 236, 263–264].

О.В. Черячукін характеризував П.П. Скоропадського як «надзвичайно порядну людину» [52, с. 169]. Близькість їхніх відносин добре ілюструє такий приклад. 12 липня (день Петра і Павла) О.В. Черячукін відвідав П.П. Скоропадського і поздоровив його від імені П.М. Краснова з іменинами. У відповідь Гетьман висловив «сердечні слова, прохав передати... подяку і щире його бажання тісної дружби Дону з Україною і закріпив ці слова поцілунком» [18, с. 124].

Заслуговує на інтерес особисте ставлення О.В. Черячукіна до української державності. Його яскраво ілюструє один з листів, адресований Військовому Отаману: «Самостійницька течія тут сильна, з нею потрібно рахуватися, і драгувати впертих хохлів «Єдиною, неділимою» зараз не варто. Справу росіян тут поки що програно. Ліпше їхня самостійність, ніж спільна більшовицька країна, що танцює під сопілку совдепів з Москви» [1, л. 9 об.]. Згодом (1924 р.), перебуваючи в еміграції, в суцільному російському білогвардійському оточенні, О.В. Черячукін залишився при своїй точці зору: «Нехай краще буде тимчасова самостійна Україна, але проти-більшовицька дружба нам, ніж не самостійна, що йде пліч-о-пліч з більшовиками... я доповідав, що національний рух на Україні існує, що з ним, всупереч думці російської інтелігенції, потрібно рахуватися, що він життєздатний, що цією самостійністю і можливо лише втримати Україну від більшовизму і зберегти її як союзницю і помічницю» [52, с. 228]; виступав (1928 р.) прихильником тісного союзу російського козацтва з українцями, вбачаючи у ньому грізну силу в боротьбі з більшовизмом [27, с. 338–339].

Діяльність посольства О.В. Черячукіна виявилася цілком успішною і увінчалася підписанням низки українсько-донських договорів: «Попередня Угода» від 7 серпня; «Додаткова секретна угода» від 7 серпня; «Тимчасова угода про експлуатацію частини Запорізької залізниці, яка є в межах бувшої Области Війська Донського» від 31 серпня; «Тимчасова Умова про перевіз у простому сполученні пасажирів, багулля та грузів між залізницями Всевеликого Війська Донського й Українською Державою» від 2–5 вересня; «Тимчасова Умова про передачу рухомого складу між залізницями Всевеликого Війська Донського й Української Держави» від 7 вересня; «Договір про спільне регулювання питань, що стосуються Донецького Басейну» від 18 вересня; «Умова між правительствами Української Держави та Всевеликого Війська Донського відносно поштово-телеграфних зносин» від 18 жовтня; договір про поставки цукру з Української Держави до Всевеликого Війська Донського від 29 жовтня.

Нереалізованими залишилися плани укладення телеграфно-транзитної, радіотелеграфної, митної угод [5, арк. 30–30 зв.].

Найважливішою з укладених стала «Попередня Угода» від 7 серпня 1918 р., за якою сторони визнавали незалежність і суверенітет одна одної. Кордон між Українською Державою і ВВД був визначений за

дореволюційною адміністративною межею між Катеринославською, Харківською, Воронізькою губерніями та Областю Війська Донського, за винятком території в районі Маріуполя, відведеної Україні [34].

Однак зі зміною політичної обстановки проблема українсько-донського кордону знову загострилася. Під час протигетьманського повстання у листопаді-грудні 1918 р. Донська армія з дозволу офіційного Києва зайняла частину східноукраїнських земель, що входили до складу Харківської і Катеринославської губернії. У зверненні до громадян України Військовий Отаман П.М. Краснов запевняв: «Дон не зазіхне на її землі, закони й права. Козаки є здоровим началом і несуть спокій проти ворогів свободи» [17]. Однак після падіння гетьманського режиму і відновлення Української Народної Республіки П.М. Краснов намагався змінити кордон за дипломатичної підтримки країн Антанти. Вже наприкінці грудня 1918 р., відправляючи М.А. Свечина представляти інтереси Всевеликого Війська Донського на Паризькій мирній конференції, він доручив йому домагатися приєднання до ВВД частини Катеринославської губернії [46, с. 163; 47, с. 190]. Захоплення козацькими військами східноукраїнських земель стане одним з провідних чинників конфлікту між УНР і ВВД. Щоправда, сподівання П.М. Краснова виявилися марними, оскільки делегацію М.А. Свечина не допустили до роботи мирної конференції.

Швидкого успіху посольство М.А. Свечина–О.В. Черячукіна досягло в організації військових поставок з України. Відчутну роль у цьому зіграло сприяння німецької сторони. Вже у першій половині червня 1918 р. О.В. Черячукін домогся дозволу на безкоштовне відправлення на Дон 10 млн. патронів і 28 легких гармат із повним комплектом снарядів для них [52, с. 176]. До кінця літа вдалося переправити не менше 5 млн. патронів і снарядів [52, с. 202]. Командувач Донською армією С.В. Денисов повідомляв, що за той самий період Українська Держава виділила Всевеликому Війську Донському військового спорядження на 10 млн. карбованців [10, арк. 70 зв.; 15]. Історик Д.Я. Бондаренко, спираючись на дані опублікованого 1919 р. у Новочеркаську звіту управляючого військовим і морським відділами та командувача Донською армією і флотом, вказував, що протягом вересня-грудня 1918 р. ВВД отримало з України 50 трьохдюймових (76 мм) гармат, 414 665 трьохдюймових снарядів, 19 гаубиць, 10 071 снаряд для гаубиць (із них не менше 5715 для шестидюймових (152 мм) і 4336 для 48-лінійних (122 мм)), 35 180 гвинтівок, 105 кулеметів, 66 825 500 набоїв [12, с. 12]. Крім того, на Дон доставили 45 українських літаків з бомбами і запчастинами, 450 самокатів (велосипедів), 3000 верст кабелю, 2000 телефонів, 24 000 шинелей [14, с. 346–354; 31, с. 70]. У вищезгаданому звіті зазначалося, що «майно отримувалося умовно за гроші, але фактично безкоштовно й уряду Війська Донського воно дісталось лише за вартістю фрахту, завантаження й розвантаження» [14,

с. 351]. Донські дипломати у Києві займалися й справами приватних осіб, сприяли переїздам військовослужбовців з України до Донської, Південної, Астраханської, Російської народної армій – сил, що воювали проти червоноармійців на Півдні Росії [7].

Значних зусиль донське посольство докладало і з метою налагодження торговельно-економічної співпраці Києва і Новочеркаська. Враховуючи складність політичних і економічних умов, сторони надавали перевагу механізмові товарообміну. Дон потребував цукру, скла, посуду, виделок, дубильних речовин, фаянсу, шкір, ламп, тканин, ниток, мила, виробів галантереї, швейних машин, сільськогосподарських машин, обладнання для будівництва доріг, локомотивів, вагонів, рейок [52, с. 176, 178; 55]. В обмін на це він міг запропонувати вугілля, мастила, вовну, хліб, виноград, фрукти [52, с. 178; 50]. Тільки протягом червня-липня 1918 р. з Дону в Україну і Крим вивезли товарів на суму 26 млн. карбованців [55, с. 152; 53, арк. 81]. Особливо гострим стало питання цукрових поставок, що почали виконуватися із суттєвим запізненням. У жовтні-грудні 1918 р. з підконтрольних українській владі заводів відвантажили для ВВД 45 823 пуди 19 фунтів цукру на суму 4 798 817 крб., яку Новочеркаськ покривав поставками вугілля і мастил [33]. По 10 кг цукру за казенною ціною виклопотали для себе члени донського посольства [47, с. 185].

Необхідно звернути увагу на той факт, що «Договір про спільне регулювання питань, що стосуються Донецького Басейну» передбачав створення «постійної Доно-Української комісії у справах донецького палива». Вона мала складатися з трьох українців, трьох донців і двох представників від Ради з'їзду гірничопромисловців півдня Росії. Місцем роботи комісії визначили Харків. Узгодження складу комісії тривало до самого кінця Гетьманату.

Взаємне визнання незалежності Української Держави і Всевеликого Війська Донського відкрило можливість обміну повноважними посольствами. 23 серпня П.М. Краснов видав грамоту, в якій повідомляв П.П. Скоропадського про призначення О.В. Черячукіна «Отаманом Зимової Станиці (повноважний посланник) від Всевеликого Війська Донського при державі Українській» [2, арк. 14; 4, арк. 7]. Така екзотична назва була запозичена з XVII ст., коли донські козаки щороку зимової пори відправляли посольства до московського царя.

Місяць потому у великій залі гетьманського палацу по вулиці Інститутській, 40, в урочистій обстановці О.В. Черячукін вручив Гетьманові свою вірчу грамоту. Крім П.П. Скоропадського з українського боку в церемонії взяли участь товариш міністра закордонних справ О.О. Палтов, начальник гетьманського штабу Б.С. Стеллецький, генеральний старшина при Гетьмані В.В. Дашкевич-Горбацький, чини гетьманського штабу й конвою. З донського, крім О.В. Черячукіна, Г.Х. Бірзенка і С.С. Кравченка, – генерали І.М. Майдель і Є.В. Перрет, які займалися в Україні прийомкою стрілецького й артилерійського

озброєння для Донської армії. Прийом завершився сніданком, під час якого грав оркестр гетьманського конвою, а Гетьман і Отаман Зимової Станиці обмінялися привітальними промовами [43; 26, с. 5]. О.В. Черячукін, а слідом за ним і Д.І. Дорошенко, датували цю подію 28 вересня [52, с. 203; 23, с. 134]. Однак це помилка: газета «Киевская Мысль» від 25 вересня 1918 р. датувала прийом саме цим днем [43].

Після вручення вірчої грамоти Гетьманові, О.В. Черячукін зробив офіційні візити до Голови Ради Міністрів Ф.А. Лизогуба, членів українського уряду і дипломатичних представників Центральних держав – Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. У відповідь донського посла відвідали Ф.А. Лизогуб, військовий міністр О.Ф. Рогоза, міністр фінансів А.К. Ржепецький, заступник міністра закордонних справ О.О. Ейхельман та «деякі інші вищі представники українського уряду». З іноземних дипломатів – посол Османської імперії в Українській Державі Ахмед Мухтар-бей Моллаогли, посол Болгарії І.Д. Шишманов, заступник посла Австро-Угорщини принц Фюрстенберг і генеральний консул Німеччини Ф.А. Тіль. Крім того, О.В. Черячукін обмінявся візитами з представниками кримського крайового уряду в Києві – міністром юстиції О.М. Ахматовичем, міністром народної освіти та сповідань М.В. Чариковим, міністром шляхів, громадських робіт, пошт і телеграфів Л.Л. Фріманом і управляючим міністерством постачання В.Л. Домброво [24, с. 155–167]. Водночас, «Киевская Мысль» особливо наголошувала на тому, що О.В. Черячукін не робив візитів і не вступав у ділові відносини із диппредставниками нейтральних країн у Києві [38]. Не виключено, що це повідомлення оприлюднили навмисно, з оглядкою на позицію Центральних держав.

Досягнення О.В. Черячукіна на дипломатичній ниві були відзначені донським урядом. 13 жовтня 1918 р. його підвищили у чині до генерал-лейтенанта [16, с. 375, 667]. Зауважимо, що цей чин мали сам Гетьман П.П. Скоропадський, голова донського уряду А.П. Богаєвський, командувач Добровольчою армією А.І. Денікін.

Діяльність донського посольства не припинилася із падінням Гетьманату та приходом до влади Директорії УНР. О.В. Черячукін продовжував виконувати свої обов'язки, незважаючи на втрату прямого зв'язку з Новочеркаськом [3; 1, л. 9]. Начальник Генштабу військ Директорії О.В. Осецький видав йому посвідчення із підтвердженням посольських повноважень при новому уряді [52, с. 221]. 22 січня 1919 р. О.В. Черячукін у складі іноземного дипломатичного корпусу був присутнім у центрі Софійської площі Києва під час проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР [48, с. 19, 38]. До цієї події він поставився скептично. П'ять років потому написав: «Це урочисте оголошення не принесло вагомої користі і незабаром було усіма забуто» [52, с. 229]

Із наближенням Червоної армії до Києва, О.В. Черячукін вирішив за краще покинути місто. Залишивши при Директорії секретаря

посольства Г.Х. Бірзенека (його подальша доля невідома), 27 січня 1919 р. він разом із С.С. Кравченком і чотирма десятками бажаючих у наданому українськими властями вагоні 2-го класу виїхав з Києва. Ймовірно, родина супроводжувала О.В. Черячукіна, оскільки на еміграції вони жили разом.

30 січня О.В. Черячукін прибув до Одеси, яку контролювали війська Антанти й білогвардійці. Хоча після виїзду з Києва Зимова Станиця Всевеликого Війська Донського в Україні фактично припинила існування, ще 5 лютого він підписував документи як її очільник [9, арк. 19; 11, арк. 3, 5]. Коли на початку квітня 1919 р. Одесу евакуювали, О.В. Черячукін перебрався до Варшави [52, с. 163, 230–231]. Надалі він представляв інтереси Новочеркаська перед польським урядом.

Таким чином, донське посольство М.А. Свечина-О.В. Черячукіна було створене Військовим Отаманом П.М. Красновим одразу після приходу до влади. Воно працювало у Києві від 24 травня 1918 р. до 27 січня 1919 р. Авторитетний склад посольства (два генерали, міністр, два урядовці) свідчив про пріоритетність українського напрямку у зовнішній політиці офіційного Новочеркаська. До середини червня 1918 р. його очолював М.А. Свечин, після – О.В. Черячукін. Наприкінці серпня 1918 р., в результаті обопільного визнання незалежності й суверенітету двох держав, О.В. Черячукін отримав від свого уряду вірчу грамоту. Повноважне посольство Всевеликого Війська Донського офіційно називалося Зимовою Станицею. Це було єдине донське дипломатичне представництво найвищого рівня в Україні періоду революції 1917–1921 рр.

Із функціонуванням посольства М.А. Свечина-О.В. Черячукіна нерозривно пов'язаний найбільш продуктивний етап українсько-донських відносин революційної доби. Донське посольство зробило вагомий внесок у розбудову стратегічного партнерства Української Держави і Всевеликого Війська Донського. Практичні результати його діяльності втілилися у досягненні 8 двосторонніх угод з політичних, військових, економічних, торговельних, комунікаційних аспектів взаємин. На особистому рівні П.П. Скоропадського, П.М. Краснова, М.А. Свечина й О.В. Черячукіна пов'язували близькі відносини, що сприяло плідності й конструктивності українсько-донських переговорів. Співпраця з козацьким Доном відповідала інтересам гетьманського уряду, зацікавленого у послабленні Радянської Росії. Ця обставина сприяла одному з найбільших здобутків донського посольства – оперативному налагодженню військових поставок з України, які допомагали Дону у війні з більшовиками. Запорукою успішної діяльності донського посольства стало й те, що М.А. Свечин і О.В. Черячукін не обмежилися переговорами із українським урядом, а вибудували контакти із дипломатичними представництвами Центральних держав у Києві та німецьким військовим командуванням.

Список використаних джерел:

1. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. Р-6087. – Оп. 1. – Д. 12. – 11 лл.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 21. – 31 арк.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 27. – 63 арк.
4. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 126. – 23 арк.
5. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 127. – 109 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 128. – 29 арк.
7. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 129. – 38 арк.
8. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 130. – 52 арк.
9. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 146. – 20 арк.
10. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 315. – 100 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф. 3979. – Оп. 1. – Спр. 7. – 6 арк.
12. Бондаренко Д.Я. Військові постачання з Української Держави Всевеликому Війську Донському / Д.Я. Бондаренко // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2011. – Вип. 3. – С. 10–14.
13. Бондаренко Д.Я. Гетман П.П. Скоропадский и атаман П.Н. Краснов: взаимоотношения Украинской Державы и Всевеликого Войска Донского / Д.Я. Бондаренко // Донские казаки в борьбе с большевиками. – Станица Еланская, 2010. – № 4. – С. 87–100.
14. Венков А.В. Атаман Краснов и Донская армия. 1918 год / А.В. Венков. – М.: Вече, 2008. – 480 с.
15. Войсковой круг. Новочеркасск, 1 сентября. Доклад Денисова // Киевская Мысль. – К., 1918. – 3 сентября. – № 152. – С. 3.
16. Ганин А.В. Корпус офицеров Генерального штаба в годы Гражданской войны 1917–1922 гг. / А.В. Ганин. – М.: Русский путь, 2009. – 895 с.
17. Ген. Краснов о событиях на Украине // Киевская Мысль. – К., 1918. – 26 ноября. – № 224. – С. 3.
18. Германская интервенция и Донское правительство в 1918 г. // Красный архив. – М.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1934. – Т. VI (LXVII). – С. 93–130.
19. Головин Н.Н. Российская контрреволюция в 1917–1918 гг. / Н.Н. Головин. – Т. 2. – М.: Айрис-пресс, 2011. – 704 с.
20. Гражданов Ю.Д. Всевеликое Войско Донское в 1918 году / Ю.Д. Гражданов. – Волгоград: Изд-во ВАГС, 1997. – 158 с.
21. Декларация Всевеликого Войска Донского // Донская Летопись. – Белград, 1924. – № 3. – С. 327–329.
22. Донська делегация // Відродження. – К., 1918. – 31 травня. – Ч. 51. – С. 2–3.
23. Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр. / Д.І. Дорошенко. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – 352 с.
24. Зарубин В.Г. Проект «Украина». Крым в годы смуты (1917–1921 гг.) / В.Г. Зарубин. – Харьков: Фолио, 2013. – 384 с.
25. Зими́на В.Д. Крах германофильской монархической контрреволюции на юге России в годы гражданской войны и интервенции / В.Д. Зими́на. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1989. – 88 с.

26. І. Э. Украина и Дон / І. Э. // Юг. – К., 1918. – № 6. – С. 3–7.
27. Казачество. Мысли современников о прошлом, настоящем и будущем казачества. – Париж: Изд. «Казачьего Союза», 1928. – 384 с.
28. Каклюгин К.П. Донской Атаман П.Н. Краснов и его время / К.П. Каклюгин // Донская Летопись. – Белград, 1924. – № 3. – С. 68–162.
29. Кальницький М.Б. Зодчество и зодчие / М.Б. Кальницький. – К.: Сидоренко В.Б., 2012. – 336 с.
30. Кенез П. Красная атака, белое сопротивление. 1917–1918 / П. Кенез / Пер. с англ. К.А. Никифорова. – М.: Центрполиграф, 2007. – 287 с.
31. Мараєв В. Авіаційний аспект відносин між Українською Державою і Всевеликим Військом Донським (1918 р.) / В. Мараєв // Воєнна історія. – К., 2009. – № 1 (43). – С. 64–72.
32. Мараєв В. Переговори між Гетьманом Української Держави П. Скоропадським і Військовим Отаманом Всевеликого Війська Донського П. Красновим на станції Скороходове 2 листопада 1918 р. / В. Мараєв // Дні науки історичного факультету. – Вип. VI. – Ч. 2. – К., 2013. – С. 27–28.
33. Мараєв В. Поставки цукру з Української Держави до Всевеликого Війська Донського (1918 р.) / В. Мараєв // Дні науки історичного факультету. – Вип. III. – Ч. 1. – К., 2010. – С. 106–110.
34. Мараєв В.Р. Українська Держава і Всевелике Військо Донське: питання кордонів (квітень–грудень 1918 р.) / В.Р. Мараєв // 36. наук. праць НДІ українознавства. – К.: Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Т. XXIV. – С. 271–292.
35. Матвієнко В.М. Україна і Дон: з історії міждержавних стосунків 1918 року / В.М. Матвієнко // Вісник: Міжнародні відносини / КНУ ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – Вип. 21–24. – С. 126–137.
36. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії / В.М. Матвієнко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
37. Мутагиров Д.З. Экспансионистские планы германского империализма на Дону в 1918 году / Д.З. Мутагиров // Вестник Ленинградского университета. Серия истории, языка и литературы. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962. – № 14. – Вып. 3. – С. 47–59.
38. Обмен визитами // Киевская Мысль. – К., 1918. – 4 октября. – № 176. – С. 1.
39. Переговоры Дона с Украиной и Германией в мае 1918 г. // Сборник материалов и статей. Редакция журнала «Исторический Архив». – М.: Гос. изд-во, 1921. – Вып. I. – С. 224–232.
40. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Р.Я. Пиріг. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 209 с.
41. Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р.Я. Пиріг. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 336 с.
42. Приезд ген. Черячукина // Киевская Мысль. – К., 1918. – 27 августа. – № 147. – С. 2.
43. Прием ген. Черячукина // Киевская Мысль. – К., 1918. – 25 сентября. – № 169. – С. 2.
44. Приїзд представника Донщини // Відродження. – К., 1918. – 17 вересня. – Ч. 138. – С. 6.

45. Приказ Всевеликому Войску Донскому № 1. Гор. Новочеркасск. 4 / 17 мая 1918 года // Донская Летопись. – Белград, 1924. – № 3. – С. 320–323.
46. Сватиков С.Г. Россия и Дон (1549–1917) / С.Г. Сватиков. – Б.м.: Изд. Донской Исторической Комиссии, 1924. – VIII+592 с.
47. Свечин М. Записки старого генерала о былом / М. Свечин. – Ницца, 1964. – 208 с.
48. Свято об'єднання України (до річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР). – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. – 64 с.
49. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.–Філадельфія, 1995. – 496 с.
50. Установление правильного товарообмена // Волна. – Харьков, 1918. – 21 июня. – № 18. – С. 3.
51. Фомин С.В. Золотой Клинок Империи. Свиты Его Императорского Величества генерал от кавалерии граф Федор Артурович Келлер / С.В. Фомин // Граф Келлер. – М.: НП «Посев», 2007. – С. 11–994.
52. Черячукин А.В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 г. / А.В. Черячукин // Донская Летопись. – Белград, 1924. – № 3. – С. 163–231.
53. Штанько Я.В. Білий рух півдня Росії і Українська Держава та УНР (1918–1920 рр.) / Я.В. Штанько: Дис. ... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 214 арк.
54. Штанько Я.В. Військово-політичні взаємини Української Держави гетьмана П.П. Скоропадського та Всевеликого Війська Донського / Я.В. Штанько // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці, 2003. – Т. 6. – С. 138–143.
55. Штанько Я.В. Торгово-економічні відносини Української Держави та Всевеликого Війська Донського (1918 р.) / Я.В. Штанько // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2003. – Вип. VII. – С. 148–153.

Мараєв В.Р. Донское посольство М.А. Свечина-А.В. Черячукина в Украинской Державе (1918 г.).

На основе анализа архивных источников, опубликованных документов, материалов прессы и мемуарной литературы исследуется деятельность донского посольства М.А. Свечина – А.В. Черячукина в Украинской Державе Гетмана П.П. Скоропадского.

Ключевые слова: Украинская Держава, Всевеликое Войско Донское, дипломатия, посольство, М.А. Свечин, А.В. Черячукин.

Marayev V. Don Embassy of M.A. Svechin and A.V. Cheryachukin in the Ukrainian State (1918).

Based on the analysis of archival sources, published documents, press materials and memoirs, the activity of Don Embassy of M.A. Svechin and A.V. Cheryachukin in the Ukrainian State of Hetman P.P. Skoropadskiy is studied.

Keywords: the Ukrainian State, The Omnipotent Host of Don Cossack State, diplomacy, the embassy, M.A. Svechin, A.V. Cheryachukin.

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ: ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ВЗАЄМОДІЇ

У статті окреслено основні проблеми в площині релігійно-церковного життя періоду Гетьманату Павла Скоропадського. Визначено перспективні напрямки досліджень.

Ключові слова: *Гетьманат, уряд Павла Скоропадського, релігія, церква, православна церква, автокефалія, проблеми, Міністерство ісповідань.*

Непрості процеси релігійно-церковного життя та складність вирішення питань у площині державно-церковних відносин актуалізують вивчення досвіду різних періодів української історії. Особливий інтерес з огляду на своєрідність формування державно-церковних відносин становить період Української держави за гетьманства П. Скоропадського.

Особливість історіографічного дискурсу задекларованої прооблеми, як і в цілому періоду революційних 1917-1920-х років, полягає в масштабності порушених тематичних обрисів дослідниками в нових умовах формування історіографії початкового періоду незалежної України (початок-середина 1990-х рр.). Грунтовне тритомне видання В. Ульяновського та Б. Андрусишина маркувало простір проблеми «Церква в Українській Державі 1917-1920 рр.». У подальшому цю своєрідну модель відтворення становища Церкви в хронологічних межах національно-визвольних змагань у той чи інший спосіб взорували наступники[2; 3; 7; 9; 13; 17 та ін.]. Можливо цим пояснюється нечисельність або невизначеність історіографічного доробку, присвяченого державно-церковним відносинам періоду революційних змагань, за подальші роки незалежності. Здебільшого на фоні просторого розлого полотна дослідників розставляються акценти або увиразнюються окремі сюжети щодо тих чи інших проблем. Однак оціночна компонента камертонально звиряється з вердиктом метрів. Водночас попри значний історіографічний доробок, сформований здебільшого в умовах незалежної України, залишається чимало проблем, які потребують подальшого вивчення.

Принагідно зауважимо, що це стосується характеристики практично всіх періодів історії відносин Держави й Церкви в ХХ ст. Йдеться про те, що після активізації й масштабності задекларованих в основному до другої половини 1990-х проблем, наприкінці 1990-х спостерігається своєрідне «зміління тем», або «вписування» досліджень у задану вже парадигму. Певний колорит вносили дослідження регіонального виміру. Початок 2000-х увиразнюється кількісним спадом публікацій

із проблематики відносин Церкви й Держави. Новий сплеск інтересу й зростання історіографічного доробку з характеристиками, відповідними контексту епохи, припадає на 2010-і рр. Хоча, на жаль, для частини досліджень притаманна слабка обізнаність із напрацюваннями попередників.

Метою статті є увиразнення проблемного поля релігійно-церковного життя в умовах Гетьманату (зокрема, ставлення гетьмана П. Скоропадського та його уряду до проблем релігії та Церкви, інституційні процеси в самій Церкві, особливості формування державно-церковних відносин тощо). Схему дослідження вибудовано за багаторівневим принципом, що допомогло структурувати виклад.

Період національно-визвольних змагань характеризувався бурхливим розвитком тогочасної правової, державницької думки, пошуком моделі суспільного розвитку, інтелектуальним аналізом попередньої історії України, її традицій. Проголошення Української Держави неминуче вело до пошуку нової моделі організації влади, а відтак – потреби облаштування релігійно-церковного життя. Україна як самостійна держава ще не мала достатнього досвіду державно-церковних взаємин, а відповідно й комплексних рішень чи підходів щодо співіснування з релігійними організаціями.

На нашу думку, проблемне поле відносин Церкви та уряду Гетьманату умовно можна структурувати щонайменше за такими кількома рівнями:

правовий (закріплення статусу Церкви в державі);

інституційний:

(а) формування відповідних державних структур; (б) інституалізація церковного життя за доби Гетьманату;

морально-ціннісний.

Правовий. На відміну від нерегламентованості релігійно-церковного життя в основних законодавчих актах Української Народної Республіки періоду Центральної Ради, за Української Держави періоду Гетьманату стан правового статусу Церкви закріплювався як спеціальними законодавчими актами, так і окремими положеннями в конституційних актах.

Уже в першому гетьманському «Законі про тимчасовий устрій» від 29 квітня 1918 року другий його розділ називався «Про віру». Юридично Гетьманат визнавав в Україні релігійний плюралізм. «1) Головною в Українській Державі є віра християнська, православна; 2) Всі, які не належать до православної віри громадяни Української Держави, а також всі, хто проживає в межах України, користуються свободним відновленням їх віри і богослужіння по обряду оної» [19, арк. 27а; 16, с 12]. Свободу вибору релігійної ідентичності фактично закріплював і закон «Про громадянство Української Держави» від 2 липня 1918 р. [19, арк. 7-9]. Про це ж ідеться й у законі «Про правне

становище православної церкви в Українській державі” [18, арк. 1].

Вже 2 травня по всіх церквах України був поширений обіжник Міністерства внутрішніх справ про оголошення Грамоти Гетьмана всієї України, в якій П. Скоропадський закликав усіх православних священиків і мирян до єднання в єдину українську національну Церкву задля спільної розбудови української державності. Знаковою подією, яка засвідчувала зміну ставлення української влади до української Церкви стало святкування Великодня 5 травня 1918 року. Цього дня П. Скоропадський, як глава Української держави, отримав церковне благословення на Софійській площі.

Відтак йшлося про правове, законодавче закріплення статусу Церкви в державі. Згадані положення свідчили про прагнення гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою.

Інституційний:

а) У нових умовах постало питання розробки та формування державної політики щодо Церкви та релігії. Цікаво, що в першому наказі гетьмана П. Скоропадського “Про склад уряду” від 3 травня 1918 р. Міністерство ісповідань не передбачалося. Лише згідно з окремим спеціальним наказом Гетьмана від 16 травня 1918 р. та на підставі ст. 3-ї Закону про тимчасовий устрій Української держави створювався окремий державний орган, покликаний займатися релігійними питаннями – Міністерство ісповідань при Кабінеті Міністрів Федора Лизогуба.

Попри швидкі темпи формування Міністерства ісповідань і загалом нетривалий час існування, умовно за характером діяльності можна виокремити два періоди (відповідно до зміни кадрового потенціалу (на рівні керівництва) та сутнісним наповненням процесів):

I-й період – 16 травня – 24 жовтня 1918 р. – пов’язаний із діяльністю першого міністра ісповідань Василья Зіньківського – зваженість, толерантність у стосунках із церквою;

II-й період – 24 жовтня – 14 листопада 1918 р. – Міністерство ісповідань очолював Олександр Лотоцький – суперечливість відносин держави й церкви: поряд із наростанням авторитарних тенденцій уряду щодо церкви, спостерігається прагнення встановити толерантні відносини, а також вибудувати генеральну лінію діяльності міністерства на незалежнення та українізацію Православної церкви..

Тобто разом із зміною очільника спостерігається й зміна генерального курсу у ставленні до релігії та церкви.

Структура Міністерства ісповідань мала такий вигляд: департамент загальних справ (канцелярія, бухгалтерія, господарський відділ, інформаційне бюро, реєстратура, архів); департамент у справах Православної церкви (загальний, статистичний, фінансовий відділи); департамент інослав’я та іновір’я (відділи християнських, нехристиянських ісповідань та фінансовий); департамент духовної

освіти (шкільно-педагогічний, фінансовий, видавничий та охорони старовини) [4; 7].

Загалом, Гетьманат зберіг традиційну схему державно-церковних зв'язків, намагаючись водночас, модернізувати конфесію. За відсутності принципового протистояння між Церквою й Державою, все ж спостерігалось прагнення урядом визначати магістральний розвиток цих взаємин. Так, керуючись політичними інтересами, всупереч лінії церковного проводу, уряд накинув функції місцевих виконавчих органів Міністерства ісповідань на духовні консисторії; без погодження з Київським митрополитом затвердив Статут Київської духовної академії; законодавчо реформував систему духовної школи в напрямі, який українська церковна влада оцінила як небажане «обмирщення» [9, с. 127].

Низка складних проблем поставала перед Українською Державою (і насамперед перед Гетьманом) в етноконфесійній площині.

Водночас подальшого вивчення потребує проблема створення спеціальних комітетів на місцях; детальна характеристика діяльності всіх підрозділів Міністерства; кадровий потенціал та траєкторії життєвих шляхів працівників.

(б) Інституційний рівень передбачає також необхідність увиразнення проєсів в самій Церкві, з огляду на розгортання церковно-реформаційного руху в ході революційних подій, Першої світової війни та зовнішньополітичного протистояння УНР, а потім Української Держави з Радянською Росією. Особливість інституалізації Церкви в умовах Гетьманату полягала в тому, що Церква не була відокремлена від держави.

Окрім того, вагомого значення для структуризації релігійно-церковного життя набули події скликання Всеукраїнського православного церковного Собору (початок роботи 7 січня 1918 р.). Дві сесії Всеукраїнського Собору (20 червня-11 липня) та (28 жовтня-17 грудня) яскраво проілюстрували оживлення ідей соборності.

З кінця квітня до середини грудня 1918 р. новий державно-політичний курс полягав у пошуку компромісу між активними реформаційними силами, в авангарді яких йшли прихильники національного відродження та консервативним складом церкви. Реалізація цього компромісу пов'язувалася з продовженням роботи Всеукраїнського церковного Собору. Тому державна влада доклала організаційних і матеріальних зусиль на відновлення його засідань і проведення через Собор своєї ідеологічної лінії. Таким чином, як загальну основу для поєднання протидіючих церковних кіл Гетьманат пропонував ідеї православної державності.

Концепція керівництва Української Держави щодо вирішення церковного питання , яка ґрунтувалася на визнанні видатної ролі церкви в суспільному, державному та національному житті, полягала в

будівництві незалежної від РПЦ канонічної української православної конфесії [9, с. 126-127].

Відомий історик Церкви В. Ульяновський зауважував, що Церква відходила від старої моделі підпорядкування державі, однозначно обравши позицію: не Церква для держави, а держава для Церкви, що, ніби, більше нагадувало західний варіант церковної організації [14, с. 316]. Оцінюючи період Гетьманату, він зазначив: “Державна політика Гетьманського Уряду щодо Церкви врешті була досить чітко відпрацьована концептуально й практично-організаційно, що обмежувало самостійність Церкви як інституції (передусім в акціях державного характеру), але держава не втручалася у власне релігійне життя й виконання основних внутрішніх функцій Церкви” [14, с. 39].

Складними були процеси внутрішньо церковних трансформацій із огляду на необхідність вибудовування взаємин з Московським патріархатом. На часі постало питання організаційного оформлення автокефалії Української церкви. По суті йшлося про складність релігійно-церковного життя з огляду на формування течії прихильників національної церкви та вищої ієрархії православної церкви, орієнтованої на Москву.

По суті, в державно-релігійних питаннях Гетьману доводилося балансувати між двох церковних таборів: Всеукраїнською Православною Церковною Радою, яка відстоювала ідеї “націоналізації церкви” [18, спр.103, арк. 1-1зв.], та вищою ієрархією православної церкви в Україні, що орієнтувалася переважно на Москву.

Морально-ціннісний. Цей спектр проблем пов'язаний із особистими характеристиками та світоглядними уявленнями гетьмана Павла Скоропадського, його оточення, а також трансформацією морально-ціннісних імперативів суспільства.

За твердженням самого П. Скоропадського, він був глибоко віруючою людиною, «православним християнином» [12, с. 198], водночас дотримувався визнання релігійного плюралізму. Донька Гетьмана згадувала, наприклад, що до греко-католицької церкви її батько “ставився з великою повагою і вважав, що було б страшним нещастям, якби постала яка-небудь боротьба релігійна між православними і греко-католиками” [12, с. 455].

Дотримуючись у церковному питанні ідей федералізму, а відтак доволі упереджено ставлячись до автокефалії Української Церкви на початковому етапі діяльності, спостерігається зміна позиції в ході розвитку подій. П. Скоропадський довго зволікав і не виголошував чіткої позиції щодо української автокефалії. На його думку, саме населення ще не могло визначитися в своїх прагненнях, окрім того, що в Україні не було людей, які б змогли направити її розвиток у правильне річище [12, с. 195-197]. Утім під тиском обставин, укладених внутрішньополітичною кризою Української Держави та

її стосунками з РРФСР, П. Скоропадський змінив своє ставлення як щодо обіцянки не втручатися у справи Церкви, так і щодо надання їй автономії (автокефалії). Саме "...антиукраїнська позиція вищої церковної влади на чолі з митрополитом Антонієм змусила Гетьмана від політики невтручання у внутріцерковні справи..." поступово перейти до твердих вимог щодо проголошення автокефалії та підтримки національно-самостійницьких рухів у середовищі духовенства" [14, с. 11]. Зміну поглядів щодо церковного питання в гетьманському уряді став утілювати в життя міністр ісповідань О. Лотоцький.

Швидкоплинні процеси державотворення спричинили неминучі ідентифікаційні кризи, однією з найскладніших у ціннісному вимірі стала криза релігійної та національно-релігійної ідентичності. Окреслюємо цей простір як перспективний для подальшого дослідження. Так само ретельного вивчення потребує злам подій у трискладовому вимірі «державо-церква-суспільство».

Отже, в умовах Гетьманату йшлося про правове, законодавче закріплення статусу Церкви в державі. Спостерігалось намагання гармонізувати стосунки між світською владою та Церквою. Водночас більшість із понять, систем, принципів політики Гетьманату не були випробувані в реальному житті, а здебільшого лише втілилися у законопроектах, законах, які так і не набули чинності, або лише були започатковані.

Перспективними видаються компаративні дослідження різних періодів українського державотворення в хронологічному діапазоні 1917-1920-х років, вибудовані не за принципом лінійно-хронологічного аналізу, а за предметним полем дослідження. Доречним видаються питання: які об'єктивні чинники зумовили прийняття тих чи інших рішень стосовно віри і Церкви в умовах Гетьманату? Яка кореляція існувала між внутрішньою політикою гетьмана Скоропадського й процесами релігійно-церковного життя? Як корелюють між собою періоди Міністерства ісповідань за різних очільників? Як впливали на характер відносин Церкви й держави П. Скоропадського зовнішні чинники? Варто також порушити питання про особливості трансформаційних процесів через свідомісний рівень суспільства. Адже йдеться про калейдоскопічні зміни ситуації не лише в умовах революції, але й за умов неусталеної й нестабільної державності.

Список використаних джерел:

1. Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник / Богдан Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – 176 с.
2. Ганзуленко В. П. Українська держава 1917-1920 рр.: проблема вирішення релігійного питання / В.П. Ганзуленко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2007. – Вип. XXI. – 165-167.

3. Горяча М. Релігія в політиці Українських урядів 1917-1920 років (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) / М. Горяча // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії / За ред. о.Бориса Гудзяка, Ігоря Сkochилися та Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви ЛБА, 2001. – Ч. 3. – С. 334-346.

4. Димитрій (Рудюк), ігумен. Відродження Української церкви і національно-визвольні змагання 1917-1921 років (окреслення церковно-державних відносин) / ігумен Димитрій (Рудюк). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainet.org/History/History009_uk.htm

5. Донцов Д. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – С. 63.

6. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: Документально-наукове видання / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. II. – 353 с.

7. Дудко О. Олександр Гнатович Лотоцький Якою бути Українській Церкві? / О. Дудко // Студії з архівної справи та документознавства. – Т.5. – К.: ГАУУ; УДНДІАСД, 1999. – С. 215-219.

8. Зеньковский В., протопресвітер. Пять месяцев у власти (15 мая-19 октября 1918 г.): Воспоминания /протопресвітер Василий Зеньковский; [Публикац. и подготовка текста М. А. Колерова]. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1995. – 240 с.

9. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.

10. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т. 3: Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К.: Укр. центр духовної культури, 1999. – 560 с.

11. Мазюкевич П. Церковна справа і Національний Союз / П. Мазюкевич // Нова Рада. – 1918. – 7 листопада.

12. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 грудень 1918) / Павло Скоропадський; [Під ред. Я. Пеленського]. – К.; Філадельфія, 1995. – 493 с.

13. Тесля Т. Релігійна політика періоду незалежного існування української держави (1917-1920 рр.) / Т. Тесля // Історія в школі. – 2001. – № 3-4. – С. 49-54.

14. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

15. Ульяновський В. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібник / Василь Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.

16. Ульяновський В. Церква в Українській гетьманській державі: попередні нотатки та документи / В. Ульяновський, Б. Андрусишин // Останній гетьман: Ювіл. зб. пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945 / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського; Інститут української археографії АН України. – К.: Академпрес, 1993. – С. 5-17.

17. Цапко О. М. Українська православна церква як суб'єкт державно-політичних відносин у період гетьманату П. Скоропадського / О. М. Цапко // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 67. – С. 304-313.

18. Центральний державний архів органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1071. – Оп 1. – Спр. 69.

19. ЦДАВО України. – Ф. 2537. – Оп 1. – Спр. 42.

Киридон А.Н. Религиозно-церковная жизнь в период Гетьманата: проблемное поле взаимодействия

В статье раскрыты основные проблемы в сфере религиозно-церковной жизни Гетьманата Павла Скоропадского. Определены перспективные направления исследований.

Ключевые слова: Гетьманат, правительство Павла Скоропадского, религия, церковь, православная церковь, автокефалия, проблемы, Министерство исповеданий.

Kyrydon A. Religious and church life in the period of Getmanat: the problem field of interaction

The main problems in the sphere of religious and church life in the period of Hetmanat are analyzed in this article. The perspective directions of researches are defined.

Keywords: Hetmanat, Pavlo Skoropadskyi's government, religion, Church, Orthodox Church, autocephaly, problems, Ministry of Confession.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕАКЦІЇ СЕЛЯНСТВА НА ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ

У статті зроблено спробу крізь призму селянських соціокультурних настанов та цінностей з'ясувати реакцію селянства на становлення гетьманської влади.

Ключові слова: *селянство, соціокультурні засади, влада, аграрна політика, земля, репресії.*

У добу революційних змін та громадянського протистояння 1917 – 1921 рр., будь-який політичний режим міг втриматись при владі лише здобувши підтримку селянства – суспільної верстви, яка складала переважну більшість населення України. Метою даної статті є висвітлення проблеми реакції селянства на становлення гетьманської влади на місцях крізь призму його світоглядних настанов та соціальних цінностей. Дана проблема не була предметом спеціальної уваги істориків, лише фрагментарно висвітлювалася І. Хмелем [23], П. Захарченком [20], Н. Ковальновою [21] в контексті аграрних виступів та повстанської боротьби селянства в період гетьманської держави П.Скоропадського.

29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено. До влади за допомогою командування німецьких та австрійських військ прийшов гетьман П. Скоропадський. Він вважав, що головними причинами краху державної моделі, втілюваної Центральною Радою були: 1) соціалістична платформа, передусім соціалізація землі, наслідком реалізації якої став розвал економіки; 2) брак достатньої кількості кваліфікованих адміністративних кадрів для створення дієвих структур державного апарату. Гетьман та його прибічники були впевнені, що виходом із складного політичного та соціально-економічного становища є запровадження близьких їм за духом консервативних засад суспільного буття. Аграрна політика гетьманського уряду була спрямована на відновлення прав колишніх власників на землю.

Більшість селянства ставилось до того чи іншого державного режиму, зважаючи на його аграрну політику і перспективи наділення землею. Сотні тисяч безземельних і малоземельних хліборобів у період Центральної Ради отримали земельні наділи в користування. Слід констатувати, що українське селянство з його егалітарною ментальністю та революційною правосвідомістю, вважало цілком законним і справедливим аграрний перерозподіл на свою користь, оскільки згідно хліборобських уявлень про справедливість, землю повинен користуватись той, хто на ній працює. Таким чином, конфлікт між владою, яка відстоювала право приватної власності, тобто

повернення землі поміщикам, та селянством, яке в даній ситуації це право заперечувало, був неминучим.

Коли на місцях ставало відомо про соціально-економічну політику гетьманського уряду, її часто препарували в дусі тогочасних радикально-соціалістичних агітаційних схем, через що у селах скликались сходи громад, на яких ухвалювалось рішення не визнавати нової влади, оскільки «знову буде панщина». Так, 18 травня 1918 р. вищим владним структурам доповідалося, що у Конотопському повіті на Чернігівщині по селах «робляться соціалістичні наради» і селянство до влади налаштовано вороже [6, арк. 71].

Проневизнання гетьманської влади ухвалено присудна Знаменському сільському сході Новомосковського повіту Катеринославської губернії [17, арк. 13 зв.]. Таку ж резолюцію винесено на зібранні Андріяшевського Волосного земства Полтавської губернії, через що арештували голову волосної земської управи В. Сеника [14, арк. 3-6].

Складна ситуація склалася у Подільській губернії. На Вінничині значна частина населення не визнавала гетьманської влади. Тут велася сильна антиурядова агітація. Села Вербівка-Волоська, Горячківка, Мясківка та ін. озброювалися. В Ольгопольському повіті особливо сильними залишалися позиції есерів, незважаючи на те, що їх ватажки раніш були заарештовані австрійськими військовими [12, арк. 110]. Надзвичайно вороже поставилися до гетьманської влади селяни с. Печари Брацлавського повіту. Констатувалося, що селянство, «розпропаговане та розбещене» соціалістичними та більшовицькими гаслами, ігнорувало закон. Цивільна влада не користувалася авторитетом і впливом на населення. Заходів до примусу – тобто реальної сили – у нової адміністрації не було. Порядок доводилося наводити австрійським військовим, які «з охотою» допомагали у справі зміцнення нової влади. Лише, як зазначалося, «серед свідомого населення» була потреба у «твердій владі» [11, арк. 7].

Владні структури Подільської губернії доповідали у Київ, що в деяких повітах зафіксовані політичні виступи, більш ніж у половині повітів селяни знищують ліси і роблять випаси на полях. Такі дії пояснювались тим, що за рік революції селянство звикло до безвідповідальності, розбою, грабунку та ліворадикальної агітації. Стверджувалося, що коли влада «вживає заходи до припинення злочинств, то населення відноситься до представників її неприхильно і дає сильний опір... стріляниною по австро-угорським військам, насильством проти влади і міліції» [2, арк. 9].

За інформаціями з місць, після перевороту населення Київщини у ставленні до гетьманського уряду поділилося на дві частини: одна частина населення була байдужа до розпоряджень влади і мало цікавилася тим, яка влада управляє нею. А друга – більша – новою владою була незадоволена і намагалася «захопити заможні господарства

та їх землю» [4, арк. 53]. З Полтавщини повідомляли, що настрої населення тривожний, почастишали пожежі та розгроми маєтків, а по селах ширилася підпільна більшовицька агітація проти влади та німців [16, арк. 61, 67].

Ще до 20 травня 1918 р. на Херсонщині залишалися владні структури УНР. Вони не визнавали гетьмана і, опираючись на майже суцільно-соціалістичні повітові та волосні земства, широко вели антиурядову агітацію. Прихильники гетьмана зазначали, що у результаті такої політики запанувала анархія, на місцях повне беззладдя, набули поширення грабунки та вбивства [7, арк. 5].

Щоб не допустити вияву широкого невдоволення сільського населення державним переворотом, регіональні військові структури забороняли всі масові заходи. Так, Херсонський повітовий комендант оповістив волосні правління, що згідно розпорядження влади, всі з'їзди та зібрання без дозволу адміністрації скасовуються [8, арк. 36]. Бердянський повітовий комендант Таврійської губернії також застеріг селян та заборонив сходи і мітинги без його дозволу [5, арк. 23].

Щоб продемонструвати селянству свою рішучість у наведених порядку в окремих регіонах Полтавської губернії, нову владу одразу встановлювали жорсткими методами. Так, Лубенський повітовий староста 13-15 травня 1918 р. здійснив каральну експедицію у Денисівську волость. Голови волосних земських управ та сільські старости отримали наказ вилучати документацію та кошти у земельних комітетів та селоспілок, які існували за Центральної Ради. Сільські посадові особи потрапили під «подвійний прес» – нової влади – з одного боку, та сільської громади – з іншого. На хуторі Лисевичі повітовий староста усунув сільського старосту за те, що той не вивішав гетьманської грамоти для загального огляду. Водночас були села, у яких спілчани били старост за те, що вони поширювали гетьманську грамоту. Під тиском озброєної сили селяни вимушені були йти на компроміс. Так, у селі Золотусі учасники сходу з селянською безпосередністю обіцяли видати зброю та більшовиків, «яких зможуть захопити», натомість просили визволити заручників-односельчан. Бувало, лише репресії змушували селян підкоритися гетьманській адміністрації. Так, у с. Чевельче на Полтавщині, за відмову місцевого населення визнати гетьманську владу, німецька військова частина відкрила по селу артилерійський вогонь. Одразу після цього селяни звернулись до священника і, організувавши хресний хід, вийшли назустріч війську та оголосили, що визнають владу гетьмана [16, арк. 119-120 зв.].

Здійснивши поїздку по селах повіту і ознайомившись із ситуацією на місцях, Полтавський повітовий староста зробив невтішний висновок – селяни не підтримують нові органи управління державою. Так, на сході у с. Плоске більшість селян не бажала визнавати владу гетьмана, стверджуючи, що він не обраний усім народом. Після того, як зачитали

гетьманську грамоту, «більшість махнула рукою і стала розходитися». За наказом повітстарости козаки, за допомогою багатів, знову зібрали селян. Але останні не поспішали визнавати гетьманський уряд. Лише наступного дня на сході селяни с. Плоского, за словами повітового старости, висловили «покірність гетьману». У с. Демидівці сход також не визнав гетьманської влади, причому чулися заклики до відновлення Центральної Ради. Присутні на зібранні землероби чинили опір, не бажаючи видавати своїх агітаторів та ватажків. Селян довелось залякувати пострілами з рушниць. У с. Абазовці селяни, не бажаючи визнати гетьмана, відмовилися зняти фуражки під час читання його грамоти. Однак і тут врешті вимушені були підкоритися.

Таку поведінку селян Полтавський повітовий староста пояснював відсутністю у них достатнього рівня культури, оскільки вони не можуть адекватно сприйняти принципи демократії: «Всі проголошення свободи зовсім затуманили некультурного та по-дитячому розвинутого селянина». Він стверджував, що селяни цілком щиро заявляють, ніби раніш «власті» наказували руйнувати економію, захоплювати землі та майно багатих, загрожуючи штрафом, арештом тощо. Нова влада наказує робити навпаки, вдаючись до погроз, через що селяни перебувають в розгубленості і не знають «кого слухати, де шукати правди?..» [16, арк. 106-109]. Таким чином, селяни фактично знімали з себе всю відповідальність за анархічні дії, вчинені в період Центральної Ради. Граючи роль «святої простоти» всю відповідальність вони перекладали на попередню владу, яка нібито санкціонувала такий спосіб поведінки.

Водночас місцева гетьманська влада констатувала, що без насильства селянство підкоряться новому режиму не збирається. З Кобелякського повіту Полтавської губернії повідомляли, що становище там «неспокійне». Населення спочатку боялося відповідальності за попередні анархічні вчинки, але коли побачило, що ніяких репресій при появі німців не було, «продовжило по-старому». А в тих місцях, де німецькі частини не дислокувалися, стало «гірше ніж раніш» [16, арк. 92].

Гетьманська влада намагалася впливати на свідомість широкого загалу. У своїх пропагандистських акціях новий режим апелював до історичної пам'яті народу, до тих позитивних стереотипів української ментальності, які викликав інститут гетьманства, як питомо український орган вищої влади. В урядовому повідомленні стверджувалось, що «гетьманство – це здійснення ідей незалежної і вільної України в історичній національно-українській формі... Відновлює і закріплює в народній свідомості думку про непорушність народних і козацьких свобод» [22, с. 85-86; 19].

Пропагандистський апарат для створення позитивного образу гетьмана та його політики використовував шановану в народі постать

Великого Кобзаря. Акцент робився на ключові для селянства поняття «земля і воля». Листівка, яка поширювалася у регіонах була зразковим витвором пропаганди. На ній зображено портрет Тараса Шевченка і надруковано його рядки: «Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинетесь воля». Подальший текст стверджував, що слова Шевченка здійснилися, а гетьман Павло Скоропадський будує лад, що дасть «спокій усьому населенню, а бідним селянам землю» [9, арк.126]. Наголошувалось, що новопосталий уряд уважно ставиться до потреб всього «трудящого та службового люду» і всіх закликає до праці за незалежну Україну.

Таким чином, гетьманські пропагандисти також вдавалися до популярної в той час класово-егалітаристської риторики соціальної справедливості і захисту трудящих. Надалі, щоб протистояти повсюдній антигетьманській агітації, уряд Української Держави продовжував пропагандистські акції щодо легітимації гетьманського режиму в свідомості широкого загалу. Випускались і поширювались брошури з біографією П. Скоропадського. Планувалось видати книгу нарисів про українських гетьманів, щоб показати історичну спадкоємність гетьманської влади.

Соціально-економічні та політичні настрої народних мас були вкрай суперечливими. З одного боку, значна частина населення втомилася від безвладдя і анархії та бажала порядку, щоб почати мирне трудове життя. І гетьманські діячі, і селянство прагнули твердої влади та унормування суспільних відносин. Але селянство бажало такої влади, яка б визнала й зафіксувала їх тогочасний статус користувачів землі, відібраної у власників за Центральної Ради. Гетьманці ж навпаки, твердо владу і порядок розуміли, як повернення власності поміщикам. Тому гетьманська влада селянством сприймалася не як влада «народна», а як влада «панська», оскільки захищала право на землю не селян, а поміщиків. Відтак, гетьманська адміністрація одразу зіткнулася з опором народу тому, що наведення порядку і встановлення твердої влади тісно пов'язувалось з відновленням власності поміщиків на землю.

З регіонів України доповідали, що помічається вороже ставлення населення до уряду та місцевих державних інституцій, причиною чого є наведення порядку й впровадження права приватної власності та повернення поміщикам раніше пограбованого селянами майна [1, арк. 137; 2, арк. 60-61]. З Кам'янець-Подільського повіту повідомляли, що коли землевласники повернулись у свої маєтки, це викликало «вороже ставлення селян», які на сходах ухвалювали рішення не віддавати поміщикам засіяних полів. З Полтавщини до міністерства внутрішніх справ надходили звістки, що селяни, під керівництвом земельних комітетів, випасають поля, вирубують сади землевласників [15, арк. 19].

Гетьманська адміністрація констатувала, що серед селян відчувається вороже ставлення до «інтелігенції і всіх урядовців

теперішньої влади», а особливо вороже вони налаштовані проти австро-угорських військ [10, арк. 6].

Літинський повітовий староста на Поділлі, описуючи настрої населення, констатував незадоволення селян через те, що «рухнула соціалістична земельна реформа». Також повідомлялось, що населення жалкує за земельною реформою і стверджує: «Нам нічого не треба, а тільки давно бажаної землі» [3, арк. 193]. На Херсонщині спостерігався «спокійніший» настрій населення, хоч і відчувалося незадоволення владою та німцями у «зв'язку з новою постановою земельного питання». У Єлісаветградському повіті, під впливом агітації колишніх членів волосної земської управи, а також частини безземельного селянства, незадоволеного державним переворотом, почали організовуватися загони для розправи над землевласниками [13, арк. 2-3]. У Ананьєвській, Владимирській, Велико-Виськовській волостях фіксувалися відкриті виступи проти гетьманської влади, які припинили австрійські збройні сили [6, арк. 89].

Після гетьманського перевороту значна частина селянських місцевих органів виступила проти консервативного режиму та запроваджуваних ним правових порядків, оскільки Центральна Рада, хоч і не користувалась значним авторитетом, все ж декларувала перехід землі до рук народу, до того ж її влада у регіонах була слабкою, що давало можливість селянам жити фактично без впливу державної адміністрації та суду, і не сплачувати податки. На антигетьманських маніфестаціях селянські лідери стверджували, що новий лад – буржуазний, а повинна бути «наша воля, наша правда і наше право» [18, арк. 2-2 зв.].

Таким чином, селянство загалом негативно поставилось до встановлення гетьманської влади. Основним питанням для сільського населення було питання про землю. Уряд Української Держави втілював курс на повернення землі, яку захопили селяни в період Центральної Ради, колишнім власникам. Оскільки у селянській свідомості домінувало переконання, що право володіти або користуватись землею має лише той, хто на ній працює, українські хлібороби вважали аграрну реекспропріацію несправедливим актом, що й визначило їх несприйняття режиму гетьмана П. Скоропадського. Лише окремі сільські громади ставили питання нелегітимності гетьманської влади, заявляючи, що гетьман не обраний усім народом. Але на етапі становлення нових органів влади стихійний селянський антигетьманський рух не переріс у масштабний збройний опір.

Список використаних джерел:

1. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 4.
2. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 32.
3. Держархів Вінницької області. – Ф. Р-1196. – Оп. 1. – Спр. 34.
4. Держархів Київської області. – Ф. Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 27.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) . – Ф. 1550. – Оп. 1. – Спр. 3.
6. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 12а.
8. ЦДАВО України.– Ф. 1751. – Оп. 1. – Спр. 5.
9. ЦДАВО України. – Ф 1793. – Оп. 1. – Спр. 7.
10. ЦДАВО України . – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 23.
11. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 47.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 142.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 316.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2586. – Оп. 1. – Спр. 153.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2988. – Оп. 1. – Спр. 24.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2988. – Оп. 1. – Спр. 25.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4541. – Оп. 1. – Спр. 4.
18. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 7325. – Арк. 2-2 зв.
19. Державний вісник. – 1918. – 16 травня.
20. Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П.Захарченко. – К.: Нічлава, 1997. – С. 15-140.
21. Ковальова Н. А. Українська Держава П.Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання / Н. А. Ковальова // Бористен. – Дніпропетровськ, 1999. – №5. – С. 19-20.
22. Українська революція і державність (1917-1920 рр.) – К.: Парламентське видавництво, 1998 – С.85-86.
23. Хміль І. В. Повстансько-партизанська боротьба трудящего селянства України проти окупаційного режиму та гетьманщини (липень-листопад 1918р.) / І. В. Хміль // На захисті завоювань Великого Жовтня: Зб. наук. праць. – К: Наукова думка, 1982. – С. 72-92.

Лозовой В.С. Социокультурные принципы реакции крестьянства на гетманский переворот.

В статье сделано попытку через призму крестьянских социокультурных установок и ценностей выяснить реакцию крестьянства на гетманский переворот.

Ключевые слова: *крестьянство, социокультурные принципы, власть, аграрная политика, земля, репрессии.*

Lozoyi V.S. Socio-cultural foundations of reaction peasantry in the Hetman's coup.

The article is an attempt to determine the reaction of the peasantry on the formation of the Hetman's power to rural areas through the prism of ideological guidance and social values.

Keywords: *peasant, government, socio-cultural foundations, agricultural policy, land, repression.*

ПРОЦЕСИ УКРАЇНІЗАЦІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ ТА ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У статті розкриваються основні заходи гетьманату П. Скоропадського та наступних форм національної державності по здійсненню започаткованої УЦР політики українізації.

Ключові слова: *Українізація, гетьманат, державність, заходи.*

Ставлення П. Скоропадського і, відповідно, очолюваного ним Гетьманату до українізації, яка була провідною тенденцією визвольних змагань 1917-1921 рр., обумовлювалось рядом чинників: її змістом, формами і методами здійснення, іншими конкретно-історичними обставинами, неоднозначною особистістю самого гетьмана тощо.

Українізація доби визвольних змагань була спрямована на приведення всього духовного, політичного, державотворчого і соціально-економічного життя в українських землях у відповідність до інтересів і запитів корінного етносу – українського народу, який становив абсолютну більшість населення. Українізація була започаткована Українською Центральною Радою навесні 1917 р., яка використала запропонований М.С. Грушевським ще в 1907 р. термін «українізація» [1, с. 178], ввела його в широкий обіг і розпочала ті процеси, що складала її зміст. У своїй резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила, що свою діяльність вона проводить «стоячи на принципі **українізації** (розрядка наша. – В.Ш.) всього життя на Україні» [2, с. 70]. Аналізуючи події того часу В. Винниченко свідчив, що вимога постанов і резолюцій різних товариств і організацій була одностайна: «українізація всіх галузів життя» [3, с. 77]. Українізація в такому розумінні проголошувалася «принципом» і «програмою» УЦР. Цей термін використовувався нею як для позначення змісту і форм широкого поступу українства, так і для визначення напрямку динаміки окремих ділянок народного життя, діяльності конкретних структур і осередків. В цій же резолюції йшлося про «українізацію війська», яка є «невіддільною частиною сеї програми» [2, с. 70]. У доповідній записці УЦР Тимчасовому уряду від 30 травня 1917 р. йшлося про широке розуміння процесу українізації: «...Домагання національної школи, армії, **українізації** всього життя на Україні мають у корені головним чином ...відроджене та визволене почуття й достоїнство людини». [2, с. 96-97].

Політика українізації була стрижнем, головним напрямом, надавала системний характер розвитку УНР на чолі з УЦР і Директорією, Гетьманату, перебігу всієї Української революції 1917–1921 рр. Вона була спрямована на відновлення і забезпечення достойного місця українського народу серед інших націй, його вільний і всебічний

прогрес, відродження і розбудову національної державності, здійснення соборності українських земель, демократизацію всього суспільного життя, піднесення культури, вирішення гострих соціально-економічних проблем в інтересах корінного етносу і всього населення України. В 1917-1921 рр. йшлося про українізацію не народу (він був і залишався українським), і не тільки про дерусифікацію тобто припинення штучної підміни його власного ества російськими (чи якимось іншими) мовою, культурою, державністю тощо, а про приведення у відповідність до національної сутності переважної більшості населення – українства – змісту і форм діяльності тих інституцій, які його обслуговують – держави, її структур, посадовців, політичних і громадських організацій, закладів освіти, науки, різних видів мистецтв, засобів масової інформації тощо.

При цьому УЦР розглядала процес українізації в тісному зв'язку із забезпеченням прав національних меншин. Уже в повідомленні про утворення УЦР (березень 1917 р.) говорилося про здійснення прагнень українства «з забезпеченням прав національних меншостей – росіян та інших», що було закріплено законом «Про національно-персональну автономію», прийнятому 9 січня 1918 р. [4, с. 99-101].

Українізація втілювалась перш за все в складі та національному характері діяльності самої УЦР, яка започаткувала цей процес і очолила його. Особливу увагу УЦР приділяла відродженню національного змісту і форм духовного життя, що в свою чергу було важливим чинником розвитку українізації в інших сферах. Широко запроваджувалась рідна мова в освіті, державних і недержавних установах, політичному житті, в церкві тощо. Повсюдно в школах, вишах почали вивчати українознавчі науки – історію України, українські мову, літературу, право, географію, етнографію, малярство тощо. Розгортались національні преса, книговидання, музейництво, просвітницька діяльність. Після проголошення III Універсалом Української Народної Республіки цим питанням було присвячено 15 спеціальних законів, прийнятих УЦР.

Знаменним явищем українізаційного процесу стало створення чи відновлення діяльності національних політичних партій, яких до кінця 1917 р. налічувалось вже 19 [5], чисельних громадських об'єднань (кооперативних, освітніх, правоохоронних тощо). Активна українізація відбувалась у військових частинах (у тодішній російській армії служило 4 млн. українців).

Одним із головних напрямів українізації в 1917-1921 рр. була українізація державності – діяльність по відновленню і розбудові власної держави. Вже в I Універсалі УЦР проголошувались: «Хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям». [2, с. 101]. Спротив самовизначенню нашого народу, відновленню його духовного життя, державності, комплексній національній розбудові чинили потужні антиукраїнські сили. Це вимагало політичного маневрування. Тому творення власної державності, як й українізацію

всіх галузей життя, Центральній Раді доводилось проводити обережно, тактично виважено, щоб не наразити Українську революцію на небезпеку негайного силового придушення російськими владними колами. Не відразу вдавалось знаходити оптимальні шляхи в національному, в т.ч. державному, будівництві, природними були важкі пошуки, дискусії та розбіжності в підходах до нього очільників українського політикуму. Але наданий діяльністю УЦР потужний імпульс національній розбудові сприяв небаченому піднесенню активності українства, яку вже ніхто не зміг проігнорувати.

Характерною була її еволюція назв і змісту документів УЦР. Якщо, спочатку, вони були закличними та рекомендаційними – «відозви», «ухвали», «резолуції», то після надання УЦР легітимності Національним Конгресом (квітень 1917 р.) вона вже видає як суто українські правові акти «накази», «постанови» з обов'язковими приписами. А з червня 1917 р. за досвідом ще Б. Хмельницького та інших гетьманів починає видавати «універсали», які виконували функції актів конституційного характеру. В I Універсалі вперше вживається терміни «закони» щодо актів української інституції, йдеться про найвищий законодавчий орган – «Всеукраїнські збори», про розподіл гілок законодавчої та виконавчої влади. Тоді ж було обрано комісію по підготовці Статуту, тобто конституції України. 16 липня 1917 р. УЦР затверджує Статут Генерального секретаріату, «який являється вищим органом управління на Україні» [2, с. 181]. Стосовно конкретних правових актів назва «закон» почала широко використовуватись з листопада 1917 р., після видання видатного акту українізації – III Універсалу, яким вперше в ХХ ст. було відновлено українську державність – проголошено Українську Народну Республіку. Всього після утворення УНР було ухвалено біля 90 її законів і законодавчих актів, включаючи і Конституцію. Власні українські законодавчі акти викликали повсюдно загальне піднесення, розуміння того, що саме народ є джерелом влади. Своім IV Універсалом (січень 1918 р.) Центральна Рада юридично закріпила фактично відновлену III Універсалом незалежну державність і поставила завдання «якнайскоріше», «за кілька тижнів» скликати Українські Установчі збори, які б «закріпили свободу, лад і добробут, Конституцію нашої незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудящого народу». [4, с. 104]

Вже під безпосередньою загрозою державного перевороту УЦР 29 квітня 1918 р. ухвалила видатний документ, який мав закріпити досягнення українізації – Статут про Державний устрій, права і вільності УНР – Конституцію держави. В ній Україна проголошувалась суверенною демократичною парламентською республікою, в якій громадянам гарантуються широкі права і свободи [4, с. 330–335]. Гетьманський переворот не дав змоги увійти цій Конституції, як й багатьом іншим законам УНР в дію. Але ці акти залишилися в історії як

приклад мужності й послідовності в українізації державних структур, у відстоюванні прав українського народу.

Таким чином, процес, позначений терміном «українізація», його поява і зміст пов'язані з подіями Української революції 1917–1921 рр., у першу чергу з діяльністю Української Центральної Ради, яка за трохи більше року свого існування і до того ж в надзвичайно складних історичних умовах зуміла попри всі свої невдачі і прорахунки здійснити стільки корисного для народу, скільки ніхто не зробив для нього протягом такого короткого відрізка часу за всю історію. Теоретичні наробики і досвід УЦР в справі українізації всього життя в Україні, могутню підтримку цієї політики широкими народними масами вже не змогли ігнорувати ні Тимчасовий уряд Росії, ні наступні після УНР форми державності, в т.ч. і гетьманська.

Сам П. Скоропадський – з огляду на його життєвий шлях і вплив різних суспільних чинників – не просто сприймав політику українізації. Він народився в 1873 р. у Вісбадені, де його мати перебувала на лікуванні, і належав до одного з найшляхетніших українських родів. До п'яти років жив в Німеччині, розмовляв тільки німецькою мовою і мав, за його ж словами, «очень смутное представление о своей Родине и населяющих ее людях». [7, с. 381]. Після переїзду в 1878 р. до родинного маєтку в Тростянці на Сумщині П. Скоропадський на вимогу свого діда був навчений російській мові, якою користувався як основною до кінця життя. Одночасно, вбирав до своєї душі перші паростки спорідненості з рідним українським краєм, чому сприяло залучення його з 8-річного віку до участі у будівництві селянської хати, вищеземлі – від оранки й посіву до жнив – пшениці на виділеній ділком ділянці землі, спілкування з ровесниками, збереження у сімейному житті родини українських традицій та звичаїв [7, с. 35-37, 381- 391].

Подальший життєвий шлях П. Скоропадського аж до 1917 р. був тісно пов'язаний з реаліями Російської імперії: навчання в Петербурзькому пажезькому корпусі, служба в російській армії, в складі якої він отримав звання генерала і став флігель-ад'ютантом царя, а протягом 1904-1905 рр. брав участь у боях проти японців і з 1914 р. – у Першій світовій війні. Це, звичайно, аж ніяк не живило його національні почуття і обумовило спочатку його неприйняття як політики українізації УЦР, так і досить непослідовних кроків згаданих вище російських посадовців до проведення її у війську. І навіть намагався всіляко обмежити виконання наказу генерала Л. Корнілова від 18 серпня 1917 р. про українізацію підпорядкованого П. Скоропадському 34-го армійського корпусу [7, с. 70 – 90].

Значною мірою така позиція була наслідком нерідкого в українській історії невміння поєднувати національне і соціальне, які є невіддільними одна від одної сторонами народного буття. Будучи представником прошарку великих землевласників П. Скоропадський

з підозрою ставився до ряду діячів УЦР і тієї складової проголошеної нею українізації, а відтак і до всієї цієї політики, яка передбачала перебудову соціально-економічного життя в інтересах всього населення краю. Йшлося і про переділ земельної власності на засадах більшої рівності, що ввижалося йому неприйнятною «соціалістичною» тенденцією. Принагідно зазначимо, що і в майбутньому нерозуміння необхідності та невміння поєднувати вирішення національних проблем з соціальними, які є двома нерозривними чинниками українізації як важливішого напрямку суспільного прогресу, відіграло фатальну роль у долі більшості політичних сил та діячів в Україні. В діяльності П. Скоропадського це проявлялося і до очолення ним Української Держави, і під час гетьманування, і в роки вимушеної еміграції. Йдеться, наприклад, і про його подяки гітлерівській Німеччині за «звільнення» (!) України в роки Другої світової війни [8, с. 626–627, 729–730]. Як кажуть: «з пісні слів не викинеш».

У той же час і при розгляді діяльності П. Скоропадського важливо, на нашу думку, виходити з розуміння історії як складного і багатозначного процесу. Окремі особистості, хоч би які пости вони не обіймали, тільки учасники велетенських за розмахом і, як правило, неоднозначних подій. І оцінювати кожного з них необхідно в контексті відповідних фактів і явищ з огляду на реальну роль конкретного діяча в конкретному їх перебігу. З наукової точки зору тут неприйнятне спрощене, так би мовити дитяче сприйняття: хороший – поганий, добрий – злий. Історичні події мають переважно суперечливий характер, вимагають для їх осмислення використання не двох фарб (біле – чорне), а всієї гами кольорів, показу реальних наслідків явищ. Позитивна оцінка конкретної дії якогось історичного персонажу не спростовує негативного ставлення до помилкових його вчинків. І навпаки. З об'єктивним баченням несумісні і спроби розглядати історію, як політику, звернуту в минуле, оцінювати його з точки зору вигод тих чи інших сучасних суспільних сил. Такий підхід призвів би до перетворення цієї галузі знань з науки в прислужницю чийось амбіційних пристрастей, олігархічних інтересів, цинічного політиканства. Колишні події та історичні постаті були такими, якими вони були. Комусь вони подобаються, комусь ні. Але їх не переробиш. І ми повинні мати про них точну, правдиву уяву для користі нинішніх і прийдешніх поколінь. Неправда приносить тільки збитки. І тут важливо знати об'єктивні факти, які складають зміст минулої події.

У ході Української революції 1917–1921 рр. П. Скоропадський зробив чимало корисного для здійснення започаткованої УЦР політики українізації (хоч і не був прихильником частого вживання цього терміну), як і припустився помилок. Це обумовлювалось як особистими якостями гетьмана, його вихованням і життєвим досвідом, так і, більшою мірою, конкретними історичними подіями.

«Меня, – писав він пізніше, – выдвинули обстоятельства, не я ввел определенную политику..., меня события заставляли принять то или другое решение, которое приближало меня к гетманской власти» [7, с. 56]. Хоча, звичайно, на ті чи інші дії майбутнього гетьмана впливали і його українське походження, і сформовані ще в дитячі та юнацькі роки певні риси національної ментальності тощо.

Коли в листопаді 1917р. 2-й гвардійський корпус під впливом певних політичних сил рушив на Київ, щоб розігнати «українських сепаратистів», П. Скоропадський із своїм 34-м (тепер перейменованим на 1-й Український) корпусом став на захист хоч і нелюбої йому, але української Центральної Ради і національного відродження. А перед тим в жовтні 1917 р. на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині його як найбільш підготовленого кадрового військовика українського походження було обрано отаманом цього новоствореного громадського воєнізованого об'єднання [7, с. 39].

Після добровільного виходу у відставку наприкінці грудня 1917 р. на знак протесту проти зміни найвищого військового керівництва УНР (С. Петлюру на посаді Генерального секретаря військових справ замінив адвокат М. Порш, а головнокомандуючим збройними силами УНР став не готовий до цієї ролі, на думку майбутнього гетьмана, Ю. Капкан) П. Скоропадський в середині березня 1918 р. створив об'єднання «Українська Громада» («Українська Народна Громада»), яке стало політичною силою, що за допомогою німецьких військ привело його до влади.

Гетьманат, який наприкінці квітня 1918 р. змінив УЦР та УНР, теж здійснив ряд заходів, що сприяли продовженню українізації, в тому числі щодо розвитку певних національних інституцій народу, його мови, освіти, науки, культури. Зокрема, було збережено національну державність у формі Української Держави на чолі з гетьманом, хоч і в обмеженій присутності німецьких і австрійських військ. Її визнали 14 зарубіжних країн. Вже в першій відозві П. Скоропадський підкреслював український характер нової форми державності, проголошував її метою користь і благо народу і всім дорогої нам України [9, с. 340-341]. Здійснювались спроби відродити притаманний українству прошарок козацтва як соціальне підґрунтя суспільного устрою. Був прийнятий закон про обов'язкове повсюдне вивчення і застосування української мови, вимагалось «не ...допустити ні одного кутка [в державі] без української школи», розширювалась мережа українських наукових, освітніх закладів і культурно-мистецьких установ. Були засновані Українська Академія наук, Академія мистецтв, Кам'янець-Подільський університет, ряд музейних закладів тощо [7, с. 228 - 234].

Разом з тим гетьман авторитарно зосередив у своїх руках найвищу законодавчу, виконавчу і судову владу, що відрізнялось від попередніх демократичних методів управління в УНР, надавало йому переважно

силовий характер. Було відновлено поміщицьке землеволодіння, що означало відхід від важливої економічної складової політики українізації УЦР. Також проголошувалось, що етнічне походження людини є її приватною справою. Відтак забезпечення національних і соціальних інтересів українства, які віками попирались і потребували особливої уваги та захисту, гетьманом не розглядалось як пріоритетний напрям своєї державної політики.

У таких умовах українські політичні сили протягом 1918 р. творили національні за складом, напрямками діяльності і демократичні за природою колегіальні органи (Національний Союз, Директорія, Військово-Революційний комітет), прагнули домогтися відновлення українізації всіх галузей життя з притаманними їй народоправчими засобами. Проголошення гетьманом 15 листопада 1918 р. федерації з білогвардійськими режимами півдня Росії ще більше віддалило від нього національні патріотичні сили.

У створеній в листопаді 1918 р. Директорії та відновленій нею наприкінці 1918 р. УНР українізація була одна з провідних напрямів розвитку, хоча історичні обставини, зокрема безперервні воєнні дії в Україні, втручання в її справи чужоземних сил затрудняли проведення в життя відповідних заходів. Саме виникнення і головний напрям діяльності Директорії об'єктивно стали виявом стремління поновити процес українізації, започаткований в березні 1917 р. Цей орган був утворений українськими політичними партіями і організаціями, які не сприйняли гетьманського перевороту, здійсненого за допомогою німецьких і австрійських штиків. Велика увага приділялась посиленню національного характеру всього суспільного і культурного життя. Вже 26 грудня 1918 р. Рада Міністрів ухвалює постанову про «поширення серед суспільства національного і соціального світогляду». Тоді ж всі міністерства було зобов'язано регулярно інформувати населення про свою роботу, для чого утворити інформаційні відділи і щоденно надавати відповідні відомості Українському телеграфному агентству. 1 січня 1919 р. українська мова була оголошена державною як «обов'язкова до вжитку в армії, флоті і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах». 2 січня морському міністру було запропоновано переробити поданий російською мовою документ і внести його до уряду українською. Приймається закон про вищі органи Української автокефальної православної церкви, яка однині «ні в якій залежності од Всеросійського Патріарха не стоїть». Поновлюється грошова система, запроваджена УЦР: гривня, яка поділялась на 100 шагів, і карбованець, який складався з двох гривень. Постійно асигнуються кошти на розвиток освіти, різних навчальних і культурних установ, на потреби створеного М. Грушевським ще в 1906 р. Українського наукового товариства. В надзвичайно складних умовах безперервних боїв продовжується підготовка правопису української мови. Перевезення шкільних

підручників та іншої літератури були прирівняні до транспортування хліба й інших вантажів першої необхідності.

Директорія, Рада Міністрів як один з пріоритетних напрямів своєї діяльності здійснювали таку важливу складову політики українізації як започатковану ще III Універсалом УЦР (листопад 1917 р.) соборність українських земель. Уже в першому міжнародному документі Директорії – Зверненні «До народів всього світу та їх правительств» – повідомлялось про відновлення УНР та її влади на етнічних українських землях. Важливою подією на цьому шляху став вікопомний Акт Злуки УНР та ЗУНР, оприлюднення якого 22 січня 1919 р. тоді ж оголошено «Днем свята прилучення Галичини до України». Всіляко підтримувались об'єднавчі дії різних частин українства. Було, зокрема, заявлено про сприяння бажанню українського населення Бессарабії об'єднатись з УНР, схвалювалось звернення створеної ним власної Директорії до президента США, урядів Англії, Франції, України, Німеччини, Австрії, Росії та Італії з проханням сприяти цьому, протидіяти насиллю Румунії над Бессарабією. При цьому було висловлено рішучий протест проти насильницьких дій Румунії, яка силоміць в листопаді 1918 р. захопила українські землі цього краю всупереч волі його мешканців, здійснювала щодо них масові грабежі і переслідування.

Але діяльності Директорії, відновленої нею УНР по забезпеченню народу можливості «самому правити самим собою» шляхом українізації всього суспільного життя перешкодили агресивні дії сусідів. Природні для всякого демократичного процесу дискусії і суперечки між різними українськими політичними силами та керівними діями відновленої УНР щодо шляхів подальшого розвитку революції, форм державного устрою не супроводжувались силовими протистояннями.

Радянська влада, проголошуючи право націй на самовизначення аж до відокремлення, в своїй практичній діяльності спочатку не вживала поняття «українізація» і не здійснювала такої політики. Суперечливо, зигзагами багато радянських працівників йшли до розуміння необхідності враховувати національні прагнення українського народу. Це відображало нерозуміння частиною їх національного питання, відхід інших під впливом кон'юнктурних хибних міркувань від принципових позицій або спрощену одномірну уяву третіх про негайну світову революцію, стирання відмінностей між націями і їх повне злиття. Над багатьма більшовиками тяжів вплив багатоговікового російського шовінізму, який нерідко брав гору над теоретичними висновками і політичними гаслами.

Лише в 1919 р. після гірких поразок була проголошена формально суверенна УСРР. А VIII партійна конференція РКП(б) у грудні 1919 р. заявила про визнання її самостійності і прийняла спеціальну резолюцію «Про радянську владу на Україні», в якій зазначалось: «Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою,

всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою». Таким чином завдання цієї партії щодо національних проблем українства зводились у цьому документі до вживання рідної мови, що звучувало їх зміст.

У цей же час склад КП(б)У поповнився вихідцями з українських політичних партій, які перейшли на платформу радянської влади і виступали активними прибічниками національної розбудови. Недавні члени Центральної Ради боротьбисти О. Шумський, М. Полоз, представник Бунду в УЦР М. Рафес, боротьбисти Г. Грицько, В. Блакитний (Еллан) та інші зайняли високі посади в КП(б)У і радянських установах, разом з колишніми членами УЦР з числа більшовиків домагались задоволення як соціальних, так і національних прагнень народу, стали ініціаторами відновлення українізації.

21 лютого 1920 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською». В ній зазначалось, що ніяких переваг російській мові не надається. Але рідна мова більшості населення – українська не отримувала конкретних гарантій вільного розвитку. Всі державні установи повинні були приймати заяви й інші справи обома мовами. Порушники даного рішення могли бути притягнені до відповідальності. На практиці ж, наприклад, із 90 газет, що видавались в 1920 р. в УСРР, тільки 12 публікувались українською мовою. Діловодство, навіть листування між Наркоматом освіти і ЦК КП(б)У здійснювалось російською [10, арк. 1-176].

9 вересня 1920 р. на засідання політбюро ЦК КП(б)У був розглянутий проект закону «Про українізацію» (вперше в радянському партійно-державному документі з'являється цей термін), який не був затверджений і відправлений на доопрацювання з певними зауваженнями. Одне з них вказувало на те, що установи, які безпосередньо обслуговують населення, повинні мати штатних співробітників із знанням української мови.

А відомий речник відродження української нації в умовах радянської влади колишній боротьбист, а з 1920 р. – член КП(б)У, Голова Держвидаву УСРР, а потім – головний редактор газети «Вісті ВУЦВК» В. Блакитний у цей же час (15 вересня 1920 р.) звернувся з доповідною запискою «З чого починати «українізацію» України». В ній він підкреслював важливість забезпечення фактичної рівноправності мов в Україні, доводив необхідність широкого використання її в державних установах. Зокрема пропонував «для перелому зневажливого ставлення до української мови міщанської маси радянських службовців... видати наказ, хоча б з попереднім визначенням строку, протягом якого вони

повинні вивчити українську мову», публікувати підручники, словники української мови. Особливу увагу Блакитний приділяв необхідності поліпшити роботу преси, яка залишалась «великим зняряддям русифікації», здійснення українізації літератури, де «живуть ще незжиті тенденції упертої загальної русифікації». Важливим Блакитний вважав, щоб радянські і партійні посади займали українці [11, арк.144]. З цього часу (вересень 1920 р.) започаткований ще Центральною Радою термін «українізація» почав вживатись і в радянських партійних та державних документах для позначення значно вужчої за змістом політики.

Список використаних джерел:

1. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – СПб., 1907.
2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах –К.,1996 – т.1 - 590 с.
3. Винниченко В.Відродження нації – К.,1990 – ч.1 – 314 с..
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах –К.,1997 – т.2 – 424 с..
5. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали.. – К.,1993 – 336 с.
6. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917р .Документи і матеріали – К., 2003 – 1024 с..
7. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ, Філадельфія. 1995 – 493 с.
8. Українська політична еміграція:1919 -1945. Документи і матеріали. – К., 2008. – 928 с.
9. Хрестоматія з історії держави і права України, - К., 2003 – 656 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ) – Ф.1. Оп.20 – Спр.159.
11. ЦДАГОУ – Ф.1.Оп.20 – Спр.159.

Шевченко В.Ф. Процессы украинизации революционного периода и Гетьманат Павла Скоропадского.

В статье раскрываются основные мероприятия гетьманата П. Скоропадского и последующих форм национальной государственности по осуществлению политики украинизации, обоснованной УЦР,

Ключевые слова: *Украинизация, гетьманат, государственность, мероприятия.*

Shevchenko V. Process of Ukrainization in revolution time and The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi.

This article is devoted to basis measures of getmanat and other forms of national state to realization of policy ukrainisation, founded of Central Council.

Keywords: *Ukrainisation, getmanat, state, measures.*

ЗАСНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК І ЗАПОЧАТКУВАННЯ АКАДЕМІЧНИХ ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядаються перші заходи Української Академії Наук по організації академічних історично-географічних досліджень в Україні

Ключові слова: Українська Академія Наук, Павло Скоропадський, історично-географічні дослідження, професор В.Антонович, академік Д.Багалій, професор О.Грушевський

Серед безперечних здобутків Гетьманату Павла Скоропадського є заснування Української Академії Наук. Велика підготовча робота відомих українських політиків і науковців увінчалася 14 листопада 1918 р. законом, затвердженим Гетьманом Павлом Скоропадським, який поклав початок розвитку вітчизняної академічної науки. У пояснювальні записці міністерства народної освіти та мистецтв Раді Міністрів Української Держави до законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві було визначено, що «Академія наук перш за все єсть наукова установа» [4, с. 165].

9 липня 1918 р. на першому засіданні комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук міністр народної освіти гетьманського уряду М.Василенко наголосив, що історія України, історія українського мистецтва, мова, література, природні багатства, народне життя, статистика, географія, етнографія лише почали частково вивчатися, мають недоліки, які потрібно як найшвидше усунути [4, с. 25, 26].

На стадії вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві питання історичної географії не залишилося поза увагою його творців. Так, вчені, які долучилися до підготовки ключових законодавчих положень щодо структури майбутньої академії, зробили акцент саме на важливості створення в її складі підрозділу, пов'язаного з проведенням історично-географічних досліджень. У пояснювальній записці (10 серпня 1918 р.) до Комісії для вироблення законопроекту про організацію історично-філологічного відділу УАН Д.І.Багалій, А.Ю.Кримський, Г.Г.Павлуцький, Є.К.Тимченко наголошували: «Необхідна також і окрема Катедра географії й етнографії України, як історичної так і сучасної. Історична географія являється основою, з одного боку, для української історії, а з другого – для сучасної географії». Ця теза була підкріплена пропозицією організаційного характеру. Вчені наголошували: «Беручи також на увагу, що тільки на історично-географічному ґрунті можна будувати історію українського народу, необхідно закласти при цій кафедрі особливу Постійну комісію

для складання історично-географічного словника української землі в усіх її межах та за всі часи існування України. Коли це буде зроблено, тоді буде спромога скласти історичні мапи України за геть усі часи її історичного життя, починаючи з давніх часів перед монгольської доби і кінчаючи XIX ст. До цього треба додати, що історично-географічний словник України почав складати у Києві ще небіжчик проф. В.Б.Антонович, який заводив ще на картки всі звістки, котрі йому траплялися по джерелах про міста і всякі оселі» [4, с. 118, 119]. Отже, орієнтири щодо організаційного забезпечення та наповненості історично-географічних досліджень були визначені. Відчувалася тяглість історичної традиції школи «землеописань» професора Володимира Антоновича. З великою вірогідністю можна вважати, що цей сюжет був закладений в пояснювальну записку Д.І.Багалієм, який був одним із представників створеної професором Антоновичем київської школи істориків. Адже саме В.Б. Антонович, за словами Івана Франка: «Як професор історії дав імпульс своїм ученикам до спеціального оброблювання поодиноких територій української землі, і ся його ініціатива принесла досить багаті плоди» [6, с. 28]

Автори пояснювальної записки, ведучи мову про видання Історично-філологічного відділу, зазначали: «Якщо справа друкування видань відділу та його комісії буде поставлена широко, то й діяльність усього відділу йти тоді правдивим шляхом, бо вона трохи не виключно має висловлюватися в друкованій книзі всякого розбору й форми». Відповідно, кожна із комісій, що створювалася у складі відділу, включаючи і Постійну комісію для складання історично-географічного словника української землі, могла розраховувати на вихід у світ наукової продукції у формі збірників та окремих видань [4, с. 125, 126]. Отже, у надрах проєктованої УАН зароджувалася ідея широкомасштабного історично-географічного видавничого проєкту.

Ідея мала свою історію, яка була пов'язана з діяльністю професора Володимира Антоновича. На думку дослідників наукової творчості професора В. Антоновича, вона могла виникнути під час роботи Київського археологічного з'їзду в 1874 р., можливо, під впливом проєктованого на той час аналогічної польської праці. Практична робота розпочалася другій половині 1870-х років. Володимир Антонович не покидав цієї роботи до самої смерті. Надзвичайно скрупульозно він та однодумці виписували: відповідний історично-географічний матеріал на численні картки, щоб, систематизувавши, передати до друку. На жаль, здійснити задумане В.Антоновичу не вдалося [3, с. 200].

У 1910 р. К. М. Антонович, за участю І. М. Каманіна, надрукувала на правах рукопису бібліографічний реєстр матеріалів до складання історично-географічного словника української землі в її етнографічних межах, який накреслив загально та побіжно сам В. Антонович. Чималу частину матеріалів професор використав сам чи разом із своїми

співробітниками. Реєстр було надруковано під заголовком «Список материалов для составления историко-географического словаря» і роздано багатьом колишнім співробітникам.

В.Б. Антонович задумував скласти як можливо повний історично-географічний опис усієї території України в етнографічних межах, де тільки мешкала. Він мав бути повнішими від «Słownika geograficznego ziem polskich» і охоплювати всю Галичину, Буковину та Угорську Русь, право- і лівобережну Україну, Холмщину, губернії Новоросійські, Донщину, Чорномор'є та місцевості з українським населенням по всіх суміжних повітах Басарабії, Курщини, Вороніжчини, а також українські колонії по губерніях надволзьких, надуральських та сибірських [5, с. VIII, IX].

Справа В.Б. Антоновича була продовжена вже в Українській Академії Наук.

Пройшло дещо більше місяця з дня заснування УАН, коли 16 грудня 1918 р. академік Д.І. Багалій, який був затверджений гетьманським наказом № 351 від 10 грудня 1918 р. головою Історично-Філологічного відділу, доповів Спільному зібранню УАН про заснування Комісії історико-географічного словника [4, с. 428]. Фактично на Д.І. Багалія з цього моменту поклалися й обов'язки по формуванню її особового складу. Адже згідно ухвали Спільного зібрання академії (7 грудня 1918 р.) її відділам було дозволено затверджувати осіб на посади «керівничих над працями комісій» [4, с. 428]. Призначення ж керівника комісії зтяглося на декілька місяців. Нарешті з кандидатурою визначилися. Претендентом став відомий історик, представник тієї ж київської школи В.Б. Антоновича, професор О.С. Грушевський. 13 березня на засіданні I-го відділу було заслухано його життєпис. Реєстр праць та їх наукову оцінку, зроблену академіком Багалієм, учасники зібрання схвалили одногосно. З таким же одногосним результатом, але таємного голосування, О.С. Грушевського 20 березня 1919 р. на відділі було обрано „на посаду директора Постійної комісії для видавання історично-географічного словника Української землі». 26 березня голова відділу, академік Д. Багалій надіслав повідомлення про це Спільному зібранню УАН [4, с. 196, 197]. Перший крок в організаційній розбудові структури, яка б опікувалась академічним напрямом наукових історично-географічних досліджень, було зроблено.

23 квітня 1919 р. відбулося перше засідання Постійної комісії для складання історично-географічного словника Української Землі при Історично-Філологічному відділенні Української Академії Наук. У ньому взяли участь академік Д.І. Багалій, директор Постійної Комісії професор О.С. Грушевський, члени Комісії – К.М. Антонович, В.Є. Козловська, В.І. Щербина, І.М. Каманін, О.Ю. Гермайзе.

Вступною промовою засідання відкрив Д.І. Багалій, який повідомив про затвердження I-м відділом Академії Наук персонального складу

Постійної Комісії з професором О.С. Грушевським на чолі, як її директором. Академік зазначив, що робота по складанню історико-географічного словника Української Землі була розпочата В.Б. Антоновичем і гуртком, що він zorganizував.

Присутні заслухали доповіді О.С. Грушевського «План роботи по складанню словника» та К.М. Антонович-Мельник «Заходи Антоновича біля складання словника і сучасне становище підготовчого матеріалу».

Катерина Антонович звернула увагу на підготовчу роботу, яка була проведена професором В.б. Антоновичем та його учнями, в рамках реалізації ідеї створення Історично-географічного словника українських земель. Вона зазначила, що наприкінці 1880-х років тоді, коли було закінчено підготовчу працю по складанню філологічного словника української мови, В.Б.Антонович надумав нову колективну роботу, яка б гуртувала тих самих людей, та прилучала-б як найбільше нових молодих сил. На останніх зборах авторів філологічного словника він подав на обговорення цілком розроблений план нової праці – складання історико-географічного словника України в її етнографічних межах, додавши власноручну карту цієї території.

На початку В.Б.Антоновичем було намічено створити тимчасовий покажчик джерел, друкованих та писаних, з яких мали вибирати матеріал до словника. В основу було покладено все, що можна було взяти з його власної бібліотеки, видань центральних архівів, архівних комісій, спеціальних наукових видань, періодичної преси тощо. В перспективі планувалося використати матеріали великих київських бібліотек Університету, Духовної Академії, Софіївського собору та інших. Кожний співробітник додав од себе все, що йому траплялось з історії населених пунктів під час власних наукових досліджень.

Методика роботи полягала в підготовці карток: кожна історичне повідомлення списувалося на окрему картку з назвою місцевості, а також місцевість перевірено по географічних картах та по спеціальних джерелах. Далі картки склалися в хронологічному порядку для кожної назви, а назва місцевостей упорядковувалася по губерніях та повітах.

При остаточній редакції планувалося зробити загальний огляд України географічний, етнографічний, історичний, культурно-промисловий громадського руху, тощо. Далі, для кожної з етнографічних частин України, та для головніших її колоній мала бути присвячена окрема монографія, де весь картковий матеріал було-б поділено на повіти, а в кожному повіті місцевості упорядковані в алфавітному порядку. У загальнім же нарисі весь матеріал мав бути упорядкований звичайним словниковим способом, в алфавітно-хронологічному порядку.

Карткова робота, вибірка матеріалу, проводилось, приблизно до 1900-х років. Саж же Володимир Антонович не кидав її до кінця свого життя.

Вибраний матеріал складав 183 карткові пачки, які містили відомості по губерніях. Наприклад, по Київській – повіти: Радомисьльський, Київський, Васильківський, Липовецький, Бердичевський, Уланський, Сквирський, Таращанський, Канівський, Черкаський, Чигиринський, Звенигородський. Усього по Україні налічувалося 18 регіонів, охоплених виявленням згадок в історичних джерелах. Кожний відокремлений повіт складав, більш-менш численний, окремий стосик виписаної інформації. Окремо в стосики були виділені міста Київ, Чигирин, Чернігів та Львів. Доволі повно розроблена Галичина, яка була поділена на 52 повіти [7, арк. 3].

В.І. Щербина та І.М. Каманін. доповнили доповідь К. Антонович згадками про роботу гуртка В.Антоновича. І Каманін, зокрема, довів до відома присутніх, що всі картки, укладені гуртком В.Б. Антоновича переховувалися в окремій шафі Київського Центрального Архіву.

Доповіді й інформації викликали жваву дискусію як щодо прикладного характеру і змісту самого словника, так і в справі організації практичної роботи над ним, і вилілася в прийняття низки постанов, слідуючи яким можна було б Комісії приступити до роботи.

Через тиждень, 30 квітня 1919 р., член Комісії приват-доцент Українського університету Євген Перфецький на черговому засіданні виступив з пропозицією «постійно обмінюватися думками з приводу не тільки технічних і організаційних питань, але і з приводу результатів своєї роботи і спірних моментів». Комісія ухвалила провадити «пленарні збори» спеціально для прослуховування «пробних монографій» (таку назву отримали доповіді й реферати) [1, с. 376]. Загалом же творча лабораторія Комісії базувалась на традиціях школи Антоновича

За словами О.Грушевського, Комісія «розпочала роботу в постійному складі з травня 1919 року. Голова, два постійних членів і співробітник для вибирання відомостей на картки (спеціальне доручення) – це її мінімальний склад» [8, арк. 102].

Суттєве прояснення щодо персонального складу Комісії у перші місяці її роботи дає інформація в канцелярію Неодмінного секретаря УАН, яка була відправлена від імені Комісії 26 липня 1919 р. за підписами Є.Перфецького (за голову) та секретаря О.Гермайзе. Вони повідомляли, що постійними співробітниками (на повному утриманні) Комісії окрім директора професора О.Грушевського були дві особи – Є.Перфецький та О.Гермайзе. Прізвище М.М.Ткаченко називалося як зарахованого в Комісію для складання покажчика до джерел [8, арк. 35]. Додаток до повідомлення (рукописна копія з передбачуваним ствердженням секретарем О.Гермайзе) містив «Список інших співробітників, що одержують платню тільки за участь в засіданнях і за роботу в формі літературознавчого гонорару». У списку членів постійної комісії для складання історично-географічного словника, які

не одержували постійної платні значилися: академік Д.І.Багалій, К.М. Антонович, В.І. Щербина, О.М. Рогозинський, Л.П. Добровольський, М.І. Корнилович, В.О. Романовський, професор В.Є. Данилевич, І.М. Каманін, приват-доцент О.І. Сагарда, М.М. Білінський, М.І. Шлемкевич, В.А. Абрамович, Лазаревські, професор М.І. Сагарда, М.М. Ткаченко, доцент Духовної Академії Попович, доцент Духовної Академії Іваницький, Д.М. Щербаківський [8, арк. 37]. Отже, у переліку представлено ледь не повне суцвіття прізвищ тогочасних київських істориків.

На думку Я. Верменич, «Серед постійних комісій ВУАН, які до приїзду у Київ М.Грушевського зробили особливо помітний внесок у справу регіонального дослідження України, на перше місце слід поставити *Постійну комісію для складання історико-географічного словника української землі*» [2, с. 192].

Таким чином, створення за Гетьманату Української Академії Наук дало незгасаючий імпульс численним напрямам академічного наукового пошуку. У перше пореволюційне десятиліття в Україні, зокрема, спостерігався потужний сплеск академічних наукових досліджень із українознавчої тематики. Україноцентризм в історіографічному процесі, притаманний цьому періоду академічного наукового життя, проявлявся насамперед і в тому, що значна увага приділялася багатомасштабному історично-географічному вивченню українських земель.

Список використаних джерел:

1. Ананьєва Т.Б., Тодійчук О.В. Історично-географічний збірник 1927 – 1931. Бібліографічний покажчик // Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 2. Український археографічний збірник. Т. 5. К.: Наукова думка, 1993. С. 376 – 383.
2. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 516 с.
3. Добровольський Л. Праці В.Б. Антоновича на ниві історичної географії // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX (1926). – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1926. – С. 185 – 207.
4. Історія Академії наук України 1918 – 1923. Документи і матеріали. — К.: Наукова думка, 1993. – 376 с.
5. Мельник-Антонович К.М. До видання I тому творів В.Антоновича // Антонович В. Твори. – Т. 1. – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1932. – 313 с.
6. Франко І. 60-ті роки на Україні // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – Т. 1. – К.: Заповіт, 1997. – 448 с.
7. Інституту рукопису НБ. – Ф. X. Спр. 12004.
8. Центральний державний історичний архів в місті Києві. – Ф.1235. – Оп. 1. – Спр. 1063.

Савченко И.В. Основание Украинской Академии Наук и начало академических историко-географических исследований в Украине.

В статье рассматриваются первые мероприятия Украинской Академии Наук по организации академических историко-географических исследований в Украине

Ключевые слова: Украинская Академия Наук, Павло Скоропадский, историко-географические исследования, профессор В.Антонович, академик Д.Багалій, профессор О.Грушевский.

Savchenko I. The foundation of the Ukrainian Academy of Science and the initiation of historico-geographical studies in Ukraine

The article presents premier organization actions of the Ukrainian Academy of Science regarding academic historico-geographical studies in Ukraine

Keywords: The Ukrainian Academy of Science, Pavlo Skoropadskyi, historico-geographical studies, professor V.Antonovich, academician D.Bahalii, professor O.Hrushevskiy.

ПИТАННЯ РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ

В статті розглядається діяльність української культурної комісії на мирних переговорах з РСФФР 1918 р. Представлений в цьому дослідженні короткий огляд напрямків її діяльності по поверненню культурної спадщини, проливає світло на підходи української сторони щодо розв'язання даної проблеми, як одного з чинників тогочасного державотворчого процесу, а наукова цінність її матеріалів полягає перш за все у відображенні світогляду та прагнень тогочасної української інтелігенції.

Ключові слова: українсько-російські мирні переговори, культурна комісія, реституція, культурні цінності.

Обставини тогочасних українсько-російських відносин зумовлювались багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками: державним статусом України та умовами Брестського миру, згідно з яким сторони мали укласти мирний договір, що в свою чергу передбачав вирішення багатьох питань двостороннього співіснування на відповідному міжнародному рівні, зокрема і в культурній сфері.

Слід зазначити, що питання реституції культурних цінностей, що лягло в основу діяльності культурної комісії під час українсько-російських мирних переговорів, було викликано тогочасними революційними процесами, що призвели до розпаду колишньої єдиної Російської імперії на окремі складові і державним самовизначенням України. Врегулювання питань політичних, економічних, територіальних, поділу боргів і майна, культурної спадщини були невід'ємним чинником тогочасного державотворчого процесу молодої української держави.

Як правило, проблема повернення культурної спадщини особливо гостро постає в періоди національного та державного відродження. Тому не дивно, що в історичному аспекті дослідження цих питань набуває особливої актуальності у зв'язку з розвитком подій, пов'язаних з новітнім періодом української державності. Примітним є те, що деякі проблеми створення правового демократичного суспільства в сучасній Україні вже мали історичний прецедент.

Звернення до проблеми діяльності української культурної комісії на українсько-російських мирних переговорах 1918 р. розкриває суть проблеми української культурної спадщини як її бачили та розуміли представники тогочасної української еліти.

Серед 7 комісій при українській мирній делегації була заснована й культурна на чолі зі заступником міністра освіти П. Холодним. До комісії також увійшли: представник міністерства ісповідань В. Барвінок; міністерства єврейських справ – С. Брон; міністерства польських справ

– Л. Грохольський; голова відділу пластичних мистецтв Міністерства народної освіти Г. Павлуцький, який за сумісництвом був ще й заступником голови комісії, мистецтвознавець Д. Антонович, археологи Г. Стеллецький та Д. Щербаківський та ін. Залучення широкого кола фахівців вказує на серйозність намірів української сторони домагатися повернення національного культурного надбання.

Більшість принципів покладених в основу праці комісії було вироблено ще за часів Центральної Ради. Так на засіданні архівної комісії від 12 квітня 1918 р, напередодні початку переговорів для обміркування питання про повернення архівних матеріалів, що відносяться до історії України, було прийнято рішення взяти за основний керуючий принцип «повернення тих матеріалів, що коли-небудь були вивезені яким-небудь чином з України й які мають значення для української історії». Члени архівної комісії вирішили не вимагати матеріали, які відносяться до історії української історії, але водночас «є нерозривною складовою частиною загальнодержавних архівів... бо це покалічило би загальні архівні збірки» [1, арк. 2].

Посилаючись на напрацювання архівної комісії П. Холодний запропонував три принципи на яких будуть ґрунтуватися вимоги української сторони:

по-перше, безпечеліційному поверненню підлягають пограбовані більшовиками культурні цінності;

по-друге, повернення частини пам'яток планувалося узгодити з представниками РСФРР, у разі необхідності компенсувати російській стороні їх вартість;

по-третє, зберегти цілісність наукових та художніх збірок, адже вийма окремих матеріалів знизила би їхню історичну, наукову та культурну вартість [2, арк. 3].

Цікаво, що серед членів комісії намітились деякі розбіжності у поглядах: перші претендували на частину всієї імперської культурної спадщини, тоді як другі, виходячи зі спільної історії та культури України і Росії прагнули зберегти наукову і культурну вартість експонатів. Однак як перші так і другі не розглядали українсько-російські стосунки в рамках відносин «колонія – метрополія». Більшість членів комісії виступали за одночасну ратифікацію додаткової угоди по культурних цінностях з мирним договором [3, с. 94-96].

Оскільки за основу був взятий територіальний принцип, то список вимог української сторони напряму залежав від визначення кордонів Української Держави.

Ідейним нахненником, автором радикального підходу щодо розподілу спільної імперської спадщини був професор Г. Павлуцький. Саме під його безпосереднім керівництвом було здійснена колосальна робота по науковому обґрунтуванню вимог та складанню списку українських культурних цінностей, що підлягають поверненню.

Обґрунтовуючи право України на античну спадщину, зокрема скульптуру, Г. Павлуцький виходячи з загального характеру українського народу, того смаку, що проявився в українському мистецтві в минулому, і який, на його думку, буде притаманний українцям у майбутньому, висловив побажання «щоб з античних скульптур Ермітажу було привезено на Україну ті, де більш відбитося народного духу і котрі виражають більш радості і світлі боки античного світогляду».

До списку цих скульптурних цінностей увійшли:

Таблиця 1

№ по каталогу 1901 р	Найменування	№ по каталогу 1901 р	Найменування
1	Отдыхающий сатир	243	Римлянка
3	Геракл	267	Меркурій
6	Эрот на Дельфине	268 А.	Геракл
12	Нагойребенок	271	Антиохійская Тиха
17	Торс Афродиты	274	Паппосилен
20	Афродита	288	БезкрылаяНика
33	Герм Диониса	291	Силен
40	Артемида (бюст)	302	Изида
46	Дионис	319	Пляшущий Сатир
51	Дак	323	Терпсихора
56	Молодой Пан	324	Бюст Аммона Зевса
60	Антиной	327	Сафо
86	Римская Дама	340	Аполлон
148	Отдыхающий сатир	342	Эрот
151 А.	Персифона	348	Леда с Лебедем
152 А.	Хариты	353	Танаты
154	Венера	87 С.	НадгробныйПамятник
156	ДионисЭрмитажный	87 Д.	Рельеф с Кайросом
157 В.	Юный Зевс	88 А.	Рельеф с Кибеллой
161	Аполлон	93	НадгробныйБарельеф
164	Гера	101	Надгробныйпамятник Аристокболлы
170	Ариадна (бюст)	113	Погребальная Урна Примегеніи
182	Афина	132	
212	Мозаика	139	
224	Мессалина	146	Вазы
226	Римській Ребенок	190	
		192	Саркофаг[3, с. 149]

Така екстраполяція українського національного характеру на античне мистецтво може стати об'єктом дослідження психологічного портрету українського народу в інтерпретації української інтелігенції доби українських визвольних змагань.

У листі від 3 липня 1918 р. до комісії по укладанню мира з Росією професор Г. Павлуцький, виходячи з позиції культурної комісії про те, що Україна має право на 1/5 частину усіх художніх скарбів, що належать Російській державі подав список речей, які мали бути повернені Українській Державі з Московської збройної палати, серед них: золотий, срібний та фаянсовий посуд, холодна зброя та зброя, ордени і нагороди та інше [1, арк. 32-36].

Йому також належить обґрунтування права України на культурну спадщину Криму та Північного Причорномор'я, де він зазначив вплив цих культур на подальшу долю і розвиток української культури взагалі [3, с.137].

Значна робота проводилась й для повернення на Україну рукописів і документів. Цікаво порівняти протоколи засідання архівної комісії від 12 квітня та 2 липня 1918 р., якщо перше засідання відбувалося за часів Центральної Ради то друге вже в період Гетьманату П. Скоропадського. Тут можна констатувати спадковість політики владних структур в питання щодо вирішення цієї проблеми.

Члени архівної комісії відійшли від двох базових принципів «повернення і розмежування» вироблених в ході засідань міжвідомчої комісії, зазначивши: «що цей дипломатичний шлях, через свій примусовий характер, може тільки пошкодити культурним зносином поміж Україною та Росією після заключення миру й не дасть наслідків, яких сподіваються його прибічники». На цій підставі було вирішено відмовитися від вимог на документи Великоросійських приказів, Румянцевського музею, Архіву Священного Синоду, Архіву міністерства іноземних справ та ін. [3, с.180-181].

Базуючись на попередньо визначених комісією принципах було подано список предметів живопису. У пояснювальній записці до списку Д. Антонович визначав наступні категорії художників, чиї твори мають бути повернені на Україну:

1) без винятку усі твори тих митців, які родом і походженням українці і вся творчість котрих перейнята характером української вдачі і уяви, а саме: Левицького, Боровиковського, Лосенка, Шевченка, Ге;

2) з творів тих художників-українців, що родилися на Україні, але котрих якісь обставини примусили виїхати і творити по-за межами України, належать до повернення усі ті речі, в яких виявлено їх український характер, ті ж твори, в яких відбився великоросійський дух до повернення не підлягають;

3) ті речі, які утворено художниками не українського походження, але на Україні і перейнято українським походженням [3, с.202-203].

Як бачимо із другого і третього пунктів теза про «український характер і походження» культурних цінностей знову була подана українською стороною як підстава до повернення. Така постановка питання цілком зрозуміла в умовах невизначеності державних кордонів. Як видно члени комісії у своїх вимогах виходили з принципу українських етнографічних земель та культурно-історичних прав українського народу. Проте таке формулювання як відповідність «українській вдачі та уяві» є досить спірним з наукової точки зору. До того ж самі члени комісії не дають визначення «української вдачі», проте певне уявлення про це можна зробити з аналізу списку митців, роботи яких вимагали повернути представники України. Оскільки список був досить великий, а окремі художники відомі тільки в вузьких колах мистецтвознавців, пропоную зупинитися на картинах декількох загальновідомих художників.

Так, наприклад вимагалися твори І. Айвазовського на підставі того що він родом з Феодосії. Окремо додавалася помітка, що вимога здійснюється згідно пункту другого вищезгаданої пояснювальної записки Д. Антоновича. Виходячи з цього пункту І. Айвазовський розглядався як український художник, а його твори відповідно як такі, що мають український характер. Спірним є як перше, так і друге. За національністю І. Айвазовський був вірменином (народився у сім'ї дрібного крамаря Айвазяна) [4, с. 49], а ряд його картин-баталій таких як: «Чесменський бій», «Наваринський бій» (обидві – 1848), «Сінопський бій» (1853), «Облога Севастополя» (1854) напряму пов'язані з російською історією. Звісно у пункті другому оговорювалося, що картини пройняті «великоросійським духом» поверненню не підлягають. Але чи можна розглядати написані під впливом романтизму картини «Морський берег» (1840) та «Дев'ятий вал» (1850), що носять український характер тільки на тій підставі що своє натхнення художник черпав з краєвидів «українського узбережжя Чорного моря», як на цьому наголошувалося у примітці навпроти прізвища живописця?

Посилаючись на другий пункт, до українських художників також було зараховано А. Куїнджи. Серед додаткових обґрунтувань зокрема йшлося про таке: «Родився в Маріуполі. Свій талант присвятив головним чином студіюванню пейзажу України» [3, с.234]. Так дійсно пензлю А. Куїнджи належать ряд картин з українськими пейзажами, але за національністю він був греком [5, с.455-456].

Ще одним митцем, картини якого вимагалися на підставі українського походження, був І. Рєпін. У короткій анотації зазначалося: «Родився на Харківщині в Чугуєві, де одержав початкову художню освіту. Українець» [3, с.236]. Якщо в перших двох випадках автори списку власне не зважували на національність, виходячи з принципу, що ті хто народився і працював в Україні, априорі є українцями, то у випадку І. Рєпіна таке досить безапеляційне твердження, видається

аж занадто контroversійним. Дійсно пензлю І. Рєпіна належить ряд картин сюжетні лінії яких пов'язані з Україною: «Запорожці пишуть лист турецькому султану» (1878–1891), «Українська селянка» (1880), «Вечорниці» (1881), «Гайдамака» (1902), «Чорноморська вольниця» (1908) та інші. Однак історичні сюжети і соціальна проблематика були квінтесенцією його творчості. І. Рєпін є також автором таких загально відомих картини як «Бурлаки на Волзі» (1870-73) «Хресна хода в Курській губернії» (1880-83), «Царівна Софія через рік після ув'язнення в Новодевічєвому монастирі» (1879), і зрештою «Іван Грозний і його син Іван» (1885), що є своєрідною візитівкою художника [6, с.33-34]. Цікаво, що на той момент І. Рєпін був живий, і навіть гадки не мав про те що він сам і його творчість розглядається з точки зору українського національного надбання.

У всіх трьох випадках можна говорити про впливи українського середовища на формування особистості та творчого методу художника. У випадку І. Айвазовського та І. Рєпіна цей вплив був, аж занадто опосередкованим.

Для ілюстрації того наскільки іноді немотивованими були окремі вимоги української сторони варто навести кілька прикладів щодо повернення культурних цінностей на підставі третього пункту з пояснювальної записки Д. Антоновича. Так, до категорії художників неукраїнського походження, чия творчість пов'язана з Україною було зараховано також М. Врубеля та М. Рєріха. Знову ж таки в одну категорію потрапили дві абсолютно різні постаті, до оцінки творчості яких абсолютно не можна застосовувати однакові критерії. Якщо М. Врубеля з Україною дійсно пов'язує тривалий творчий період, зокрема, він брав участь у відновленні стінопису Кирилівської церкви і Софійського собору, розробив ескізи до розписів Володимирського собору, створив ряд своїх відомих полотен [7, с.642], то творчість М. Рєріха носить виразний філософсько-релігійний характер, що досить складно пов'язати з Україною. Так у анотації серед підстав до вимог творів М. Рєріха значилося наступне: «Виховувався у Києві, де скінчив IV гімназію. В своїх творах багацько розробляв теми з найстаріших діб української історії (доісторичних і слов'янських часів) [3, с.236]». Але ймовірно за все, що М. Рєріх, пензлю якого дійсно належить ряд сюжетів присвячених періоду Київської Русі, розглядав давньоруську спадщину як загальнослов'янську. Знов таки, як і І. Рєпін на момент складання списку М. Рєріх був живий, хоча й перебував за межами Росії. Цікаво було б почути думку самого митця з приводу такої інтерпретації його творчості?

Виходячи з принципів, якими керувалася культурна комісія складаючи список художників, твори яких підлягали поверненню як культурна спадщина українського народу, намітилися ряд суперечностей, які неодмінно стали б каменем спотикання за умови як би справа дійшла до обговорення цих вимог з російською стороною.

Представлений в статті короткий огляд напрямків діяльності культурної комісії щодо повернення предметів історії, археології, мистецтва і живопису, рукописів та документів, дає підстави говорити про вирішальний вплив суб'єктивного фактору на роботу комісії. Попередньо вироблені принципи, на базі яких передбачалося вимагати речі, що належать до спадку українського народу, не працювали. Багато рішень приймалося на власний розсуд. У залежності від того, які інтереси брали гору національні чи наукові, визначався обсяг та перелік предметів, що вимагалися до повернення. Такий стан речей був зумовлений відсутністю необхідного досвіду вирішення подібних питань на дипломатичному рівні, адже члени української культурної комісії були науковцями-теоретиками. Не дивлячись на відсутність практичного результату діяльності культурної комісії, наукова цінність її матеріалів полягає перш за все у відображенні світоглядних позицій та прагнень тогочасної української інтелігенції.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2607. – Оп. 1 – Спр. 61.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2607. – Оп. 1 – Спр. 56.
3. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917 – 1918 / Упоряд.: С. Кот, О. Нестуля. // Серія «Повернення культурного надбання України: документи свідчать». – Вип. 1. – К., 1996. – 320 с.
4. Бикова Т. Б. Айвазовський І. К. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 49.
5. Грузін Д. В., Бацак Н. І. Куїнджі А. І. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 5. – С. 455-456.
6. Підкова І. Рєпін І. Ю. // Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1999. – Т. 3. – С. 33-34.
7. Ковпаненко Г. Н. Врубель М. О. // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 642.

Лупандин А.И. Проблема реституции культурных ценностей в период Украинской Державы 1918 года

В статье рассматривается деятельность украинской культурной комиссии на мирных переговорах с РСФСР 1918 г. Представленный в этом исследовании обзор направлений ее деятельности по возвращению культурного наследия, проливает свет на подходы украинской стороны относительно решения этой проблемы, как одного из факторов процесса национально-государственного возрождения того периода, а научная ценность её материалов состоит прежде всего в отображении мировоззрения и стремлений украинской интеллигенции.

Ключевые слова: Украинско-росийские мирные переговоры, культурная комиссия, реституция, культурные ценности.

Lupandin O. The problem of restitution of cultural values during the period of Ukrainian State in 1918

The present article is devoted to the activity of Ukrainian cultural committee during peace negotiations with Soviet Russia in 1918. The author suggested brief review of its activity relative to the restitution of cultural heritage, which shed light on the approaches used by Ukrainian party for solving this problem. The scientific value of its materials reflected the outlook and aspirations of that time Ukrainian intelligentsia.

Keywords: *Ukrainian-Russian peace negotiations, cultural committee, restitution, cultural values.*

ПІДТРИМКА ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО НА НІЖИНЩИНІ

Статтю присвячено актуальній проблемі діяльності гетьмана Павла Скоропадського. На підставі документальних матеріалів дається оцінка політики гетьмана в аграрному питанні, національній освіті й культурі та духовній сфері. Акцентується на її підтримці різними верствами населення Ніжинщини.

Ключові слова: Павло Скоропадський, Ніжинщина, «хлібороби», земельне питання, антигетьманський рух, товариство «Просвіта».

Сьогодні дуже важливо прагнути до уникнення крайностей в оцінці діяльності гетьмана П.Скоропадського – від надмірного захоплення до повного неприйняття. Відкинувши нашарування міфів і стереотипів, а часто просто елементарне незнання проблеми, потрібно висвітлити вагомий внесок діяча в державотворення та гідно поцінувати заслуги перед українським народом.

Мета статті – показати, що відбувалося в 1918 р. на Ніжинщині, позицію прихильників і ворогів гетьмана.

Проблемі дослідження особистісного загальнодержавного рівня гетьманату приділялася достатня увага в працях істориків і краєзнавців, як зазначила у своєму виступі на конференції д. і. н., заввідділом УІНП О. Любовець.

Ми поділяємо думку, що потрібно більше уваги приділяти вивченню подій, які відбувалися на найнижчому рівні – у селах та містах країни. Це важливо для того, щоб зрозуміти й усвідомити, що, можливо, з-поміж лідерів Української революції 1917–1921 рр. П. Скоропадський виявив найбільше розуміння справи розбудови держави й, незважаючи на складність ситуації, спробував врятувати країну від більшовизму.

Один із лідерів УДХП В. Липинський не ідеалізував владу П. Скоропадського, бо добре знав «слабкості» цього режиму й критикував його політичні кроки. Але він вважав, що гетьманат 1918 р. був наближений до тієї форми управління, яка стала б бажаною для України, до того ж найкращим шансом установити життєздатну українську державу в революційну добу [10, с. 169].

Важливим є той факт, що успіх справи гетьмана залежав від ситуації на місцях, зокрема, від підтримки селянства, на яку можна було б розраховувати, успішно провівши земельну реформу – фундаментальний чинник суспільних відносин. Нерозв'язаність земельної проблеми визначальним чином відбилася не тільки на долі українського селянства, але й самої революції, стала однією з основних причин падіння гетьманату [15, с. 147].

У проведенні своєї політики гетьман спирався, у першу чергу, на дві «хліборобські» партії (СЗВ і УДХП) [11, с. 299]. Переворот П. Скоропадського вітали на провінційному рівні переважно великі землевласники та середнє (заможне) селянство, які створювали осередки «хліборобських» партій. У цілому ж суспільство зайняло вибічувальну позицію.

На час приходу П. Скоропадського до влади земля, майно та худоба більшості заможних селян с. Кунашівки Ніжинського повіту була розподілена між бідняками, у тому числі й земля на хуторах навколо Кунашівки (Галатин, Максютин, Цибин). Усього було роздано понад 500 десятин землі, більше 30 голів худоби, багато реманенту, посівний матеріал і будівлі. Це певною мірою покращило становище бідняків.

Весною 1918 р. організовано відбувалася посівна, із піднесенням працювали селяни. У квітні цього ж року було встановлено владу гетьмана за підтримки німецько-австрійських військ. У селі з'явилися «хлібороби». Це були переважно представники заможного селянства: М. Сидоренко (Максюта), І. Рак, П. Москотін і П. Ковтун. Вони взяли участь у київському з'їзді «хліборобів», на якому було обрано гетьмана.

Весною цього ж року дехто з місцевих землевласників почали повертати собі землю та майно разом із посівами [17, с. 201–202].

Відбувалися з'їзди хліборобів Ніжинського повіту, на яких заможне селянство висловлювало свою підтримку політиці гетьмана й стурбованість у зв'язку зі зростанням повстанського руху. За результатами одного зі з'їздів було прийнято резолюцію, у якій пропонувалося оголосити військовий стан та запровадити військово-польові суди; зосередити в повіті значні військові підрозділи для боротьби з повстанцями [3, арк. 85].

Духовенство в цілому підтримувало гетьмана. Так, 29 червня в Чернігові, після служби Божої, відслужено було в соборі урочистий молебень із приводу іменин гетьмана П. Скоропадського. На майдані відбувся парад військ [20, 6 липня]. Проводилися також богослужіння в церквах Ніжинського повіту, під час яких згадувалася Українська Держава й гетьман [20, 31 серпня].

Важливим зрушенням у духовній сфері стало підтримуване гетьманом утворення Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом В. Липківським улітку 1918 р. [1, с. 161].

На особливу увагу в цей час заслуговує функціонування Ніжинського історико-філологічного інституту. У 1918 р. за підтримки гетьмана на базі інституту відкривається державний університет із двома факультетами: історико-філологічним і юридичним. Планувалося відкриття по одному курсу щорічно, так що повний університет мав би бути в 1921/22 навчальному році.

Але за радянської влади цей статус не зберігся – університет було перетворено на інститут народної освіти. [13, с. 437; 14, с. 201; 19, с. 7-8].

Також у м. Ніжині в серпні створено гімназію для дорослих. Міністерством народної освіти було затверджено відкриття в губернії шести мішаних вищих початкових шкіл, у тому числі однієї в Ніжинському повіті. У недалекому майбутньому передбачалося й відкриття другого середньотехнічного училища. Узагалі щодо шкільної освіти тогочасний Ніжин був далеко попереду інших міст губернії [20, 7 вересня].

В освітньому середовищі відбувався бурхливий процес українізації. Проходили з'їзди вчителів, зокрема, у Борзні 9–10 червня відбувся повітовий учительський з'їзд. На ньому промовці наголошували на проблемах щодо проведення районних учительських курсів у м. Ніжині, також і на тому, що нібито народ проти українізації шкіл [20, 15 червня].

У світлі цих подій чернігівська земська газета помістила звернення до вчителів: «Де ж твої сили, учителю, де твоя воля, котра могутнім словом примушувала б жевріти бажану іскру в душі селянина, котра б запалювала душі численної людності й сама згорала, як чудовий факел безмежної любові? Гірко, гірко на душі! Ще гірше, коли є думка, що ця прикрість громадського життя не скоро згине, що ця скалічена рсифікацією душа українця не скоро одужає...» [20, 15 червня].

Під час проходження курсів українознавства в Ніжині вчителі Борзнянського, Ніжинського, Козелецького повітів подали заяву, у якій намагалися привернути увагу держави до проблем фінансування освіти: «школа без підручників, без наукового зняряддя та будинків. Будинки валяться й застаються без палива, світла та сторожів. Учителство, яке до цього часу віддавало всі свої сили на користь рідного краю, рідного народу, учителство, що так прагне освіти, знесилене й гине...» На їхню думку, «тільки задоволення потреб шкіл і учителя може забезпечити краший розвій і міцне будування» [20, 29 червня].

У Ніжині розвивалося театральне мистецтво. Цьому сприяв організований у 1918 р. народний театр. Ф. Проценко, який очолює одну із секцій, запрошує до трупи Марію Заньковецьку, яка на той час проживала в місті. Глядачі мали можливість побачити вистави за участю відомої актриси: «Наталка Полтавка», «Суета». У червні трупа показала також вистави: «Циганка Аза» і «Запорожець за Дунаєм» [18, с. 84–87; 20, 24 серпня].

Із метою розвитку видавничої справи було сплановано відкриття філії книгарні «Друкарь». Проводилася відповідна підготовча робота щодо пошуку приміщення, добору персоналу тощо [20, 10 серпня].

У цей період у місті активно діяло товариство «Просвіта», яке надіслало до голови мирової делегації сенатора С. Шелухіна таку телеграму: «Ніжинська «Просвіта» щиро вітає Вас, як найкращого сина України, і висловлює велику подяку за сміливо піднятий голос на захист рідної державної мови» [20, 4 жовтня].

У червні 1918 р. С. Шелухін очолював делегацію Української Держави на переговорах із урядом більшовицької Росії, результатом

яких стало підписання мирної угоди. Переговори велися українською й російською мовами із залученням перекладачів [16, с.608].

19 вересня цього ж року окружний суд затвердив статут Ніжинського товариства «Просвіта», яке планувало відкрити невдовзі курси українознавства та школу грамоти для дорослих [20, 11 жовтня].

Влада та патріотична громадськість приділяли значну увагу вшануванню пам'яті борців за незалежну Україну, полеглих під Крутами Ніжинського повіту. Протягом 1918 р. у чернігівській земській газеті друкуються статті, присвячені цим подіям, зокрема, за підписами Л. Старицької-Черняхівської «Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами» [20, 23 березня], В. Анського «Шануймо пам'ять героїв» [20, 13 липня] та інших.

Із метою вшанування пам'яті загиблих під Крутами батьківський комітет при 2-й українській Кирило-Мефодіївській гімназії (Київ) розпочав укладання книги. Охочі мали змогу подати біографічні відомості [20, 31 серпня].

Головне управління мистецтва та національної культури запропонувало «ясновельможному гетьману» збудувати на одному з київських майданів пам'ятник борцям, що полягли під Крутами [20, 31 серпня].

Отже, відкриття державного університету з двома факультетами, учительських курсів українізації, гімназії для дорослих, середньотехнічного училища, мішаної вищої початкової школи; розвиток театрального мистецтва та сприяння книгодрукуванню, діяльності «Просвіти» свідчить про взаємодію влади й спільноти на ниві національної культури та освіти.

Із метою забезпечення стабільності й підтримки порядку в державі було створено жорстку систему централізованого місцевого управління. Влада віддавалася губернським і повітовим старостам. Ті фактично ставали представниками гетьмана на місцях із функціями контролю за діяльністю земств і управ. У Ніжинському повіті старостою було призначено М. Висоцького, а помічником А. Гольма. Д. Шепель став головою управи. Функції поліції та жандармерії стала виконувати Державна варта. Уперше за гетьманату було запроваджено народну дружину для підтримки громадського порядку [13, с.299, 124, 129 ; 5, с.657; 20, 13 липня; 20, 24 серпня].

Політика гетьмана під час вирішення аграрного питання спричинила зростання селянських виступів, каталізатором яких стали репресії німецько-австрійських військ щодо місцевого населення та діяльність більшовицької агентури. Ніжинський повіт був центром найбільш активного повстанського руху на Чернігівщині.

Так, уже в травні в Ніжинському повіті були випадки підпалу – помсти землевласникам – учасникам Київського з'їзду [20, 18 травня].

У червні в с. Кунашівці Ніжинського повіту сталися класові сутички між селянами. Заможний селянин М. Сидоренко хотів викликати в село

німецький каральний загін для розправи з біднотою, яка відбирала в нього землі. Але плани селянина були розгадані, і перед тим, як він мав виїхати в Ніжин, його разом із дружиною вбили. Німецькі слідчі, що приїхали в село з собаками для проведення слідства, нічого не знайшли. Це вбивство стримало інших землевласників. Процес перерозподілу землі певною мірою призупинився. Пізніше, уже в 1925–1926 рр., стало відомо, що М. Сидоренка стратили повстанці із загону С. Шумейка [17, с. 201–202].

У с. Кропивному Ніжинського повіту в ніч із 24 на 25 червня (ст. стилю) озброєна банда оточила будинок священника С. Калити й шукала його, щоб убити начебто за згадування Української Держави та її гетьмана під час проведення богослужіння. Священнику вдалося втекти, і бандити тільки пограбували його майно: забрали одяг, гроші та білизну [20, 31 серпня].

У липні в с. Носівці було здійснено напад повстанців на варту: убито бомбами начальника варты С. Соколова та 9 вартових [20, 27 липня].

На початку серпня, за вказівкою з Москви, М. Кропив'янський організував повстання й спробував захопити Ніжин із метою подальшого наступу на Київ. Але владі вдалося за рахунок переваги у військах завдати поразки повстанцям [6, с. 9].

За свідченнями чотирнадцятирічного учасника бою Н. Козловського, ніжинські гімназисти також брали участь у переможному бою над більшовиками [8].

Як повідомлялося в чернігівській земській газеті: «Із достовірних джерел нам передають такі новини про жахи, що мали місце в Ніжинському повіті у зв'язку з повстанським рухом:

1. Повстанським рухом селян Ніжинського повіту керував житель с. Володькова Дівича [нині с. Червоні Партизани Носівського району – авт.] син козака підполковник Кропив'янський.

2. Під час нападу повстанців на м. Ніжин загинуло два німці, четверо повстанців, декілька випадкових осіб, які знаходилися під час нападу на вокзалі.

3. У м. Ніжині розстріляно німцями 12 чоловік повстанців.

4. Повстанцями закопано в землю живими 8 чоловік заможних селян с. Дроздівки.

5. С. Мильники [нині с. Григорівка Ніжинського району – авт.] спалено у зв'язку з, як кажуть, небажанням жителів цього села примкнути до них» [20, 24 серпня].

Також у с. Заньках Ніжинського повіту було ліквідовано місцевою вартою одного з ватажків повстанського руху С. Шафрая [20, 25 жовтня].

Після закінчення громадянської війни почалася помста переможців над переможеними.

В. Ємельянов у статті «Губернський староста» зазначає, що вже в 1921 р. більшовики розпочали репресії проти відомих гетьманців.

Було заарештовано колишнього Ніжинського, а потім і Чернігівського губерньського старосту М. Висоцького (1870 – 1921 рр.) – відомого земського діяча. Перебуваючи на посаді, він прагнув допомагати селянам, навіть врятував життя більшовиків у Крутах і Чернігові, але це не вберегло його від більшовицького покарання як класового ворога [5, с. 657–661].

В іншій статті В.Ємельянова «Помста» зазначається, що в тому ж році урядом УРСР було видано Закон «Про амністію робітникам і селянам, які служили у ворожих арміях і знаходяться за кордоном», згідно з яким дарувалася цілковита особиста амністія всім, хто брав участь у громадянській війні як рядовий у лавах армії Скоропадського, Петлюри й Денікіна проти більшовиків.

Без сумніву, цей Закон зустріли з полегшенням тисячі українських сімей. Колишні противники радянської влади почали виходити з підпілля й повертатися на батьківщину. Але так продовжувалося недовго, і вже в другій половині 20-х р. на Ніжинщині, як і по всій Україні, відбувалися репресії.

Відбувалися судові процеси над колишніми гетьманцями або «хліборобами», як їх звали в народі. Багато з них було розстріляно за вироками революційних трибуналів та ув'язнено в концтаборах. [7, с.107-115]

Не обійшли репресії й одного з відомих керівників більшовицького повстання в 1918 р. М. Кропив'янського. У 1938 р. він був заарештований у «справі червоних партизанів» і отримав 5 років таборів. [6, с.15]

Варто відзначити, що замовчування або ярлик «реакціонера» й «німецької маріонетки» (котрою був гетьман для унерівських та більшовицьких діячів, радянських авторів) у сучасній Україні зміщується в позитивну сторону, інколи схильну до апологетики ставлення значної частини українців перш за все завдяки успішній популяризації постаті П. Скоропадського істориками та публіцистами. Цьому сприяла діяльність в еміграції руху гетьманців-державників. Ставлення влади незалежної України до особи гетьмана П. Скоропадського стримане: на відміну від діячів УНР, він не став об'єктом офіційного культу [4, с. 320].

На сьогодні ніщо не заважає громадськості гідно, як це робить на Ніжинщині Благодійний фонд «Ніжен» і товариство «Просвіта», шанувувати гетьмана як одного із визначних діячів національного державотворення.

У рамках проекту «Шануймо Великих Українців!» ці організації розмістили у Ніжині білборд з нагоди 140-річчя від дня народження Павла Петровича Скоропадського.

На батьківщині гетьмана, поблизу Тростянця й Качанівки (Чернігівщина), керівник осередку зеленого туризму «Соколиний хутір» М. Череп також активно популяризує гетьмана П. Скоропадського. Цей осередок свого часу відвідувала донька гетьмана Олена Отт-Скоропадська з чоловіком.

Слушною є пропозиція Т. Шкурка про перейменування однієї з вулиць міста на честь гетьмана П.Скоропадського [21]. Адже йдучи шляхом створення «місць пам'яті», ми відроджуємо нашу національну пам'ять, що дуже важливо для майбутніх поколінь.

Отже, незважаючи на значні здобутки в багатьох галузях, гетьману не вдалося вирішити земельне питання, що стало основним чинником падіння гетьманату. Але найнебезпечнішим стало те, що зародилася зневіра в саму ідею української держави. І в цьому була безпосередня провина лідерів УЦР і гетьманату. Бо ця зневіра стала причиною поразки збройної боротьби 1917–1921 рр.

Український селянин уже не вірив у самостійну Україну. [22, с.517] Верх взяла демагогія й популізм облудних більшовицьких гасел, які спрацьовували однаково як в українському, так і російському середовищі. [9, с. 238].

Подібна ситуація відбувається й сьогодні, на XXII році незалежності.

Промовисто описує той період український поет С. Черкасенко у вірші «Гетьман»:

...Я кликав вас під булаву,
Щоб оповити давню славу,
Щоб на руїнах вже нову
Створити власну Державу.
Ви з химери бунт зняли,
Ви занехали путь єдину,
І що ж натомість здобули? –
Неволю, голод та руїну!!! [2, с. 20–21]

Як писав Є. Маланюк, «Гетьман Павло Скоропадський під багатьма оглядами стояв неспівмірно вище від більшості лідерів Центральної Ради, але й він був сином доби і ровесником покоління. Якщо не комплекс малоросійства, то напевно «комплекс Гоголя» – тяжів над ним. Павло Скоропадський залишив нам класичний приклад українського політичного гамлетизму, який, до речі, тісно зв'язаний з традиційним малоросіянством. І в цім була трагедія і Батьківщини, і її нещасливого сина, який на чужині залишився їй вірним аж до смерті» [12, с. 224].

Список використаних джерел

1. Бойко О. Історія України / Бойко. – Київ, 1997. – 656 с.
2. Вінцковський Т. Політичні діячі України: 1917–2004 / Вінцковський. – Харків, 2005. – 112 с.
3. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 979
4. Журавльов Д. Хто є Хто в українській історії / Д. Журавльов. – Харків, 2011. – 416 с.
5. Ємельянов В. Губернський староста/Реабілітовані історією (у 27-ми томах). Книга I. // Тронько П., Ресент О., Кокін С., та ін. – Чернігів, 2008. – 798с.

6. Смелянов В. Нотатки про Ніжинське повстання червоних партизанів: передісторія, історія, доля учасників / Смелянов // Ніжинська старовина. – Ніжин, 2008. – Випуск 6 (9). – 196 с.

7. Смелянов В. Помста. / Смелянов // Сіверянський літопис. – 1998. – Випуск 2. – Чернігів, 1998. – 120 с.

8. Качуровський І. Невеличке виправлення, або розповідь очевидця антигетьманського повстання в Ніжині / Качуровський // Нова Просвіта. – 2003. – 10 травня. – №18.

9. Кульчицький С. Вибір шляху для України. Україна Incoqnitа / Кульчицький – Київ, 2005. – 400 с.

10. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе/ Лисяк-Рудницький. – Київ, 1994. – 554 с.

11. Любовець О. Українські партії революційної доби 1917 – 1920 рр.: нариси історії та програмні документи / Любовець. – Київ, 2012. – 612 с.

12. Маланюк Є. Книга спостережень/ Маланюк. – Київ, 1995. – 430 с.

13. Мироненко О. Українське державотворення: Словник-довідник/ Мироненко – Київ, 1997. – 560 с.

14. Моціяка П. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів / Моціяка.- Ніжин, 2011. – 312 с.

15. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Пиріг. – Київ, 2011. – 336 с.

16. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Том II./ Полонська-Василенко. – Київ, 1993. – 640 с.

17. Рукописний збірник матеріалів із історії сіл Ніжинщини. – Ніжин, 1964. – 268 с.

18. Самойленко Г. Театри і актори Північного Лівобережжя України / Самойленко. – Ніжин, 2010. – 190 с.

19. Самойленко Г. Відкриття університету на Чернігівщині: з історії проблеми / Самойленко. - Ніжин, 2011.

20. Черниговская земская газета. – 1918.

21. Шкурко Т. Шануймо гетьмана / Т. Шкурко. Нова Просвіта. – 2003. – 26 квітня. – № 17.

22. Штепа П. Українець і Москвин / П. Штепа. – Дрогобич, 2010. – 688 с.

Шкурко Н.П., Науменко Н.Н., Смелянов В.Н. Піддержка гетьмана Павла Скоропадського на Нежинщині.

Стаття посвячена актуальній проблемі діяльності гетьмана Павла Скоропадського. На основаних документальних матеріалів дається оцінка політики гетьмана в аграрному питанні, національному образотворенні, культурі та духовній сфері. Акцентується увага на її підтримку різними шарами населення Нежинщини.

Ключові слова: Павел Скоропадский, Нежинщина, «хлеборобы», земельный вопрос, антигетманское движение, общество «Просвіта».

M.P.Shkurko, M.M.Naumenko, V.M.Yemelianov. Support of hetman Skoropadsky in Nizhyn region

The article is devoted to the topical problem of hetman Skoropadsky activity. On the ground of documentary materials the assessment of the hetman's policy in agrarian sphere, national education and culture and mental sphere is given. The emphasis is made on its support by different population strata of Nizhyn region.

Keywords: *P. Skoropadsky, Nizhyn region, «khlіboroby» (grain growers), agrarian question, antihetman movement, association «Prosvita».*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрусишин Богдан Іванович – д.і.н., професор, проректор з навчально-методичної роботи гуманітарних інститутів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Бойко Олена Дмитрівна – к.і.н., старший науковий співробітник відділу Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України.

Будков Дмитро Валентинович – к.і.н., директор Українського центру міжнародної освіти Українського Фонду культури.

Буряк Лариса Іванівна – д.і.н., доцент, завідувач відділу дослідження впливу на національну пам'ять соціальних і духовно-культурних чинників Українського інституту національної пам'яті.

Верстюк Владислав Федорович – д.і.н., професор, завідувач відділу Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України.

Веденєв Дмитро Валерійович – д.і.н., професор, заступник директора Українського інституту національної пам'яті.

Гай-Нижник Павло Павлович – д.і.н., голова міжвідомчої Експертної комісії Громадської ради при МЗС України.

Головченко Володимир Іванович – д.п.н., професор, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Леонід Васильович – академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ємел'янов Віктор Миколайович, науковий співробітник історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею ім. Г. Спаського.

Іващенко Віктор Анатолійович – к.і.н., доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Калакура Ярослав Степанович – д.і.н., професор, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Киридон Алла Миколаївна – д.і.н., професор, завідувач відділу дослідження теоретичних і прикладних проблем національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті.

Корновенко Сергій Валерійович – д.і.н., професор, завідувач кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Литвин Володимир Михайлович – академік НАН України, завідувач кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, депутат Верховної Ради України.

Лозовий Віталій Станіславович – д.і.н., професор, головний науковий співробітник відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень.

Лупандін Олексій Ігоревич – молодший науковий співробітник відділу Української революції 1917-1921 рр. Інституту історії України НАН України.

Любовець Олена Миколаївна – д.і.н., завідувач відділу дослідження впливу державотворчих і цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті.

Мараєв Владлен Ростиславович – аспірант кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мельник Олександр Олексійович – к.і.н., доцент, доцент кафедри українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету.

Морозов Анатолій Георгійович – д.і.н., професор, завідувач кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Науменко Микола Миколайович – виконавчий директор Асоціації «Об'єднання підприємств Ніжинщини», історик, краєзнавець.

Петренко Іван Євгенович – аспірант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пилипенко Віктор Володимирович – к.і.н., доцент, доцент кафедри етнології та краєзнавства України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Пиріг Руслан Якович – д.і.н., професор, головний науковий співробітник відділу історії Української революції 1917-1921 років Інституту історії України НАН України.

Проданок Федір Миколайович – к.і.н., доцент, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну.

Ралдугіна Тетяна Павлівна – завідувач відділом Української революції 1917-1921 рр. Національного музею історії України.

Рєєнт Олександр Петрович – член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України.

Савченко Григорій Петрович – к.і.н., доцент, професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Савченко Ірина Вадимівна – молодший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.

Сергійчук Богдан Володимирович – к.і.н., перший секретар департаменту по зв'язках з українською діаспорою МЗС України.

Сергійчук Володимир Іванович – д.і.н., професор, професор кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Слюсаренко Анатолій Гнатович – д.і.н., академік НАПН України, професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Смолій Валерій Андрійович – академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України.

Солдатенко Валерій Федорович – член-кореспондент НАН України, директор Українського інституту національної пам'яті.

Тараненко Олег Миколайович – к.і.н., доцент кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Фареній Ігор Анатолійович – д.і.н., професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шевченко Володимир Федорович – д.і.н., професор Національної академії внутрішніх справ України.

Шкурко Микола Пантелійович – Генеральний директор ТОВ ПВКФ «Сяйво», директор Благодійного фонду «Ніжен», краєзнавець.

Ярова Галина Іванівна – директор Музею гетьманства.

ЗМІСТ

Замість передмови	
Литвин В.М. Вступне слово	
Смолій В.А. Вітальне слово	
Губерський Л.В. Вітальне слово	
Любовець О.М. Напрями історіографічних досліджень та перспективи подальшого вивчення феномену Гетьманату П. Скоропадського	
Солдатенко В.Ф. Гетьманат П. Скоропадського як каталізатор радикалізації позицій українських політичних партій	
Ресніт О.П. Гетьманат Павла Скоропадського: українсько-російські відносини – науковий зріз.....	
Пиріг Р.Я. Правляча еліта Української Держави 1918 року: проблеми національної ідентифікації.	
Калакура Я.С. Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії.....	
Верстюк В.Ф. Сергій Єфремов про Українську Державу (режим П. Скоропадського) на сторінках «Нової Ради».	
Проданюк Ф.М. Лідери КП(б)У про Гетьманат П. Скоропадського	
Слюсаренко А.Г. Дослідження історії Української Держави на кафедрі новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка	
Ралдугіна Т.П. Павло Скоропадський – нащадок славетних українських родів (за матеріалами Національного музею історії України).....	
Ярова Г.І. Матеріали родини Скоропадських у збірці Музею гетьманства	
Андрусишин Б.І. Вищі державні органи регулювання соціально-трудовою сферою Української Держави (1918 р.)	
Мельник О.О. Реформування органів місцевого самоврядування за доби Гетьманату (1918).....	
Корновенко С.В., Морозов А.Г. Аграрне законодавство Гетьманату П. Скоропадського та Білого руху Півдня Росії.....	
Фареній І.А. Кооперація у політиці гетьманського уряду (квітень-грудень 1918 р.).....	
Буряк Л.І. Гетьманська держава П. Скоропадського і кооперативний рух: на перетині інтересів культурно-просвітницької діяльності	
Іващенко В.А., Тараненко О.М. Радянська історіографія податкової політики урядів Гетьманату П. Скоропадського.....	

Савченко Г.П. Павло Скоропадський і зародження ідеї українізації 34-го корпусу російської армії в 1917 році.....	
Гай-Нижник П.П. Борис Стеллецький – начальник Головної Квартири та Власного Штабу гетьмана П. Скоропадського.....	
Бойко О.Д. Питання території і кордонів України в аналітичній записці Д. Донцова «О границях Української Держави під взглядом політичним» (1918).....	
Головченко В.І. Кримське питання в українській політиці гетьмана П. Скоропадського.....	
Веденєв Д.В., Будков Д.В. Початки міжнародно-інформаційної діяльності Української Держави П. Скоропадського.....	
Сергійчук В. І. Налагодження дипломатичних контактів Української Держави з країнами Кавказького регіону.....	
Пилипенко В.В. Дипломатична діяльність Петра Сливенка у Фінляндії (1918 р.).....	
Сергійчук Б.В. Документи з османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році.....	
Петренко І.С. Дипломатична і військово-політична діяльність урядів Української Держави в чорноморському регіоні (1918 р.)....	
Мараєв В.Р. Донське посольство М.А. Свечина–О.В. Черячукіна в Українській Державі (1918 р.).....	
Киридон А.М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії.....	
Лозовий В.С. Соціокультурні засади реакції селянства на гетьманський переворот.....	
Шевченко В.Ф. Процеси українізації революційної доби та Гетьмана Павла Скоропадського.....	
Савченко І.В. Заснування Академії Наук та початок академічних історико-географічних досліджень в Україні.....	
Лупандін О.І. Питання реституції культурних цінностей за часів Української Держави 1918 року.....	
Шкурко М.П., Науменко М.М., Ємел'янов В.М. Підтримка гетьмана Павла Скоропадського на Ніжинщині.....	
Відомості про авторів	

СОДЕРЖАНИЕ

Вместо предисловия	
Литвин В.М. Вступительное слово.....	
Смолий В.А. Приветственное слово.....	
Губерский Л.В. Приветственное слово.....	
Любовец Е.Н. Направления историографических исследований и перспективы изучения феномена Гетманата П. Скоропадского.....	
Солдатенко В.Ф. Гетманат П. Скоропадского как катализатор радикализации позиций украинских политических партий.....	
Реент А.П. Гетманат Павла Скоропадского: украинско-российские отношения – научный срез.....	
Пыриг Р.Я. Правящая элита Украинской Державы 1918 года: проблемы национальной идентификации.....	
Калакура Я.С. Три образа Гетманата П. Скоропадского в украинской историографии.....	
Верстюк В.Ф. Сергей Ефремов о Украинской Державе (режим П. Скоропадского) на страницах «Новой рады».....	
Проданюк Ф.Н. Лидеры КП(б)У о Гетманате Павла Скоропадского.....	
Слюсаренко А. И. Исследования истории Гетьманата П. Скоропадского на кафедре новейшей истории Украины Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.....	
Ралдугина Т.П. Павел Скоропадский – потомок славных украинских родов (на материалах Национального музея истории Украины).....	
Ярова Г.И. Материалы семьи Скоропадских в собрании Музея гетманства.....	
Андрусин Б. И. Высшие государственные органы регулирования социально-трудовой сферой Украинской Державы (1918 г.).....	
Мельник А.А. Реформирование органов местного самоуправления в период Гетьманата (1918 г.).....	
Корновенко С.В., Морозов А.Г. Аграрное законодательство Гетманата П. Скоропадского и Белого движения Юга России.....	
Фарений И.А. Кооперация в политике гетманского правительства (апрель – декабрь 1918 года).....	
Буряк Л.И. Гетманская держава П. Скоропадского и кооперативное движение: на пересечении интересов культурно- просветительской деятельности.....	

Иващенко В.А., Тараненко О.Н. Советская историография налоговой политики правительств Гетманата П. Скоропадского.....	
Савченко Г.П. Павел Скоропадский и зарождение идеи украинизации 34-го корпуса российской армии в 1917 году	
Гай-Ныжнык П.П. Борис Стеллецкий – начальник Главной Квартиры и Собственного Штаба Гетмана П. Скоропадского	
Бойко Е.Д. Проблема территории и границ Украины в аналитической записке Д. Донцова «О границах Украинской Державы под взглядом политическим» (1918).....	
Головченко В.И. Крымский вопрос в украинской политике гетмана П. Скоропадского.	
Веденеев Д.В., Будков Д.В. Начало международно-информационной деятельности Украинской Державы П. Скоропадского	
Сергийчук В.И. Налаживание дипломатических контактов Украинской Державы со странами Кавказского региона.	
Пилипенко В. В. Дипломатическая деятельность Петра Сливенко в Финляндии (1918 г.).....	
Сергийчук Б.В. Документы из Османского архива об отношениях между Украинской Державой и Турцией в 1918 г.	
Петренко И.Е. Дипломатическая и военно-политическая деятельность правительств Украинской Державы в черноморском регионе (1918 г.).....	
Мараев В.Р. Донское посольство М.А. Свечина – А.В. Черячукина в Украинской Державе (1918 г.)	
Киридон А.Н. Религиозно-церковная жизнь в период Гетманата: проблемное поле взаимодействия.	
Лозовой В.С. Социокультурные принципы реакции крестьянства на гетманский переворот.	
Шевченко В.Ф. Процессы украинизации революционного периода и Гетманат Павла Скоропадского.	
Савченко И.В. Основание Украинской Академии Наук и начало академических историко-географических исследований в Украине.	
Лупандин А.И. Проблема реституции культурных ценностей в период Украинской Державы 1918 года.....	
Шкурко Н.П., Науменко Н.Н., Емельянов В.Н. Поддержка гетмана Павла Скоропадского на Нежинщине.....	
Сведения об авторах	

CONTENTS

Contributors	
Lytvyn V. Introduction speech.....	
Smoliy V. Greeting speech.....	
Guberskyi L. Greeting speech.....	
Lyubovets E. Direction of the historiographical research and perspective study of phenomenon the Hetmanate of P. Skoropadskyi.....	
Soldatenko V. The Hetmanate of P. Skoropadskyi as a catalyst for radicalization positions of Ukrainian political parties.....	
Reient O. The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: Ukrainian-Russian relations – scientific aspect.....	
Pyrh R. The power elite in Ukrainian State of 1918: problems national identity.....	
Kalakura Y. Three images of the Hetmanate of P. Skoropadskyi in Ukrainian historiography.....	
Verstiuk V. Serhiy Yefremov about the Ukrainian State (regime of Skoropadskyi) in pages the «Nova Rada».....	
Prodaniuk F. Leaders of Communist Party (Bolshevik) of Ukraine about the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi.....	
Sliusarenko A. Research of the history of the Hetmanate of P. Skoropadskyi in the department of modern history of Ukraine, Kyiv National Taras Shevchenko University.....	
Raldugina T. Pavlo Skoropadskyi – a descendant of famous Ukrainian families (by the materials of National History Museum of Ukraine).....	
Iarova G. Skoropadskyi family materials in Hetman Museum collection.....	
Andrusyshyn B. The highest authorities of regulation of social and labor sphere of the Ukrainian State (1918).....	
Mel'nik A. Reforming of bodies of local self-government in the era of the Hetmanate.....	
Kornovenko S., Morozov A. Agrarian legislation of the Hetmanate of P. Skoropadskyi and White movement of South Russia.....	
Fareniy I. Cooperation in the Hetman's government policy (April - December 1918).....	
Buryak L. The Hetmanate of P. Skoropadskyi and cooperative movement: on the intersection of the interests of cultural and educational activities.....	
Ivashchenko V., Taranenko O. Soviet historiography of the tax policies of governments Hetmanat Skoropadskyi.....	
Savchenko G. Pavlo Skoropadskyi and the emergence of the idea of Ukrainianization of the 34th corps of Russian army in 1917.....	

Hai-Nyzhnyk P. Borys Stelletsnyi – Head Apartments and Private Staff Hetman Skoropadskyi.	
Boyko O. The problem of territory and frontiers of Ukraine in the analytic memorandum «About Ukraine’s frontiers in political aspect» by D. Dontsov (1918).	
Holovchenko V. Crimean question in the Ukrainian policy of hetman P. Skoropadskyi.	
Vyedyenyeyev D., Budkov D. The beginnings of International Information Activities of Ukrainian State by P. Skoropadskyi.	
Serhiichuk V. The establishment of the diplomatic relations between the Ukrainian State and the states of the Caucasian region.	
Pylypenko V. Diplomatic activities of Petro Slyvenko in Finland in 1918.	
Serhiichuk B. The documents from Ottoman Archives on the relations between Ukrainian State and Turkey in 1918.	
Petrenko I. The diplomatic, military and political activities of the Ukrainian State governments in the Black Sea region (1918).	
Marayev V. Don Embassy of M.A. Svechin and A.V. Cheryachukin in the Ukrainian State (1918).	
Kyrydon A. Religious and church life in the period of the Hetmanate: problem field of interaction.	
Lozovyi V. Socio-cultural foundations of reaction peasantry in the Hetman’s coup.	
Shevchenko V. Process of Ukrainization in revolution time and the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi.	
Savchenko I. The foundation of the Ukrainian Academy of Science and the initiation of historico-geographical studies in Ukraine.	
Lupandin O. The problem of restitution of cultural values during the period of Ukrainian State in 1918.	
Shkurko M., Naumenko M., Yemelianov V. Support of hetman Pavlo Skoropadsky in Nizhyn region.	
Contributors	

Наукове видання

**Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць
Национальная и историческая память:
Сборник научных трудов**

National and Historical Memory: Collection of scientific papers

Засновник:

Український інститут національної пам'яті

Випуск 7

Відповідальний за випуск: **О. Чепурний**
Комп'ютерене верстання
та виготовлення оригінал-макета **Д. Ярошенко**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк..
Тираж 100 пр. Зам. №

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: (044) 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор.
Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів
за погодженням із авторами. Усі права застережені. Передруки і переклади матеріалів
збірника дозволяються лише за згодою авторів і редакції.